ՁԱՅՆ ՄԸ ԱՆՑԵԱԼԷՆ

(ԿԵԱՆՔԻ ԽՈՀԵՐ)

Գրեց

ՏԱՃԱՏ

(Փրոֆ. Նշան Ս. Պալեօզեան)

Հրատարակութիւն

ՀԱՅ ԿՐԹԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

Նիւ Եորք

1927

263

1814

22

Տ-17

Տաճատ.

Ձայն մը անցյալեն.

ՁԱՅՆ ՄԸ ԱՆՑԵԱԼԷՆ

(ԿԵԱՆՔԻ ԽՈՀԵՐ)

Գրեց

ՏԱՃԱՏ

(Փրոֆ. Նշան Ս. Պալեօզեան)

Հրատարակութիւն

ՀԱՅ ԿՐԹԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

Նիւ Եորք

1927

ՁԱՅՆ ՄԸ ԱՆՑԵԱԼԷՆ

(ԿԵԱՆՔԻ ԽՈՀԵՐ)

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

ՁԱՅՆ ՄԸ ԱՆՑԵԱԼԷՆը դասաւորուած մէկ հաւաքածուն է հեղինակի կարգ մը յօդուածաշարքերուն, որոնք Հայաստանի Կոչնակին մէջ լոյս տեսած են 1922–1925–ին, մեծ մասը ի կենդանութեան, եւ մաս մ'ալ յետ մահու:

Գրչի թռուցիկ ու քմահաճ արտայայտութիւններ չեն «Տաճար»ի սոյն գրութիւնները, այլ՝ առօրեայ կեանքի խոհեր, որպէս սերտօրէն աղերսուած մասերը՝ լրջօրէն մտածուած մեծագոյն եւ ամբողջական խորհուրդի մը, որ կը կենսաւորէ անոնց իւրաքանչիւր պարբերութիւնն առանձնաբար ալ:

Զանոնք ի գիր առած է «Տաճար» որոշ ծրագրով մը եւ գրքի ձեւով հրատարակուած տեսնելու բաղձանքով:

Եւ ահա՛, սոյն բաղձանքը ի կատար հանելու նպատակաւ, ողբացելոյն աշակերտներէն՝ համակիրներէն եւ ընտանիքի անդամներէն նուիրատուներու խումբ մը կարելի կ'ընծայէ գրքին հրատարակութիւնը՝ ի յարգանս եւ ի յիշատակ անոր անմոռանալի հեղինակին՝ Փրոֆ. Նշան Ս. Պալեօզեանի:

Կրօնական իմաստասիրութեան, հոգեւոր ներշնչումի եւ միանգամայն հայրենաբաղձ զգացումներու ընտիր հատոր մ'է գիրքը, աւետարանական ճշմարտութեանց մասին խորաթափանց համակրական հասկցողութիւնով մը գրուած:

ՀԱՅ ԿՐԹԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԿՈՒԹԻՒՆ

Նիւ Եորք
Նոյմբ., 1926

ԱՆՈՒԱՆՑԱՆԿ ՆՈՒԻՐԱՏՈՒԱՑ

Տք. Ալպըրթ Աբելեան, Պօսթոն
Վեր. Պետրոս Աբելեան, Պրուքլին
Վահան Ալթունեան, Փէսատինա
Տք. Ղեւոնդ Աճէմեան, Նիւ Եորք
Վեր. Միսաք Այճեան, Փէսատինա
Քոփին Արսլանեան, Մօնթքլէր
Լեւոն Ն. Չէնեան, Ֆիլատէլֆիա
Վեր. Բիւզանդ Լեւոնեան, Ֆիլատէլֆիա
Տք. Եագուպ Թուզճեան, Փրավիտէնս
Տք. Եագուպ Հեքիմեան, Եունիըն Սիթի
Տք. Կարապետ Ղազարեան, Փրավիտէնս
Ասատուր Ծինիչեան, Նիւ Եորք
Մարիուս Մօրուքեան, Իսթ Արէյնճ
Բրոֆ. Յ. Մուրատեան, Պրուքլին
Տք. Միհրան Ա. Զախեան, Փրավիտէնս
Օրք. Ռեբեկա եւ Շնորհիկ Պալեօզեան, Նիւ Եորք
Յակոբ Պ. Նաճարեան, Րէտինկ, Բէնս.
Գ. եւ Ս. Պալեօզեան Եղբարք, Նիւ Եորք
Յարութիւն Ռաֆայէլեան, Պրուքլին
Ա. Վարդապետեան, Պրուքլին
Տ. Ա. Տիքիճեան, Պրուքլին
Կարապետ Քէչիչեան, Նիւ Եորք
Յարութիւն Քէչիչեան, Ուօթըրպէրի
Տք. Սարգիս Քէչիչեան, Տիթրոյթ
Նշան Քիլէրճեան, Պրուքլին

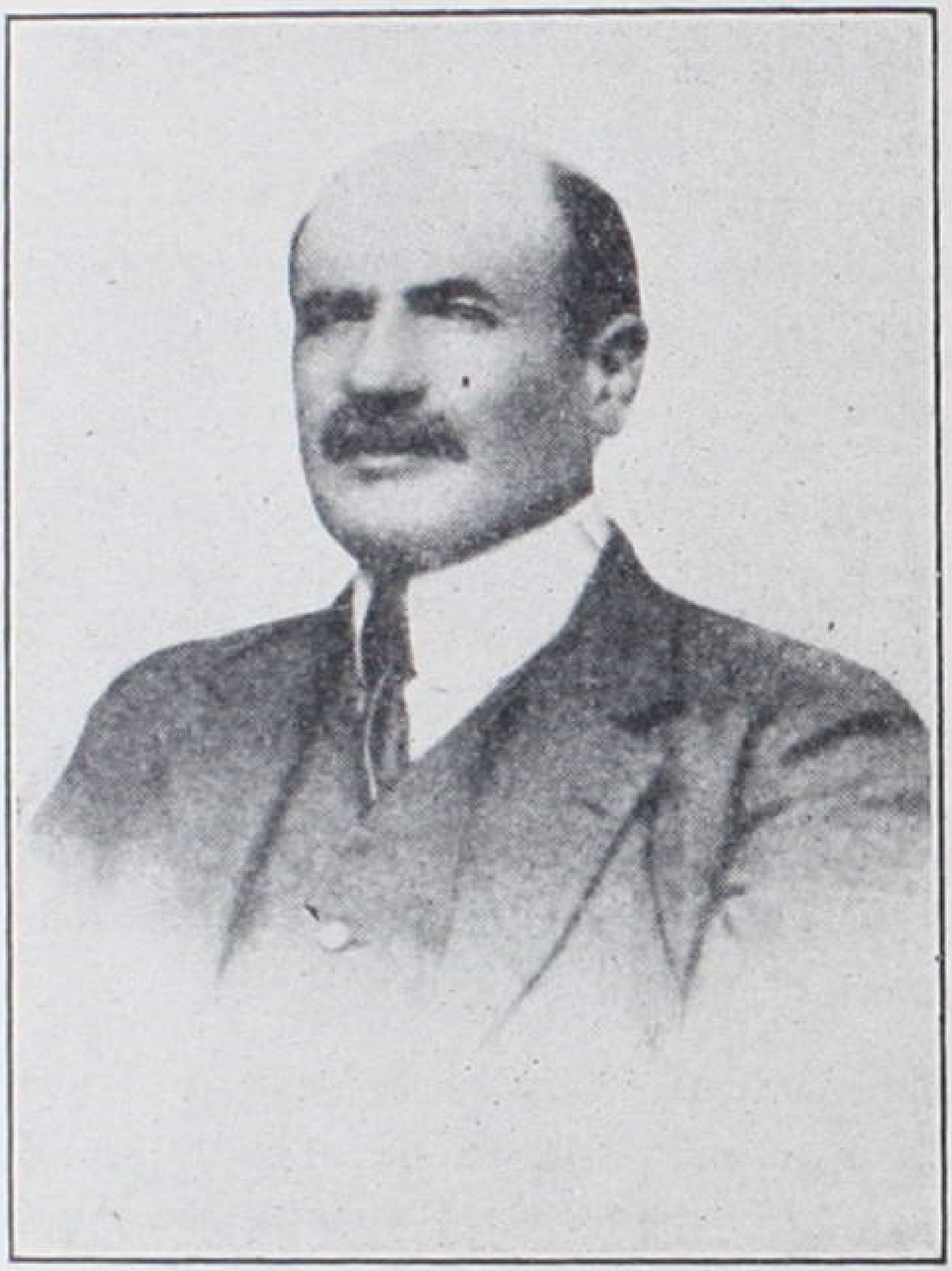

ՓՐՈՖ. ՆՇԱՆ Ս. ՊԱԼԵՕԶԵԱՆ

ՀԵՂԻՆԱԿԸ

(կենսագրական գծեր)

Պարզ ու անելեւէջ գծերու մէջ կ'ամփոփուի անոր կեանքը:

Նշան 1873-ին Սեբաստիա ծնած՝ զաւակն էր Պալեօզեան ծանօթ ընտանիքէն Սարգիս աղային որուն հայրը՝ Յարութիւն աղա իբրեւ բարեպաշտ ազգային մը՝ անմասն մնացած չէ՛ տեղւոյն եկեղեցական եւ կրթական ձեռնարկներուն մէջ:

Սեբաստիոյ Հայ Աւետարանականաց նախակրթարանին մէջ, առջի օրէն իսկ, Նշան իր արտասովոր ուշիմութեամբ դուրս կուգայ իբրեւ ապագայ խոստացող աշակերտ մը: Ուսանելու՝ զարգանալու բուռն տենչով մը հրահրուած այս լուրջ պատանին՝ յետ աւարտման իր նախապատրաստական շրջանին, կը մեկնի Այնթապ՝ Կեդր. Թուրքիոյ Գոլէճը, հոն յագեցնելու համար իր ուսման պապակը:

Չորս տարուան գոլէճական իր փայլուն ընթացքն աւարտած՝ ան դասատու կը կարգուի Սեբաստիոյ Ամերիկեան Բարձրագոյն Վարժարանին մէջ: Քանի մը տարի ուսուցանելէ ետք, Պր. Պալեօզեան հրաւէր կ'ստանայ Կեդր. Թուրքիոյ Գոլէճէն՝ իբր մնայուն ուսուցիչ հայերէն լեզուի բաժնին, 1898 Յուլիսին՝ հանդերձ ընտանեօք կը դառնայ Այնթապ ու կը պաշտօնավարէ հոն՝ մինչեւ աշխարհաւեր պատերազմին պայթումը:

Փրոֆ. Պալեօզեանի մօտ տասնեւութամեայ պաշտօնավարութիւնը սոյն գոլէճին մէջ, պէտք է ըսել, կ'ըլլայ յոյժ բեղմնաւոր ու մեծապէս օգտակար, ինչպէս կը կը վկայեն իր պաշտօնակիցներն ու աշակերտները: Իբր դասատու անոր ամբասիր նկարագրին ու կեանքին ազ-

դեցութիւնը՝ լուսեղէն շաւղի մը դերը կատարած է աշակերտութեան առջեւ: Եւ դարձեալ, իբրեւ ուսուցիչ անոր սորվեցնելու առանձնայատուկ՝ սակայն միշտ գիտական մեթոտը, ու մանաւանդ՝ հայերէն լեզուի մասին իր անձանձիր խանդն ու սէրը՝ բոլորովին նոր համակրութեամբ մը կ'առկայծեն գոլէճի մանաւանդ թրքախօս աշակերտները, որոնք հայերէնի դասը կը նկատէին իբրեւ աւելորդ պերճանք (*լիւքս*) մը պարագային՝ իրենց առօրեայ կեանքին տեսակէտէն:

Փրոֆ. Պալեօզեան սիրցնել տուաւ հայերէն լեզուն անոնց, գոլէճական դասընթացքին մէջ խիստ պատուաբեր տեղ մը շահեցաւ անոր համար — վերակենդանացուց զայն գոլէճին, եւ անկէ դուրս՝ Կիլիկեան բազմաթիւ դպրոցներու մէջ:

1915-ին ազգաքանդ տարագրութեանց սարսափներու մէջէն մազապուր ազատած՝ երբ Փրոֆ. Պալեօզեան Հալէպ կ'ապաստանի իր սիրելիներուն հետ, Տիար Ռուբէն Դեդուճիի (Էնզաճեանի) ջանքերուն շնորհիւ՝ իր թաքստոցէն հանուելով *մաթեմաթիքի* ուսուցիչ կը կարգուի տեղւոյն թուրք բարձրագոյն վարժարանին մէջ: Պատերազմի վախճանին սակայն՝ դարձեալ Այնթապ կը հրաւիրուի, եւ այս անգամ՝ հայոց վարժարաններու ընդհանուր տեսչութեան: Բայց Այնթապի հերոսամարտէն ետք՝ Փրոֆ. Պալեօզեան այլեւս զգուած Թուրքիոյ մէջ տիրող պայմաններէն, 1921 Մարտին Ամերիկա կուգայ իր կնոջ եւ երեք զաւակներուն հետ, իր չորրորդ սիրասունը զոհ տուած ըլլալով Մեծ Եղեռնին առթիւ:

Իր յիսնամեակը բոլորած ու հայ տառապանքի աշխարհէն Ամերիկա հասնող ո'եւէ մէկուն համար փիզիքական աշխատանքը դառն է ու անտանելի: Բայց Փրոֆ. Պալեօզեան՝ անտեսելով իր վիճակին դժուարութիւնները, առջի օրէն իսկ տեղական պայմաններուն համակերպիլ բռնադատեց ինքզինք, ու չքաշուեցաւ՝ հակառակ իր

հօրեղբօրորդւոց լուրջ դիտողութեանց՝ գործի նորոգութեամբ պարապիլ Պալեօզեան եղբարց մօտ, եւ ապա՝ ուրիշ համանմման տեղ մը, իբր գորգ լուացողներու վերահսկիչ։

Աւելի վերջերը միայն, *Հայաստանի Կոչնակի* խմբագրութեան փափաքին տեղի տալով՝ սկսաւ աշխատակցիլ թերթին «Պայլ» եւ «Տանատ» ծածկանուններով։ Եւ իր աշխատակցութեան խիստ կարճատեւ շրջանին, «Տանատ» իսկապէս ներշնչող յայտնութիւն մը եղաւ իր ընթերցողներուն, իբր հոգեւոր տեսաքան եւ իմաստասիրող մը։ Անոր հաւատքով աոլցուն տեսութիւնները կեանքի իրատապ հարցերու մասին, պայծառ ու յստակ բացատրութիւնները, եւ մաքուր՝ անթերի հայերէնով խմբագրուած հոգեշունչ եւ լայնախոհ յօդուածները՝ շուտով իր շուրջ բոլորեցին գնահատող շրջանակ մը իրեն հիացողներու։

«Տանատ»ի մասնաւորապէս «Խորհողներու Անկիւնը», «Մեծ Պահքի խոհեր», «Եկեղեցական Բարեկարգութիւն» եւ «Կեանքի Դասեր» ընդհանուր վերտառութեամբ յօդուածաշարքերը, արդարեւ՝ ներշնչարան մ'էին բոլոր անոնց՝ որք կեանքը կ'ուզեն ըմբռնել բարձրագոյն իմաստով, այնքա՛ն քրիստոնէական կրօնի *միսթիք* գեղեցկութիւններով օծուն էին անոնք, ներոյժ հաւատքի ու ողջախոհութեան այդ նմոյշները։

Աւա՜ղ, սակայն, որ Փրոֆ. Պալեօզեան — իր պարտականութեանց նուիրուած այս ուսուցիչը, հոգեւոր տեսաքանը, համոզուած քրիստոնեան եւ հայ տիպար մարդը — աստղի մը պէս ընդհուպ անյայտացաւ հայ կրթական եւ լրագրական հորիզոնէն, լայն պարապութիւն մը ձգելով իր ետին՝ բազմաթիւ աշակերտներու, ընթերցողներու եւ բարեկամներու սրտին մէջ։

Փրոֆ. Պալեօզեան, 1923 Դեկտ. 7, Ուրբաթ օր, ադիքի ծանր հիւանդութենէ մը բռնուելով՝ Նիւ Եորքի

Մաունթ Սայնա հիւանդանոցին մէջ գործողութեան կ'ենթարկուի, եւ յաջորդ առտուն իսկ՝ ի Տէր կը ննջէ իր 52 տարեկանին, ի խոր սուգ համակելով իր սիրելիներն ու համօրէն պարագաները, եւ Դեկտ. 11-ին անոր մարմինը կ'ամփոփուի *Սիտըր Կրով* գերեզմանատունը։

Բայց անտարակոյս պիտի յաւէտ ապրի յիշատակը այս քրիստոնեայ ազնուականի վայել կեանքին, որուն առանցքն էր — իր իսկ կարգախօսը Կեդր. Թուրքիոյ Գոլէճի ուսանողաց տրուած —

«ԲԱՐՔ ԵՒ Ո՛Չ ՓԱՌՔ»։

Նիւ Եորք
Նոյմբ. 1926

Տ. Ա. Տ.

ՁԱՅՆ ՄԸ ԱՆՑԵԱԼԷՆ

Մեր ազգային-կրօնական տօներու մեծագոյնն է Վարդանանց տօնը։ Անիկայ դարերու մշուշին մէջէն շատ վեհ պատգամ մըն է որ կը բերէ մեզի ամէն տարի։ Ամէն Հայու պարտականութիւնն է երկիւղածութեամբ ընդունիլ այդ պատգամը իր հոգիին մէջ եւ ամենալուրջ անձնաքննութեամբ ճշդել իր դիրքը հանդէպ այն խտէալին որ կ՚ոգեւորէր Մեծ Զօրավարն ու իր հաւատքի ու զէնքի ընկերները։ Շատ անպատշաճ է ծայրայեղ կերուխումի եւ զուարճութեան մէջ խեղդել այդ տօնն ու իր պատգամը եւ առիթ չտալ որ անիկա մեր հոգիին մէջ թափանցէ իր ներշնչումի բոլոր վեհութիւնովը։ Տօնական օրերէ օգտուելու լաւագոյն կերպն է թափանցել տօնելի անձնաւորութեան ոգիին ու խտէալներուն եւ անկէ քաղուած ներշնչումի ոյժովը ջանալ մարմնացնել մեր անհատական ու ազգային կեանքին մէջ, նոյն ոգին ու խտէալները։ Հակառակ պարագային տօնախմբութիւնը ձեւակերպութիւն մը միայն կ՚ըլլայ եւ հեռի տօնելի անձնաւորութեան յիշատակին ու ոգիին հանդէպ իրական յարգանք մը ըլլալէ, նախատինք մը կ՚ըլլայ մանաւանդ։

Այն հսկայ ազդեցութիւնը զոր այդ պատմական մեծ դէպքը — Վարդանանց պատերազմը — գործած է Հայ ազգային, քաղաքական եւ կրօնական կեանքին վրայ՝ այնքան բացայայտ իրողութիւն մըն է որ աւելորդ է զայն մանրամասնել հոս։ Եւ պատգամը որ ամէնէն աւելի կենսական է մեզի համար՝ չի գար այն դրական արդիւնքներէն որոնց այդ դէպքը ծնունդ տուաւ, այլ այն ոգիէն եւ խտէալէն որոնք այդ դէպքին ետեւը կը կենան եւ չարժիչ ոյժն ու զսպանակն եղած են անոր։

Շատ բան գրուած է Վարդանանց պատերազմի յայտնի կամ ծածուկ շարժառիթներուն վրայ որոնք կրնան մէկէ աւելի եղած ըլլալ, բայց այն կենդանի նկարագիրը զոր Եղիշէի ոսկի գրիչը աւանդած է մեզի, տեղի չի թողուր ամենափոքր տարակոյսի թէ այդ մեծ դէպքին ետեւը կեցող հզօրագոյն շարժառիթը գերազանցապէս գաղափարապաշտական էր, ցայտուն հակապատկերը ներկայ դարու շահամոլ ոգիին:

Ազգին կրօնական կեանքը վտանգի մէջ էր: Արեւապաշտ Պարսիկը, քաղաքական հեռատեսութեամբ, չէր կրնար թոյլատրել իր դրացի Հայուն որ հակառակորդ հզօր պետութեան մը հետ կրօնակցական կապեր հաստատէր: Հայաստանը իր քաղաքական հակակշռին տակ պահել կարենալու համար անհրաժեշտ կը համարէր որ ան համազեն ըլլար իրեն: Ուստի ծրագրած էր հալածանքի ոյժով Դենիմազդէզը պարտադրել անոր: Ո՞վ պիտի պատնէշ կանգնէր այս բարբարոս ծրագրի իրագործումին դէմ:

Եւ ահա գտնուեցան Հայ զօրավարներ, Հայ հոգեւորականներ, Հայ նախարարներ եւ Հայ կիներ որոնք յօժար էին ի գին ամեն զոհողութեան պաշտպանել իրենց սուրբ հաւատքը օտար ոտնձգութեան դէմ: Այո՛, գտնուեցան այսպիսի հաւատացեալ առաջնորդներ որովհետեւ անոնց ետեւը կը կենար հաւատացեալ Հայ ժողովուրդ մը: Առաջնորդները ժողովուրդին ծոցէն է որ կը ծնին, եւ ամէն ժողովուրդ արժանի է իր առաջնորդներուն:

Քրիստոնէութիւնը, բաղդատաբար կարճ ժամանակամիջոցի մը մէջ, ամուր կռուան գտած էր Հայ հողի վրայ: Անիկայ, շատ հեռի անուանական բան մը ըլլալէ, իրապէս սրտի կրօնքն եղած էր ժողովուրդի մը որ ընդհակառակն ամեն փորձութիւն ունէր գէթ սրտով յարած մնալու իր այնքան մօտաւոր հեթանոս նախնիքներու ինչպէս նաեւ դրացիներու կրօնքին: Քրիստոնէութեան նըման գաղափարական ու մաքուր կրօնքի մը այնքան լայնօրէն եւ հիմնականօրէն ծաւալ գտնելը ամբողջ ազգի մը

մէջ՝ թերեւ նշանակութիւն ունեցող դէպք մը չէ ինքնին։ Կրօնքներ կան թերեւ պահանջկոտութիւնով եւ մարդկային սրտի ստորնագոյն կիրքերը շոյող հանգամանքով որ շատ դիւրաւ կրնան ծաւալիլ տգէտ ժողովուրդներու մէջ։ Բայց Քրիստոնէութիւնը՝ իբրեւ սրտի եւ բարձր իտէալի կրօնքը՝ ներշնչուած ու անձնուէր առաջնորդներու մեծ ջանքերովն ու կենդանի օրինակովը միայն յաջողած է մուտ գտնել ժողովուրդներու մէջ։ Ուր որ Քրիստոնեայ ժողովուրդ մը գոյութիւն ունի՝ կրնանք վստահաբար ըսել թէ հոգեւոր մեծ առաջնորդներ ունեցած է այդ ժողովուրդը անցեալին մէջ։

Վարդանանց դարու Հայ իրականութեան յատկանըշական մէկ երեւոյթն է կենդանի հաւատքը որ կ'ոգեւորէ ժողովուրդն ու առաջնորդները միանգամայն։ Բարձր իտէալի մը համար բռնութեան դէմ ծառանալու, զոհելու եւ զոհուելու տրամադրութիւնը չէ որ կը պակսի անոնց։ Այս իրողութիւնը ինքնին ապացոյց է, եթէ ուրիշ վկայութիւն գոյութիւն չունենար իսկ, թէ Հայ եկեղեցին ունեցած է ներշնչուած ու ժիր մշակներ որոնք ջանք չեն խնայած կենսունակ վիճակի մէջ պահելու զայն։ Կրօնքը իր շարժիչ ոյժ կ'ապրի այդ եկեղեցիին մէջ եւ աղբիւր է հոգեւոր ներշնչումի եւ կենսունակութեան։

Մեր պատմական անցեալին այդ ցայտուն շրջանը որ ճշմարտապէս մեծ ազգի մը վայել մեծ սկզբունքներով եւ մեծ իտէալով մը ոգեւորուած է, իր բոլոր փառքը խտացուցած է կարծես անձի մը վրայ որ կը կոչուի Վարդան Մամիկոնեան եւ անոր հաւատքի ու զէնքի ընկերներուն վրայ որոնք անոր անունով կը կոչուին Վարդանանք։

Մենք որ յիշատակը կը տօնենք հիմայ այդ մեծ դէպքին ու մեծ հոգիներուն որոնք Հայ կեանքին մեծագոյն դիւցազներգերութիւնը յօրինեցին իրենց կեանքովն ու մահովը, ամէն բանէ առաջ անոնց կը պարտինք երախտագիտութիւններու ամենէն անկեղծն ու ամենէն խորունկը այն թանկագին աւանդին համար զոր մեզի կտակեցին

ամենալուրջ զոհաբերութեամբ: Այն մաքուր գաղափարական հաւատքի կեանքը զոր ապրեցան եւ որուն համար զոհեցին ամէն բան եւ զոհուեցան իրենք ալ, շատ աւելի թանկարժէք ժառանգութիւն մըն է զոր մեզի թողուցին քան քարիւղի այն հարուստ հանքերը որոնց համար այսօրուան շահամոլ ու խաչալէ զուրկ «խոշոր» — բայց ոչ մեծ — ազգերը զիրար կը կոխոտեն, զիրար կը յօշոտեն զոհելով արդարութիւնն ալ, ճշմարտութիւնն ալ, պատիւն ալ եւ ուրիշ ամէն նուիրականութիւն: Հայուն ճակատագրին հետ թեթեւօրէն խաղցող եւ քարիւղի հորերուն մէջ ամբողջ ազգ մը, պարկեշտ ժողովուրդ մը խեղդելու խիղճ չընող այս պզտիկ «մեծ»երը շատ պէտք ունին իրենց զոհին, իրենց անիրաւած այս մեծ պզտիկ ազգին աշակերտելու եւ անոր ոգին մարմնացնող Վարդաններու եւ Ղեւոնդներու ոտքերուն առջեւ խոնարհելով անոնցմէ սորվելու կեանքի բարձրագոյն դասերը: Այո՛, Վարդանանք չէ թէ միայն իրենց ազգին, այլ նաեւ ամբողջ աշխարհին տուին պատգամը գաղափարապաշտ մեծութեան որ միակ ճշմարիտ ու մնայուն փառքը կը կազմէ ազգի մը: Ու այսօր երբ շահամոլ ու ոճրապարտ դիւանագիտութեան մը քարիւղ հոտող տափակութենէն կը դառնանք պահ մը Վարդանանց ու Ղեւոնդեանց անուշահոտ պատարագին երկնային բուրումը ծծելու՝ դէթ վայրկեան մը մեր հոգիներուն կազդուրուիլը կ'զգանք անշահախնդրութիւն եւ մեծութիւն բուրող այդ մթնոլորտին մէջ եւ իրաւամբ հպարտ կ'զգանք ինքզինքնիս պատկանելնուս համար ազգի մը որ Վարդաններ ու Ղեւոնդներ տուած է աշխարհին:

Բայց մենք մեր երախտագիտութեան պարտքը լաւ արժանւոյն հատուցած ըլլալու համար մեր այս անզուգական բարերարներուն, պէտք է այսօր անոնց հոգին, անոնց խաչալը մարմնացնենք մեր մէջ հաւատքի կեանքը վառ պահելով մեր հոգիներուն խորը, վեր բռնելով ինքզինքնիս «մեծ» ազգերու փոքրոգութենէն ու գձձութե-

նէն եւ անգամ մըն ալ ցուցնելով աշխարհին թէ Վարդանանց հոգին մեռած չէ մեր մէջ եւ գիտենք, մեր պարտութեան ու անկումին մէջ իսկ, մեծ ըլլալ մեր հաւատքովն ու իտէալովը:

Այս նուիրական տօնը թող մեզ առաջնորդէ լուրջ անձնաքննութեան: Ո՞ւր ենք հիմա: Ի՞նչ պիտի ըսէին մեզի Վարդանանք եթէ այսօր իրենց գերեզմաններէն ելլելով տեսնէին մեր ներկայ վիճակը: Մեր եկեղեցիները թափուր, մեր հաւատքը մարած, մեր հոգեւոր կեանքը մեռած եւ մենք հետամուտ կապկելու ստորին խաւերու կեանքը օտարներու որոնց կը նայինք հիացումով եւ որոնց ամենէն գձուձ մոլութիւններն իսկ օրինակելի առաքինութիւններու փայլը կ'զգենուն մեր աչքին՝ պարզապէս անոնց պատկանած ըլլալնուն համար: «Ա՞յս արդիւնքին համար», պիտի ըսէին անոնք արցունքոտ աչքերով, «զոհեցինք ու զոհուեցանք»: Ու ասիկայ մեծագոյն յանդիմանութիւնը պիտի ըլլար մեզի մեր մոլորանքին համար: Անոնց ապրած հոգեւոր կեանքի գաղափարապաշտիկ բարձունքէն որեւէ վայրէջք զոր պիտի յաւակնէինք փորձել ազգովին ամենամեծ նախատինքը պիտի ըլլար անոնց մաքուր յիշատակին:

Անոնց վեհ պատգամին հզօր ներշնչումին տակ մեր առաջին բնազդն ու պարտականութիւնը պէտք է ըլլայ գուրգուրանքով համախմբուիլ մեր սուրբ հաւատքին շուրջը եւ անոնց արիւնովը մեզի կտակուած եկեղեցին բարձրացնել ազգային թանգարանի մը հնախօսական զարդը կազմելու ինկածութենէն եւ ընել զանի կենդանի վառարանը հոգեւոր կեանքի, ինչպէս էր հինգերորդ դարու մէջ, եւ իր այդ հանգամանքովը կրցաւ տալ ազգին Վարդաններ ու Ղեւոնդներ:

ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀՈԳԵՒՈՐ ԿԵԱՆՔ

Հայ գիրերու գիւտի տօնը պատեհ առիթ մը կ'ընծայէ անդրադառնալու հոգեւոր դաստիարակութեան հարցին որ արդէն սկսած է այժմէութիւն ստանալ յոյզ մտքերու մէջ:

Մեր ազգային մեծագոյն բարերարները, Երանելին Սահակ ու Սուրբն Մեսրոպ, իրենց հիմնական յղացումին ետեւը ունէին իբրեւ շարժառիթ գլխաւորաբար Հայ ժողովուրդին հոգեւոր դաստիարակութիւնը. ու այդ շարժառիթէն մղուած՝ անոնք յաջողեցան ոչ թէ միայն մեծ ու փրկարար գիւտը ընելու, այլ նաեւ իրենց սոյն նպատակը իրագործելու կարեւոր չափով մը: Արդեօք պատմութիւնը ունի՞ օրինակը ուրիշ ազգի մը որ այնչափ արագ ու հիմնական զարգացում ունեցած ըլլայ հոգեւոր դաստիարակութեամբ ինչպէս Հայ ազգը՝ շնորհիւ իր Մեծ Լուսաւորիչներուն: Անկարելի է չհիանալ այն խորունկ հաւատքին ու Սուրբ Գրքին այն հմտութեան վրայ, որ Վարդանանց դարու Հայ կեանքը կը յատկանշէ: Արդարեւ ի՛նչ հիանալի արդարութեամբ եւ լայն չափով պտղաբերած էին Մեծ Վարդանեաններու ջանքերը:

Երբ, սակայն, մեր ակնարկը կը դարձնենք ներկայ Հայ իրականութեան՝ մեծ ու հիմնական փոփոխութիւն մը կատարուած կը գտնենք Հայ մտայնութեան մէջ, Հայը որ այսօր աւելի քան երբեք կը հաւատայ մտաւոր դաստիարակութեան, մեծ տարակոյսով կը նայի հոգեւոր դաստիարակութեան պէտքին եւ օգտակարութեան վրայ. իսկ անդին կայ ծայրայեղ մտայնութիւն մըն ալ որ ժամանակը հասած կը նկատէ կրօնի եւ եկեղեցիի դամբանականը հիւսելու: Որչա՛փ հեռացած ենք մեր երանելի նախնիքներու ուղեգծէն:

Բայց ո՞րն է արդեօք ուղիղ ճամբան, մե՞րը թէ մեր նախնիքներունը: Անհատ մը եւ ժողովուրդ մը պէտք ու-

նե՛ն հոգեւոր դաստիարակութեան։ Եկեղեցի, դպրոց, ընտանիք, մամուլ, բեմ պէ՛տք է որ զբաղին այս հարցով, թէ ոչ պարզապէս անօգուտ ժամավաճառութիւն մը պիտի ըլլար այդ։

Այս հարցումին պատասխանը մարդկային քմայքէն չէ որ պիտի բղխի այլ մարդկային բնութենէն։ Ինչ որ ալ ըլլայ մեր սրտին փափաքը կամ նախասիրութիւնը, ստիպուած ենք գլուխ խոնարհեցնելու այն ձայնին որ կուգայ մարդու էութեան խորքերէն, ուր մերինէն անկախ ու վեհագոյն կամք մը զետեղած է խորարմատ պէտքեր ու բնազդներ։ Ու այդ ձայնին անսաստելը, այդ կամքին դէմ աքացելը միշտ կ'ըլլայ ի վնաս մեզի։

Անհերքելիօրէն ճշմարիտ է թէ մարդ էակը, ֆիզիքականէն ու իմացականէն զատ, ունի նաեւ բարձրագոյն պէտքեր ու բնազդներ որոնք նոյնչափ եւ աւելի խորունկ արմատներ արձակած են իր էութեան ալքերուն մէջ։ Հոն կայ բաց տեղ մը զոր ոչ նիւթական եւ ոչ ալ իմացական վայելքներ կարող են լեցնել։ Մարդ իր ամենէն անկեղծ ու ինքնամփոփ պահերուն մէջ կը զգայ թէ կախումնաւոր էակ մըն է ինք եւ պէտք ունի Անհունին, որուն հպումն ու բարեկամութիւնը միայն կրնան լիովին յագուրդ տալ իր էութեան խորը բոյն դրած փափաքներուն ու պապակներուն։ Այս ճշմարտութիւնը մարդ կրնայ անտեսել կամովին կամ ծանծաղամտօրէն, բայց ատով չի կրնար իրողութիւնը փոխել մազի չափ իսկ։ Մեր դարուն շատ պանծացուած գիտութիւնն իսկ ստիպուած է խոստովանիլ թէ մարդ էակը անդարմանելիօրէն կրօնական արարած մըն է։

Դաստիարակութիւնը ո՛չ կրնայ ստեղծել եւ ո՛չ ալ կրնայ փճացնել բնազդներ եւ ընդունակութիւններ։ Անոր պաշտօնն է առնել բնազդներն ու ընդունակութիւնները իրենց նախնական ու տարտամ վիճակին մէջ եւ բնական միջավայր մը հայթայթելով անոնց՝ մարզանքի մի-

ջոցով զօրացնել զանոնք եւ վերածել կարողութիւններու, ունակութիւններու եւ նկարագրի: Հետեւաբար դաստիարակութիւն մը որ կ'անտեսէ մարդկային բնազդներուն եւ ընդունակութիւններուն որեւէ մէկ մասը, չի կրնար համարուիլ կատարեալ ու տիպար դաստիարակութիւն մը եւ իր արդիւնքներուն մէջ կ'ըլլայ կաղ եւ միակողմանի: Համաչափ դաստիարակութեան մը յատկանիշն է մասնաւոր խնամքի առարկայ ընել բոլոր հիմնական բնազդները՝ առանց զարգացնելու մէկը ի վնաս միւսին:

Ի՞նչ հիման վրայ, ուրեմն, իրաւունք պիտի տանք ինքզինքնուս անտեսել մեր էութեան ամենէն խորարմատ բնազդներէն մին, կրօնականը, անոր դաստիարակութիւնը դուրս ձգելով անհրաժեշտ պէտքերու շրջանակէն: Բնութեան դէմ մեղանչել եւ ինքզինքնուս հակասել, մեր էութեան բարձրագոյն կողմը ուրանալ եւ ինքզինքնիս նուաստացնել չպիտի՞ ըլլար ասիկա: Այսքան մեծ ուրացում մը անշուշտ անօրինակ անկումի մը պիտի առաջնորդէր անհատ մը կամ ժողովուրդ մը:

Բայց ի՞նչ պիտի հասկնանք հոգեւոր դաստիարակութիւն ըսելով:

Ընդհանրապէս խօսելով՝ յաջող դաստիարակութիւնն այն է որ ինքնազարգացումի ատակ վիճակի մը կը հասցնէ ենթական: Ծանօթութիւններով միտքը խճողելը դաստիարակել չի նշանակեր: Ուսուցումը թէպէտ անհրաժեշտ մէկ միջոցն է դաստիարակութեան, բայց ծանօթութեան պարզ ամբարումը դաստիարակութիւն չէ ինքնին: Ճշմարիտ մտաւոր դաստիարակութիւնը այն է որ ճշմարտութեան սիրովը կը հմայէ միտքը եւ հաղորդակցութեան մէջ կը դնէ զանի բնութեան եւ մեծ միտքերու հետ, այսինքն այն միջավայրին հետ ուր կրնայ ան զարգանալ անսահմանօրէն:

Այսպէս է նաեւ հոգեւոր դաստիարակութիւնը: Անոր նպատակն է ոչ թէ լոկ կրօնական գիտելիքներու մթեր-

քով մը ճոխացնել միտքը, այլ հոգին հաղորդակցութեան մէջ դնել Անհունին հետ, Անտեսանելիին հետ, այսինքն այն անձնաւոր կենդանի միջավայրին հետ որ Աստուած ինքն է Քրիստոսով յայտնուած: Կրօնական գիտելիքներու ուսուցումը անհրաժեշտ մէկ միջոցն է անշուշտ հոգեւոր ճշմարիտ դաստիարակութեան, բայց անոր իսկութիւնը չի կազմեր: Ուսուցումին նպատակն ըլլալու է հոգին առաջնորդել Աստուծոյ: Աստուծոյ մէջ է որ հոգեւոր կեանքը կը ծնի, կը աճի ու կը զարգանայ անսահմանօրէն: Հոգեւոր կեանքի այս փորձառութեան չտիրացող մէկը չի կրնար հոգեւորապէս դաստիարակուած համարուիլ՝ փոյթ չէ թէ կրօնական ու աստուածաբանական գիտելիքներու համայնագիտարան մը եղած ըլլայ իր միտքը:

Հոգեւոր կեանքի միակ հաղորդիչն ու դաստիարակը Քրիստոս է: «Ձեր Ուսուցիչը մէկ է», ըսաւ Ինք: Մարդը չի կրնար հոգեւոր դաստիարակի պաշտօն կատարել, այլ միայն կրնայ միջոց մը ըլլալ ճշմարիտ ու միակ Ուսուցչին, Մեծ Վարդապետին առաջնորդելու հոգին. մարդուն դերը ասկէ անդին չանցնիր: Կրօնական ամէն ուսուցում, ի՛նչ ձեւի տակ եւ ի՛նչ միջոցով ալ որ ըլլայ, ուղղակի կամ անուղղակի հետապնդելու է այս միակ նպատակը — հոգին առաջնորդել Քրիստոսի որ հաղորդակցութեան եւ բարեկամութեան մէջ մտնէ Անոր հետ:

Բայց հոգի մը Քրիստոսի առաջնորդելու համար պէտք է մարդ ինք Քրիստոսի առաջնորդուած ըլլայ նախ: Առանց Քրիստոսի մէջ ապրելու կարելի չէ ուրիշները առաջնորդել Անոր: Ու հոս է խնդրին ամենէն փափուկ ու կենսական կէտը. երբ այս կէտը ուշադրութենէ կը վրիպի, ժողովուրդի մը հոգեւոր կեանքը կը տուժէ անխուսափելիօրէն: Հոգեւոր առաջնորդի պաշտօնին պատրաստուելու համար ամենէն անհրաժեշտ դպրոցը առանձնարանն է ուր Աստուծոյ Հոգիին օծութիւնը կ՚ստանայ մարդ եւ Աստուծոյ մեծ Գանձարանին, Քրիստոսի, ճոխութիւ-

նուէր կը լեցուի ու Անիկէ կ՚ընդունի կենդանի պատգամը՝ հաղորդելու համար ամփոփուած հոգիներու: Առանց յարատեւաբար աշակերտելու Աստուծոյ այս դպրոցին՝ սուտ աստուածաբանական ուսումով մէկը չի կրնար պատրաստուած ըլլալ հոգեւոր առաջնորդի պաշտօնին: Ու այս կենսական պահանջին անտեսումը չէ՞ միթէ պատճառը այն հոգեւոր անկումին որ կը տիրէ ներկայիս ժողովուրդներու կեանքին մէջ առհասարակ: Միթէ զարմանալի՞ է որ Սուրբն Ներսէս այնքան ուշագրաւ չափով յաջողեցաւ իր հոգեւոր առաջնորդի պաշտօնին մէջ՝ քանի որ կը տեսնենք թէ այնքան սերտ յարաբերութիւն կը մշակէր ան Աստուծոյ հետ որ նոյնիսկ գրերու գիւտին նման ձեռնարկի մը յաջողութիւնը Անիկէ կ՚սպասէր եւ արտեւանդն ու յարատեւ աղօթքի առարկայ կ՚ընէր զայն:

Բայց ի՞նչ արդիւնք կամ պտուղ պիտի ակնկալենք այսօրինակ հոգեւոր դաստիարակութենէ մը: Գործնական ի՞նչ օգտակարութիւն ունի հոգեւոր կեանք ըսուածը որ իրաւունք ունենայ այսչափ կարեւորութեան եւ խնամքի:

Նկարագիրը ամենէն շատ յեղյեղուած բառերէն ու ամենէն շատ փնտռուած բայց ամենէն քիչ գտնուած բաներէն մէկն է ամէն տեղ: Այնքան թանկագին բան մըն է այն որ չունեցողն անգամ կը փնտռէ զայն ուրիշին վրայ: Անուղղամտութեամբ հարստացող կամ դիրքի հասնող աննկարագիր մէկն անգամ իր գործին համար կը փնտռէ մարդիկ որ ուղղամիտ, անկեղծ, հաւատարիմ ու վստահելի ըլլան, այսինքն նկարագիր ունենան, մարդ ըլլան. վասն զի նկարագիրը մարդն իսկ է: Ամէն մարդ կ՚ընդունի թէ ճշմարիտ դաստիարակութեան վերջին նպատակն ու հանգրուանն է բարձր ու ազնիւ նկարագրի կերտումը: Բայց նկարագիր ըսուածը ձեւուած կարուած զգեստ մը չէ զոր կարելի ըլլայ հագցնել մարդուն, անոր մերկութիւնը ծածկելու համար. ան արտացոլումն է, բիւրեղացումն է ներքին, անտեսանելի կեանքի մը: Շերամը չի-

նուած պատրաստ չի գտներ իր մետաքսեայ պատանքը, այլ ինքն իր էութենէն իսկ կը հիւթանջատէ զայն։ Այսպէս է նկարագիրը. ներքին կեանքէն կը հիւթանջատուի այն. ու այդ ներքին կեանքին որակն է որ ձեւ ու գոյն կուտայ պատեանին, նկարագրին։ Ի՛նչ կեանք որ կ՚ապրի մարդ իր էութեան ամենէն ներքին, ամենէն ծածուկ ալքերուն մէջ՝ զայն կը բիւրեղացնէ, կամայ ակամայ, իր տեսանելի կեանքին կամ արտաքին ապրելակերպին մէջ։ Անխկա անյեղլի օրէնքն է կեանքին։

Ակներեւ է ուրեմն թէ հոգեւոր կեանքը ի՛նչ մեծ դեր ունի նկարագիր կերտելու, մարդը ձեւակերպելու փափուկ ու կենսական հարցին մէջ։ Հոգեւոր կեանքը որ միակ բնականոն ու առողջ կեանքն է, կ՚արտադրէ բնականոն առողջ նկարագիր. ու ա՛յս է անոր պտուղը, տեսանելի ու գործնական արդիւնքը։ Թող որ այս արտաքին շօշափելի արդիւնքէն զատ՝ անիկա անհատին համար ունի անգնահատելի ներքին արժէք՝ ապրիլը ըլլալով անճառելի խաղաղութեան եւ երանութեան։ Չարժէ՞ր ուրեմն մշակել զայն։

Առողջ նկարագրի ամենէն հիմնական տարրերն են մտքի հաւասարակշռութիւն, սրտի մաքրութիւն, կամքի անյողդողդ հաստատութիւն եւ շարժառիթներու բարձրութիւն։ Միտքը իր հաւասարակշռութիւնը չի կրնար պահել երբ կիրքերը սանձարձակ են ու անզուսպ։ Ուղիղ խորհելու եւ ճշմարտութիւնը տեսնել կարենալու անհրաժեշտ մէկ պայմանն է որ միտքը ազատ ըլլայ կիրքերու ճնշումէն։ Սիրտը, այսինքն մարդուն յուզակրական (իմօշընըլ) բնութիւնը ամենէն աւելի ենթակայ է ապականութեան։ Սէրը, երբ բարձրին ու ազնիւին մէջ չգտնէ իր ճարակը, կ՚երթայ կը թառի, զազրասէր ճանճերու պէս, ապականութեան վրայ։ Կամքը, երբ չղեկավարուի բարձրագոյն զօրութենէ մը, խաղալիք կը դառնայ ստորին կիրքերու ձեռքը եւ կը կորսնցնէ բարիին համար իր գոր-

ծագիր այժմ: Տարժամութները որ ամէնէն գաղտնի գաղա-նակներն են կեանքին եւ որտէն կը թելադրուին, չեն կրնար պահել իրենց մաքրութիւնն ու բարձրութիւնը եթէ ամենագէտ ու ամենաբարի էակի մը ներկայութեան եւ Անոր հանդէպ պատասխանատուութեան եւ սիրոյ գիտակ-ցութիւնը չհակակշռէ զանոնք: Լոկ մտաւոր կամ բարո-յական դաստիարակութիւն մը կարող չէ այս արդիւնքնե-րը ապահովել: Ոչ գիտութիւնը եւ ոչ ալ բարոյալից խը-րատները չեն զօրեր նկարագրի այս հիմնական տարրե-րուն ծնունդ եւ սնունդ տալու: Լոկ մտաւոր զարգացումը յաճախ աւելի վտանգաւոր գործիք մը կը դառնայ ապա-կանած սրտի մը ձեռքը: Առողջ ու բարձր նկարագրի մը կերտումին համար մէկ ու միակ միջոց մը կայ, այն է մշակումը հոգեւոր կեանքի որ է կենդանի բարեկամու-թիւն Աստուծոյ հետ: Ու ասիկա կատարելապէս բնական, գիտական ու մանկավարժական մեթոտն է նկարագրի կերտումին: Ի՞նչ բան աւելի կ՚ազդէ մարդկային կեանքին ու նկարագրին վրայ քան հպումն ու շփումը գերագոյն նկարագրի մը հետ: Չէ՞ որ երկաթը կը մագնիսանայ մի միայն մագնիսի մը կամ ելեքտրական հոսանքի մը հպու-մովը: Եթէ կ՚ուզենք որ մարդկային հոգիին երկաթը մագնիսանայ ու արտայայտուի նկարագրի ամենաբարձր յատկանիշներով, պէտք է շարունակական հպումի մէջ դնենք զայն մեծ մագնիսին, Քրիստոսի հետ: Այս է Աս-տուծոյ մեթոտը. ու ասկէ զատ ուրիշ ուղիղ ու արդիւ-նաւոր մեթոտ չկայ:

Այս մեթոտն էր ահա զոր կիրարկեցին, այնքան հիա-նալի արդիւնքներով, մեր աստուածարեալ վարդապետ-ներն Սահակ ու Մեսրոպ՝ իրենց հոգեւոր առաջնորդի դերին մէջ. ու մենք ամենամեծ յարգանքը բրած կ՚ըլլանք անոնց նուիրական յիշատակին՝ եթէ անհատապէս ու ազ-գովին դառնանք անոնց սուրբ շաւղին հետեւելու:

ԻՆՉԸ, ԻՆՉՈՒՆ ԵՒ ԻՆՉՊԷՍԸ

Մարդկային միտքը եւ զայն շրջապատող տիեզերքը այնպիսի փոխադարձ յարաբերութեան մը մէջ դրուած են իրարու հետ որ մէկը առանց միւսին անիմաստ պիտի ըլլար պարզապէս: Միտքը չպիտի յայտնուէր իր զննող, վերլուծող, պատճառաբանող կարողութիւններովը, եթէ իր շուրջը չը գտնէր իրեն ճիշտ ու ճիշտ յարմարցուած միջավայր մը որ անոր թաքուն ու անգործ ընդունակութիւնները դուրս քաշէր ու գործի մղէր՝ ստեղծելով անոնցմէ դրական կարողութիւններ: Միւս կողմէն նիւթական տիեզերքը առեղծուածային կամ անիմաստ խառնակոյտ մը միայն պիտի ըլլար եթէ անոր մէջ թաքնուած կարգը, ներդաշնակութիւնը, իմաստն ու իմաստութիւնը յայտնագործող մարդկային միտքը գոյութիւն չունենար:

Մարդկային միտքը՝ զինքը շրջապատող դիւթական միջավայրին ի տես՝ իր բնազդային գործունէութեանը կը մղուի հետազօտելով երեւոյթներու ի՛նչը, ինչո՛ւն եւ ի՛նչպէսը,: Մանկան նորազարթ մտքին առաջին հարցումն է ի՛նչը: Անոր համար առարկաներն ու երեւոյթները իրենց հետ զուգորդուած ունին հարցանիշը: Ամէն բանի համար որուն առջեւ կանգ կ՚առնէ անոր ուշադրութիւնը՝ կը հարցնէ «Ի՞նչ է աս»: Կ՚ուզէ ճանչնալ ու սորվիլ իրերն ու երեւոյթները, հետաքրքրութիւնը իր բնազդային ուժով կը մղէ զանի միջավայրին ճանաչողութեան:

Միտքը, սակայն, կանգ չառներ հոս, չի բաւականանար իրերու եւ իրողութիւններու պարզ ճանաչողութիւնով. ան հետզհետէ կը մղուի անոնց պատճառն ու նպատակը հետախուզելու եւ կը բարձրանայ վերլուծումի եւ իմաստասիրութեան ոլորտները՝ ջանալով թափանցել իրերու գաղտնիքին. մանկական պարզ հետաքրքրութիւնը տեղի կուտայ իմաստասիրական հետաքրքրութեան եւ

ի՛նչին կը յաջորդէ ինչո՛ւն: Միտքը իր հայեցողական շրջանին մէջ է որ կը գոհուի հիմա։

Բայց կեանքին նպատակը ո՛չ հետաքրքրութիւն է եւ ոչ ալ հայեցողութիւն. անոնք քայլեր են միայն որ կ'առաջնորդեն բուն նպատակին որ է գործնականութիւնը: Բընազդը մեզ կը մղէ իրերու եւ երեւոյթներու ի՛նչն եւ ինչո՛ւն հետազօտելու որպէսզի կարելի ըլլայ ծառայեցնել զանոնք գործնական ու արդիւնաւոր նպատակի մը. ու ասոր համար է որ նոյն այդ բնազդը վերջապէս կը մղէ մեզ գործնական հարցումին — ի՛նչպէս: Ի՞նչպէս կարելի է օգտագործել մեզ շրջապատող միջավայրը: Ու առանց գործնականութեան բնազդին այս բարերար մղումին՝ իրերու լոկ ի՛նչն ու ինչո՛ւն հետազօտելը ըստ ինքեան ամուլ աշխատանք մը եղած պիտի ըլլար վերջապէս: Ու հոս է մանաւանդ որ կը յայտնուի մարդկային միտքը մտրակող ոյժին գիտակից ու բարերար հանգամանքը. հոս է որ մարդ կը համոզուի թէ կոյր բնազդի մը ձեռքը խաղալիկ ըլլալով չէ որ ծնած օրէն ի վեր մղուած է հետաքրքրութենէ հետաքրքրութիւն, հետազօտութենէ հետազօտութիւն, այլ ընդհակառակն բարի եւ բարերար. Իմաստութիւն մըն է որ հանդրուանէ հանդրուան առաջնորդելով զինք՝ հասցուցած է վերջապէս օգտակարին:

Ի՞նչ, ինչո՞ւ, ի՞նչպէս.— ահա քայլերը որոնցմով մարդկային միտքը կ'առաջնորդուի պարզ հետաքրքրութենէ դէպի գործնական արդիւնաւորութիւն: Եռացող սանի մը կափարիչին շարժումները պարզ հետաքրքրութիւն մըն է որ կ'արթնցնեն նախ դիտող մտքի մը մէջ որ իսկոյն կ'առաջնորդուի անոր ինչո՛ւն գտնելու, մինչեւ որ վերջապէս գործնականութեան ի՛նչպէսը կուգայ աշխարհը յեղաշրջել՝ օժտելով զանի ֆիզիքական ոյժի անսպառ աղբիւրով մը:

Նիւթական տեսանելի տիեզերքը իր բոլոր երեւոյթներովն ու օրէնքներովը աղօտ մէկ ուրուանկարն է բուն

իրական տիեզերքին որ աննիւթական է ու անտեսանելի: Բուն գոյութիւնը, իրականութիւնը նիւթը չէ, հոգին է, անձնաւորն է, որուն միայն թարգմանն ու արտայայտիչը է նիւթը: Մարդը մարմին մը չէ որ հոգի ունի, այլ հոգի մըն է որ մարմին ունի: Եւ ինչ որ է մարմինը մարդու հոգիին համար, նոյնն է նիւթական տիեզերքը Աստուծոյ համար որ Հոգի է՝ աննիւթական ու անտեսանելի: Տեսանելին միջոց մըն է միայն որով Անտեսանելին կ՚արտայայտուի, կը յայտնէ ինքզինքը: Ու ասոր համար է որ տեսանելի ու անտեսանելի աշխարհներուն երեւոյթներն ու օրէնքները զուգահեռաբար կ՚ընթանան յաճախ՝ ուշագրաւ հանգիտութիւն մը պահելով իրարու հետ. ասոր համար է որ տեսանելիին հետազօտութիւնը — գիտութիւնը — վերջ ի վերջոյ կը յանգի եւ պիտի յանգի անտեսանելիին, անձնաւորին, հոգիին:

Արդ ինչ որ է գիտութիւնը տեսանելիին համար, նոյնն է կրօնքը անտեսանելիին համար: Երկուքին ալ պաշտօնն է հետազօտել, իրենց սեփական միջոցներով, իրողութիւններու ի՛նչը, ինչո՛ւն եւ ի՛նչպէսը հանելու համար գործնական արդիւնքներու. սա տարբերութեամբ որ առաջինին հետազօտութեան դաշտն է տեսանելին, նիւթականը, իսկ երկրորդինը՝ անտեսանելին, աննիւթականը, այսինքն անձնաւորն ու հոգեւորը: Եւ ինչպէս որ բուն, իրական գոյութիւնը անտեսանելին, անձնաւորն է, ու տեսանելին, նիւթականը անոր աղօտ մէկ արտացոլացումը միայն, նոյնպէս ալ բուն եւ բարձրագոյն գիտութիւնը անտեսանելիին, անձնաւորին գիտութիւնն է, իսկ տեսանելիին գիտութիւնը մէկ թանձրացեալ բայց ստուերային արտայայտութիւնն է անոր: Երբ մէկ կողմէն գիտութիւնը կը պանծացնենք իր ընձեռած շօշափելի բարիքներուն համար, ո՛րչափ կը սխալինք, միւս կողմէն, կրօնքը նկատելով իբրեւ ոչ-գիտական, աւելորդապաշտական ու նոյնիսկ տղայական ու տգիտական բան մը: Ու

տով մեր ագիտութիւնն ու տղայամտութիւնը յայտնած չե՞նք ըլլար միթէ:

Բայց կրօնքի հանդէպ սնուցուած այս նախապաշարումին իրական պատճառն անոր սխալ լոյսի մէջ ներկայացուիլն է յաճախ, որով ան ամուր հայեցողականութեան մը մէջ պարուրուած՝ կ'ըլլայ անգործնական եւ անօգուտ: Մարդիկ կարճ ժամանակ միայն կը հետաքրքրուին հայեցողութիւններով, որոնք, զուրկ գործնական օգտակարութենէ, մտամարզանք մը ըլլալէ անդին չեն անցնիր: Գործնականութեան բնազդը վերջապէս կուգայ օգտակարը փնտռելու, եւ երբ չի գտներ՝ մէկ հարուածով կը տապալէ ամէն բան ու կ'անցնի: Կրօնքը, իբրեւ գիտութիւնը անտեսանելիին, պէտք է հետազօտէ հոգեւոր իրականութիւններու ոչ թէ միայն ի՛նչը եւ ինչո՛ւն, այլ նաեւ անոնց ի՛նչպէսը եւ յանգի գործնական ու օգտակար վախճանի մը — հոգեւոր կեանքի որ կը բիւրեղանայ աստուածային նկարագրի մը մէջ: Բաւական չէ որ մեր աչքին առջեւ ունենանք կեանքի բարձրագոյն իտէալը, այլ նաեւ պէտք է գիտնանք թէ ի՛նչպէս կարելի է հասնիլ անոր, մարմնացնել զայն մեր կեանքին մէջ:

Քրիստոնէական ճշմարտութիւնները յաճախ կը ներկայացուին անանկ անորոշ ու ընդհանուր գոյներով որ, իրականութեան մը արտայայտութիւնն ըլլալէ շատ հեռի, «բարի խրատ»ի անկեանք, անհոգի տափակութիւնը միայն կը բուրեն եւ որեւէ տպաւորութիւն չեն գործեր մտքերու վրայ: Ո՛չ, հոգեւոր աշխարհը մտացածին ու անիրական չէ, ան այնքան իրական է որքան չէ նոյն իսկ նիւթականը, տեսանելին: Հոգեւոր աշխարհը կը կառավարուի այնքան որոշ ու անյեղլի օրէնքներով որքան նիւթականը. միայն թէ տեսնող աչքն է, հաւատքն է որ կը պակսի մեզի: Համոզումի ի՛նչ անկեղծ ու շանթահարող շեշտով է որ կը խօսին տեսանողն ու մարգարէն, որոնք անձամբ շօշափած են հոգեւոր աշխարհի իրականութիւն-

ները։ Ու հոս է տարբերութիւնը ներշնչուած մարգարէին ու բարոյախօս քարոզչին։ Առաջինը հոգեւոր իրականութիւններու միջնոլորտին մէջ է որ կը շնչէ ու կ՚ապրի ու իր տեսածն ու զգացածը կը խօսի, մինչ երկրորդը որեւէ շփում չունենալով իրականութիւններու հետ՝ իր լսածն ու կարդացածն է միայն որ կը յեղյեղէ։ Առաջինը, իր փորձառութենէն առաջնորդուած, կը պարզէ հոգեւոր իրականութիւններու ո՛չ միայն ի՛նչը եւ ինչո՛ւն, հապա նաեւ անոնց ի՛նչպէսը, եւ կը մղէ իր ունկնդիրները գործնական եւ օգտակար վախճանին — հոգեւոր կեանքի. մինչ երկրորդը կը թարթափեցնէ զանոնք հայեցողական միգամածային միջնոլորտի մը մէջ, զուրկ գործնական արդիւնքէ, մտաւոր խնճոյք մը կամ վայելք մը միայն մատակարարած ըլլալով անոնց։

Ո՛չ, բաւական չէ հոգեւոր կեանքի իտէալներովը օրօրուիլ միայն, պէտք է ապրիլ զայն։ Բաւական չէ Քրիստոսը ճանչնալ իբրեւ «Ճշմարտութիւնը» եւ «Կեանքը» միայն, պէտք է զԱնի ճանչնալ նաեւ իբրեւ «Ճամբան», «Կենդանի Ճամբան»։ Մեզի կը խօսուի յաճախ պարտականութիւններու եւ իտէալներու վրայ եւ նոյնիսկ Քրիստոսի կեանքը կը դրուի մեր առջեւ իբր օրինակ եւ գաղափարական որպէս զի հետեւինք եւ հասնինք անոր. բայց լռութեան տակ կը զլանուի ի՛նչպէսը, չըսուիր թէ ի՛նչ է գործնական միջոցը, ճամբան այդ իտէալին հասնելու։ Ու հոս է Քրիստոսի մեծութիւնը որ չէ թէ միայն իր Անձին մէջ մարմնացած «Ճշմարտութիւնն ու Կեանքը» կը դնէ մեր առջեւ իբրեւ բարձր իտէալներ՝ մինակ թողելով մեզ անոնց հասնելու մեր ճիգերուն մէջ, այլ մանաւանդ մեր առջեւ կը բանայ գործնական ճամբան։ Շատ բարոյախօսներ ու կրօնուսոյցներ մեծ իտէալներ ցոյց տուին մարդոց, բայց անոնցմէ եւ ո՛չ մէկը կըրցաւ նաեւ ցոյց տալ անոնց հասնելու ուղիղ ճամբան։ Ինչը եւ ինչուն, զէթ չափով մը, շատ ուսուցիչներ ունեցած

են, բայց ինչպէսին ուսուցիչը բացարձակապէս մէկ է — Քրիստոս, «Ես եմ Ճամբան», «Ես եմ Դուռը»: Կեանքի ճամբան ուրիշ կեանքի մը մէջէն կ'անցնի միշտ. այս է տիեզերական օրէնքը ինչպէս անտեսանելիին նոյնպէս տեսանելիին մէջ: Աշխարհի բոլոր գիրքերը, գիտութիւնները, իտէալները, վարդապետութիւնները, աստուածաբանութիւնները կարող չեն կեանք մը արտադրելու. կեանք մը արտադրելու համար ուրիշ կեանք անհրաժեշտ է. կեանքը կեանքէ կ'արտադրուի միշտ. կեանքի հանելու ճամբան կենդանի ճամբայ է:

Արդ մեր կրօնական կեանքին մէջ կ'ուզե՞նք մանկական հետաքրքրութենէ եւ փիլիսոփայական ամուլ հայեցողականութենէ անդին անցնիլ ու գործնական ու կենսական արդիւնքի մը յանգիլ, հոգեւոր կեանքը ապրիլ, մէկ ճամբայ միայն կայ ասոր — Քրիստոս, կենդանի, ապրող Քրիստոսը. պէտք է Անոր մէջ մտնենք ու Անոր մէջէն քալենք. Ան է կենդանի ճամբան որ կրնայ մեզ կեանքի հասցնել անվրէպ:

Ու Անկէ զատ ուրիշ ճամբայ չկայ:

Եւ ինչո՞ւ ապարդիւն կը մնան մեր ոգորումները մեղքի ու աշխարհասիրութեան դէմ.— վասն զի ճամբուն մէջ չենք, Քրիստոսի մէջ չենք: Մենք մեր առջեւ բարոյական կեանքի իտէալ մը կ'առնենք, նոյնիսկ կրնայ Քրիստոսի կեանքը ըլլալ այդ իտէալը, ու կենդանի Քրիստոսը մէկդի դրած՝ կը ջանանք մեզի սեփական ճամբայ մը գտնել անոր հասնելու, ու բնականաբար յուսախաբ կ'ըլլանք: Եթէ փոխանակ մեր ուժերը բացասական ոգորումներու համար վատնելու, գործածէինք զանոնք ինքզինքնիս Կենդանի Ճամբուն, Քրիստոսի մէջ պահելու համար, յաջողութիւնը ապահովուած պիտի ըլլար: Երբ Քրիստոսի մէջ ենք՝ մեր հոգեւոր կեանքը ապահովուած է ու պատճառ չունինք մեղքէն վախնալու, բայց երբ այդ Կենդանի Ճամբէն դուրս կը քալենք՝ մեր բոլոր անձնա-

կան ջանքերն ու ոգորումները բացարձակապէս անզօր են մեր հոգեւորապէս կենդանի պահելու. Հոգեւոր կեանք չենք կրնար ապրիլ. շատ շատ բռնազբօսիկ բարոյականով մը մեր ներքին իրական մերկութիւնն ու մեռելութիւնը կրնանք մասամբ ծածկել մարդոց աչքերէն:

Ո՛չ, ինքնախաբ չըլլանք. մեր գործը իրերու, գաղափարներու, վարդապետութիւններու, խօսքերու հետ չէ. մեր գործը կենդանի Անձնաւորութեան մը, Քրիստոսի հետ է: Ան է մեր խօսքը, Ան է մեր կեանքը, Ան է մեր ճամբան: Մեր բոլոր ընելիքն է անվերապահօրէն բանալ մեր էութիւնը Անոր առջեւ որ գրաւէ ու լեցնէ զայն՝ անկեղծօրէն յօժար ըլլալով զոհել ամէն բան որ հաճելի չէ Անոր. ու այն ատեն է որ կենդանի ճամբուն մէջ մտած կ'ըլլանք: Եւ բաւական չէ միայն մտնելը, պէտք է **քալել** Անոր մէջ յարատեւաբար:

Այս խորհրդածութիւններու լոյսով քանի մը անձնաքննական հարցումներու դարձնենք մեր ուշադրութիւնը.—

1. Քրիստոս ինծի համար անցեալին պատկանող մեծ անձնաւորութի՞ւն մըն է միայն՝ թէ այսօր ապրող կենդանի Փրկիչ մը:

2. Իր ուսուցումնե՞րն են սոսկ որ կը հետաքրքրեն զիս թէ մանաւանդ Իր կենդանի Անձը իմ սիրոյս ու պաշտանքիս առարկան է այսօր:

3. Քրիստոս ինծի համար խօսա՞լ մըն է լոկ, թէ ոչ նաեւ Կենդանի Ճամբայ մը որուն մէջէն կը քալեմ ամէն օր: Յարուցեալ Փրկչին հետ կենդանի բարեկամութիւն ունի՞մ:

4. Կը սիրե՞մ առանձնարանս ուր մինակ կ'ըլլամ Փրկչիս հետ. հոն Իր ներկայութեան մէջ խորին հիացումի, պաշտամունքի ու նուիրումի տրամադրութիւններով ժամանակ անցնելը քա՞ղցր է ինծի եւ անհրաժեշտ մէկ պէտ-

քը դարձա՞ծ է կեանքիս։ Անկէ լսելն ու Անոր խօսիլը կը սիրե՞մ։

5. Կենդանի Փրկչիս հետ մշակած կենդանի բարեկամութիւնս առօրեայ կեանքիս մէջ գործնական ու փոխակերպող ոյժ մը կ'ըլլա՞յ ինծի համար։

Ո՛վ իմ անձս, ի՞նչ պատասխաններ ունիս տալու այս հարցումներուն։

ՀԻՆԸ ԵՒ ՆՈՐԸ

Իր ցօղունէն այնինչ քաղուած ցօղալից վարդը ի՜նչ գեղեցիկ, ի՜նչ հմայիչ է իր առինքնող թոյրովն ու բոյրովը. ի՜նչ հպարտ կուրծքեր կամ գեղեցիկ գլուխներ կը զարդարէ ան, քանի՛ ճոխ սեղաններու հմայքը կ'աւելցնէ, բանաստեղծին ներշնչում՝ սիրող սրտին թռիչ կուտայ։ Բայց, կարծես անողոք ճակատագրի մը նախանձոտ մատներուն հպումովը, վաղընդփոյթ կը խամրի ան կորսնցընելով իր չափրակներուն առոյգ թոյրն ու իր բաժակին նեկտարն անուշաբոյր, մինչեւ որ վերջապէս՝ իբրեւ առարկայ մը անհրապոյր ու անպէտ՝ դուրս կը նետուի գարշահոտ աղբադէզի մը զանգուածն ստուարացնելու։

Ի՜նչ բարձրութենէ ի՜նչ անկում, աւա՜ղ։

Այսպէս է նիւթական ամէն բան. զգեստը զոր կը հագնինք, տունը ուր կը բնակինք, կարասին զոր կը գործածենք ունին իրենց գոյութեան այժմէական շրջանը, որու միջոցին իրենց նորութեամբ, գեղեցկութեամբն ու օգտակարութեամբը կը կապուին մեր կեանքին, կը հմային մեզ երբեմն՝ կարեւոր տեղ մը գրաւելով մեր գիտակցութեան մէջ եւ զուրգուրանքի առարկայ մը եւ հպարտութեան ու պարծանքի առիթ մը դառնալով յաճախ մեզի։ Բայց ժամանակի անողոք շունչը, անապատի թունաւոր խորշակի մը պէս, կ'անցնի անոնց վրայէն եւ ահա անոնք կը մերկանան իրենց առինքնող հրապոյրներէն. կը

ժանգոտին, կը փտին այն աներեւոյթ կարթերը որոնցմով անոնք սերտօրէն կառչած էին մեր կեանքին, մեր գիտակցութեան, մեր Եսին, ու՝ լքուած սէրերու պէս՝ կը հեռանան մեզմէ յուսահատ եւ գլխիկոր, համայնակուլ աւերածին մէջ թաղելու իրենց այլեւս անպիտանացած գոյութիւնը: Ու նորեր կուգան անոնց տեղը գրաւելու՝ նոյն անողոք ճակատագրէն հալածական:

Այս է տիեզերական օրէնքը. նորերը պէտք է հիննան, ու հինները պէտք է տեղի տան նորերու: Նորի ու հինի այս յաւիտենական շրջանառութիւնն է որ կը կազմէ նիւթական տիեզերքի կեանքը գէթ ըստ երեւոյթին:

Բայց ի՞նչ է չափանիշը հինին ու նորին, ի՞նչ հմայք է որ հինը հին կ'ընէ եւ նորը նոր:

Մարդկային միտքը կրնայ դիւրաւ ըմբռնել թէ իրերը իրենց ներքին էութեանը կամ տարրականութեանը մէջ ոչ հին կրնան ըլլալ եւ ոչ նոր: Դեռաբաց վարդի մը բաղկացուցիչ տարրերը ա՛յնքան հին են կամ նոր որքան խամրած վարդինը: Ժամանակը որ գիտակցութեան մէկ յատկանիշն է, անգիտակից նիւթին հետ չի խօսիր երբեք: Հինի ու նորի չափանիշը պէտք է ուրեմն փնտռել առարկաներէն դուրս, նոյնինքն մարդկային գիտակցութեան մէջ: Մարդկային գիտակցութի՛ւնը, յաւիտենական այժմէութիւնն է ան ու չափանիշը բոլոր նիւթական արժէքներու: Ամէն ինչ որ կերպով մը գոհացում կուտայ մարդկային գիտակցութեան մէկ կարիքին՝ այժմէական է ան ու նոր, բայց երբ ան կը դադրի այդ հանգամանքը կրելէ՝ հինցած է եւ անպիտանացած: Կտոր մը կտաւ եւ քանի մը կաթիլ ներկ մեծ արժէք մը չեն ներկայացներ ըստ ինքեան, բայց արուեստագէտի մը հրաշագործ վըրձինին տակէն անցնելով՝ անոնք կ'առնեն առինքնող հըմայք մը որ գոհացում կուտայ մարդկային գիտակցութեան գեղեցկագիտական մէկ կարիքին. ու այդ նկարը կը փնտռուի մեծ վճարումներու փոխարէն՝ զարդը կազ-

մելու համար միլիոնատէրի սրահին կամ գեղարուեստի թանգարանին:

Մարդկային գիտակցութիւնն է ուրեմն տիեզերքի թագուհին. նիւթը եւ ոյժը անոր աղախնելու համար միայն գոյ են եւ անկէ կ'առնեն իրենց նշանակութիւնն ու արժէքը: Նորը եւ հինը յարաբերական հանգամանքներ են միայն որոնք այժմէութեան այդ չափանիշէն կ'ընդունին իրենց կեանքի կամ մահուան վճիռը:

Հոս տեղը չէ՞ ուրեմն դիտել տալու, փակագծի մէջ, թէ գիտութիւններու ամէնէն սոսկալին, ամէնէն ստորնացուցիչը՝ հոգիին, մարդկային Եսին, ստորադասումն է նիւթին, այս վերջինին աստուածացումովը: Այն որ — հոգին — իշխանութիւն ունի իր յաւիտենական այժմէութեան հմայքովը այժմէութիւն եւ արժէք տալու իրեն հպող բոլոր առարկաներուն, եւ, իրեն արբանեկելու, իրեն աղախնելու ծառայական բայց արդար լուծը պարտադրելու անոնց, երբ՝ բանականութեան եւ կամքի անորակելի վրիպումով մը՝ վար կ'իջնէ իր իշխանութեան գահէն՝ հոն բարձրացնելով իրեն ծառայելու սահմանուած նիւթը, ու ինք ստրկօրէն դարպաս կ'ընէ անոր՝ անկէ մուրալով արժէք եւ այժմէութիւն — իր անդրանկութեան իրաւունքը զոր անմտօրէն ծախած է անոր — հոգին, կ'ըսեմ, այս անբնականոն վիճակին մէջ ի՛նչ ողորմելի, ի՛նչ ողբալի տեսարան մըն է որ կը ներկայացնէ: Անկում մը ասկէ աւելի մեծ, ասկէ աւելի ահաւոր կրնա՞յ ըլլալ:

Գաղափարներն ալ, առարկաներու պէս, ունին իրենց հինն ու նորը: Շատ սովորական բացատրութիւններ են «հին» կամ «մեռած գաղափարներ», «նոր գաղափարներ», որոնք կը ցուցնեն թէ մարդկային միտքը գաղափարներու միջեւ ալ հինի եւ նորի զանազանութիւնը կը ճանչնայ, թէ գաղափարներն ալ՝ ինչպէս առարկաները՝ կրնան հիննալ եւ տեղի տալ նորերու:

Բայց ի՞նչ են գաղափարները։

Գաղափարները մտապատկերներն են առարկաներու կամ իրականութիւններու եւ կ'արտայայտուին բառերու կամ դատումներու կաղապարին մէջ ձուլուելով։ Դատումը բառացի արտայայտութիւնն է իրականութեան մը եւ ճշմարտութիւն կը կոչուի երբ կատարեալ ճշդութեամբ կը ներկայացնէ այդ իրականութիւնը։ Երբ կ'ըսուի թէ կրակը կ'այրէ, գաղափար մը արտայայտուած կ'ըլլայ դատումի ձեւով. ու երբ առարկայապէս կ'ստուգուի թէ այդ դատումը կատարելապէս համապատասխան է իրականութեան, այն ատեն անիկա կ'ընդունուի իբր ճշմարտութիւն։ Գաղափարները, ուրեմն, իրենց արժէքը կամ հեղինակութիւնը կ'առնեն այն իրականութիւններէն որոնցմէ կը ծնին, եւ, անոնց հետ կը կանգնին կամ կ'իյնան։ Բառերու գեղեցիկ ու ճարտար զգեստաւորումը չէ որ գաղափարները ճշմարտութիւն կը շինէ, այլ այն պարզ, անսեթեւեթ, անողոք իրականութիւնը որ մայրն է այդ գաղափարներուն, կռուանն ու յենարանն է անոնց։

Գաղափարները նոր ու այժմէական, թարմ ու առոյգ կը մնան ցորչափ հաւատարիմ արտայայտութիւններն են իրականութիւններու. բայց երբ ժամանակ ու փորձառութիւն վերջապէս հաստատեն թէ գաղափարներուն եւ անոնց մայր կարծուած իրականութիւններուն միջեւ կատարեալ համաձայնութիւն գոյութիւն չունի, այն ատեն այդ գաղափարները իրաւամբ կը դադրին ճշմարտութիւն նկատուելէ եւ կը լքուին իբրեւ հինցած կամ ծթռած գաղափարներ։

Ճշմարտութեան չափանիշը, ուրեմն, իրականութիւնն է։ Գաղափարները, իբրեւ մարդկային մտքի ծնունդ, սունկի պէս կրնան բուսնիլ մեր շուրջը, բայց ճշմարտութիւններ չեն անոնք հարկաւորապէս։ Մեր պարտականութիւնն է իրականութեան չափանիշով ընտրել ճշմարտութիւնները եւ օգտուիլ անոնցմէ։ Ճշմարտութիւնը գեր-

մարդկային մտքի ծնունդն է եւ գերագոյն հեղինակու-
թեամբ մըն է որ կուգայ եւ անֆերապահ ու բացարձակ հնազանդութիւն կը պարտադրէ մեզի, նոյնիսկ եթէ պատճառներուն կամ փիլիսոփայութեանը տրուած չըլլայ մեզի թափանցել: Վա՜յ անոր որ անփոյթ է ճշմարտութիւնը գտնելու, կամ զայն ճանչնալով հանդերձ չուզեր հնազանդիլ անոր:

Գաղափարները, ցորչափ ճշմարտութիւն են, չեն կրնար հիննալ ու անպէտ դառնալ: Անոնք յաւիտենապէս կը պահեն իրենց այժմէութիւնը մեր գոյութեան ու զարգացման անհրաժեշտ միջավայրն ու պայմանները հայթայթելով: Այն գործնական ու կենսական աղերսը որ կայ ճշմարտութեան եւ մեր Ֆիզիքական, տնտեսական, ընկերային, իմացական, բարոյական եւ հոգեւոր կեանքին միջեւ, անհրաժեշտ կը դարձնէ մեզի լրջօրէն հետաքրքրուիլ անով կեանքի բոլոր մարզերուն մէջ: Դպրոցն ու եկեղեցին այս կենսական պէտքին գոհացում տալու համար ստեղծուած են պարզապէս:

Հնութիւնը, սակայն, ամէն պարագայի տակ այժմէութեան եւ արժէքի թշնամին չէ հարկաւորապէս: Կայ, ընդհակառակն, հնութիւն մը որ մոգական հմայքի մը պէս կառչելով առարկաներուն՝ անհունապէս կը բարձրացնէ անոնց արժէքը եւ փնտռել կուտայ զանոնք աշխարհի հեռաւոր ծայրերէն իսկ: Հնութիւններու մասնագէտները լաւ վերահասու ըլլալով այս իրողութեան՝ երկրէ երկիր կը թափառին գտնելու եւ հաւաքելու համար այն ամէն տեսակ իրեղէնները որոնք դարերու մոգական հըմայքովը փառազօծուած են: Այսպէս հնադարեան աւերակոյտի մը ընդերքներէն հանուած արձան մը կամ արձանագրութիւն մը, գործիք մը, կարասի մը կամ անօթ մը անհունապէս աւելի արժէքաւոր կը նկատուի քան անոր համանմանը, որ նոր ժամանակներու գործ է: Գոյնի ու փայլի այն անորակելի անուշութիւնը զոր ժամանակը

միայն գիտէ հրաշակերտել՝ գերազանց հմայքը կը կազմէ այդ կարգի առարկաներուն: Բայց այս չէ ամէնը. կայ աննիւթական հմայք մըն ալ որ տեսակ մը Ք-ճառագայթներու պէս կ'արտացոլայ անոնցմէ եւ կը կարթէ մարդկային երեւակայութիւնն ու միտքը: Յիշատակն է այդ հմայքը, այն աննիւթական կապը որ կը զօդէ հինը նորին հետ ու կ'այժմէացնէ զանիկա: Հին առարկայ մը յաճախ միութեան օղակ մը կ'ըլլայ հին ու նոր կեանքերու, բարքերու, սովորութիւններու եւ գաղափարներու միջեւ եւ հինին վերապրիլ կուտայ նորին մէջ: Յարգանքի ու հիացումի ի՛նչ զեղումներով կը համակուինք եւ ի՛նչ անբացատրելի մոգականութեամբ մը անցեալին ծոցը կը փոխադրուինք ի տես հնութեան նշխարի մը որ մեր անհատական կամ ազգային անցեալէն յիշատակներու հոյլ մը կը խտացնէ իր մէջ: Ու հնութեան մը այս աննիւթական հմայքն է մանաւանդ որ, անոր գեղագիտական կախարդանքէն ալ աւելի, բարձրօրէն շահագրգռելի ու այժմէական կ'ընէ զանի գաղափարպաշտ հոգիներու:

Այսպէս է նաեւ բարեկամութիւնը որուն արժէքը կը բազմապատկուի հնութեամբ: Ո՛րչափ ծիծաղելի պիտի ըլլար ըսել թէ բարեկամութիւն մը իր այժմէութիւնը կորսնցուցած եւ անարժէք դարձած է պարզապէս անոր համար որ հին է, հնցած է: Բարեկամութիւնը, հոգիներու իրերախառնումը, գինիին պէս է որ քանի հիննայ այնչափ աւելի անոյշ, յարգի ու պատուական կը դառնայ: Հոգիներու սիրազեղ շփումը ծնունդ կուտայ քաղցրիկ ու երջանկաբեր յիշատակներու որոնք ժամանակին հետ աճելով իրենց անիւթական ցանցին մէջ կը շաղապատեն սիրազօդ հոգիները գրեթէ նոյնացնելով անոնց գիտակցութիւնը: Իւրաքանչիւրը իր եսին մէջ կ'զգայ միւս եսը որ անհամար յիշատակներով կարթուած է իրենին հետ անխզելիօրէն: Ու ժամանակը աւելցնելու եւ ամրապնդելու միայն կը ծառայէ այս կապերը: Բարեկմութիւնը, ուրեմն, չէ թէ միայն չի կորսնցներ այլ մանա-

ւանդ կը չափի հնութեամբ։ Բարեկամութիւնը չի հիննար՝ ոչ-այժմէական եւ անարժէք դառնալու իմաստով։ Երբ «հին զգեստ մը» կ'ըսենք, արժէքը ինկած բան մը կը հասկնանք, բայց երբ «հին բարեկամութիւն մը» կ'ըսենք գերազանցապէս արժէքաւոր բան մը կը հասկնանք ընդհակառակն։ Բարձր ու ազնիւ չափանիշներով կազմուած բարեկամութիւն մը ժամանակի ընթացքով աւելի եւս կ'ազնուանայ եւ աւելի խորապէս զգալի կ'ընէ իր արժէքն ու անհրաժեշտութիւնը սիրակարօտ հոգիներու։ Կայ սակայն սխալ անուանուած բարեկամութիւնը որուն իսկական անունն է անձնասիրութիւն կամ շահախնդրութիւն եւ որ դատապարտուած է վաղ կամ անագան հիննալու եւ անարժէք դառնալու եւ կամ նոյն իսկ թշնամութեան փոխուելու։

Հինի եւ նորի շուրջ կատարուած այս խորհրդածութիւնները կրնանք խտացնել քանի մը տողերու մէջ։ Նիւթը որ ստորադաս է մեր եսին եւ անոր երջանկութեանը ծառայելու սահմանուած՝ յարափոփոխ է ու ենթակայ հիննալու իր այլազան ձեւերուն մէջ։ Աննիւթական ճշմարտութիւնները կամ օրէնքները որ գաղափարներն են գերմարդկային մտքի մը եւ իրականութիւններու լեզուով կ'արտայայտուին եւ ուղղութիւն կուտան մեր կեանքին՝ երբեք չեն կրնար փոխուիլ կամ հիննալ, այսինքն չեն կրնար դադրիլ իրականութիւններ արտայայտելէ։ Անոնք մեզմէ հնազանդութիւն պահանջելու իրաւունքով օժտուած են եւ մենք մեր հնազանդութեան չափով միայն կրնանք օգտուիլ անոնցմէ։ Իսկ բարեկամութիւնը, փոխադարձ սիրոյ կապը մաքուր հոգիներու միջեւ, որ մարդկային կեանքին գերագոյն վայելքն ու նպատակն է, կը մաքրուի, կը խորունկնայ, կ'ամրապնդուի, կը բարձրանայ իր իսկական արժէքին մէջ։

Այսպէս տիեզերքի իրականութեան մէջ մարդ էակը ինքզինքը դէմ յանդիման կը գտնէ Նիւթի, Ճշմարտու-

թեան եւ Անձնաւորութեան որոնց հանդէպ իր դիրքը ճըշդելու անխուսափելի հարկին տակ կը գտնուի անպայման: Ու այս ճշդումին հանգամանքն է որ պիտի վճռէ իր կեանքին ու նկարագրին որակը, իր ազնուացումը կամ ստորնացումը, իր բարձրացումը կամ անկումը, կամ, կրօնական բացատրութեամբ, իր փրկութիւնը կամ կորուստը, իր երկինքը կամ դժոխքը: Վա՜յ անոր որ կը սխալի այս կէտին մէջ:

Մարդը պէտք է որ իր կեանքին նպատակը եւ իր գերագոյն վայելքը որոնէ ո՛չ նիւթին եւ ոչ ալ նոյն իսկ ճըշմարտութեան մէջ, այլ անձնաւորութեան մէջ, այսինքն մաքուր սիրոյ եւ ազնիւ բարեկամութեան մէջ. եւ այս գերագոյն նպատակին իրագործումին համար իբր միջոց պէտք է հնազանդի ճշմարտութեան ու հնազանդեցնէ կամ ծառայեցնէ նիւթը: Անկէ տարբեր ընթացք մը վատասերումի եւ ստորնացումի միայն կրնայ առաջնորդել զինքը:

Արդ այս խորհրդածութիւններու լոյսով պիտի ջանանք պատասխանելու սա հարցումին թէ Կրօնքը կը հիննա՞յ:

ԿՐՕՆՔԸ ԿԸ ՀԻՆՆԱ՞Յ

Ա.

Առհասարակ աշխարհի քաղաքակիրթ կոչուած ժողովուրդներու՝ ինչպէս նաեւ մեր ժողովուրդին մէջ լայնօրէն ծաւալ գտած դարավերջիկ մտայնութիւն մըն է թէ կրօնքը այլեւս հինցած, իր այժմէութիւնն ու օգտակարութիւնը կորսնցուցած է, եւ չարժեր որ զարգացած ու քաղաքակրթուած մարդիկ հետաքրքրուին այդ «տղայական» հարցով: Կրօնքը, ըստ այդ մտայնութեան, բռնա-

կալութեան կամ դրամատիրութեան գիտակից մէկ հնարքն է՝ տգէտ ժողովուրդը սանձելու եւ ստրկութեան մէջ պահելու դիտումով յղացուած, եւ, հետեւաբար, «գիտակցութեան եկած» ժողովուրդներու համար անիկա անօգուտ եւ վնասակար ըլլալէ զատ նախատինք մըն է միանգամայն: «Գիտակից բանականութենէն» ինքզինքնին ազատած՝ բանականութեան լոյսովը միայն կը կառավարուին:

Այսպէս մէկ հարուածով կրօնքը կը զրկուի իր այժմէութեան իրաւունքէն եւ կը դասուի անպէտ հնութիւններու կարգը. իսկ անոր կուսակիցները կը նկատուին ողորմելի ստրուկներ, եթէ ոչ արհամարհանքի գէթ արգահատանքի արժանի. կամ տղայամիտ յետամնացներ որոնց միտքերը ժամանակին հետ ընթանալու իրենց կենսունակութիւնն ու ճկունութիւնը կորսնցուցած են կրօնքի մղձաւանջի կարկամեցնող ազդեցութեան տակ: Իրենք՝ լուսոյ դարուն լուսաւոր զաւակները՝ բարձրէն եւ արգահատանքով միայն կը նային խաւարի դարուն այդ խեղճուկրակ մնացորդներուն վրայ:

Զանանք տեսնել թէ ո՛րչափ ճշմարտութիւն կայ այս պնդումին մէջ: Ստո՞յգ է թէ կրօնքը հինցած եւ անօգուտ դարձած է այլեւս:

Պատմականօրէն ճշմարիտ է թէ շատ կրօնքներ հինցած ու լքուած են իսպառ, ու ներկայիս ապրող շատ կրօնքներ ալ կրնան նման վախճանի մը ճակատագրուած ըլլալ: Կրօնքները, այո՛, կրցած են եւ կրնան հիննալ, բայց խնդիր է թէ ԿՐՕՆՔԸ կը հիննա՞յ:

Այս հարցի մասին վստահելի եզրակացութեան մը յանգելու համար հարկ է լուրջ վերլուծումի առարկայ ընել կրօնքի գաղափարը եւ ճշդել թէ ի՛նչ չէ եւ ի՛նչ է ան:

Ի՞նչ է կրօնքը:

Կրօնքը փիլիսոփայութիւն չէ: Ինչպէս ամէն բան նոյնպէս ալ կրօնքը ունի բնականաբար իր փիլիսոփայու-

թիւնը, բայց ինքն ըստ ինքեան փիլիսոփայութիւն մը չէ ան: Սննդառութեան գործողութիւնը ունի իր բնախօսական փիլիսոփայութիւնը բայց սննդառութիւնը փիլիսոփայութիւն չէ երբեք, այլ մարմինին անհրաժեշտ մէկ պէտքը՝ ֆիզիքական կեանքի պահպանումին համար: Առողջութեան փիլիսոփայութիւնը գիտնալ մէկ բան է, առողջ կեանք մը ունենալ բոլորովին տարբեր բան: Աստուածաբանութիւնը՝ իբրեւ կրօնքի փիլիսոփայութիւն՝ իր տեղը եւ օգտակարութիւնը ունի անտարակոյս, բայց հոգեւոր կեանքի չառաջնորդեր մարդը հարկաւորապէս եւ ոչ ալ կրօնի էութիւնը կը կազմէ: Կան շատ մը աստուածաբաններ որ զուրկ են հոգեւոր կեանքէ եւ շատ մը փիլիսոփայ կղերականներ որ բացարձակապէս անկրօն են: Ըսել չենք ուզեր թէ կրօնքի փիլիսոփայութիւնը հարկաւորապէս հակառակ է կրօնական կեանքի, այլ թէ կրօնքը ինքնին ո՛չ փիլիսոփայութիւն է եւ ոչ ալ փիլիսոփայութեան ծնունդ եւ թէ, հետեւաբար, կարելի չէ փիլիսոփայութեամբ հասնիլ անոր: Ինչպէս որ կարելի չէ ֆիզիքական կեանքը պահել առանց սննդառութեան՝ լոկ սննդառութեան բնախօսական փիլիսոփայութիւնն ուսումնասիրելով:

Կրօնքը բարոյագիտութիւն չէ եւ ոչ ալ բարոյական կեանքը հոմանիշ է կրօնական կեանքի: Շատերու սխալ համոզումն է թէ կրօնքը «ըրէ» եւ «մի ըներ»ներու բարոյագիտական դրութիւն մ'է որուն հնազանդութիւնը կ'արտադրէ բարոյական կեանք մը որ նոյն ինքն կրօնական կեանքն է: Ասիկա այնքան սխալ գաղափար մըն է որքան սխալ է թէ ծառը եւ պտուղը նոյնն են: Ճշմարիտ բարոյական կեանքը կրօնական կեանքին մէկ անխուսափելի պտուղն է, բայց պտուղն է միայն եւ ոչ թէ պտղաբերող ազդակը ինքը: Բարոյական կեանքը, ըստ երեւոյթին, կրօնքէն անկախաբար ալ կրնայ գոյութիւն առնել՝ քանի որ մարդը բարոյական կեանքի առաջնորդող ազդակները մէկէ աւելի են: Կրօնական բարոյականը, թէեւ, այնքան

տարբեր է անկրօն բարոյականէն որքան վայրի — չըսելու համար արուեստական — պտուղները աւագ խնամով մշակուած մրգաստանի մը հիւթեղ պտուղներէն։ Իր բարոյական կեանքովը հպարտացող փարիսեցին՝ Յիսուսի դատումովը՝ շատ աւելի հեռի էր կրօնական կեանքէ քան նոյն իսկ անոր արհամարհած մաքսաւորը որ իրապէս զուրկ էր բարոյական կեանքի մը առաւելութիւններէն։

Նոյնը ճշմարիտ է նաեւ բարեգործութեան մասին։ Ճշմարիտ բարեգործութիւնը կրօնական ոգիէն կը բղխի ինքնաբերաբար եւ բնական պտուղն է անոր, բայց պէտք չէ երբեք նոյնացնել անոր հետ, քանի որ պատճառը չի կրնար նոյնանալ արդիւնքին հետ։ Ճշմարիտ կրօնական կեանքին բնականոն ու անճիգ արտայայտութիւնն է այլասիրութիւնը իր բազմազան ձեւերովը, եւ առաքեալը իրաւունք ունի երբ կ'ըսէ. «Հաւատքը առանց գործքերու մեռած է». բայց ամէն բարեգործութիւն հարկաւորապէս չի բղխիր հաւատքի կեանքէն. բարեգործութիւնը ունի ուրիշ շարժառիթներ ալ որոնք ոչ մէկ աղերս ունին հաւատքի կեանքին հետ։ Կան բարեգործութիւններ որ կրօնական տեսակէտէ արժէք մը չներկայացնելէ զատ մեղք ալ են Աստուծոյ առջեւ քանի որ անձնասիրական շարժառիթներէ կը զսպանակուին։ Բարեգործութիւնը կրօնքի կամ կրօնական կեանքի հոմանիշ չըլլալէ զատ՝ յաճախ արտայայտութիւնը կամ պտուղն ալ չէ անոր։ Սխալ է ուրեմն կրօնքի էութիւնը փնտռել բարեգործութեան մէջ։

Կրօնքը հաւատալիքներու եւ վարդապետութիւններու հանգանակ մըն ալ չէ։ Ամէն կրօնք ունի իր հաւատքի հանգանակը որ կը խտացնէ հաւատալիքները այդ կրօնքին, բայց կրօնքը ինքնին հաւատքի հանգանակ մը չէ, ոչ ալ այդպիսի հանգանակի մը հաւատալը կամ ուղղափառ դաւանութիւնը համազօր է կրօնական կեանքի։ Կրօնական կեանքը կրնայ գոյութիւն ունենալ պարզուկ հոգիի մը մէջ որ չի կրնար բանաձեւել հաւատալիքները, մինչդեռ հաւատքի հանգանակներ խմբագրող աստուա-

ծաբաններ կրնան խպառ զուրկ ըլլալ անկէ: Ըստ այս յարանուանական վէճերը որ դաւանանքներու շուրջ կը դառնան՝ միշտ զուրկ են հոգեւոր շինութիւն յառաջ բերելու հանգամանքէն եւ խպառ պէտք է վտարուին կրօնքի մարզէն:

Կրօնքը ծէսերու եւ արարողութիւններու դրութիւն մըն ալ չէ: Ամէն կրօնք առաւել կամ նուազ չափով ունեցած է իր ծէսերն ու արարողութիւնները որոնք մանկավարժական միջոցներն եղած են կրօնքի ոգիին եւ խկութեան արտայայտումին եւ ուսուցման. բայց ուր որ այդ ոգին ու խկութիւնը վրիպած են ուշադրութենէ հոն ծէսն ու արարողութիւնը անցած են անոնց տեղը իբրեւ կենսական տարրերը կրօնքի գաղափարին՝ ծնունդ տալով տեսակ մը նիւթապաշտութեան որ իր կարգին անմարսելի ըրած է կրօնքը գաղափարապաշտ հոգիներու: Պէտք է լաւ ըմբռնել ուրեմն թէ ծէսերն ու արարողութիւնները արտայայտութեան միջոցներ ըլլալէ աւելի բան մը չեն եւ երբէք մաս չեն կազմեր իրական կրօնքին որ գերազանցապէս եւ բացարձակապէս հոգեւոր է:

Կրօնքը եկեղեցասիրութիւն չէ: Եկեղեցին կրօնական կեանքէ ծնունդ առած հիմնարկութիւն մըն է եւ ճշմարտապէս կրօնասէր ամէն անհատ եկեղեցասէր ալ կ՚ըլլայ բնականաբար: Բայց ամէն տեսակ եկեղեցասիրութիւն չի բղխիր ճշմարիտ կրօնական կեանքէ: Կան որ յաճախ լայնօրէն կը գործածեն իրենց ժամանակն ու դրամը եկեղեցիին համար որուն նախանձը կ՚ուտէ զիրենք, բայց իրենք հոգեւոր կեանքէ զուրկ են խպառ: Այս տեսակ եկեղեցասիրութիւն մը եթէ մոլեռանդութիւն չէ, կեղծաւորութիւն, շահախնդրութիւն կամ փառասիրութիւն է հարկաւորապէս: Ճշմարիտ եկեղեցասիրութիւնը, ճշմարիտ բարեգործութեան նման, պտուղն է միայն կրօնական կեանքին եւ ոչ թէ անոր էութիւնը:

Կրօնքը ճգնաւորութիւն ալ չէ: Կան որ կը կարծեն թէ ընկերութենէ հրաժարելով, մարմինը ճնշելով, իրենց

անձը զանազան զրկանքներու ենթարկելով կրօնական կեանքը ապրած կ՚ըլլան: Ասիկա շատ մռայլ ու անհրապոյր հանգամանքի մը մէջ կը ներկայացնէ կրօնական կեանքը ու հակառակ է ճշմարտութեան: Իրողութիւն է թէ կրօնական կեանքը ինքնաբերաբար կը մշակէ անհատին մէջ զոհողութեան եւ անձնուրացութեան ոգին, բայց այդ զոհողութիւնն ու անձնուրացութիւնը միշտ զուարթ արտացոլացումն են երախտագէտ ու սիրազեղ սրտի մը՝ յօգուտ ընկեր արարածներու: Ասկէ շատ տարբեր է տաժանագին ու անիմաստ անձնազրկումը ճգնաւորին որ իր եսին մէջ ամրափակուած՝ կը ջանայ հոգեւոր կեանք ստեղծել իր մէջ իր բռնազբօսիկ ճգնումներու մտրակումին ույժով: Կրօնքը հոգեւոր կեանքի ճամբով կը հասնի անձնուրաց այլասիրութեան. ճգնաւորութիւնը, ընդհակառակն, անձնուրացութեան ճամբով կ՚ուզէ հասնիլ հոգեւոր կեանքի: Առաջինը այնչափ բնական է ու գործնական որչափ երկրորդը անբնական ու ապարդիւն:

Կրօնքը շահավաճառ չէ Աստուծոյ հետ: Կան որ այնքան յառաջ կը տանին առեւտրական ոգին որ կրօնքը կ՚իջեցնեն Աստուծոյ հետ շահավաճառի տափակութեան: Այսպիսիներուն համար Աստուած աւատապետ մըն է որուն բարեացակամութիւնը պէտք է ապահովել՝ կարելի մեծագոյն չափով օգտուիլ կարենալու համար Անոր առատաձեռնութենէն: Եկեղեցի կ՚երթան, աղօթք կ՚ընեն, ողորմութիւն կուտան, որպէս զի Աստուած ալ իրենց «բանին գործին» յաջողութիւն տայ եւ նիւթական ամէն տեսակ բարիքներ շռայլէ իրենց՝ ի վարձատրութիւն իրենց բարեպաշտութեան: Ու երբ այս սակարկութեան մէջ Աստուած իր մասը չկատարէ, այն ատեն ո՛չ Աստուած կը մնայ եւ ոչ ալ կրօնք եւ անհաւատութիւնը ամէնէն տրամաբանական բանը կ՚ըլլայ մեր «գործնական» մարդուն մտայնութեանը համար: Ու այսօրուան տիրող անհաւատութեան մեծ ամբողջը այս տրամաբանութիւնը՝

չէ՞ միթէ որուն հիմք կրօնքի թիւր ըմբռնումն է պարզապէս:

Կրօնքը անդրշիրիմեան կեանքի հարց մըն ալ չէ սոսկ: Շատերուն մէջ արմատացած համոզում մըն է թէ կրօնքը գերեզմանէն անդին երջանիկ կեանք մը ապահովելու համար միայն հարկաւոր է. այս կեանքին, «աստենականին», համար մարդիկ պէտք չունին անոր: Այս կեանքին համար ալ, կը տրամաբանեն այսպիսիները, Աստուած խելք եւ բանականութիւն տուեր է մարդուս որոնցմով ան կրնայ իր գործերը վարել եւ իր երջանկութիւնը ապահովել, բայց «անդենականին» համար պէտք է Աստուծոյ բարեացակամութիւնը ապահովել կրօնքի միջոցով որպէս զի ազատ կեցնէ զիրենք «դժոխք»ի կրակներէն եւ արժանացնէ «դրախտ»ի երանութիւններուն: Ու երբ այսպիսիներուն արդէն զաղփաղփուն հաւատքը կերպով մը խախտի անդրշիրիմեան կեանքի մը «վայելք»ներուն մասին, ա՛լ այնուհետեւ մնան բարով Աստուած եւ կրօնք: Եթէ գերեզմանէն անդին երջանիկ կեանքի մը գոյութիւնը տարակուսելի է, կը տրամաբանեն անոնք, յիմարութիւն չէ՞ այս կեանքն ալ վրայ տալ կրօնքի խստամբերութիւններուն ենթարկելով զայն: «Կե՛ր, ա՛րբ եւ ուրախ լե՛ր»ը ամէնէն իմաստուն ճամբան կը թուի իրենց «գործնական» մարդու մտայնութեանը: Կրօնական կեանքը, ասանկներուն համար, տեսակ մը ճգնաւորական տաժանագին կեանք է, զուրկ որեւէ հրապոյրէ, եւ կրնայ արդարանալ միայն ապագայ երջանկաւէտ կեանքի մը խոստումով. հակառակ պարագային յիմարութիւններու յիմարութիւնն է ան: Շահախնդրութիւնը որ առանցքն է ընկերական կեանքին, ինչո՞ւ չըլլայ նաեւ առանցքը կրօնական կեանքին:

Հանդերձեալ կեանքի յոյսը կրօնական կեանքէն իսկ արձակուող ճառագայթ մըն է որ կը լուսաւորէ հաւատացեալ հոգին ինչպէս կեանքի նոյնպէս մահուան մռայլ ստուերներուն մէջ, բայց ո՛չ կրօնքի էութիւնը կը կազմէ

ան եւ ոչ ալ շարժառիթն է անոր, այլ պտուղն է միայն: Ճշմարիտ է թէ մարդիկ կրօնական կեանքի կ՚առաջնորդուին յաճախ անձնասիրական շարժառիթներով, բայց քանի ապրին այդ կեանքը՝ իրենց շարժառիթներն ալ հետզհետէ կը մաքրուին շահախնդրութեան ամէն հետքերէ:

Ահա այսօրինակ սխալ ըմբռնումներու հետեւանքով է որ կրօնքը ոմանց համար կորսնցուցած է իր այժմէութիւնը եւ վտարուած է անոնց կեանքէն: Ու ատիկա մէկ հնարքն է մարդու «խաբեբայ» ու «չար» սրտին որ գերազանցապէս հոգեւոր, բարձր ու ազնիւ իտէալի մը պահանջած զոհաբերութենէն խուսափելու համար կը ճարտարուորի զայն իջեցնելու թանձրացեալ, շօշափելի, կեղծելի բաներու տափակութեան: Այսպէս մարդիկ ջանացած են յաճախ ընել կրօնքը ինչ որ չէ ան — մտքի խնդիր, ձեւի եւ պայմանադրականութեան խնդիր, բարոյականութեան կամ առաքինութեան խնդիր, շահու խնդիր: Բայց փիլիսոփայութիւններ, բարոյագիտական դրութիւններ, հաւատալիքներ, ծէսեր ենթակայ են հիննալու եւ իրենց կարեւորութիւնը կորսնցնելու: Բարոյականութիւնն ու առաքինութիւնը կեղծելի են, ու եթէ կրօնքի ակէն չեն բղխիր՝ շահախնդրական ու սնամէջ ցուցամոլութիւններ են յաճախ: Իսկ շահախնդրական կրօնասիրութիւնը յուսախաբութեան կ՚առաջնորդէ անվրէպ եւ վերջ ի վերջոյ կը յանգի անհաւատութեան որ անխուսափելի հակազդեցութիւնն է անոր:

Արդ խնդրին ժխտական կողմէն կը դառնանք դրական կողմին եւ կը հարցնենք. ի՞նչ է ուրեմն կրօնքը իր. իսկութեանը մէջ:

ԿՐՕՆՔԸ ԿԸ ՀԻՆՆԱ՞Յ

Բ.

Ցարդ ջանացած էինք կրօնքի վերլուծումը ընել ժխտական ուղղութեամբ՝ տեսնելու համար թէ ի՛նչ չէ ան: Այժմ կը դառնանք դրական կողմին եւ կը հարցնենք.

Ի՞նչ է ուրեմն կրօնքը իր իսկութեանը մէջ:

Կրօնքը կեանք մըն է, ապրելակերպ մըն է որուն անտեսանելի զսպանակն է ԲԱՐԵԿԱՄՈՒԹԻՒՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ՀԵՏ:

Այո՛, կրօնքը իր արտայայտութեանը մէջ կեանք մը կամ ապրելակերպ մըն է, ու չէ թէ գաղափար մը, համոզում մը, զգացում մը, յուզում մը կամ պայմանադրականութիւն մը. իսկ իր ներքին էութեանը կամ իսկութեանը մէջ Բարեկամութիւն է Աստուծոյ հետ, բարեկամութիւն որ ակն ու աղբիւրն է այդ կեանքին եւ իրական ու կրօնական արժէք մը կուտայ անոր:

Որեւէ կեանք կամ ապրելակերպ՝ որչափ ալ բարի, բարոյիկ կամ առաքինական երեւի ան՝ կրօնք չէ կամ կրօնական հանգամանք չունի եթէ չի բղխիր Աստուծոյ հետ ներքին, սերտ, մտերմական, կենդանի բարեկամութենէ: Ճշմարտապէս կրօնական կեանքը ուրիշ ոչ մէկ աղբիւրէ կրնայ բղխիլ:

Կրօնքի այս ըմբռնումը անհունօրէն կենսական է կրօնական կեանքի համար եւ այս կէտին մէջ վրիպում մը պարզապէս մահացու է անոր: Երբ կենդանի Աստուծոյ հետ կենդանի բարեկամութեան տեղ կ'անցնին փիլիսոփայութիւններ, աստուածաբանութիւններ, հաւատալիքներ, գաղափարներ, սկզբունքներ, օրէնքներ, կանոններ, պատուէրներ, ծէսեր, պայմանադրականութիւններ, բարեգործութիւններ եւ վերջապէս ամէն ինչ որ Աստուած չէ, այն ատեն է որ կրօնքի փտախտը կ'սկսի անխուսա-

փելլիօրէն եւ բարեպաշտական կեանքը կը դառնայ անամէջ ցուցամոլութիւն կամ կոյր մոլեռանդութիւն:

Բնական օրէնքի մը վճռականութիւնովը կրնանք պնդել թէ ամէն ուր որ կրօնքը դադրած է շահագրգռութեան առարկայ ըլլալէ եւ կրօնական կեանքը մարած, հոն մարդոց ներքին կեանքին մէջ Աստուծոյ հետ բարեկամութիւնը դադրած է իրականութիւն ըլլալէ: Կրօնական անտարբերութեան երեւոյթը ուրիշ կերպով չի կրնար մեկնուիլ:

Աստուած հոգի է, անհո՛ւն: Մա՞րդը· ան ալ հոգի է: Թէպէտ հունաւոր բայց Անհուն Հոգիին, Աստուծոյ պատկերովը ստեղծուած: Եւ որչա՜փ բնական եւ բանաւոր է ակնկալել որ այդ երկու հոգիներուն միջեւ բարեկամութիւն մը կարելի ըլլայ: Ու Աստուած է որ իր անճառելի սիրովը խոնարհած է Քրիստոսով ու մարդը հրաւիրած է իրեն հետ բարեկամութեան: Երբ մարդը կ'ընդունի այդ հրաւէրը ու իր ներքին կեանքին մէջ հաւատքով դէմ յանդիման կուգայ Աստուծոյ հետ եւ անվերապահօրէն անձնատուր կ'ըլլայ Անոր՝ իր բովանդակ էութիւնը բանալով Անոր հպումին, Անոր բարեկամութեանը, այն ատեն է որ մարդուն մէջ կ'արթննայ նոր ներքին գիտակցութիւն մը եւ կ'սկսի նոր կեանք մը, հոգեւոր կեանքը: Հոգեւոր կեանքը, ներքին ու անտեսանելի, բարեկամութիւն է Աստուծոյ հետ, եւ անոր արտայայտութիւնը գործնական կեանքի մէջ յառաջ կը բերէ կրօնական կեանքը կամ ապրելակերպը:

Կեանքը կեանքէ մը կ'արտադրուի միշտ· ու հոգեւոր կեանքը բացառութիւն չէ այս օրէնքէն: Աստուած է որ կ'ստեղծէ զայն մարդուն մէջ՝ իր իսկ կեանքը դնելով հոն: Ի զուր է զայն փնտռել հաւատալիքներու, առաքինութիւններու, ճգնութիւններու, կամ համանման բաներու մէջ· Աստուծոյ Անձէն զատ ուրիշ ակ, ուրիշ աղբիւր չունի հոգեւոր կեանքը: Բաներէն պէտք է դառնալ Անձին: Մարդ պէտք է մերկանայ իր գիտութենէն, իր կար-

ծեցեալ բարոյական արժանիքներէն, իր առաքինութիւններէն, իր գաղափարներէն, իր հպարտութենէն, վերջապէս անարժանութեան եւ մեղքի գիտակցութենէն եւ հաւատքով մօտենայ Քրիստոսով զինքը փնտռող Աստուծոյն եւ իբրեւ անառակ որդի ինքզինքը նետէ Երկնաւոր Հօրը գորովագութ բազուկներուն մէջ աղաղակելով իր էութեանը խորերէն, «Հայր, մեղայ յերկինս եւ առաջի Քո»: Ու այդ անկեղծ ու սրտաբուղխ աղաղակին ի պատասխան իսկոյն պիտի զգայ Երկնաւոր Հօր բազուկները իր պարանոցին շուրջ: Այդ խորհրդաւոր վայրկեանին իսկ Աստուծոյ կեանքը կ՚սկսի հոգիին մէջ մարդուն որ կ՚զգայ թէ նոր ծնած, նոր արարած եղած է. մեղքի ու անձնասիրութեան մահէն յարութիւն առած է սրբութեան եւ սիրոյ կեանքին. «Մահէն կեանքի փոխուած» է: Ներուած ու շնորհքի արժանացած ըլլալու գիտակցութիւնը անճառելի խաղաղութեամբ եւ ուրախութիւնով կը լեցնէ իր սիրտը եւ իր շրթունքներուն վրայ կը դնէ փառաբանութեան ալէլուն: Հոգեւոր կեանքի ու վերածնութեան այս գիտակցութիւնը իր մտքին կուտայ նաեւ նոր բացութիւն մը որով ան կ՚սկսի բոլորովին նոր իմաստով մը հասկնալ Սուրբ Գիրքը որ առաջ իրեն համար անհասկնալի ու փակուած գիրք մըն էր զուրկ որեւէ շահեկանութենէ եւ հրապոյրէ: Հիմա անոր ամէն մէկ բառը իր սրտին կը խօսի: Անոր մէջ հայելիացած կը տեսնէ իր հին ու նոր կեանքին բոլոր դրուագները, բոլոր փորձառութիւնները: Իր հոգիին մէջ ինքնաբերաբար կ՚արթննայ աղօթքի բնազդը: Աստուծոյ ներկայութեան գիտակցութիւնը այնչափ կը շեշտուի իր մէջ որ Անոր հետ շարունակական հաղորդակցութեան մէջ ըլլալը ամէնէն բնական բանը կը դառնայ իրեն: Հին կեանքը իր բոլոր անձնակեդրոնութեամբն ու մեղսալից վայելքներովը զզուելի կ՚երեւնայ իր աչքին, կը սոսկայ իր անցեալէն: Իր նոր երանաւէտ կեանքին մէկ վայրկեանն իսկ չուզեր փոխանակել իր բովանդակ հին կեանքին բոլոր հաճոյքներուն հետ: Իր ճաշակները փոխ-

ուած են. ա՛լ համ չառներ այն մեղսալից վայելքներէն որոնց մէջ առաջ թաղուիլ կ՚ուզէր բոլոր անձովը: Հիմա վայելքի եւ ուրախութեան նոր աղբիւր մը բացուած է իրեն համար որուն գոյութիւնն իսկ երեւակայել կրցած չէր նախապէս, եւ որ կեանքի դառնութիւններն ու տառապանքներն իսկ կը քաղցրացնէ եւ դիւրատար կ՚ընէ զանոնք: Քրիստոսի գեղեցկութիւնը կը հմայէ զինքը. մէկ կիրք միայն կը լեցնէ իր սիրտը — սիրել զԱնի եւ հաճելի ըլլալ Անոր հնազանդութեամբ: Անոր բարեկամութիւնը իր կեանքն իսկ է եւ կ՚զգայ թէ առանց Անոր վայրկեան մը իսկ չի կրնար պահել հոգեւոր կեանքը: Առաջ Աստուծոյ պարգեւները միայն կը փնտռէր եւ անոնց համար միայն կ՚աղօթէր, եթէ երբեք աղօթէր. այս կեանքին մէջ իր գործերուն յաջողութիւն եւ գալիքին մէջ «դրախտի» երջանկութիւնն ապահովելու անձնասիրական իղձն էր որ կը լեցնէր զինքը. հիմա սակայն այդ բոլորը ստուերի մը պէս անհետացած են իր սրտէն, Աստուծոյ Անձն է միայն իրեն ցանկալի, Անոր բարեկամութիւնն է է իրեն համար գերագոյն բարիքը, երանութեան դրախտը: Նարեկացիին հետ կ՚աղաղակէ. «Ոչ ի տուրսն, այլ ի Տուողն յաւէտ կարօտիմ... ոչ հարսնարանին խընճոյլիք, այլ Փեսային անձկութեամբ մաշիմ»: Ներկայ ու ապառնի կեանքի բոլոր հարցերն ու առեղծուածները Աստուծոյ սիրոյն կը յանձնէ եւ ինք մտքի ու սրտի խաղաղութիւնով զԱնի հաճեցնելու միայն կ՚աշխատի:

Այսպէս երբ մարդ Գերագոյն Անձնաւորութիւնը կ՚ընէ իր կեանքին նպատակ եւ իր սիրոյն առարկայ եւ Անոր մէջ կը փնտռէ իր կեանքին բարձրագոյն վայելքն ու երանութիւնը, այն ատեն նիւթը կը մնայ իր ծառայական դիրքին մէջ եւ ճշմարտութիւնը, իբր արտայայտութիւնը Գերագոյն Մտքին, ուղղութիւն կուտայ իր կեանքին ու քայլերուն. հակառակ պարագային նիւթը կ՚աստուածանայ, այսինքն ծառան տէր կը դառնայ. ճշմարտութիւնը, կեանքի բարձրագոյն ոլորտին մէջ, կ՚ոտնակոխուի եւ

մարդը կ՚ունայնանայ ու անոր բովանդակ կեանքը կ՚ըլլայ մեղք՝ նոյն իսկ եթէ առաքինական գործերով ալ զարդարուի:

Բարեկամութի՛ւն Աստուծոյ հետ. անգի՛ն շնորհ զոր Աստուած անճառելի խոնարհութեամբ հաճած է կարելի ընել մարդուն համար: Երանի՛ անոնց որ գտած են ու կ՚ապրին այդ բարեկամութիւնը իրենց ներքին կեանքին մէջ:

Ու մշակումի այս պէտքը աւելի կը շեշտուի երբ խընդիրը Աստուծոյ բարեկամութեան վրայ է: Բաւական չէ որ հոգեւոր կեանքը սկսի, պէտք է ան շարունակէ ու աճի օր ըստ օրէ, ինչ որ մշակումով միայն կարելի է: Եւ հոգեւոր կեանքի մշակումին համար անհրաժեշտ է երկու բան. նախ՝ Աստուծոյ ներկայութեան ու բարեկամութեան գիտակցութիւնը պահել հաւատքով, եւ երկրորդ՝ Անոր կամքին ու առաջնորդութեանը հնազանդիլ անվերապահօրէն ու ամէն գնով, մեզի տրուած լոյսին չափովը:

Հոգեւոր կեանքը ամէն բանէ առաջ աղօթքի կեանքն է գերազանցապէս: Աստուծոյ բարեկամութիւնը մշակելու, Անոր ներկայութեան գիտակցութիւնը վառ պահելու համար պէտք է կենդանի յարաբերութեան մէջ ըլլալ Անոր հետ: Միտքը, սիրտը, երեւակայութիւնը զբաղող ու լեցնողը Ան ըլլալու է միշտ: Աստուծոյ գիտակցութիւնը բնական վիճակը դառնալու է ներքին կեանքին: Երբ արտաքին կեանքի առօրեայ զբաղումները եւ զբօսանքները վերջ կը գտնեն եւ կուգան ինքնամփոփումի պահերը այն ատեն պէտք է շեշտուի Աստուծոյ գիտակցութիւնը ներքին մարդուն մէջ որ սուրբ տաճարի մը պէս իր մէջ կը գտնէ Անոր ներկայութիւնը: Ինչպէս որ երիտասարդ սիրահար մը իր սիրելիին գիտակցութիւնը անբաժան կը գտնէ իր Եսէն, իր զբաղումի ժամերուն մէջ տարտամօրէն ու իր ինքնամփոփումի պահերուն մէջ աւելի շեշտուած կերպով իր էութիւնը լեցնող միակ բանը կ՚ըլլայ ան, այնպէս ալ Աստուծոյ գիտակցութիւնը, Ա-

նոր ներկայութիւնն ու բարեկամութեան քաղցրութիւնը պէտք է լեցնէ մարդուն բոլոր ներքին էութիւնը։ Ահա այս է աղօթքի կեանքը։

Բայց այսօրինակ կեանք մը կարելի ընելու համար անհրաժեշտ է ունենալ առօրեայ մասնաւոր հսկումի պահ մը։ Օրուան ամէնէն արժէքաւոր պահը, առաւօտեան պահը, ուր գիտակցութիւնը իր ամէնէն արթուն վիճակին մէջ է, պէտք է նուիրուի Աստուծոյ հետ մասնաւոր յարաբերութեան այսինքն աղօթքի։ Ոչ այն պայմանադրական աղօթքը որ շրթունքի պարտք մը վճարած կամ սովորութիւն մը յարգած ըլլալու համար յաճախ կը մրթմրթացուի օդին մէջ՝ առանց Աստուծոյ ներկայութեան գիտակցութիւնը եւ Անկէ պատգամ մը առնելու ակնկալութիւնն ու համբերութիւնը ունենալու, այլ այն աղօթքը որ կենդանի յարաբերութիւն մըն է Աստուծոյ հետ — «խօսք ընդ Աստուծոյ» — որ հոգիին թռիչն է դէպի Աստուած, որ ջերմեռանդ արտայայտութիւնն է սիրահար հոգիի մը անձկութեանն իր Սիրելիին հանդէպ։ Այն աղօթքը — Նարեկացիին աղօթքին պէս — որուն միջոցով մարդուն բովանդակ էութիւնը թռիչ կ՚առնէ դէպի Աստուած եւ Անոր անպատրուակ ներկայութեանը մէջ կ՚ապրի այդ գերագոյն պահը. Անոր հպումը կ՚զգայ, Անոր օծութիւնը կ՚ստանայ, Անոր սիրովը կ՚ողողուի։ Ոչ այն աղօթքը որ մուրացկանի մը «տո՛ւր, տո՛ւր»ն է նիւթական բարիքներու համար միայն, այլ այն աղօթքը որ սիրահար հոգիի մը զեղումն է դէպի Սիրելին որուն Անձն է ցանկալի ու չէ թէ պարգեւները։ Նիւթական պէտքերը պէտք է տարուին Աստուծոյ, բայց պէտք չէ առանցքը կազմեն աղօթքին։

Բայց, պիտի առարկեն գուցէ ոմանք, ատիկա գործնական կերպ մը չէ այս նիւթապաշտ դարուն մէջ ուր «ժամանակը դրամ է»։ Աստուծոյ բարեկամութիւնը մշակելու համար ուրկէ՞ գտնենք այդքան ժամանակ։

Պէտք է սակայն գտնել այդ ժամանակը եթէ Աստուծոյ բարեկամութիւնը բան մը կ՚արժէ։ Ամէնէն արժէքա-

ւոր բաները ամէնէն մեծ զոհողութիւնով է որ կը ստացուին: Եւ Աստուծոյ բարեկամութիւնը ամէնէն թանկագին բանն է որուն համար կ'արժէ եւ պէտք է զոհել ժամանակ, դրամ եւ ամէն բան: «Ի՞նչ կը շահի մարդ եթէ բոլոր աշխարհը վաստկի եւ իր անձը կորսնցրնէ»: Եւ ան որ Աստուծոյ բարեկամութեանը մէջ չապրիր իր անձը կորսնցուցած է արդէն:

Ու աղօթքի կեանքը բնականաբար կ'առաջնորդէ մարդը հնազանդութեան կեանքին: Ան որ Աստուծոյ բարեկամութեանը մէջ կ'ապրի մէկ կիրք միայն կրնայ ունենալ — Անոր կամքը կատարել ու Անոր հաճելի ըլլալ: Բարոյական կեանքը, սիրոյ ու զոհողութեան կեանքը ինքնաբերաբար առանց բռնազբօսիկ ճիգերու կը բղխի այդ մաքուր ակէն: Երբ ծառը բարի եղած է պտուղը բարի կ'ըլլայ բնականաբար: Կեանքի ամէնէն հասարակ գործերն ու գործառնութիւններն անգամ կը կատարուին Աստուծոյ հնազանդելու գիտակցութեամբ ու զուարթ տրամադրութեամբ:

Հոգեւոր կեանքէն ինքնաբերաբար ծնունդ կ'առնէ նաեւ յաւիտենական կեանքի յոյսը: Աստուծոյ հետ բարեկամութիւնը իր վրայ կը կրէ Աստուծոյ յաւիտենականութեան կնիքը: Յաւիտենական կեանքը եթէ ուրիշներու համար հաւատալիք մըն է սոսկ, հոգեւոր մարդուն համար ներքին փորձառութենէ բղխող անընկճելի յոյս մըն է որ աներկեւան վստահութեան կը հաւասարի: Բայց կեանքի յաւիտենականութիւնը չէ որ կը խանդավառէ զինքը, այլ Աստուծոյ հետ բարեկամութեան յաւիտենականութիւնը:

Արդ կրօնքի այս գերազանցապէս հոգեւոր ըմբռնումը — որ Քրիստոսի իսկ ըմբռնումն է — ունենալով ի մտի՝ անգամ մըն ալ կը դառնանք հարցնելու. կրօնքը կը հիննա՞յ, կրնա՞յ հիննալ:

Բարեկամութիւնը կը հիննա՞յ, կրնա՞յ հիննալ: Եթէ մարդկային բարեկամութեան համար ճշմարիտ է թէ չի

հիննար, այլ հնութեամբ աւելի եւս կ՚ամրապնդուի, կը քաղցրանայ, արժէք կ՚ստանայ, նոյնը որչա՜փ աւելի ճըշմարիտ պէտք է ըլլայ — եւ է — Աստուծոյ բարեկամութեան համար:՝ Եւ կրօնքը բարեկամութիւն է Աստուծոյ հետ: Հաւատալիքի կեղեւայնութիւնը, ծիսականութեան պայմանադրականութիւնը, աստուածաբանութեան վարդապետականութիւնը կրնան փոխուիլ, հիննալ եւ իյնալ, բայց կրօնքի իսկութիւնը որ է բարեկամութիւն Աստուծոյ հետ, ո՛չ կը փոխուի, ո՛չ կը հիննայ եւ ոչ կ՚իյնայ: «Սէրը չիյնար»: Աստուծոյ Անձին պէս յաւիտենական է ան: Ցորչափ Աստուած կայ եւ սէր է, եւ ցորչափ մարդը կայ եւ Անոր պատկերը կը կրէ, մին մագնիս է միւսը երկաթ, այս երկուքը իրարու պիտի ձգուին, զիրար պիտի սիրեն, իրարու հետ պիտի բարեկամանան: Կրօնքը յաւիտենական անհրաժեշտութիւն մըն է ուրեմն եւ յաւիտենական այժմէութիւն մը: Ու եթէ «անզգամը իր սրտին մէջ» ըսէ «թէ Աստուած չկայ», անոր այս ուրացումը բան մը չի փոխեր իրականութենէն, այլ միայն զինքը կը զըրկէ Աստուծոյ բարեկամութեան օրհնութենէն:

Ուր որ կրօնքը լքուած է իբր «նոր» գլուխներու անարժան ծթուած հնութիւն մը, կրնանք վստահաբար պնդել թէ հոն կրօնքը երբեք ապրուած չէ իբրեւ բարեկամութիւն Աստուծոյ հետ, երբեք ճաշակուած չէ քաղցրութիւնը հոգեւոր կեանքին, երբեք հպում տեղի ունեցած չէ կենդանի Փրկչին հետ որը միայն իշխանութիւն ունի ինչպէս կեանքերը նոյնպէս մտայնութիւնները փոխելու:

ԱՆՏԵՍԱՆԵԼԻՆ

Մարդ կ՚ուզէ, բնականաբար եւ իրաւամբ, վստահ ըլլալ իրականութեանը այն բաներուն որոնց վրայ պիտի հիմնէ իր կեանքը եւ գործունէութիւնը: Եթէ մէկը առեւտրական յարաբերութիւն պիտի հաստատէ հեռաւոր քաղաքի մէջ բնակող վաճառականի մը հետ, կ՚ուզէ նախ վստահաբար գիտնալ թէ այդ քաղաքը գոյութիւն ունի, թէ այդ հեռաբնակ վաճառականը իրապէս կ՚ապրի եւ վստահելի նկարագիր ունի, թէ այդ քաղաքի բնակիչները իրապէս պէտք ունին այսինչ կամ այնինչ ապրանքին, եւ համանման ուրիշ մանրամասնութիւններ: Կամ եթէ մէկը տուն մը պիտի շինէ, կ՚ուզէ նախ վստահ ըլլալ թէ գետինը որուն վրայ պիտի կառուցանէ՝ հաստատուն է, ատաղձը զոր պիտի գործածէ՝ տոկուն է, ճարտարապետը որուն պիտի յանձնէ տան շինութիւնը՝ պահանջուած գիտութիւնն ու ձեռնհասութիւնը ունի այդ գործը լաւագոյն կերպով գլուխ հանելու:

Շատ բնական ու բոլորովին արդար է որ մարդ նոյն պահանջկոտութիւնը, եւ աւելին ալ, ունենայ նաեւ կրօնքի մասին: Երբ կ՚առաջարկուի իրեն հիմնել իր կեանքը կրօնքի անտեսանելի ժայռին վրայ, իր գործունէութեան զսպանակը ընել Աստուծոյ սէրը, Անոր բարեկամութիւնը, ու այդ բարեկամութիւնը ապահովելու եւ յարատեւ պահելու համար ի հարկին զոհել շատ մը շօշափելի բարիքներ ու վայելքներ ալ, ողջմտութիւնը կը պահանջէ որ հարցնէ թէ ի՛նչպէս կրնայ վստահ ըլլալ իրականութեանը այն բաներուն որոնց վրայ պիտի հիմնէ կեանք մը ամբողջ եւ որոնց համար պիտի յանձն առնէ մեծամեծ զոհողութիւններ:

Մարդ էակը սկիզբէն ի վեր իրականութիւնը գտնելու եւ գիտնալու համար անվերապահօրէն վստահած է իր զգայարանքներու վկայութեան: Ամէնէն լաւ գիտցուած

ու ճանչցուած բաները անոնք եղած են իրեն համար որոնք զգայարանական քննութեան առարկայ կրցած են ըլլալ: Առանց ամենադոյզն տարակոյսի հաւատացած է գոյութեանը այն բաներուն զորս կրցած է տեսնել, շօշափել, լսել, ճաշակել կամ հոտոտել: Երբ մարդ բանի մը համար կրնայ ըսել «աչքովս տեսայ» կամ «ձեռքովս շօշափեցի», բարձրագոյն հաւաստիքն է որ տուած կ'ըլլայ այն բանին իրականութեանը:

Կեանքի հասարակ գործառնութիւններուն մէջ զգայարանական վկայութեան անվերապահօրէն վստահելու այս հարկեցուցիչ պէտքը կ'ստեղծէ ունակութիւն մը որ իր կարգին ծնունդ կուտայ նիւթականացած մտայնութեան մը: Մարդ կը սովորի խորհելու թէ ամէն իրականութիւն զգայարանական վկայութեամբ միայն կրնայ հաստատուիլ, թէ տեսանելին, շօշափելին, զգալին է միայն իրական եւ զգալիին սահմաններէն դուրս իրականութիւն գոյութիւն չունի, անտեսանելին անիրական է:

Ու այս մտայնութեան կուգայ զօրավիգ ըլլալ նաեւ գիտութիւնը որ զգայարանքներու ոյժը բիւրապատկող միլիոնապատկող իր գործիքներու օժանդակութեամբ աւելի խորերը կը թափանցէ բներեւոյթներուն եւ կը հասնի նորանոր իրականութիւններու: Գիտութեան քողամերկած այս իրականութիւնները ամէնուն կողմէ կ'ընդունուին առանց առարկութեան եւ տարակոյսի, որով-
թոտն է խիստ նրբացած ձեւով, անսահման վստահու-
հետեւ անոր կիրարկած մեթոտը, որ զգայարանական մե-
թիւն կը վայելէ ամէն տեղ: Գիտութեան մարդն ալ, երբեմն, գործնական կեանքի մարդուն պէս, իր կիրարկել ստիպուած մեթոտին տուած հրաշալի արդիւնքներէն արբշիռ, կը փորձուի խորհելու թէ իր գործիքներուն, այսինքն նրբացած զգայարանքներուն, հասողութեան սահմանէն անդին ոչինչ կայ իրական. անտեսանելին անիրական է:

Այս մտայնութիւնը, սակայն, առողջ չէ եւ անոր հանիլ նախասիրած եզրակացութիւնը շատ հեռու է ճշմարտութիւն ըլլալէ: Եթէ անտեսանելին անիրական է, տեսանելիին իրականութեան որեւէ հիմ չի մնար, վասն զի տեսանելիին իրականութեան վարկածը անտեսանելիին իրականութեամբ միայն կանգուն կը մնայ, հակառակ պարագային սիւները տակէն խլուած շէնքի մը պէս կ'իյնայ անկանգնելի փլուզումով:

Ինչ որ «տեսանելի» բառով կ'որակուի՝ նիւթական տիեզերքն է որ դաշտն է զգայարանական զննութեան: Տեսանելին ըներեւութային է, եւ զգայարանական զննութեան դաշտը ըներեւոյթն է միայն. Բունը խսպառ դուրս կը մնայ անոր հետազօտութեան հասողութենէն: Մեր բոլոր գիտութիւնը, մեր բոլոր փորձառութիւնը նիւթական տիեզերքի մասին ըներեւութային հանգամանք միայն ունի. Բունը յամառօրէն կը խուսափի գիտական հետազօտութեան առջեւէն: Սբէնսէրեան չգիտականութիւնը պարզ խոստովանութիւնն է այս իրականութեան: Գիտութիւնը չի կրնար ըսել թէ ի՛նչ է գոյութեան գաղտնիքը. ի՛նչ է նիւթը, ի՛նչ է ոյժը. անոնց իսկութիւնը խսպառ անծանօթ կը մնայ իրեն: Ինչ որ ան կրնայ ըսել սա է թէ ի՛նչ հանգամանքներով կուգան նիւթը եւ ոյժը:

Ըսել է թէ նիւթական տիեզերքի բունը կամ իսկութիւնը տեսանելիին սահմաններուն մէջ չի պարփակուիր. անտեսանելին է ան, այսինքն զգայարանական զննութեան չի կրնար ենթարկուիլ: Տեսանելիին կռուանը, ուրեմն, անտեսանելին է. եթէ անտեսանելին անիրական է, տեսանելին ո՞ւր պիտի գտնէ իր ոտքին համար տեղ: Եթէ անտեսանելի բունը անիրական է, ինչի՞ արտայայտութիւն է ուրեմն տեսանելի ըներեւոյթը: Արդի գիտութիւնը կը հակամիտի ընդունելու թէ նիւթը ուրիշ բան չէ բայց եթէ տիեզերական ոյժի մը արտայայտութիւնը զանազան ձեւերու տակ, որով տեսանելի տիեզերքը իր ամբողջութեամբ կ'ըլլայ ոյժի արտայայ-

տութիւն: Բայց ի՞նչ է ոյժը, ի՞նչ է անոր իսկութիւնը, ոչ ոք գիտէ: Ոյժը կը ճանչնանք իր բներեւութային հանգամանքով միայն որ է շարժում արտադրել կամ կասեցնել, աւելցնել կամ պակսեցնել. իսկ անոր էութիւնը միշտ կը խուսափի զգայարանական քննութենէ: Տեսանելիին յենարանը, ուրեմն անտեսանելին է, քանի որ բըներեւոյթը առանց բունի չի կրնար գոյութիւն ունենալ:

Առողջ տրամաբանութիւնը, ուրեմն, կը հարկադրէ մեզ իսպառ հրաժարիլ այն մտայնութենէն թէ տեսանելի, շօշափելի, զգալի բաներն են միայն իրական եւ թէ անտեսանելին անիրական է եւ անգոյ: Ասկէ աւելի սխալ, ասկէ աւելի վնասակար ու վտանգաւոր մտայնութիւն մը կարելի չէ երեւակայել:

ԱՆՋՆԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆ ՓԱՌՔԸ

Տիեզերքի անտեսանելի հիմը, բունը, մեծ գաղտնիքն է զոր ի զուր քօղամերկել ջանացած է գիտութիւնը: Իր բոլոր հետազօտութիւններուն անողոք լռութիւն մը միայն պատասխանած է յամառօրէն: Քանի ինք ճիգ մը ըրած է մօտենալու անոր՝ ան, կապոյտ երկնակամարին պէս, աւելի վեր բարձրացած է իր անմատչելիութիւնը պահելու համար կարծես: Բոցավառող մօրենիին պէս՝ բներեւոյթի շողշողուն լուսարձակութեան ետեւ անթափանցելի խորհրդաւորութեան մը մէջ ինքզինքը պարուրած է, ան, մեծ գաղտնիքը անտեսանելիին, որուն խորքերէն մեծազօր ձայնը լռութեան կը հրամայէ տիրաբար. «Կօշիկներդ հանէ ոտքերէդ, վասն զի այն տեղը ուր մօտենալ կ'ուզես՝ սուրբ է: Վար դիր հեռադէտդ ու թորանոցդ. ինծի մօտենալու համար անոնք աղտոտ կօշիկներ են միայն. գետինը կը սրբապղծես անոնցմով՝ առանց քայլ մը իսկ ինծի մօտենալ կարենալու»: Ու գիտութիւ-

նը ճարահատ կ՚ապաստանի ծոցը չգիտականութեան որ իր բացասական հանգամանքով ուրիշ բան չէ բայց եթէ անկարողութեան խոստովանութիւնը միայն:

Արդ եթէ անտեսանելին գոյութիւն ունի բայց կը խուսափի զգայարանական ամէն քննութենէ, ուրեմն անտեսանելին բացարձակապէս անծանօթ, անճանաչելի ու անգիտելի՞ է ինչպէս կը դաւանի չգիտականութիւնը: Զգայարանական քննութեան կամ որ նոյնն է գիտութեան մեթոտէն տարբեր չկա՞յ ուրիշ մեթոտ մը անոր հասնելու, զայն ճանչնալու, գէթ անոր մասին աղօտ գաղափար մը կազմել կարենալու համար: Վասն զի բացարձակապէս անծանօթ, անճանաչելի ու անգիտելի գոյութիւն մը ի՞նչ գործնական աղերս կրնայ ունենալ մեր կեանքին հետ:

Այս խիստ բանաւոր ու կենսական հարցումին պատասխանել կարենալու համար սոյն խնդրին պէտք է նայիլ ուրիշ անկիւնէ: Տեսանելի կամ բներեւութային տիեզերքի մասին զգայարանական հետազօտութեամբ ծանօթութիւն հաւաքողն եւ աւելի յառաջ երթալով անտեսանելին ալ ճանչնալու ձգտողն ո՞վ է. չէ՞ որ մարդը: Բայց մարդը հետազօտողն ըլլալով հանդերձ՝ հետազօտելի ամենակարեւոր երեւոյթն ալ է տիեզերքին, իբրեւ բարձրագոյն արտայայտութիւնը անոր: Ու մարդը անտեսելով՝ լոկ նիւթական տիեզերքի հետազօտութեամբ անտեսանելիին հասնելու ջանքը կը նմանի արուեստագէտի մը ոգիին թափանցելու ջանքին առանց անոր գլուխ-գործոցը նկատի առնելու: Տեսանելիին ու անտեսանելիին միջեւ տարածուող անանցանելի խրամատը եթէ կամրջող մը կայ ան ալ մարդն ըլլալու է ուրեմն:

Եւ իրականութեան մէջ ալ մարդը տեսանելի ու անտեսանելի է միանգամայն: Արարչագործութեան սանդուղին վրայ ան կը գրաւէ անանկ տեղ մը ուր տեսանելին կը վերջանայ ու անտեսանելին կ՚սկսի: Անոր մարմինը մաս կը կազմէ տեսանելի տիեզերքին ու ենթակայ է անոր օրէնքներուն. զգայարանքները հաղորդակցութեան մի-

ջոցներ են տեսանելի տիեզերքին ու ես-ին միջեւ. անոր հոգեբանական բոլոր վիճակներն, գործողութիւններն ու իրականութիւններն բներեւութային են ու ենթակայ վերական հետազօտութեան. բայց եսը, ինքնագիտակցութիւնը, անձնաւորութիւնը կը խուսափի գգայարանական ամէն զննութենէ ու հետազօտութենէ, անտեսանելի է, բունին կը պատկանի ան ու չէ թէ բներեւոյթին: Ան է որ ծնունդ կուտայ հոգեբանական բոլոր բներեւոյթներուն՝ ինք մնալով միշտ անզննելի, անհետազօտելի, անտեսանելի:

Անձնաւորութիւնը, կը կրկնենք, անտեսանելի է. տեսանելի տիեզերքին չի պատկանիր ան: Տիեզերքի անտեսանելի հիմքին, բունին առնչակից իրականութիւն մը եթէ կայ, անձնաւորութիւնը միայն կրնայ ըլլալ ան:

Բայց անձնաւորութիւնը, եսը գոյ է: Մեր ծանօթութիւններու ամէնէն հիմնականը, ամէնէն արմատականը, ամէնէն աներկբայելին եսին գոյութիւնն է: Երբ բանի մը իրականութեան մասին մեր ունեցած վստահութիւնը չեչտել կ՚ուզենք՝ կ՚ըսենք. «Ես իմ գոյութեանս որչափ որ վստահ եմ այնչափ վստահ եմ այս կամ այն բանին իրականութեանը»: Ըսելու այս եղանակը անգիտակցաբար կը մատնէ մեր աներկբայ վստահութիւնը անտեսանելիին գոյութեան ու ճանաչելիութեան մասին:

Մեր եսէն դուրս կան ուրիշ բազմաթիւ եսեր, անձնաւորութիւններ, որոնք նիւթական որեւէ իրականութենէ աւելի ստոյգ, ծանօթ ու ճանաչելի են մեզի համար, թէպէտ անտեսանելի են եւ անզննելի: Մենք մեր բարեկամները չենք կրնար տեսնել բայց կը ճանչնանք զանոնք եւ կը սիրենք: Անոնց տեսանելի մարմինը որ արտայայտիչն ու թարգմանն է միայն իրենց բուն էութեան, անտեսանելի եսին, մեզ չի շահագրգռեր այլեւս երբ անտեսանելին կը թողու զայն ու չարտայայտեր ինքզինքը անոր միջոցով. վասն զի մարդուն մէջ անտեսանելին է էականը:

Անտեսանելին, ուրեմն, չէ թէ միայն անծանօթ ու անճանաչելի չէ, այլ մանաւանդ մեր էութեան մէջ իսկ կ'արտայայտուի։ Եսն է, անձնաւորութիւնն է ան։ Մենք շրջապատուած ըլլալով հանդերձ տեսանելի տիեզերքէն՝ անտեսանելի ենք, կ'ապրինք անտեսանելի միջավայրի մը մէջ, Եսերու, անձնաւորութիւններու տիեզերքի մը մէջ, որ տեսանելիէն շատ աւելի իրական ու շահագրգռական է կամ պէտք է ըլլայ մեզի համար։

Անձնաւորութիւնը ամէնէն մեծ, ամէնէն հրաշալի ու ապշեցուցիչ իրականութիւնն է մեզի ծանօթ տիեզերքին եւ բանալին է անտեսանելիին։ Անտեսանելին, բունը, տիեզերքի էութիւնը բոլորովին անծանօթ եւ անճանաչելի պիտի մնար մեզի եթէ այս բանալին գոյութիւն չունենար։ Անտեսանելիի առեղծուածին գաղտնիքը, ուրեմըն, մեր Եսին մէջ պէտք է փնտռել եւ չէ թէ գիտութեան հետազօտութիւններուն մէջ որուն դաշտը բներեւոյթն է միայն։ Մեծ Անտեսանելիին հասնելու համար դէթ անոր վրայ աղօտ գաղափար մը կազմելու համար այս պզտիկ անտեսանելի իրականութենէն, Եսէն, անձնաւորութենէն ճամբայ ելլել պէտք է։

Եւ հոս է մարդուն մեծութիւնը որ տիեզերքի մեծ գաղտնիքին, մեծ առեղծուածին լուծման բանալին ունի իր մէջը։ Երբ կը զարմանանք գիտութեան սխրագործութիւններուն վրայ, չմոռնանք թէ զարմացող Եսը շատ աւելի մեծ, շատ աւելի զարմանալի է քան ամենազարմանալի հրաշալիքները նիւթական տիեզերքին, վասն զի ասոնք տեսանելի են ու բներեւութային, մինչ ան անտեսանելի է ու էական։ Ան ներկայացուցիչն է Մեծ Անտեսանելիին, միանգամայն Անոր առաջնորդող ճամբան։ Մեծ եւ կենսական ճշմարտութիւն մըն է զոր յայտնած կ'ըլլայ Ս. Գիրքը երբ կ'ըսէ. «Եւ Աստուած իր պատկերովը ստեղծեց մարդը»։

Արդարեւ մեծ է անձնաւորութեան փառքը։

ԱՆԵԼ ԲԱՒԻՂԸ

Այն անսահման վստահութիւնը զոր կը վայելէ մարդերու մէջ տեսանելիին իրականութեան վարկածը հիմնուելով զգայարանական վկայութեան հաւատարմութեանը վրայ՝ ծնունդ կուտայ ախտաժէտ մտայնութեան մը որ տարակոյսով կամ բացարձակ ուրացումով կը վերաբերուի անտեսանելիին գոյութեանն ու իրականութեանը հանդէպ: Բայց տեսանք թէ տեսանելին կամ ըներեւութայինը իր գոյութեան իբր կռուան ունի անտեսանելի բունը որուն իրականութիւնը անհրաժեշտութիւն մըն է տեսանելիին գոյութիւնն արդարացնելու համար: Տեսանելիին իրականութեան վարկածը, առանց անտեսանելիին իրականութեան հաւատքին, օդակառոյց դղեակ մըն է միայն անհիմն ու անկռուան:

Արդ ընդունելով անձնաւորութիւնը իբրեւ ոչ-ըներեւութային, այսինքն էական եւ անտեսանելի՝ նոր եւ աւելի հաստոյր հարուած մըն ալ տրուած կ'ըլլայ սոյն ծանծաղ վարկածին թէ տեսանելին է միայն իրական, իսկ անտեսանելին անիրական ու անգոյ: Վասն զի եթէ տեսանելին է միայն իրական, անտեսանելի եսը, անձնաւորութիւնը, պէտք է ըլլայ անիրական ու անգոյ: Բայց տեսանելիին իրականութեանը մասին զգայարանական վկայութիւնը կը ներկայանայ բարձրագոյն ատեանի մը առջեւ որուն դատաւորն է անտեսանելի եսը: Ան է որ այդ վկայութիւններու արժէքը պիտի կշռէ եւ իր վճիռը պիտի տայ անոնց մասին: Արդ եթէ անտեսանելի եսը անիրական է ու անգոյ, ի՞նչ կ'արժէ իր վճիռը տեսանելիին իրականութեանը մասին: Տեսանելին իրական եղած կ'ըլլայ այնպիսի էակի մը համար որ ինք անիրական է ու անգոյ: Բայց անիրականը ի՞նչպէս կրնայ ճանչնալ ու հաստատել իրականին գոյութիւնը: Ան որ անտեսանելի եսին գոյութեան չի հաւատար ի՞նչ հիման վրայ կրնայ դաւանիլ տեսանելիին իրականութիւնը: Այսպէս անտե-

սանելին ուրանալով տեսանելին գրկած կ՚ըլլանք իր ամէնէն հաստատուն կռուանէն:

Անտեսանելիին ուրացումը՝ ուրացումն իսկ է անձնաւորութեան, եսին, հետեւաբար եւ ուրացումը բներեւութային իրականութեան, տեսանելի տիեզերքին: Ըսել է թէ անտեսանելիին ուրացումով ինքզինքնիս կորսուած կը գտնենք բաւիղի մը անելին մէջ:

Ուրիշ կէտ մըն ալ: Տեսանելիին իրականութեանը մասին մեզի ամենակատարեալ վստահութիւն ներշնչողը մեր զգայարանքներու վկայութիւնն է. բայց այդ վկայութեան անսխալականութիւնը հաստատութեան ի՞նչ հիմ ունի: Ի՞նչպէս կրնանք վստահ ըլլալ թէ մեր զգայարանքները մեզ չեն խաբեր եւ հաղորդակցութեան հաւատարիմ միջոցներ են բներեւոյթին եւ մեր եսին միջեւ: Չէ՞ որ յաճախ հիւանդութեամբ խաթարուած ջղային դրութիւն մը սովորականէ տարբեր տեղեկութիւններ կուտայ մեզի արտաքին աշխարհի մասին. ձայներ կը լսենք, լոյսեր կը տեսնենք, հոտեր կ՚առնենք ուր անոնք գոյութիւն չունին ուրիշներու համար որոնց ջղային դրութիւնը պահած է իր բնականոն ճանչցուած վիճակը: Բացայայտ է ուրեմն թէ զգայարանական վկայութիւնը զերծ չէ սխալականութենէ, եւ, հետեւաբար, տեսանելիին իրականութեանը մասին տածուած անսահման վստահութիւնը հեռի է կարծուածին չափ հաստատուն կռուան մը ունենալէ:

Եւ ուրկէ՞ է մարդուն մէջ այս անսահման վստահութիւնը տեսանելիին իրականութեանն ու մեծութեանը մասին, պաշտանքի մօտեցող հիացումը բներեւոյթին հանդէպ եւ ծայրայեղ յարումը անոր վայելքներուն՝ իբր իր կեանքի գերագոյն նպատակին, մինչ անդին իր եսին մէջ իսկ արտայայտուող անտեսանելին դրեթէ կը վրիպի իր ուշադրութենէն: Անոր մեծութիւնն ու փառքը որ ստուեր պէտք է ածեր տեսանելիին բոլոր շողշողուն դիւթանքին վրայ, կ՚անչքանայ նիւթին պոռոտ փայլին առ-

ջեւ: Մարդ ինքզինքը կը մոռնայ, ինքզինքը կ'ուրանայ, իր մեծութիւնն ու փառքը կ'անտեսէ, շլմորած մտայնութիւնով մը երթալ երկրպագելու համար տեսանելիին իբր գերագոյն ու փառաւորագոյն իրականութեան՝ ինքզինքն ալ նոյնացնելով անոր հետ, մինչդեռ իրականին մէջ անհուն անջրպետ մը կայ իր եւ անոր մէջտեղ: Բներեւութային աշխարհին մէջ գլխաւոր խուզարկութիւններու տուած նորանոր արդիւնքներն անսահման խանդավառութեամբ մը կը լեցնեն զինքը. Հեռաձայնը, ռատիոն, ռատիումը կամ տարրաբանական նոր բաղադրութիւն մը որ իրենց նորութենէն զատ աւելի զարմանալի բան մը չունին քան տեսանելիին ուրիշ ամէնէն սովորական երեւոյթները, ամենախորին հիացումի կը բռնադատեն զինքը նիւթին հանդէպ՝ նոյն իսկ մոռցնել տալով իրեն՝ Աստուածային մեծութիւնն ու փառքը իր անտեսանելի անձնաւորութեան որ տիեզերքի անտեսանելի Ակէն իսկ կը բղխի, Անոր նմանութիւնն ու Անոր մեծութեան դրոշմը կը կրէ, զարմանալիներուն զարմանալին, իրականութիւններուն իրականութիւնն իսկ է:

Ու այս ախտաժէտ երեւոյթը, պիտի համարձակիմ ըսել, մարդկային մտայնութեան մէջ մեծ անկում մը մատնանշող ապացոյցներէն մին է: Բանիրուն պտոտ շողշողութենէն տարուելով անձնաւորութեան մեծութիւնն ու փառքը անտեսելու ծանծաղութիւնը եթէ տակաւին անչափահաս մտքի մը խակութիւնը չէ, հիւանդագին խաթարումը կամ մեղաւոր անկումն է ապահովաբար չափահաս ու գիտակից հոգիի մը:

Ու այս վճիռին վրայ աւելի պիտի հաստատուինք երբ նայինք Կատարեալ Մարդուն, Մեծ Օծեալին որուն առողջ ու անխաթար մտքին եւ հոգիին վրայ վայրկեան մը իսկ կարթող, գերող ազդեցութիւն չունեցաւ տեսանելին: Երբ տեսանելիին բոլոր փառքն ու վայելքը խոստացուեցաւ Իրեն ի գին անտեսանելիին, «Ետիս գնա՛», պատասխանեց առանց ամենադոյզն վարանումի, ու Իր

աչքերը սեւեռած Մեծ Անտեսանելիին, Գերագոյն Անձնաւորութեան փառքին որ Իր բոլոր էութիւնը լեցնող իրականութիւնն էր, աւելցուց աստուածային խանդավառութեամբ. «Գրուած է թէ քու Տէր Աստուածոյդ երկրպագութիւն ընես ու միայն զանիկա պաշտես»: Ի՛նչ աստուածային թռիչով մը Իր հոգին գիտցաւ բարձրանալ տեսանելիէն Անտեսանելիին, բաներու ընդերեւութականութենէն Անձնաւորութեան էականութեանը: Դաշտի շուշանը ու երկնքի թռչունը իրենց բոլոր բանաստեղծականութեամբը կը խօսէին Անոր զգայուն հոգիին ու երբեք անտարբեր չէր այն մեծ ճշմարտութիւններու մասին զոր բնութիւնն ու ընդերեւոյթը պաշտօն ունէին արտայայտելու, բայց անոնց ամէնը իր բնականոն մտայնութեանը եւ առողջ հոգիին համար տեսանելի մասեր էին միայն որ կը մատնանշէին Մեծ Անտեսանելին, Մեծ Բունը, Անհուն Հոգին, Կատարեալ ու Գերագոյն Անձնաւորութիւնը, Մեծ Իրականութիւնը, «Երկնաւոր Հայրը», որուն «Որդին» կը դաւանէր ինքզինքը եւ «որդիները» բոլոր մարդիկը:

Ո՛վ զգլխիչ մեծութիւնը Կատարեալ Մարդուն, մարմնացումը Մեծ Անտեսանելիին:

ՆՈՐ ԿՌԱՊԱՇՏՈՒԹԻՒՆԸ

Հոգեբանօրէն եւ պատմականօրէն հաստատուած իրողութիւն մըն է թէ մարդը կրօնական էակ է: Իր հոգիին անբռնաբարելի մէկ բնազդն է մեծին ու բարձրին հանդէպ հիացումի ու պաշտանքի յուզակրութիւնը որ ցեղերու կրօնական կեանքին մէջ ինքզինքը արտայայտած է իր վեհութեան բոլոր փառքովը: Եւ այդ մեծը ու բարձրը որ իր վրայ հրաւիրած է բնական մարդուն հիացումն ու պաշտանքը՝ եղած է միշտ անձնաւոր: Կռապաշտութիւնն ալ, իր ամէնէն ինկած ու ստորնացած ձեւերուն մէջ իսկ, բացառութիւն չէ կազմած այս ընդհանուր կա-

նոնչէն: Պաշտանքի առարկան — ծառ մը, լեռ մը, անասուն մը, արձան մը կամ երկնային մարմին մը — խորհրդանշանած է միշտ անձնաւոր էակ մը իբրեւ տիեզերքի ոգին որուն ուղղուած են աղօթքներ եւ որմէ ակնկալուած են պատասխաններ: Մարդ իր պարզութեանը մէջ շատ բնական գտած է իրեն նոյն իսկ ոգիներ տեսնել, բարի կամ չար, ամէն առարկայի եւ ամէն բներեւոյթի մէջ: Աւելորդապաշտական ծայրայեղութեան տարուած այս մտայնութիւնը իր տիեզերքը լեցուցած է ոգիներով ու պարիկներով որոնք պատճառն ու վարիչն եղած են բոլոր բներեւոյթներուն: Իր պարզուկ գիտութեան բոլոր օրէնքներն եւ ոյժերը եղած են այդ ոգիներն ու պարիկները: Այսպէս իր միջավայրը, իր տիեզերքը լեցնողն ու ոգեւորողը եղած է անձնաւորը. իր պաշտած Աստուածը կամ աստուածներն, ուղղակի կամ անուղղակի, եղած են միշտ անձնաւոր:

Այսօր, սակայն, ինքզինքը գիտութեան, լուսաւորութեան, քաղաքակրթութեան գագաթնակէտին վրայ զգացող մարդկութեան մէկ մասը չի հաւատար անձնաւոր Աստուծոյ գոյութեան: Իրեն համար Աստուած չկայ, կամ եթէ կայ անձնաւոր չէ. նիւթը, ոյժը կամ օրէնքն է Աստուած: Որովհետեւ ան կը դաւանի թէ տեսանելիէն անդին ոչինչ կայ իրական եւ ըստ որում անձնաւոր Աստուածը անտեսանելի է, չի կրնար իրական ըլլալ, ցնորք մըն է միայն: Ան նիւթի, ոյժի եւ օրէնքի անանձնաւոր երրորդութիւնը բաւական կը գտնէ մեկնելու բոլոր տիեզերքն ու բներեւոյթները ու անձնաւոր Աստուծոյ մը համար տեղ ու պէտք չի տեսներ պարզապէս:

Նոր կռապաշտութիւնն է ասիկա որ իր նրբացած ու հրապուրիչ ձեւին հակառակ՝ շատ աւելի ստորնացած ու ստորնացուցիչ է քան հասարակ կռապաշտութիւնը իր ամէնէն գռեհիկ ու խորշելի ձեւերուն մէջ իսկ: Ուր պաշտանքի առարկան կը դադրի անձնաւոր ըլլալէ եւ կ'ըլլայ՝ անդիմակից ու անկարեկիր՝ նիւթ, ոյժ եւ օրէնք,

հին կրօնական կեանքը կը մեռնի կամ, լաւ եւս, անկարելիութեան կը դատապարտուի խապառ, եւ մարդը իրմէ ստորնագոյնին պաշտումովը կ'ստորնանայ եւ կը վատասերի: Երբ ոյժը կ'աստուածանայ, այն ատեն անձնասիրութիւնը կրօնք կը դառնայ եւ սիրտը իր դռները կը փակէ բարձրին ու ազնիւին առջեւ: Հետեւա՞նքը. հետեւանքը կ'ըլլայ այն ինչ որ աշխարհը կը ներկայացնէ այսօր — կոտորած, աւերում, քաոս:

Մեռած Աստուած, մեռած կրօնք, մեռած բարոյականութիւն. այս երեքը շղթայի մը օղակներուն պէս զուգորդուած են իրարու հետ՝ պատճառի եւ արդիւնքի ամենասերտ եւ անխուսափելի ու անփրկելի օղակաւորումով: Ուր որ կը դադրի հաւատքը կենդանի, անձնաւոր Աստուծոյ վրայ, հոն հոգեւոր ու բարոյական մահը անխուսափելի է. հոգեւոր աշխարհի օրէնքն է ասիկա, անյեղլի ու յաւիտենական:

Բայց այս նոր ու ծպտեալ կռապաշտութիւնը ի՞նչ հիման վրայ կ'ուրանայ անձնաւոր Աստուծոյ գոյութիւնը եւ կը դաւանի նիւթի, ոյժի ու օրէնքի երրորդութեան աստուածութիւնը: Նիւթը եւ ոյժը ըներեւոյթներ են միայն որոնց էութիւնը դուրս կը մնայ գիտութեան հետազօտութեան դաշտէն. իսկ օրէնքը միօրինակ գործելակերպ մըն է որ անձնաւոր գործող մը կ'ենթադրէ մանաւանդ: Գիտութիւնը որ ըներեւոյթին միայն հետազօտութեամբը կ'զբաղի՝ չի կրնար առանց «իր կօշիկներէն վեր ելած» ըլլալու, արտայայտուիլ տիեզերքի անտեսանելի հիմքին նկատմամբ. եւ եթէ արտայայտուի իսկ՝ մեծ կշիռ մը չի կրնար ունենալ իր գաղափարը այդ մասին, քանի որ իր մեթոտներուն տրուած չէ թափանցել անտեսանելիի գաղտնիքին:

Մեծ Անտեսանելին, տիեզերքի բունը ու ոգին, անձնաւոր է: «Աստուած հոգի է»: Այս եզրակացութիւնը անխուսափելի է ցորչափ մարդը գոյութիւն ունի: Անոնք որ կը պնդեն թէ տիեզերքի անտեսանելի հիմը նիւթ կամ

անգիտակից ու անանձնաւոր ուժ է միայն՝ կը մոռնան հաշուի մէջ դնել մարդը, որ գիտակից ու անձնաւոր է միանգամայն, զգալու, խորհելու, կամենալու, սիրելու ատակ: Արդ անանձնաւոր ու անգիտակից կոյր ուժ մը ի՞նչպէս կրցաւ իր չունեցած կարողութիւններովը օժտել իր արարածը: Նոյն իսկ հոլովոյթի վարկածը կը հարկադրէ մեզ ընդունիլ անձնաւոր Արարչի մը գոյութիւնը: Բարձրագոյն հանգրուանը ուր հասած է մեզի ծանօթ տիեզերքը հոլովոյթի մեթոտին հպատակելով՝ անտեսանելի անձնաւորութիւնն է որ յայտնուած է մարդուն մէջ: Ստեղծագործող ուժը որ ինքզինքը կ՚արտայայտէ բնականաբար իր արարչութեան մէջ, անձնաւորէն պակաս չի կրնար ըլլալ ուրեմն, առ նուազն անձնաւոր պէտք է ըլլայ Ան, անշուշտ անհուն կատարելութեամբ օժտուած, որուն խիստ աղօտ ու ստուերային մէկ արտացոլացումն ըլլալու է հունաւոր անձնաւորութիւնը մարդուն, «իր պատկերին պէս» կամ «իր ստուերին պէս» ստեղծուած: Հոլովոյթի բնական օրէնքով խոզկաղինէ մը կրնայ հսկայ կաղնի մը յառաջ գալ յարմար միջավայրի մը ազդեցութեան տակ՝ քանի որ խոզկաղինին ծոցը կաղնին ի պահ դրուած է սաղմնային վիճակի մէջ, բայց գետափէն վերցուած խիճ մը, լաւագոյն պայմաններու տակ իսկ, չի կրնար ծնունդ տալ կաղնիին՝ ըստ որում անոր կարելիութիւնը չունի իր մէջ ծրարուած: Հոլովոյթը անձնաւորութիւն չէր կրնար արտադրել եթէ տիեզերքի հիմը անձնաւոր չըլլար եւ անձնաւորութեան կարելիութիւնը չյանձներ անոր մեքենային, եթէ ընդունուի իսկ թէ անձնաւորութիւնը հոլովոյթի մեթոտով իրագործուած է:

Ուրիշ խօսքով, հոլովոյթի մեթոտը կը ցուցնէ թէ բովանդակ արարչութիւնը ձգտում մըն է դէպի կատարեալը: Արդ երբ կը տեսնենք թէ արարչութիւնը դէպի կատարելութիւն իր այս վերելքին մէջ հասած է հանգրուան մը ուր անձնաւորութիւնը կը յայտնուի իբրեւ

բարձրագոյնը, կրնանք վստահաբար պնդել թէ հոլովոյթի մատնանշած բացարձակ կատարեալը իր մէջ ունի անձնաւորութեան տարրերը, այսինքն առ նուազն անձնաւոր է: Վասն զի եթէ տիեզերքի սկզբնապատճառը, Մեծ Անտեսանելին, անանձնաւոր է, կոյր ու անգիտակից ոյժ միայն, ինչի՞ արտայայտութիւն է ուրեմն եւ ի՞նչ կը մատնանշէ մարդկային եսը, հունաւոր անձնաւորութիւնը:

Առանց անձնաւոր Աստուծոյ անմեկնելի առեղծուած մըն է մարդը, ինչպէս տիեզերքը առանց մարդու փակուած դուռ մըն է որ բանալի չունի:

ՎԱՐԿԱ՞Ծ ԹԷ ԻՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Հոս հարկ կը տեսնենք մեր նախորդ խորհրդածութիւնները ամփոփել եւ խտացնել քանի մը տողերու մէջ:

Ա.— Տեսանելի տիեզերքը բներեւութային է եւ կը յենու ոչ-բներեւութային կռուանի մը վրայ որ անտեսանելի է եւ որուն հասնիլ չեն զօրեր գիտութեան մեթոտները:

Բ.— Մարդը, բարձրագոյն արտայայտութիւնը մեզի ծանօթ տիեզերքին, իր Ֆիզիքական ու հոգեբանական բոլոր վիճակներովը բներեւութային հանգամանք ունի եւ հետեւաբար բաց է գիտական հետազօտութեան առջեւ, բայց եսը, ինքնագիտակցութիւնը, անձնաւորութիւնը ոչ-բներեւութային է ու անտեսանելի եւ գիտութիւնը իր ծանօթ միջոցներով կարող չէ թափանցելու գաղտնիքին անոր էութեան որ սակայն կայ ու կը մնայ անուրանալի ու անհերքելի իրականութիւն:

Գ.— Անտեսանելիին ուրացումը ուրացումն իսկ է անձնաւորութեան եւ հետեւաբար ուրացումը տեսանելիին ալ որուն իրականութեան վճիռը անձնաւոր եսին կը վիճակի տալ:

Դ.– Անտեսանելին, մարդկային եսին մէջ ինքնայայտնուած, օժտուած է անմիջական ինքնաճանաչողութեան առաւելութիւնովը, մինչդեռ տեսանելին գիտելի ու ճանաչելի կը դառնայ զգայարանական միջնորդութիւնով միայն որ զերծ չէ սխալականութենէ: Հետեւաբար եթէ կայ բան մը որուն իրականութիւնը տարակուսելի կրնայ ըլլալ՝ տեսանելին է մանաւանդ քան թէ անտեսանելին:

Ե.– Եթէ տեսանելին իմաստ մը ունի՝ անտեսանելիին ինքնարտայայտութեանը մէջ պէտք է փնտռել զայն. ուրիշ խօսքով՝ անտեսանելին տեսանելիին միջոցով է որ ինքզինքը կ'արտայայտէ, ինչպէս մարդկային անտեսանելի եսը կ'ինքնարտայայտուի տեսանելի մարմինին միջոցով: Տեսանելին անտեսանենելիին «խօսքն» է, ինքնարտայայտութեան միջոցն է: Բանաւոր է ակնկալել որ տիեզերքի անտեսանելի հիմը, Մեծ Անտեսանելին, ինքնարտայայտուի տեսանելի տիեզերքին միջոցով ու մանաւանդ մարդկային անտեսանելի անձնաւորութեան մէջ որ արարչագործութեան մեզի ծանօթ բարձրագոյն իրականութիւնն է: Եթէ Մեծ Անտեսանելին ունի ստուերային արտայայտութիւն մը որ ամէնէն աւելի մօտ կուգայ իր էութեան պատկերին՝ մարդկային անձնաւորութիւնը միայն կրնայ ըլլալ ան: Բովանդակ տիեզերքը ուրեմն եւ մանաւանդ մարդկային անձնաւորութիւնը Մեծ Անտեսանելիին «խօսք»ն է: Ու «Բան»ը որ «մարմին եղաւ ու մեր մէջը բնակեցաւ» լիակատար արտայայտութիւնն է Անհուն Անտեսանելիին՝ հունաւոր անձնաւորութեան մէջ:

Զ.– Մեծ Անտեսանելին առ նուազն անձնաւոր ըլլալու է: Այս եզրակացութիւնը անխուսափելի է ցորչափ արարչագործութեան բարձրագոյն հանգրուանին մէջ կը տեսնենք հունաւոր անձնաւորութիւնը մարդուն: Հոլովոյթի մասին իսկ ցոյց կուտայ կատարելութիւն մը որ անձնաւորէ պակաս չի կրնար ըլլալ, թէպէտ արգելք մը չկայ որ անկէ անհունապէս աւելի ալ եղած ըլլայ: Ա-

առանց անձնաւոր Աստուծոյ անմեկնելի կը մնայ գոյութիւնը անձնաւոր մարդուն, ինչպէս առանց մարդուն անլուծելի կը մնայ առեղծուածը Մեծ Անտեսանելիին :

Է.— Նիւթապաշտութիւնը, անգիտակից նիւթին եւ ուժին աստուածացումովը, կը վտարէ անձնաւորութիւնը տիեզերքի անտեսանելի հիմէն եւ ի հարկէ կ՚ուրանայ մարդկային հոմնաւոր անձնաւորութեան մեծ նշանակութիւնն ու արժէքը որով շատ աւելի վար իջած կ՚ըլլայ ամէնէն ստորին եւ ստորնացուցիչ ձեւը անոր :

Արդ ո՞ւր կ՚առաջնորդեն մեզ այս խորհրդածութիւնները. չէ՞ որ այն եզրակացութեան թէ տիեզերքը անտեսանելի հիմ մը ունի, թէ այդ հիմը անձնաւոր պէտք է ըլլայ, թէ անձնաւոր մարդուն գոյութիւնը մեկնելու համար անձնաւոր Աստուած մը ընդունելու հարկին տակ կը գտնուինք, թէ Մեծ Անտեսանելին կրօնքին քարոզած Աստուածը ըլլալու է : Այս է ամէնը : «Պէտք է ըլլայ», «ըլլալու է», «ընդունելու հարկին տակ կը գտնուինք», մէկ խօսքով տրամաբանական եզրակացութիւն մը, ոչինչ աւելի :

Ու տրամաբանութիւնը մեզ ասկէ աւելի հեռուները չի կրնար տանիլ, անոր տրուած չէ խօսիլ փորձառութեան լեզուովը, չի կրնար ըսել «է», «կայ», «տեսայ», «գիտեմ» :

Ի՞նչ, Աստուծոյ գոյութիւնը սոսկ տրամաբանական եզրակացութի՞ւն մըն է ուրեմն : Հաւատացեալը «ըլլալու է», «պէտք է որ ըլլայ»էն աւելի բան մը չունի՞ ըսելու Անոր մասին : Աստուծոյ գոյութիւնը վարկածայի՞ն միայն է ուրեմն նման եթերին գոյութեան զոր ընդունելու հարկին տակ կը գտնուինք պարզապէս կարենալ մեկնելու համար լոյսի եւ ջերմութեան նման ընդերեւոյթներու զանազան հանգամանքները : Ու այս վարկածային հաւատքի՞ն համար է որ կ՚ակնկալուի մեզմէ ի հարկին զոհել ամէն բան հաւատարիմ մնալու համար Անոր որ «գոյ ըլլալու է» ըստ որում տրամաբանութիւնը այնպէս

կը պահանջէ։ Այս վարկածային ենթադրական Աստուա՞ծն է որ յաջողած է այնքան մը տիրապետել շատ մը սրտերու որ յօժարեցուցած է զանոնք ամենալուրջ զոհաբերութեան։

Ո՛չ, բիւր անգամ ո՛չ։

Աստուած վարկած մը չէ, ենթադրութիւն մը չէ, եզրակացութիւն մը չէ, իրականութիւն մըն է եւ իրականութիւններու իրականութիւնը որուն համար հաւատացեալը կրնայ ըսել, «տեսայ, շօշափեցի, ճաշակեցի, գիտեմ, կը սիրեմ», եւ սիրայօժար պատրաստ է զոհելու Անոր համար ամէն բան։ «Երանի անոնց որ սրտով մաքուր են ինչու որ անոնք պիտի տեսնեն զԱստուած» ըսաւ Քրիստոս։ Այս «պիտի»ն անդրշիրիմեան ապառնիի մը չակնարկեր այլ այն անմիջական ապառնիին որ կը յաջորդէ սրտի մաքրագործումին։ «Մաքուր հոգւոց տեսանելի» երգեց մեր Շնորհալին որ իր փորձառութեան իսկ լոյսով հասկցած էր Քրիստոսի վերոյիշեալ խօսքը։ «Ճաշակեցէք ու տեսէք որ Տէրը քաղցր է» կ՚աղաղակէ Սաղմոսերգուն որ անձամբ ճաշակած է Անոր քաղցրութիւնը։ Հոգեւոր փորձառութեան մէջ այս տեսնուած, ճաշակուած, սիրուած, վայելուած իրական Աստուածն է որ կ՚արտադրէ հաւատացեալ կեանքին բոլոր գերերկրային երեւոյթները ինչ որ չպիտի կրնար ընել յաւիտեան վարկածային Աստուածը տրամաբանութեան։

Ի՞նչ պէտք կայ ուրեմն տրամաբանական ձեռնարկներու Մեծ Անտեսանելիին գոյութիւնն ու անձնաւոր հանգամանքը ապացուցանելու համար. «դուր ջանք, անօգուտ վաստակ» չէ՞ այս ամէնը։— Ո՛չ։

Քոլոմպոսի համար դէպի արեւմուտք նաւարկելով Հնդկաստան հասնելու կարելիութիւնը վարկածային էր անոր իրագործումէն առաջ, բայց այդ վարկածին բանաւորութիւնն էր որ ստեղծեց իր մէջ հաւատքը անոր ճշմարտութեան մասին եւ մտրակեց իր կամքը անոր իրագործումին համար։ Կան հոգիներ որոնք մտաւոր դը-

ժուարութեան մը առջեւ կանգ կ՚առնեն վարանումով․ ահա այսպիսիներուն համար անհրաժեշտ է համոզուիլ բանաւորութեանը հաւատքին որ պիտի առաջնորդէ զիրենք վերջապէս բանալ իրենց ներքին էութիւնը Աստուծոյ հպումին եւ փորձառութեամբ ճանչնալ զԱնի ու ճաշակել Անոր քաղցրութիւնը։ Վասն զի որեւէ իրականութեան վերջնական ճանաչողութիւնը տրամաբանութեամբ չէ որ կ՚իրագործուի այլ փորձառութեամբ։ Ան որ փորձառութեամբ չի գիտեր զԱստուած բնաւ չի գիտեր զԱնի ու ան որ Անկէ չէ համոզուած երբեք համոզուած չէ։

ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱՆԿՈՒՄ

Որեւէ առարկայ կամ գոյակ իր կազմին ու էութեանը մէջ իսկ կը ցոլացնէ ճակատագիրը՝ փառաւոր կամ անփառունակ, որուն համար սահմանուած է ան։ Կառք մը իր գլուրաթաւալ չորս անիւներուն միջոցով կարծես կ՚աղաղակէ թէ փոխադրութեան գործիք մը ըլլալու սահմանուած է ինք։ Ժամացոյց մը իր ներքին բարդ կազմութեան եւ անոր հետ հաղորդակցութեան մէջ դրուած արտաքին սլաքներուն միջոցով կը յայտարարէ թէ ժամանակ չափելու համար շինուած է ինք։ Անթեւ ու անսըրունք օձ մը իր առաձիգ քնթոնոցներով կը խոստովանի թէ գետնասող կեանքի մը ճակատագրուած է ինք։ Աղիքներու մէջ ապրող մակաբոյծ ճճի մը իր տեսողութեան ըզգայարանէ զուրկ հանգամանքովը կը յայտնէ թէ խաւարային միջավայրի մը մէջ ապրելու դատապարտուած է ցկեանս։ Վարազաթեւ ու կորովաբիր արծիւ մը իր կազմին սոյն հանգամանքովն իսկ կ՚աղաղակէ թէ եթերին անհուն բարձրութեանը մէջ սաւառնաթեւ՝ անսահման տարածութիւններ չափելու, երկնքի լուսաշող բարձրագաւառներուն մէջ ազատ արփաթեւելու եւ իր որսը բարձրէն ականելու ատակ ստեղծուած է ինք։

Երբ կը տեսնենք մարդը իր մտքի եւ հոգիի գերագոյն օժիտներովը, իր անձնաւորութեան իրագործուած կարողութիւններովն ու իրագործելի ընդունակութիւններովը, իր եսին ոչ-ըներեւութային էականութիւնովը, արարչագործութեան սանդուղին վրայ տեսանելիին ու անտեսանելիին մէջտեղ գրաւած իր յատկանշական դիրքովը, տիեզերքի Անտեսանելի Հիմին հետ ստուերային նմանութիւնով մը օժտուած ըլլալու իր հանգամանքովը եւ մանաւանդ Անոր հետ հաղորդակցութեան մտնելու իր բնազդային ձգտումովը, չենք կրնար չխորհիլ թէ մեծ վախճանի մը ճակատագրուած ըլլալու է ան: Տիեզերիքի ըստեղծագործութեան մէջ ի յայտ եկող իմաստուն ու կըշռուած տնտեսութիւնը չպիտի յօժարէր յումպէտս չռայլել այնքան բարձր կարողութիւններ եւ ընդունակութիւններ էակի մը վրայ զոր անփառունակ վախճանի մը միայն ճակատագրած էր: Արարչագործող Ոյժը չպիտի ուզէր անհուն ծախքով իրագործել հունաւոր անձնաւորութիւնը Իր Անհուն Անձնաւորութեան կնիքը դրոշմելով անոր վըրայ՝ օրուան մը գետնասող կեանքէ վերջ խուլի պէս փուքը նետուելու համար միայն:

Այո՛, մարդուն հոգեկան կազմին մէջ ամէն բան կ՚աղաղակէ թէ մեծութեան համար ճակատագրուած է ան եւ ոչ թէ ճճիի մը գետնասող կեանքին: Բայց, աւա՜ղ, իրականին մէջ դուն ուրեք ի յայտ կուգայ այդ մեծութիւնը անոր կեանքին մէջ: Ան մոռցած իր կոչումին բարձրութիւնը՝ կարծես առհաւութեան մը հմայքին անձնատուր՝ կ՚երթայ իրագործելու իր մարմնաւոր գոյութեան ստորնագոյն բնազդները անմշակ ու խոպան թողելով իր հոգեկան կարելիութիւններու ընդարձակ ու խոստմնալից դաշտը: Իր իմացական կարողութիւնները կը գործածէ յաւէտ խուզարկելու համար տիեզերքի ոչ-անձնաւոր եւ քան զինքն ստորնագոյն խաւերու գոյութեան ու կեանքի պայմանները եւ իր կեանքին համար օրէնքներ կ՚որդեգրէ անոնցմէ՝ կարծես աւելի նուաստա-

ցընելու համար ինքզինքը։ Երբ կը տեսնէ թէ գոյութեան ստորնագոյն խաւերուն մէջ տիրող օրէնքն է ոյժի գերակայութիւնը որով ճնճղուկը որս կ'ըլլայ բազէին՝ յանուն գիտութեան կը նուիրագործէ այդ օրէնքը իր ալ կեանքին համար եւ կը դաւանի ոյժի եւ եսապաշտութեան կրօնքը։ Կը մոռնայ թէ անձնաւոր գոյութեան բարձրագոյն մարզին մէջ բարձրագոյն օրէնքներ կը տիրեն որոնք Աստուծոյ կեանքէն իսկ կը բղխին։ Իր սրտին մէջ ան կը գըտնէ այլասիրութեան բնազդն ալ որմէ պիտի առաջնորդուէր անձնաւոր կեանքի բարձրագոյն օրէնքին, բայց իմացականութեան եւ կամքի ողբալի խաթարումով մը ան չի կրնար կամ չուզեր տեսնել բարձրութիւնն ու սրբութիւնը այդ օրէնքին եւ կը ձգտի սէրն իսկ գործիք ընել իր անձնասիրական հաշիւներուն եւ վարնոց հաճոյքներուն։ Ան իր այս գետնասող վիճակին մէջ իսկ կը յոխորտայ իր մեծութեան անունով եւ կը յաւակնի իր սխրագործութիւնները պանծացնել եւ ինքզինքը աստուածացնել իր եսամոլիկ հպարտութեան բարձունքէն նայելով իր ձեռակերտներուն վրայ եւ գոչելով· «Այս է այն մեծ Բաբելոնը զոր իմ ձեռքերս կերտեցին»։ Բայց չի գիտեր թէ ինչ որ ինք մեծութիւն կը դաւանի՝ իրականին մէջ իր հոգիին ախտաբանական մէկ վիճակը կը բնորոշէ, ըստ որում իր մեծութիւնը կը տեսնէ իր գործերուն մէջ փոխանակ իր նկարագրին մէջ փնտռելու զայն։ Ինչ որ իր իմացականութեան հսկայական ոյժովը կ'արդիւնաբերէ՝ իր նկարագրին վատթարացումովը կը քանդէ, կը կործանէ ու կը փճացնէ։ Իր ստեղծած քաղաքակրթութիւնով կեանքի երջանկութիւնը աւելցնելու կը հետամտի, բայց իր հոգիին երջանկութիւն մը ըմբոշխնելու ընդունակութիւնը կ'սպաննէ ինքզինքը անձնատուր ընելով անձնապաշտութեան դեւին։

Եւ աւելի ցաւալին այն է որ մարդ իր բնական վիճակին մէջ անգիտակից է իր այս անկումին։ Ան ինքզինքը կը կարծէ գտնել կատարելապէս բնականոն վիճակի մէջ։

Հիւանդին պէս որ քրոնիկ ախտի մը ստեղծած անբնականոն կեանքը երկար ժամանակ ապրելով կը վարժուի անոր եւ առողջ կը համարի ինքզինքը՝ կորսնցուցած ըլլալով յորդող առողջութեան մը գիտակցութիւնը, մինչեւ որ իրմէ դուրս նայելով տեսնէ իր շուրջը լիառատ կեանքով խայտացող էակներ եւ արթննայ ճանչնալու ահաւոր իրականութիւնը իր առողջութեան ողբալիօրէն քայքայուած հանգամանքին:

Արդ ո՞վ պիտի առաջնորդէ մարդը — ինքզինքը առողջ կարծող բարոյական մեծ հիւանդը — փրկարար ինքնաճանաչումին: Ո՞վ պիտի գիտակից ընէ զանի իր ողբալի ինկածութեան եւ պիտի համոզէ զինքը թէ իր փրկութիւնը շոգիով կամ ելեքտրականութիւնով չէ որ պիտի իրագործուի այլ սրբացած նկարագրով: Մէկ ճամբայ ու միակ միջոց մը կայ ասոր: Մարդը պէտք է ինքնիրմէն դուրս նայի կատարեալ ու բնականոն կեանքին Անոր որ «Փառաց լոյսն եւ էութեան բուն պատկերն» է, Մեծ Անտեսանելիին: Ու Անոր հիանալի գեղեցկութեան եւ զգըլխիչ մեծութեան առջեւ է որ մարդը պիտի իջնէ իր ինքնախաբութեան կործանարար բարձունքէն եւ իր ամօթալի մերկութեանը գիտակից՝ Անոր ոտքը պիտի իյնայ եւ պիտի աղաղակէ ապշահար ու շլմորած Պետրոսին հետ. «Տէ՛ր, իմ քովէս մէկդի գնա՛, քանզի ես մեղաւոր մարդ մըն եմ»: Ու հոն Անոր աստուածային ոտքերուն առջեւ է որ խոնարհած, պզտիկցած մարդը պիտի սորվի իր մէջ թաղնուած մեծութեան բուն գաղտնիքը: Հոն պիտի սորվի թէ անտեսանելի մարդը, որ պատկերը կը կրէ անտեսանելի Աստուծոյ, անով է մեծ որ կրնայ հաղորդակցութեան մէջ մտնել իր էութեան Աղբիւրին հետ եւ ինքզինքը շարունակ բաց պահելով Անոր հպումին՝ Անկէ ներշնչուիլ եւ անոր նկարագիրը ցոլացնել իր կեանքին մէջ, թոյլ տալով որ Աստուած իր կեանքին մէջ արտայայտուի ազատօրէն:

Եւ այս բնականոն կեանքէն խոտորումը անկումն իսկ է մարդուն: Երբ մարդ իր ներսին մէջ ամրափակուած կը խզէ իր առնչութիւնը Աստուծոյ հետ, կ'ուրանայ զԱնիկա կամ կ'անտեսէ, եւ ինքնագոհ ու ինքնաբաւ՝ կը ջանայ իր անձը ընել կեդրոն ու նպատակ իր կեանքին ու գործունէութեան, այն ատեն է որ իր անկումը կ'սկսի:

Եւ մեծին անկումը սոսկալի բան է արդարեւ:

Հունաւոր անձնաւորութեան այս ախտաբանական անբնականոն վիճակն է որ կը կոչուի ՄԵՂՔ: Քրիստոս տեսաւ ասիկա ու սոսկաց եւ իր կեանքովն ու մահովը ուզեց ազատել մարդը այս վիճակէն՝ Աստուծոյ հետ բարեկամանալու ճամբան հարթելով անոր առջեւ:

Վասն զի մեղքը ինքնաբաւ կեանքն է, սրբութիւնը Աստուծոյ հետ ապրիլն է:

ՎԵՐԱՅԱՊԱՇՏՈՒԹԻՒՆԸ

«Մարդիկ վաթսուն տարեկան տղաքներ են» ըսած է չեմ յիշեր ո՛ր մեծ մարդը որ կ'երեւի թէ իր վաթսունամեայ հասակին մէջ իսկ տղայական բարքերու հետքերը անբաժան կը գտնէր իր կեանքէն: Ու ասիկա ճշմարիտ է ամէն հասակի համար մանաւանդ երբ մտքի ու սրտի փոխադարձ յարաբերութիւններուն շուրջ կը դառնայ խընդիրը: Միտքն է որ յաճախ կը խաբուի սրտէն: Երբ սիրտը կը ցանկայ բանի մը որ ազնիւ չէ կամ կ'ուզէ խուսափիլ ճշմարտութենէ մը որ հաճելի չէ իրեն, կը ճարտարուորի համոզել միտքը որ իր տեսակէտին գայ՝ յաճախ անոր ներկայացնելով ճշմարտանմանը փոխանակ ճշմարտին, ոսկեզօծը փոխանակ ոսկիին: Ամէն հասակի եւ ամէն դասակարգի մարդիկ ենթակայ են, տեսակ մը տղայամտութեամբ, բռնուելու սրտի այս թակարդին մէջ:

Երբ անձնաւոր Աստուծոյ մը գոյութիւնը չատ բաղձալի չի թուիր սրտին կամ Անոր հաւատալը բաւական չէք

չերեւիր ճաշակներուն քաղաքակրթուած մարդուն որ տաբատ կը հագնի եւ գլխարկ կը կրէ եւ շոգին ու ելեք-տրականութիւնը կը լծէ իր կառքին, ան կը ջանայ աղատիլ այդ անբաղձալի «հնութենէն» անոր տեղը դնելով բաներ որոնք շատ չեն չփոթեր իր հաշիւները եւ արգելք չեն ըլլար իր գահավէժ վազքին դէպի կործանում:

Սրտի այս թակարդներէն մէկն է նիւթապաշտութիւնը որ մէկ հարուածով «կ՚ազատէ» մարդը անձնատուր Աստուծոյ «մղձաւանջէն» ու «բռնակալութենէն» եւ անոր տեղը կը դնէ անխօսուն ու խելօքիկ նիւթը որ իր գաղափարապաշտ պահանջկոտութիւնով չի վրդովեր անոր հանգիստը խղճի ու պատասխանատուութեան խնդիր յարուցանելով ամէն քարի տակէն:

Բայց նիւթապաշտութիւնը դիւր չի գար ամէն մտքի հաւասարապէս: Կան աւելի նրբացած միտքեր որ դիւրաւ չեն բռնուիր սրտին այդ քիչ մը կոպիտ թակարդին մէջ. ուստի սիրտը յաջողած է հնարել ուրիշ թակարդ մը աւելի վայելուչ եւ նուազ խրտչեցնող քան նիւթապաշտութիւնը՝ անով որսալու համար այսպիսի միտքերը:

Վերացապաշտութիւնն է այդ թակարդը, երկուորեակ եղբայրը նիւթապաշտութեան որուն, սակայն, բնաւ չի նմանիր իր աւելի յանկուցիչ դրսերեւոյթովը: Վերացապաշտութիւնը եղբայրն է նիւթապաշտութեան, անով է որ կը վտարէ անձնաւորը անտեսանելիին մարդէն, այսինքն չի հաւատար անձնաւոր Աստուծոյ գոյութեան, բայց Անոր տեղ փոխանակ դնելու նիւթը եւ ոյժը, ինչպէս կ՚ընէ նիւթապաշտութիւնը, կը դնէ վերացական գաղափարներ զորս կը կոչէ «սկզբունքներ», որպիսիներն են ճշմարտութիւն, արդարութիւն, բարութիւն, այլասիրութիւն, գեղեցկութիւն եւ ուրիշ բազմաթիւ «թիւն»ներ: Եւ կամ խտացնելով իր «սկզբունք»ները երկարաձիգ շարանը կը կազմէ իր դաւանանքի երրորդութիւնը կոչելով զայն ճշմարիտը, գեղեցիկը եւ բարին: Այսպէս վերացա-

պաշտը թէպէտ չի հաւատար անձնաւոր Աստուծոյ, բայց կը հաւատայ Անոր նկարագրի գլխաւոր գիծերուն իբրեւ վերացական եւ տիեզերական սկզբունքներու որոնք, չես գիտեր ի՛նչ հրաշքով, պատճառն են ամէն գոյութեան եւ կը վարեն տիեզերքի ճակատագիրը:

Մարդուն «խաբեբայ ու չար» սիրտը, վերջապէս, այս կամ այն կերպով կը ձգտի տիեզերքը թափուր թողուլ անձնաւոր Աստուծոյ ներկայութենէն՝ Անոր տեղը դնելով նիւթը կամ «թիւնը», թանձրացեալը կամ վերացեալը, բաւական է որ անձնաւոր հանգամանքէ զուրկ ըլլայ այն: Նիւթապաշտութիւնն ու «թիւն»ապաշտութիւնը, հակոտնեայ ըստ երեւոյթին, իրականին մէջ կ՚եղբայրանան իրենց հականձնաւոր ձգտումովը:

Վերացապաշտը աւելի իրաւունք ունի՞ արդեօք քան նիւթապաշտը:— Երբեք:

Ի՞նչ են «սկզբունքները» զորս վերացապաշտը կ՚աստուածացնէ անոնց վերագրելով անձնաւորութենէ զատ ամէն կատարելութիւն եւ ամէն զօրութիւն: Չէ՞ որ նկարագրի գիծեր են միայն որոնք գիտակից անձնաւոր էակի մը կեանքին մէջ եւեթ կրնան ունենալ իրենց գոյութիւնն եւ արտայայտութիւնը: Մարդկային նկարագրին բոլոր գիծերը, լաւ կամ յոռի, թէպէտ կրնան ըմբռնուիլ իբրեւ վերացեալ գաղափարներ, բայց չեն կրնար գոյութիւն եւ արտայայտութիւն ունենալ առանց գիտակից անձնաւոր մարդուն: Ճշմարտութիւնը կամ կեղծիքը, արդարութիւնը կամ անարդարութիւնը անձնաւոր էակի մը վերաբերումի տարբեր եղանակներն են ուրիշ անձնաւոր էակներու հանդէպ: Ի՞նչպէս կարելի է երեւակայել ճշմարտութիւն կամ կեղծիք, արդարութիւն կամ անարդարութիւն, բարութիւն կամ չարութիւն, անձնասիրութիւն կամ այլասիրութիւն առանց անձնաւոր էակներու կեանքին ու փոխադարձ վարուելակերպին մէջ արտայայտուած տեսնելու զանոնք իբրեւ նկարագրի գիծեր: Ինչպէս որ բներեւոյթը արտայայտութիւնն է նիւթական

տիեզերքի անտեսանելի էութեան եւ առանց անոր չի կըրնար գոյութիւն ունենալ, նոյնպէս ալ նկարագրի գիծերը չեն կրնար գոյութիւն ունենալ առանց անձնաւոր էակի մը որ ծնունդ տայ անոնց իբրեւ արտայայտութիւնը իր ներքին անտեսանելի էութեանը համար, նոյնն է նկարագիրը անտեսանելի անձնաւորութեան համար: Բներեւոյթը նիւթին, իսկ նկարագիրը անձնաւորութեան «խօսք»ն է: Առանց անձնաւոր էակի նկարագիր չի կրնար գոյութիւն ունենալ եւ առանց նկարագրի վերացական «սկըզբունքներ» չէ թէ միայն անիմաստ են այլ նաեւ աներեւակայելի:

Արդ վերացապաշտին մեծագործ «սկզբունքներ»ը գոյութեան ի՞նչ հիմ եւ իրաւունք ունին եթէ տիեզերքը թափուր է անձնաւոր Աստուծմէ: Որո՞ւ նկարագրին գիծերն են անոնք: Անանձնաւոր նիւթը եւ անգիտակից ոյժը նկարագիր կրնա՞ն ունենալ միթէ: Եթէ «իրերու բընութեան» մէջ կան այդ սկզբունքները, ուրեմն կամ այն է որ այդ «իրերը» ունին անձնաւոր հանգամանք եւ կամ անձնաւոր էակ մը դրած է զանոնք հոն: Այս երկու ենթադրութիւններն ալ մեզ դէմ յանդիման կը բերեն դարձեալ անձնաւորին հետ: Իսկ եթէ մարդկային նկարագրի վերացումն են այդ «սկզբունքները», ուրեմն անոնք անձնաւոր կռուան մը ունին — մարդը, որ իր կարգին հունաւոր անձնաւորութեամբը կը մատնանշէ Անհուն Անձնաւորութիւնը իբրեւ հիմը եւ աղբիւրը հունաւորին: Ըսել է թէ ցորչափ ուրացուի անձնաւոր Աստուծոյ գոյութիւնը՝ վերացապաշտին «սկզբունքները», ճշմարտութիւնը, արդարութիւնը, բարութիւնը եւ ընկերները, տիեզերքի բոլոր հեռաւոր անկիւնները ի զուր թափառելէ վերջ՝ Նոյեան աղաւնիին նման իրենց ոտքին կռուան մը չգտնելով՝ ճարահատ պիտի ստիպուին վերադառնալ թառելու մարդուն վրայ որ սակայն դարձեալ անձնաւոր էակ է եւ անժխտելի ապացոյցը անձնաւոր Աստուծոյ գոյութեան:

ԱՆԿԵՂԾՈՒԹԵԱՆ ՉԱՓԱՆԻՇԸ

Մարդկային բարքերու մէջ ի յայտ եկող տկարութիւններու ամէնէն տգեղն ու ամէնէն եպերելին է անձնապաշտութիւնը որ մայրն ու դայեակն է միանգամայն բոլոր մոլութիւններու: Անձնակեդրոն կեանքի մը բնական արտայայտութիւնն է անիկա. հետեւաբար բնական վիճակը ամէն մարդու որ աշխարհ կուգայ: Այնքան խոր արմատներ արձակած է անիկա մարդկային սրտին մէջ որ մարդ նոյն իսկ իր գաղափարապաշտ ձգտումներուն մէջ բոլորովին զերծ չէ անոր տիրապետութենէն: Վերացականութեան մարզին մէջ մարդիկ առհասարակ համամիտ են իրարու երբ գովքը կ'ըլլայ բարութեան, սիրոյ, ճշմարտութեան, անձնուիրութեան, անշահախնդրութեան եւ համանման ուրիշ բաներու: Ամէն մարդ անխտիր կ'ընդունի թէ բարութիւնը չարութենէն, սէրը ատելութենէն, ճշմարտութիւնը կեղծիքէն, անշահախնդրութիւնը շահամոլութենէն բարձր է ու գերադասելի, ոչ ոք հակառակը կը պնդէ: Ամէն մարդ զզուանք միայն ունի մոլութեան դէմ եւ հիացում ու փառաբանութիւն առաքինութեան համար: Բայց երբ գործնականութեան մարզին մէջ կը մտնենք, հոն ի յայտ եկող երեւոյթները մեզ կը բռնադատեն քիչ մը եղանակաւորուած կերպով ըմբռնելու մարդկային գնահատութիւնն ու հիացումը վերացական սկզբունքներու համար: Այդ գնահատութիւնն ու հիացումը գործնական կեանքի լոյսով պէտք է թարգմանուին գրեթէ այսպէս.— Արդարութիւնը լաւ է եւ անհրաժեշտ երբ ուրիշները կը պարտին զայն ինծի, բայց այնչափ ալ կարեւոր բան մը չէ երբ ես կը պարտիմ զայն ուրիշներուն: Պէտք է որ մարդիկ ճշմարտութեամբ վարուին ինծի հետ, մեծ նուաստութիւն է երբ ուրիշներ կեղծիքով եւ ստութեամբ կ'ուզեն վնասել իմ շահերուս կամ համբաւիս. բայց շատ աննշան ու անվնաս թերութիւն մըն է միայն երբ, ես, կարեւոր շահ մը ապահովե-

լու կամ մեծ վնասէ մը ազատելու համար, կ'ստիպուիմ ճշմարտութեան հակառակ վարուելու եւ կեղծիքի ու ստութեան փոքրիկ դեղաչափ մը գործածելու: Բոլոր մարդիկ պէտք է որ անշահախնդիր ըլլան ինծի հանդէպ, բայց պէտք չէ ակնկալեն ինձմէ որ ես իմ շահերս զոհեմ երբեմն իրենց օգտին համար:

Այսպէս վերացական սկզբունքները չեն զօրեր մարդը անաչառ անկեղծութեան մէջ պահելու: Մարդ անանձնաւոր վերացական սկզբունքներու հետ կրնայ խաղալ այնպէս ինչպէս կը խաղայ ճատրակի քարերուն հետ՝ իր ուզած կողմը շարժելով եւ իր հակառակորդին դէմ ուզածին պէս ճակատեցնելով զանոնք: Ճշմարտութեան կուսակից կ'ըլլայ, երբ ճշմարտութիւնը իրեն կուսակից կը գտնէ. հակառակ պարագային ստութեան մէջ կը փնտռէ իր դաշնակիցը: Արդարութիւնը յառաջ կը քշէ երբ անով լաւագոյնս կը պաշտպանուի իր հակառակորդին դէմ. բայց շատ աննշան տեղ մը կուտայ անոր երբ իր շահերը այնպէս կը պահանջեն: Ու այդ վերացական սկզբունքները իրենց մէջ ոյժ մը չունին յանդիմանելու մարդը իր կեղծաւոր վերաբերումին համար եւ առաջնորդելու զանի դէպի անկեղծութեան ճամբան: Անոնք չեն որ կը գործածեն զէնքը, ինքն է որ կը գործածէ զանոնք:

Եւ յետոյ վերացական սկզբունքներուն կը պակսի շարժիչ ոյժի հանգամանքը: Անձնաւոր էակի մը համար, որպիսին է մարդը, շարժիչ ոյժը անձնաւոր պէտք է ըլլայ: Անանձնաւոր սկզբունքները մարդուն չեն կրնար տալ ներշնչումը որուն պէտք ունի ան իր մաքառումներուն մէջ: Կեանքը պատերազմ մըն է չարին ոյժերուն դէմ եւ մարդը զինուորն է այդ մարտին մէջ: Ան պէտք ունի զօրապետի մը որ իր անձնաւորութեան հմայքովը եւ իր քաջութեան եւ անձնաւորութեան կենդանի օրինակովը խրախուսէ ու ներշնչէ զինք իր ոգորումներուն մէջ: Վերացական սկզբունքները չեն կրնար կատարել զօրապետի այդ կենսական դերը: Երեւակայեցէք Նաբոլէոնի բա-

նակները մեծ ճակատամարտի մը նախօրեակին երբ անոնք կը պատրաստուէին մեծ յարձակում մը գործելու ահարկու եւ վտանգաւոր թշնամիի մը դէմ եւ կ'սպասէին որ, գէթ զօրանցի մը մէջ, մեծ զօրապետին մէկ բառը կամ մէկ ակնարկը ելեքտրականացնէ զիրենք՝ մահն իսկ արհամարհելու քաջութիւնը ներշնչելով իրենց։ Ու ենթադրեցէք որ ճիշդ այդ հոգեբանական վայրկեանին ըսուի իրենց. «Նաբոլէոն մը գոյութիւն չունի, առասպելական անուն մըն է ան. եւ կամ թէ մեռած է, մի սպասէք անոր անձը տեսնելու կամ անոր ձայնը լսելու. անոր անձը կարեւորութիւն չունի ձեզի համար, կարեւորը անոր վերագրուած զինուորական բարձր յատկութիւններն են, թող անոնք խրախուսեն ձեզ յառաջիկայ ճակատամարտին մէջ»։ Ու հիմա երեւակայեցէք բարոյալքումը որ տեղի կ'ունենայ այդ բանակներուն մէջ եւ յուսացէք, եթէ կըրնաք, թէ անոնք յաղթանակէ յաղթանակ պիտի քալեն ու փառքերով պիտի պսակուին։ Ո՛չ. զինուորական բարձր առաքինութիւններ, լոկ իբր վերացական գաղափարներ, չեն զօրեր բանակներ խանդավառելու. պէտք է անոնք մարմնացած ըլլան անձնաւորութեան մը մէջ։ Անձնաւորութեան անբացատրելի հմայքն է որ հրաշքներ կը գործէ։ Անձնաւորութեան զօրութիւնը վեհագոյնն է ուժերու։

Ու ասոր համար է որ Աստուած գիրք մը չղրկեց աշխարհ անոր փրկութիւնը իրագործելու համար, այլ Անձնաւորութիւն մը, Յիսուս Քրիստոսը։ Անիկա իր նկարագրին գիծերը իբր վերացական գաղափարներ չամփոփեց գրքի մը մէջ, այլ մարմնացուց զանոնք կենդանի Անձնաւորութեանը մէջ Մեծ Օծեալին որ հրաշքներ գործած է, կը գործէ եւ պիտի գործէ հոգեւոր աշխարհին մէջ։ Եթէ Առաքեալները մասնաւորապէս եւ ամէն դարու քրիստոնեայ հաւատացեալները ընդհանրապէս կերպով մը համոզուէին թէ Քրիստոս առասպելական կամ շատշատ մեռած անձնաւորութիւն մըն է, լոկ Անոր վե-

բաղրուած կամ Անոր կեանքին մէջ յայտնուած նկարագրի գիծերը կամ բարձր սկզբունքները պիտի զօրէ՞ն արտադրելու այն սրբանուէր եւ զոհաբերող կեանքերը որոնց այնքան ճոխ գանձարանն եղած է քրիստոնէական եկեղեցին ամէն դարու մէջ: Հոգեւոր աշխարհը վարող ոյժը չէ եղած, չէ եւ չպիտի ըլլայ վերացապէս ըմբռնուած ճշմարտութիւնը կամ սկզբունքը, այլ մեծ զօրութիւնը կենդանի Քրիստոսի Անձնաւորութեան որուն մէջ մարմնացած է ամէն ճշմարտութիւն եւ ամէն սկզբունք իբր ցոլացումը Աստուծոյ նկարագրին:

Ան որ կը սիրէ Քրիստոսը չէ թէ միայն Անոր Անձին մէջ սիրած կ՚ըլլայ նաեւ ճշմարտութիւնը, բարութիւնը, անձնուիրութիւնը, խոնարհութիւնը, անկեղծութիւնը, արդարութիւնը եւ երեւակայելի ուրիշ ամէն բարեմասնութիւն, այլ նաեւ Անոր Անձին մէջ գտած կ՚ըլլայ շարժիչ ոյժը այդ նկարագիրը գործնականապէս ապրիլ կարենալու համար: Բայց ան որ կը պնդէ թէ կը սիրէ ճշմարտութիւնը, արդարութիւնը, բարութիւնը, անձնուիրութիւնը, ու չի սիրեր Քրիստոսը — մարմնացումը այդ բոլոր ցանկալի բաներուն — եւ չի հմայուիր Անոր հոգեւոր գեղեցկութեննէն, այնպիսին պարզապէս կը հակասէ ինքզինքին եւ լուելեայն խոստովանած կ՚ըլլայ թէ անկեղծութիւն չկայ իր պնդումին մէջ: Կարելի՞ է սիրել ճշմարիտը, գեղեցիկը ու բարին, ու չսիրել Քրիստոսը: Կարելի՞ է երեւակայել զինուորական առաքինութիւններու սիրահար մը որ միանգամայն հիացող մը չըլլայ Աղեքսանդրի մը, Կեսարի մը կամ Նաբոլէոնի մը: Նոյնքան բնական չէ՞ ակնկալել որ բարձր նկարագրի սիրահար մը ըլլայ նաեւ սիրահարը Քրիստոսի:

Ու ասիկա չափանիշն է անկեղծութեան:

ՏԽՈՒՐ ԻՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱՌՋԵՒ

Աշխարհը ինչպէս քաղաքական ու տնտեսական, նոյնպէս բարոյական ու կրօնական տագնապի շրջան մըն է որ կը բոլորէ ներկայիս: Միտքերը անօրինակ վրդովումի մը մատնուած են, բարոյական չափանիշները իրենց բարձրութենէն վար առնուած են ու կրօնական հաւատքը խախտած է: Մարդիկ ի տես համատարած աղէտին եւ սպառնացող քաոսին՝ կը հարցնեն լրջօրէն կամ հեգնօրէն. «Ո՞ւր է Աստուած»: Նման այն վայրենիներուն որ իրենց կուռքերը կը խորտակեն անոր համար որ վերահաս վտանգէ մը կամ չարիքէ մը կրցած չեն ազատել զիրենք, քաղաքակիրթ մարդն ալ հիմա վար կ'իջեցնէ զԱստուած իր իշխանութեան եւ փառքի գահէն ըսելով հեգնօրէն. «Ա՛լ ծերացեր է, աչքերը չեն տեսներ, ականջները չեն լսեր եւ իր բազուկները բաւական ոյժ չունին տիեզերքը կառավարելու»:

Ու մեր ազգը անմասն չէ՛ մնացած բարոյական այս վիթխարի ցնցումին գործած աւերներէն: Մեր ազգը, ազգերու ամէնէն բարոյիկն ու կրօնասէրը, ամէնէն գաղափարապաշտն ու հաւատացեալը, գուցէ ամէնէն ծանր հարկը վճարած է ժամանակին այս աւերիչ հոսանքին: Շատերը զաւակներէն այն ազգին որ հոգի կու տար իր Աստուծոյն եւ իր եկեղեցիին, իր խաչին ու իր Աւետարանին համար, հիմա հեգնանքի քմծիծաղը միայն ունին իրենց շրթներուն վրայ այդ նուիրականութիւններուն հանդէպ: Անոնց խօսքն ընելը, թող թէ անոնց հաւատալը, քիչ մը չափազանց միամտութիւն կամ անտանելի կրօնամոլութիւն կը համարուի քսաներորդ դարու «լոյսովը» ողողուած կամ ընդվզեցնող աղէտին ցնցումէն «հիաթափ» եղած այդ միտքերուն համար: Ա՛լ կրօնքի դարն անցած է, կ'ըսեն ամէնէն ծայրայեղները, եկեղեցիները փակեցէք, ոսկի խաչերն ու արծաթապատ Աւետարանները ծախեցէք, ժողովուրդը կրօնքի «ստրկացնող մղձա-

ւանջէն» ազատեցէք: Իսկ աւելի չափաւորներ կ՚ուզեն եկեղեցիին ու կրօնքին յարած մնալ չէ թէ անոր համար որ կը հաւատան անոնց իսկական արժէքին, այլ պարզապէս որովհետեւ ազգային հաստատութիւններ են անոնք եւ պետութենէ զուրկ ժողովուրդի մը ազգային միութիւնն անվթար պահելու ամէնէն ազդու եւ գործնական միջոցները: Առանց այդ հանգամանքին ասոնց համար ալ կրօնքն ու եկեղեցին աւելի նշանակութիւն մը եւ արժէք մը պիտի չունենային քան որչափ ծայրայեղներուն համար: Ու կայ անդին մեծ զանգուածը ժողովուրդին որ ժամանակէ մը ի վեր փրոփականտի դաշտը եղած էր այդ նորելուկ աղանդաւորներուն եւ «լուսամիտ» ազգասէրներուն եւ սկսած էր արդէն ուծանալ իր կրօնքէն ու եկեղեցիէն, մինչեւ որ մեծ աղէտին համայնաւեր հեղեղը քշեց տարաւ զինքը չխնայելով ինչպէս իր ստացուածքին, իր կեանքին, իր պատիւին, նոյնպէս ալ իր բարոյականին եւ իր հաւատքին: Ահա այսպէս ինչ որ «ազատամիտներն» ու «ազգասէրներն» սկսած էին ընել՝ ազգային մեծ աղէտը լրացուց եւ ի գլուխ հանեց: Հաւատացեալ Հայ ժողովուրդը մեծ մասով ուծացաւ իր կրօնքէն ու իր եկեղեցիէն, թօթափեց Աստուծոյ «բռնակալութեան» լուծը իր պարանոցէն, եւ, թէպէտ տասանորդուած եւ ջախջախուած, դուրս ելաւ «տիրացու» ժողովուրդներու շարքէն ու անցաւ «լուսամիտ» ու «ազատամիտ» ազգերու կարգը:

Կայ սակայն ժողովուրդին մէջ ուրիշ դասակարգ մըն ալ, աւելի գիտակից հաւատացեալներու դասակարգը, որ թէպէտ բոլորովին լքած չէ հաւատքը, բայց քէն ըրած է Աստուծոյ, կամ ըսենք վերջնագիր տուած է Անոր ի տես ընդվզեցնող անարդարութեան եւ որ ըստ օրէ կ՚սպասէ դէպքերու բարեշրջումին, հակառակ պարագային յարաբերութեանց վերջնական խզում մը կրնայ իրականութիւն դառնալ ցաւալիօրէն:

Վերջապէս այս կամ այն կերպով հայ ներկայ սերունդին մեծ մասով կրօնքէ ուծացումը որքան ցաւալի նոյնքան անուրանալի իրողութիւն մըն է այսօր: Պէտք է, սակայն, ընդունիլ թէ բոլորովին անակնկալ երեւոյթ մըն ալ չէ ասիկա ժողովուրդի մը համար որ յանկարծահաս աղէտին ցնցումէն ուշակորոյս՝ իր ըսածն ու ըրածը չի գիտեր ու գրեթէ պատասխանատու չէ իր ուղեղին մէջ շրջան ընող հոսանքներուն: Յուսալի է որ ցնցումին առաջին անզգայացուցիչ ազդեցութիւնն անցնելէ վերջ՝ երբ ուշաբերումի շրջանը հասնի, այն ժամանակ հիւանդը փոքր առ փոքր պիտի դառնայ իր բնականոն գիտակցութեան եւ առողջ խորհելակերպին: Ուստի պէտք է մեծ կարեկցութեամբ վերաբերուիլ անոր հետ եւ յուսալից համբերութեամբ ջանալ առաջնորդել անոր միտքը դէպի ճշմարտութիւն:

Պէտք է խոստովանիլ, սակայն, թէ ո՛չ տիեզերական պատերազմը եւ անոր գործած աւերները, ո՛չ աննախընթաց աղէտներն ու ծովածաւալ թշուառութիւնները եւ ոչ ալ գործուած քաղաքական անարդարութիւնները իսկական պատճառները չեն տիրող հակակրօն մտայնութեան աշխարհի մէջ ընդհանրապէս եւ մեր ժողովուրդին մէջ մասնաւորապէս: Ասոնք ոմանց համար ազդակներ են որ զօրացնելու միայն կը ծառայեն անոնց մտքին մէջ արդէն գոյութիւն ունեցող հակումներն ու ուղղութիւն առած հոսանքներն, իսկ ուրիշներու համար սոսկ իբրեւ պատրուակ կը ծառայեն արդարացնելու համար իրենց սրտին մեղաւոր ձգտումներն՝ իրենց խղճին եւ արտաքին աշխարհին առջեւ: Շատ ցանցառ է թիւը անոնց որոնք իրենց հոգիին խորը կենդանի հաւատք ունեցած եւ Աստուծոյ հետ բարեկամութեան կեանքը իրապէս ապրած ըլլալով հանդերձ՝ կորսնցուցած են իրենց հաւատքն ու կեանքը ըստ երեւոյթին անմեկնելի դէպքերու յարուցած մտաւոր դժուարութիւններուն առջեւ: Ասանկներու շփոթութիւնը առժամեայ հանգամանք միայն ունին եւ ուշ

կամ կանուխ անոնք կը գտնեն իրենց հաւասարակշռութիւնը։

Կրօնական անտարբերութիւնը կամ հաւատքէ ուծացումը ունի աւելի հիմնական պատճառներ որոնց անդրադառնալու առիթը թերեւս ներկայանայ ապագային։ Բայց հիմա այս տխուր իրականութեան առջեւ կը փափաքինք քանի մը խոնարհ թելադրութիւններ ընել որոնք թերեւս կրնան քիչ կամ շատ օգտակար ըլլալ չփոթած բայց անկեղծ միտքերու համար։

ՄԵՂՔԸ ԵՒ ՄԵՂՔԵՐԸ

Մեր ֆիզիքական կեանքի պէտքերը երկու տարբեր հանգամանքներու մէջ կը ներկայանան մեզի։ Կան անհրաժեշտ պէտքեր որոնց գոհացումը պայմանն իսկ է մեր ֆիզիքական գոյութեան եւ որոնց զլացումը մահաւիթ է անոր։ Այս կարգէն են, օրինակի համար, օդը, ջուրը, բաւականաչափ սնունդը եւ քունը։ Կան նաեւ պերճանքներ որոնք անհրաժեշտ չեն թէեւ կեանքի պահպանումին համար, անոնց հայթայթումով, սակայն, կեանքը կ'ըլլայ աւելի ճոխ, աւելի հաճելի, աւելի ճաշակաւոր, աւելի գեղագիտական։ Այս կարգէն են, օրինակի համար, քիմքը փայփայող համադամներ, մարմինը զարդարող նրբահիւս զգեստներ եւ թանկագին գոհարեղէններ, աչքը պարարող նկարներ, ականջը գգուող երաժշտութիւն եւն.։ Եւ եթէ կեանքի անիւին աննպաստ հոլովումովը հարկ ըլլայ զեղչել մեր պէտքերու քանակէն, վերջիններն են որ կ'ստիպուին վճարել յապաւումի այդ անողոք հարկը՝ անվթար պահելու համար հայթայթումը առաջիններուն որոնք անհրաժեշտ են եւ անյետաձգելի։ Հայ տարագրութեան սրտակեղեք դրուագներէն մէկն էր տեսնել ճոխ կեանքի վարժուած փափկասուն էակներ որոնք իրենց սովորական պերճանքներէն առ հար-

կը հրաժարելու գաղափարին ընտելացած թէեւ՝ կ'ստիպուէին անհրաժեշտին, պատառ մը հացի համար, ձեռք կարկառել նոյն իսկ թշնամիին: Այսքան լայն է խրամատը անհրաժեշտին ու պերճանքին միջեւ:

Կան որ կ'ուզեն քնացնել իրենց խիղճը համոզելով ինքզինքնին թէ Աստուծոյ բարեկամութիւնը, գնահատելի թէեւ ըստ ինքեան, անհրաժեշտ պէտքերէն չէ կեանքի, այլ պերճանք մը միայն որմէ ստիպուած են հրաժարիլ անոնք որ դատապարտուած են տնտեսական պայքարի յորձանուտին մէջ թիավարելու: Այդ պերճանքը կը վայլէ անոնց որ աշխարհէն քաշուած մեկուսացած՝ կ'ապրին անալեկոծ կեանքը ճգնաւորին կամ հոգեւոր պաշտօնեային: Մասնաւորներու կամ առանձնաշնորհեալ էակներու վայելող այդ պերճանքը, կը տրամաբանեն անոնք, զանցառելի քանակութիւն մըն է հանրութեան համար որ գրաւուած է անհրաժեշտին, հացին, հետապնդումով:

Ասիկա, սակայն, մահացուօրէն սխալ խորհելակէրպ մըն է: Աստուծոյ բարեկամութիւնը պերճանք մը չէ: Անիկա այնքան անհրաժեշտ պէտք մըն է հոգիին բնականոն կեանքին՝ որքան հացը ֆիզիքական կեանքին համար: Եթէ մարդուն մէջ անասունը կ'ապրի հացով, անոր մէջ բուն մարդը կ'ապրի Աստուծոյ բարկեամութիւնովը: Եթէ առանց հացի կը մեռնի անասունը, առանց Աստուծոյ կը մեռնի մարդը: Աստուծոյ բարեկամութիւնը անհրաժարելի պէտքն է ամեն մարդու անխտիր, ինչպէս մտաւորականին նոյնպէս առեւտրականին, ինչպէս հոգեւոր պաշտօնեային նոյնպէս արհեստաւորին, ինչպէս ազատական ասպարէզներու մարդուն նոյնպէս հասարակ գործաւորին, ինչպէս պաշտօնեային նոյնպէս խանութպանին, ինչպէս հարուստին նոյնպէս աղքատին, եթէ կ'ուզենք որ մարդը ապրի մեր մէջ ու չէ թէ լոկ անասունը: Հոգեւոր է կեանքը երբ մարդն է որ կ'ապրի ու կը վարէ կեանքի ղեկը՝ իրեն հպատակեցնելով անասունը: Մարմնաւոր է

կեանքը երբ անասունն է լոկ որ կ՚ապրի եւ կը վարէ կեանքի ղեկը՝ կեանքի իրաւունքը զլանալով մարդուն, հոգիին :

Եւ ուր որ Աստուծոյ բարեկամութիւնը ապրուած իրականութիւն մը չէ ներքին կեանքին մէջ՝ հոն երկրորդ վիճակը, մարմնաւոր կեանքը, միակ կարելիութիւնն է առանց այլեւայլի: Մարդ չի կրնար խուսափիլ այս երկսայրաբանութենէն: Կամ այն է որ Աստուծոյ բարեկամութիւնը պիտի բանայ իր էութիւնը եւ թոյլ տայ որ Ան իրագործէ իր մէջ աստուածակեդրոն կեանքի բարձրագոյն, հոգեւոր, մարդկայնական կարելիութիւնները, եւ կամ այն է որ պիտի փակէ ինքզինքը Անոր դէմ՝ բաւականանալով անձնակեդրոն կեանքի տափակութիւնով՝ անասնական կեանքի մակարդակէն վեր չելլելու տրամադրութեանը անձնատուր :

Ու առանց Աստուծոյ ապրելու այս ինքնաբաւ ու անձնակեդրոն վիճակն է որ կրօնական բացատրութեամբ կը կոչուի մեղք: Մեղքը ներքին կեանքի այն վիճակն է որ կը յատկանշուի Աստուծոյ բացակայութեամբ: Եւ այս վիճակը, ներքին կեանքի այս բացասական հանգամանքը, արդաւանդ հողն է ուր կենսունակօրէն կը պտղաբերին բոլոր մեղքերը, այն արտաքին արարքները որոնք անձնակեդրոն կեանքի կնիքը կը կրեն եւ կը դատապարտուին իբրեւ վնասակար, անբարոյիկ, տգեղ ու ամօթալի: Մենք փոյթ չենք ըներ մեղքին համար որ ներքին է ու անտեսանելի, բայց կը ջանանք պարտկել տգեղութիւնը մեղքերուն որոնք-իրենց ցայտուն արտաքնութեանը մէջ դժուարին կացութեան մը կը մատնեն մեզ յաճախ եւ չափաւոր գոհացող ընկերութեան մը համար շատ չիք չեն: Եւ կամ նկատի առնելով մեղքերու վնասակար հանգամանքը մեր ֆիզիքական, տնտեսական ու բարոյական կեանքին՝ իրապէս կը բաղձանք ազատիլ անոնցմէ եւ լուրջ ջանք մը կ՚ընենք ու այդ գործածելով մեր կամքի ոյժը ընելու համար մեր կեանքը մաքուր եւ ամբասիր, առանց

սակայն անդրադառնալու այն իրողութեան թէ մեղքերը իրենց արմատը ունին մեղքին մէջ, այսինքն սրտի այն վիճակին մէջ ուր Աստուած տեղ չունի եւ որ բաց չէ Անոր հպումին, Անոր բարեկամութեանը: Եւ ցորչափ այդ արմատը կը մնայ կենդանի մեր ներքին կեանքին մէջ, անոր արձակած ծիլերն ու ճիւղերը յօտելով չէ որ պիտի կարենանք ազատիլ անոր անէծքէն: Մեղքը ապականած արիւնն է, իսկ մեղքերը անոր պատճառած հիւանդութիւններն են զորս ի զուր է դարմանելու աշխատիլ ցորչափ արիւնը կը մնայ իր ապականութեանը մէջ անփոփոխ: Եւ եթէ երբեք յաջողինք կամքի ուժով բարեփոխել մեր կեանքը, հրաժարիլ մեղքերէն եւ նոյն իսկ զարդարուիլ «առաքինական» գործերով, այդ «առաքինութիւններն» իսկ, անձնակեդրոն սրտէ մը բղխած, ծպտուած մեղքեր միայն պիտի ըլլան ցորչափ մեր ներքին կեանքին մէջ կ'ապրինք ինքնաբաւ, բացասական վիճակը մեղքին, եւ մեր «վերարկուին ծակերէն» կամայ ակամայ պիտի երեւցնենք տգեղութիւնը մեր ներքին էութեան, նման այն փիլիսոփային որ խոնարհութեան համար կը հագնէր պատառոտուն վերարկու առանց խորհելու թէ իր խոնարհութիւնը ցուցադրելու ունայնամիտ հպարտութիւնը կը մատնէր անով:

Մեղքը ահաւոր իրականութիւնն է մարդկային ներքին կեանքին ինչ ձեւով ալ որ արտայայտուի ան՝ վրան բաց տգեղութիւնով կամ հրապուրիչ շպարումով: Միեւնոյն մահարբեր ախտն է ան որ «Անառակ Որդիին» մէջ մէկ ձեւով եւ «Մեծ Եղբօրը» մէջ ուրիշ ձեւով կը շեշտէ իր գոյութիւնը: Մէկուն «մեղքերը» եւ միւսին «առաքինութիւնները» հաւասարապէս զզուելի են՝ ցորչափ Հօրը հոգին է որ կը պակսի երկուքին ալ սրտին մէջ:

Եւ Աստուած որ մեր կազմութիւնը գիտէ, փոյթ չըներ մեր մեղքերուն համար· Անոր մտահոգութիւնը մեր մեղքն է: Ան Ինքզինքը, Իր բարեկամութիւնը կը տրամադրէ մեզի՝ վստահ ըլլալով թէ երբ մեր ներքին էու-

թեան բացը լեցուի Իրմով, երբ մեր սիրտը գրաւուի Իր բարեկամութիւնով, մեղքը պիտի վտարուի անկէ եւ մեղքերը կորսնցուցած պիտի ըլլան արմատը որմէ կը ծըծեն իրենց սնունդը: Որովհետեւ Ան գիտէ թէ մեղքը դրական բան մը չէ, այլ բացասական վիճակ մը ախտաբանական, բացակայութիւնը Աստուծոյ, հոգեւոր կեանքի Արեւին, որուն ճառագայթները եթէ թափանցեն սըրտին անարեւ ալքերէն ներս, հոն բոյն դնող ախտածին մանրէները պիտի իսկոյն կորսնցնեն կեանքի իրաւունքը եւ իրական, դրական, հոգեւոր կեանքը պիտի ծլարձակի իր բնականոն միջավայրին՝ Աստուծոյ բարեկամութեանը մէջ:

Ո՛վ իմ հոգիս, Աստուած Իր կացինը կ'ուզէ դնել մեղքերուդ ծառին արմատին եւ մէկ հարուածով ազատել քեզ անոնցմէ եթէ միայն ինքզինքդ տրամադրես Անոր: Քու անհամար մեղքերուդ վրայ մի՛ մտահոգուիր, վասն զի եթէ անհամար առաքինութիւններ ալ եղած ըլլային անոնք՝ դարձեալ մեղքեր էին ցորչափ բղխէին սրտէ մը որուն բնական վիճակը մեղքի վիճակն է, առանց Աստուծոյ ապրելու վիճակը: «Չար ծառը բարի պտուղ չի կըրնար տալ»: Դուն մէկ մտահոգութիւն միայն ունեցիր, այն է ծառը բարի ընել, այսինքն սիրտդ բանալ եւ բաց պահել Աստուծոյ բարեկամութեանը: Ու այս դրական հոգեւոր կեանքը մահն իսկ պիտի ըլլայ մեղքին որ բացասական հանգամանք միայն ունի, բացակայութիւնն է Աստուծոյ: Աստուած հաճած է քու Փրկիչդ ըլլալ Քրիստոսով, եթէ միայն յօժարիս ընդունիլ զինքը հաւատքով՝ քու գործակցութեանդ բաժինը բերելով Անոր: Ահաւոր ազատութիւնը ունիս, սակայն, անհաւատութիւնով եւ դժկամակութիւնով անկարողութեան մատնելու Աստուծոյ ամենակարողութիւնն իսկ ու սէրը, ի վնաս եւ ի կորուստ քու անձիդ:

Վախցի՛ր:

ՏԱՌԱՊՈՂ ԱՆՄԵՂՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏԳԱՄԸ

Այստեղ հարկ կը համարենք նախ քանի մը տողերու մէջ խտացնել ինչ որ ջանացած էինք պարզել մինչեւ հիմա։

Մեր նպատակն էր, ինչպէս կը յիշուի թերեւս, միտքերը չփոթեցնող եւ կրօնական հաւատքը հիմերէն սարսող քաղաքական իրադարձութիւններու, ընդվզեցնող անարդարութիւններու, մէկ խօսքով՝ չարիքի խորհրդաւոր, դժուարակնճիռ ու գայթակղեցնող հարցին առջեւ խոնարհաբար փնտռել ելքի ճամբայ մը որ հաւատքի կեանքը բանաւորապէս ապրելու կարելիութեան համոզումին առաջնորդէ միտքերը։

Ու այսպիսի լուրջ հետազօտութեան մը մէջ ճշմարտութեան հասնիլ կարենալու համար թելադրուած էին երկու հիմնական պայմաններ — Ուղիղ տրամադրութիւնը եւ Ուղիղ Մեկնակէտը։ Յաւակնոտ քննադատի, ամենագէտ դատաւորի կամ քէն ընող մարդու տրամադրութիւններով ճշմարտութեան հասնիլը բացարձակ անկարելիութիւն մըն է ամէն մարզի մէջ։ Ճշմարտութիւնը իր գանձերը կը բանայ միայն հետազօտութեանը առջեւ խոնարհամիտ ուսանողին որուն նպատակն է սորվիլ հնազանդելու համար ու չէ թէ քննադատել ըմբոստանալու համար։ Դարձեալ սխալ մեկնակէտէ ճամբայ ելլելով է որ կը մոլորինք յաճախ անել բաւիղներու մէջ եւ անվրէպ կը հասնինք յուսախաբութեան։ Երբ իբր մեկնակէտ կ'ընտրենք այն Թիթեռնիկի փիլիսոփայութիւնը որ անտեսելով կամ ուրանալով լրջութիւնն ու վեհութիւնը կեանքին՝ երջանկութիւնը կը դաւանի անոր նպատակ եւ հաճոյքէ հաճոյք, վայելքէ վայելք թռչկոտելու թեթեւութենէն անդին չի տեսներ արժանաւոր վախճան մը անոր մէջ եւ անոր համար, բնական է որ վերջ ի վերջոյ յուսավրէպ դժգոհանքի մը մէջ պիտի լուծուին մեր բոլոր ակնկալութիւնները եւ ինքզինքնիս պիտի գըտ-

նենք իր նպատակէն վրիպող մոլորած ճամբորդի մը դառն յուսախաբութեանը մէջ: Միակ ուղիղ մեկնակէտը որ կրնայ փրկել մեզ յուսախաբութենէ՝ այն է որմէ ճամբայ ելաւ Մեծ Գալիլիացին ինքը եւ զոր մեզի ալ յանձնարարեց՝ կեանքի իբր միակ արժանաւոր նպատակ դնելով մեր առջեւ բարոյական եւ հոգեւոր կատարելութիւնը:

Ուղիղ տրամադրութիւնով և ուղիղ մեկնակէտէ ճամբայ ելլող մեր մտքին առջեւ չարիքի հարցը պիտի պարզուի բոլորովին նոր երեսակներով: Մարդկային պատասխանատուութեան կարկառուն բաժինը պիտի ըլլայ առաջին բանը որ պիտի պարտադրէ ինքզինքը մեր գիտակցութեան: Անձնաւոր եւ պատասխանատու էութեան բարձրագոյն օրէնքը, այլասիրութիւնը, անտեսելով՝ գոյութեան անանձնաւոր եւ անպատասխանատու խաւերուն մէջ իշխող կոյր ուժը կեանքին օրէնք դաւանող առհաւական փիլիսոփայութիւնը եղած պիտի գտնենք գլխաւոր սերմանացանը արիւնի եւ արցունքի այս տխուր հունձքին:

Դարձեալ անաչառ պիտի ըլլանք ընդունելու թէ զօրութիւնը չարութիւն չէ հարկաւորապէս եւ ոչ ալ տկարութիւնը բարութիւն: Արգահատելի տկարութիւնը՝ իր կրած զրկանքներուն հակառակ՝ կրնայ այնքան չար եղած ըլլալ սրտով որքան իրապէս եղած է անիրաւող զօրութիւնը: Աստուծոյ չափանիշները մեր չափանիշները չեն: Անիկա սրտին կը նայի մինչ մենք երեւցածը միայն կը տեսնենք: Անիկա պատճառի եւ արդիւնքի բովանդակ շղթան կը տեսնէ մէկ ակնարկով, մինչ մենք հազիւ անոր քանի մը օղակները կը նշմարենք ընդ աղօտ: Մենք պզտիկ ու անձնասիրական նպատակներու կը ձգտինք, Անիկա մեծ ու արժանաւոր վախճաններ կը հետապնդէ: Ու մեր հունաւոր միտքը պէտք չէ ժտի քննադատի յաւակնութիւնով մօտենալու Անոր անհուն իմաստութեան:

Ու կայ տկարութեան պատասխանատուութիւնը: Եթէ զօրաւորը պատասխանատու է իր ուժի գործածութեան

եւ անոր արդիւնքներուն համար, տկարն ալ պատասխանատու է յաճախ իր տկարութեան համար։ Տկարութիւնը, արգահատելի թէեւ, առաւելութիւն մը կամ առաքինութիւն մը չըլլալէ զատ յանցանք մըն ալ է, եթէ անոր պատճառները կամքէ անկախ չեն, որ չի կրնար անպատիժ մնալ ընդ երկար այսպիսի տիեզերքի մը մէջ։ Մանաւանդ թէ բարերար իմաստութեան մը հեռատես մէկ տնօրինութիւնն է վրդովել տկարին խաղաղութիւնը՝ մղելու համար զանի փրկարար ինքնագիտակցութեան։

Արդ յառաջ տանելով խորհրդածութեան այս գիծը կ'ուզենք վեր առնել ուրիշ իրողութիւն մը որ մեծապէս կը շփոթեցնէ մեր միտքերը եւ ուժգնապէս կը բաղխի մեր արդարութեան զգացումին։ Այն է տառապանքը որ կը պարտադրուի անմեղին։

Սոյն երեւոյթը, զանց առնելով առ այժմ բնական արկածներու պարագան, յառաջ կուգայ գլխաւորաբար ժառանգականութեան եւ զանգուածայնութեան օրէնքներուն հետեւանքով։

Ժառանգականութեան օրէնքին բերումով՝ վատասերած ծնողներու կամ նախածնողներու անմեղ զաւակները կը հարկադրուին կրել իրենց կեանքի հեղինակներու ծայրայեղութիւններուն դառն հետեւանքները։ Բոլորովին անմեղ էակ մը աշխարհ կուգայ խաթարուած ուղեղով կամ խանգարուած ջղային դրութիւնով, ոճրամէտ հակումներով կամ դիւրաբորբոք խառնուածքով եւ իր բոլոր կեանքին մէջ կը կրէ ֆիզիքական լուրջ թերութիւններու ծանրակշիռ հետեւանքները։

Զանգուածայնութեան օրէնքին բերումով անմեղութիւնը կը տուժէ յաճախ սոսկ կախումի կամ դրացնութեան հետեւանքով։ Գինեմոլ հայր մը կրնայ աղքատութեան ճիրաններուն մատնել իր անմեղ անտիրական զաւակները որոնց կեանքն ու երջանկութիւնը կախում ունին իր աշխատասիրութեան եւ ժուժկալութեան առաքինութիւններէն։ Անզգոյշ կամ անմաքրասէր դրացի մը

կրնայ հրդեհի մը բոցերուն կամ տարափոխիկ ախտի մը վտանգներուն ենթարկել բազմաթիւ ընտանիքներ՝ պատճառ դառնալով թշուառութեան եւ կսկիծներու: Քանի մը վատասերած մակաբոյծներ իրենց յանդուգն ոճրագործութիւններով կրնան սարսափն ու սպառնալիքն ըլլալ պարկեշտ համայնքի մը խաղաղ կեանքին: Փառամոլ եւ աշխարհակալելու մոլուցքէն բռնուած ազգ մը կամ պետութիւն մը կրնայ պատճառ դառնալ աշխարհաւեր պատերազմներու որոնցմէ առաւելապէս կը տուժեն դրացի անմեղ ժողովուրդներ եւ որոնց վնասակար հետեւանքներէն անմասն չեն մնար երկրի հեռաւոր ազգերն իսկ: Օրինակը շատ թարմ է դեռ մեր միտքերուն մէջ:

Արդ խոնարհամիտ ուսանողի ոգիով պէտք է ջանանք սորվիլ թէ վերոյիշեալներուն նման խիստ նշանակալից իրողութիւններով ի՛նչ ըսել կ՚ուզէ մեզի տեղերքի Հեղինակը: Ու մէկ ակնարկով իսկ շատ դիւրին է կարդալ անոնց մէջ քանի մը կենսական ճշմարտութիւններ որոնց հնազանդելով կրնայ մեծապէս օրհնուիլ մարդկային կեանքը:

Ակներեւ է թէ ժառանգականութեան օրէնքին նպատակը չէ ցեղին վատասերումը այլ ընդհակառակն անոր ազնուացումը: Արարիչը, բարի եւ բարերար, մեծ պատիւ մը ըրած է մարդուն զանի գործակից առնելով Իրեն սոյն մեծ նպատակին իրագործման համար: Աստուած իրողութիւններու վճիտ լեզուովը կը յայտարարէ մեզի թէ աշխարհի փրկութիւնը չպիտի իրագործէ հրաշքով՝ պարտադրելով զայն մեզի հակառակ մեր կամքին, այլ թէ մեր գործակցութիւնը անհրաժեշտ պայմանն ըրած է անոր: Ու այս մեծ պատիւը նոյնքան մեծ պատասխանատուութիւն կը դնէ մեր վրայ, ըստ որում մեզի կուտայ ահաւոր ազատութիւնը օրէնքին երկսայրի հանգամանքը գործածելու յօգուտ կամ ի վնաս մարդկային սեռին: Մարդ կոյր ըլլալու է որ սոյն օրէնքին պայծառ լոյսովն իսկ չտեսնէ ահաւոր լրջութիւնը կեանքին եւ մեծ անմը-

տութիւնը անոր հետ թեթեւօրէն խաղալու տրամադրու-
թեան: Մարդ խուլ ըլլալու է որ չլսէ այն վեհ պատգա-
մը զոր Աստուած ժառանգականութեան օրէնքին միջո-
ցով կը հնչեցնէ մեր ականջներուն այնքան վճիտ շեշտով
մը — «Սուրբ եղէք, ինչու որ Ես սուրբ եմ»:

Զանգուածայնութեան օրէնքով Աստուած կ'ուզէ տը-
պաւորել մեր մտքերուն վրայ զանգուածային միութիւնը
բովանդակ մարդկային սեռին կամ սկզբունքը համամարդ-
կային եղբայրութեան եւ սորվեցնել մեզի թէ ի՛նչ է մեր
պարտականութիւնը իրարու հանդէպ: Մարդկութիւնը
կաղնի մըն է հնադարեան, խորարմատ, հաստաբուն եւ
մեծազանգուած: Ազգերն, ընտանիքներն են անոր: Կաղ-
նին է որ վեր կը բռնէ ամէնքը, կեանք, սնունդ ու աճում
կը հայթայթէ ամէնուն: Ժառանգականութեան բարերար
օրէնքին ոյժովը կը գեղեցկացնէ ու կ'ազնուացնէ սերունդ-
ները, իր կենսունակութեամբը վտասերումի հիւանդոտ
հակումին գործած չարիքը կը չէզոքացնէ կամ կը վերածէ
իր նուազագոյն չափին: Սոյն օրէնքը կը սորվեցնէ մեզի
թէ անհատական կամ ազգային կղզիացեալ գոյութիւն եւ
բարօրութիւն բացարձակ անկարելիութիւններ են: Ինչ
որ կայ երկրի վրայ մարդկային — անհատ, ընտանիք,
ազգ — կենսական կապերով կապուած են այդ բունին եւ
անոր միջոցով իրարու հետ եւ ամէնը մէկտեղ կը կազմեն
մէկ զանգուած, մէկ ամբողջութիւն: Եւ ինչպէս որ ճիւ-
ղերը պէտք ունին բունին, նոյնպէս ալ բունը պէտք ունի
ճիւղերուն: Ճիւղերն են որ օդէն ու արեւէն պիտի ստա-
նան եւ իւրաշրջեն սնունդն ու զօրութիւնը որոնց պէտք
ունի բունը եւ ամբողջ զանգուածը ծառին: Մէկը ամէ-
նուն համար եւ ամէնը մէկին համար, այս է օրէնքը որ
կը վարէ ընկերային գործարանաւորութեան բնականոն
կեանքը: Ախտ մը կամ վարակում մը անոր մէկ մասին
մէջ՝ իր վնասակար ազդեցութիւնը կը տարածէ իր շուրջը
եւ ամբողջ զանգուածին կ'ազդէ զգալի կամ անզգալի չա-
փով: Եւ մարդկութիւնը որչափ աւելի հասկնայ այս

օրէնքը իր գործարանաւոր կազմին, պիտի այնչափ աւելի համոզուի թէ այլասիրութիւնն է պայմանը համամարդկային բարօրութեան: Եթէ կայ ճշմարտութիւն մը զոր մարդկային ընկերութեան այս գործարանաւոր կազմը բարձրաղաղակ կը հռչակէ՝ սա է թէ կղզիացեալ բարութիւնը չի բաւեր ոչ անհատներու եւ ոչ ազգերու համար: Պարտական ենք այնքան շահագրգռուիլ ուրիշներու բարութեամբն ու բարօրութեամբը որքան կը շահագրգռուինք մերինովը. վասնզի ինչ որ մարդկային է մերն է եւ օտար չէ մեզի:

Աստուած ժառանգականութեան եւ զանգուածայնութեան օրէնքներով ուզած է տարափոխիկ ընել բարութիւնն ու բարեմասնութիւնները որպէս զի փոխադարձ օրհնութեան միջոցներ ընէ մէկը ամէնուն եւ ամէնքը մէկի համար: Ու այդ օրէնքներուն երկաթի հանգամանքը դրած է մարդկութեան առջեւ իբրեւ յաւիտենական ազդարարութիւն մեղքի եւ անձնապաշտութեան դէմ: Ու մենք որ, անտեսելով մարդկային պատասխանատուութեան բաժինը, այնքան փութկոտ ենք յաճախ հարցնելու թէ ի՛նչ արդարութիւն է որ կը պարտադրէ անմեղին՝ տոյժը ուրիշներու յանցապարտութեան, աղխտութեան կամ անհոգութեան, կը մոռնանք հարցնելու թէ ի՛նչ բարութիւն է մանաւանդ որ անհամեմատ աւելի լայնօրէն ու աննախանձ կ'օրհնէ մեղաւորն ու անմեղը հաւասարապէս՝ ուրիշներու բարութեամբն ու բարեմասնութիւններովը:

Դարձեալ այդ օրէնքները մեր անդամներուն մէջ իսկ գրուած Աւետարաններ են որ բարութիւնն ու այլասիրութիւնը, սրբութիւնն ու սէրը կը հռչակեն ըլլալ օրէնքը մեր էութեան եւ ընկերային կազմին եւ կը ձայնակցին Քրիստոսի հետ, որ աւելի բարձր ու աստուածային շարժառիթներով, կուտայ մեզի նոյն պատգամը — «Կատարեալ եղէք, ինչպէս ձեր Երկնաւոր Հայրն ալ կատարեալ է»: «Քու ընկերդ սիրէ քու անձիդ պէս»: «Սիրեցէք ձեր թշնամիները»:

ԱՆԷ՞ԾՔ ԹԷ ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆ

Ազատութիւնը զոր մարդ էակը կ'զգայ բարոյական երկընտրանքի մը առջեւ իր ուղղութիւնը ըստ կամս որոշելու մասին, մէկն է իր անձնաւորութեան ամենէն յատկանշական հանգամանքներէն:

Ազատ կամք կը կոչուի ասիկա:

Ազատ կամքը, սակայն, ազատ չէ զինքը կառավարող զսպանակներէ: Այդ զսպանակները շարժառիթներն են: Անոնք են որ տուն կուտան ազատ կամքին իր հետեւելիք ուղղութիւնը իր բոլոր ընտրութիւններուն մէջ: Շարժառիթներն ունին իրենց քանակն ու որակը: Ինչպէս կան մեծ շարժառիթներ ու փոքր շարժառիթներ, նոյնպէս կան բարձր շարժառիթներ ու ցած շարժառիթներ: Երբ մեր ընտրութեան կը ներկայացուին՝ նոյնատեսակ երկու շահ կամ երկու վայելք որոնք քանակով միայն կը տարբերին իրարմէ՝ մէկը ըլլալով մեծ ու միւսը պզտիկ, այն պարագային մեր կամքը գործունէութեան մըղող շարժառիթներն ալ քանակով միայն կը տարբերին իրարմէ, եւ կամքը բնականաբար կը հետեւի մեծ շարժառիթին թելադրութեան. ու ասկէ տարբեր ընթացք մը միայն մտագարութեան հետեւանք կրնայ ըլլալ: Այս կարգի ընտրութիւններու մէջ կամքի ազատութիւնը գրեթէ անուանական է միայն: Բայց երբ մեր ընտրութեան կը ներկայանան որակով տարբեր երկու շահեր կամ երկու վայելքներ, ինչպէս նիւթական շահ մը եւ բարոյական շահ մը, մարմնաւոր վայելք մը եւ հոգեկան վայելք մը, այն ատեն մեր կամքին տուն տուող երկու շարժառիթներն ալ որակով կը տարբերին իրարմէ՝ անոնցմէ մէկը ըլլալով ցած շարժառիթը, իսկ միւսը՝ բարձր շարժառիթը: Եւ նմանօրինակ պարագաներու տակ է որ երկընտրանքը կ'ստանայ բարոյական հանգամանք եւ կամքը իրապէս ազատ կ'զգայ ինքզինքը մէկ կամ միւս կողմին հակելու, ինչպէս նաեւ պատասխանատու՝ իր կատարելիք ընտրու-

թեան հետեւանքներուն համար: Դարձեալ այս կարգի երկընտրանքներու մէջ է որ նկարագիրը կը ճշդուի կամքին ցոյց տուած հակումովը դէպի բարձրը կամ դէպի ցածը:

Աւելի թանձրացեալ օրինակ մը տուած ըլլալու համար առնենք այն պարագան ուր մարդու կամքին կը ներկայանայ մեծագումար վարձատրութեան մը փոխարէն իր հայրենիքը մատնելու երկընտրանքը: Հոս որակով տարբեր երկու շարժառիթներ զիրար կը խաչաձեւեն: Առաջինը վայելքն է նիւթապէս հանգստաւէտ կամ փարթամ կեանքի մը, իսկ երկրորդը՝ իր հայրենասիրական պարտականութեան հաւատարիմ մնացած ըլլալու հոգեկան գոհունակութիւնը: Առաջինը ցած է. երկրորդը՝ բարձր: Եւ այս ցած ու բարձր շարժառիթներու ճնշումին տակ է որ մարդ կ'զգայ թէ արդարեւ ունի ազատ կամք մը որ ահաւոր պատասխանատուութիւն կը հրաւիրէ իր վրայ բարոյական երկընտրանքներու մէջ:

Ու մարդուն փառքն իսկ է այս ազատ կամքը որ անհրաժեշտ մէկ տարրն է իր անձնաւորութեան: Անկէ զրկուելով մարդ պիտի կորսնցնէր իր անձնաւորութիւնը որ Աստուծոյ պատկերն իսկ է իր մէջ, եւ պիտի իջնէր անբաններու մակարդակին ուր ոչ պատասխանատուութիւն կայ եւ ոչ նկարագիր:

Ազատ կամքը, սակայն, մարդուն անէծքն եղած է նաեւ ըստ երեւոյթին, քանի որ ան իր առհաւական բընազդներու ճնշումին տակ հակամէտ եղած է միշտ անսալու ցած շարժառիթներու սադրանքին՝ իր ընտրութեամբն իսկ իջեցնելով ինքզինքը անբաններու աստիճանին: Ու այս ինքնակամ գլորումը աւելի ողբալի կացութեան մը մէջ կը դնէ զինքը քան անասունը որ գէթ չունի պատասխանատուութեան եւ անկումի գիտակցութիւնը: Մարդկային ընկերութեան ենթարկուած բազմաթիւ չարիքներու մէկ մեծ մասին ակնաղբիւրն է, գէթ ըստ երեւոյթին, այս ազատ կամքը՝ երկսայրի սուրի մը

պէս ձեռքին մէջ դրուած այնպիսի էակի մը որ ոչ իմաս-
տութիւնը եւ ոչ հասունութիւնը ունի ուղիղ կերպով եւ
օգտակարապէս գործածելու զայն: Հետեւաբար կը
փորձուինք երբեմն ամբարիշտ մտածումը ունենալու թէ
Արարիչն է պատասխանատու նոյն իսկ մեր կամքովն ու
ընտրութեամբը գործուած բոլոր չարիքներուն՝ օժտած
ըլլալուն համար մեզ ազատ կամք կոչուած այդ վտան-
գաւոր գործիքով: Բայց թէ մենք իսկ ո՛րքան լուրջ կա-
րեւորութիւն կ՚ընծայենք մեր այս փքուռոյց տրամաբա-
նութեան՝ անկէ յայտնի է որ մեզի անիրաւող անհատը
չենք չքմեղեր իբրեւ արդահատելի զոհը աստուածային
անարդարութեան որ ազատ ու ատակ ստեղծեր է զանի
անիրաւելու, այլ ուղղակի այդ անհատը կը ճանչնանք
պատասխանատու իր բարքին համար՝ հետեւելով հասա-
րակ ողջմտութեան պահանջին:

Անուրանալի է, սակայն, թէ մարդ իր ազատ կամքին
քովիկը կ՚զգայ գրեթէ անդիմադրելի ձգողութիւնը վա-
րէն եկող բնազդներու եւ հակումներու որոնց ճնշումին
տակ ցաւալիօրէն տեղի կուտայ յաճախ ստորնագոյն չար-
ժառիթներու սադրանքին: Ան պատասխանատու է թէեւ
իր արարքներուն համար, բայց այն արդահատելի պա-
տասխանատուն որ «Ոչ թէ բարին զոր կ՚ուզէ, կ՚ընէ. հա-
պա չարը զոր չուզեր, զայն կ՚ընէ»: Մարդկային պա-
տասխանատուութիւնը, ուրեմն, անժխտելի իրողութիւն
մը թէեւ ըստ ինքեան, չի կրնար լիակատար լուծումը
տալ բարոյական չարիքի հարցին:

Պէտք է ուրեմն ազատ կամքին նայիլ ուրիշ անկիւ-
նէ մը: Ազատ կամքը, բարձր ու ստորին չարժառիթնե-
րու միջեւ ընտրութիւն մը ընելու աստուածային կարո-
ղութիւնը, ըստ երեւոյթին պատճառ թէեւ աշխարհը ո-
ղողող բարոյական չարիքներուն՝ իրականին մէջ աղբիւրն
է բոլոր այն բարի բաներուն, ազնիւ արարքներուն, այ-
լասիրական ձեռնարկներուն եւ չարժումներուն որոնք չա-
րիքներուն հետ քովէ քով այնքան առատութեամբ կը լե-

ցընեն այս աշխարհը։ Եթէ ազատ կամքը վերցուէր մարդէն, ան պիտի փոխուէր կատարեալ անբանի մը որմէ ի զուր պիտի ակնկալուէր գէթ այն մասնակի բարութիւնն ու ազնուութիւնն ալ զոր կարողացած է ի հանդէս բերել իր ազատ կամքին շնորհիւ։ Կեանքի ենթամարդկային խաւերը որ զուրկ են ազատ կամքի շնորհէն՝ աւելի բուռն կերպով ենթարկուած են ճիրանի ու մագիլի, եղջիւրի ու ժանիքի անողոք օրէնքին։ Աստուած ազատ կամքով օժտելով կեանքը՝ ձեռնարկած է անոր ազատագրումին որ մէկ հարուածով իրագործելի արդիւնք մը չէ այլ երկարատեւ ու տաժանագին գործողութիւն մը։ Ստեղծագործութեան առաջին օրէն իսկ սկսած է այդ գործողութիւնը եւ հաստատ քայլերով յառաջացած է հանգրուանէ հանգրուան։ Ազատ կամքի երեւումը կեանքի թատերաբեմին վրայ եղած է այն խիստ նշանակալից դէպքը որով մեծ թափ առած է ազատագրումի յամր գործողութիւնը եւ աւելի արագ քայլերով յառաջացած է դէպի բարձրագոյն հանգրուաններ։ Որովհետեւ անգիտակից ոյժի հոլովոյթին տակաւ միացած է գիտակից ջանքն ու գործակցութիւնը մարդուն՝ շնորհիւ իր ազատ կամքին ու հակառակ անասնական բնազդներու ձգողականութեանը ենթարկուած ըլլալուն՝ փուշիներու մէջէն իր բաշերը ցնցող առիւծի մը պէս վեր կանգնած է վայրամէտ ժառանգականութեան մը կարկամեցնող ցանցը պատռելով եւ իր ազնուականութեան իրաւունքն արժեցուցած է՝ ճիրանին ու մագիլին դիմացը վերջապէս կանգնելով խաչը անձնազոհութեան։ Ճիրանէն ու մագիլէն մինչեւ խա՛չը Գողգոթայի, ի՛նչ երկար ու տաժանագին ճամբայ արդարեւ։ Բայց Աստուած իր մեծութեանը վայել համբերութեամբ քալեցուցած է արարածները այդ ճամբէն դարեր ու դարեր եւ պիտի քալեցնէ տակաւին մինչեւ որ մարդուն ազատագրումը կատարելապէս իրագործուի, մինչեւ որ խաչը իր դիմացը չունենայ այլեւս ճիրանն ու մագիլը։ Եւ արդեօք ազատագրումի այս մեծ ու համբերատար գործողու-

թեան չա՞ կնարկեր Առաքեալը երբ կ՚ըսէ․ «Քանզի գիտենք որ ամէն ստեղծուածները մինչեւ հիմա մէկտեղ կը հառաչեն ու ծնանելու ցաւ կը քաշեն, եւ ոչ միայն այսքան, հապա մենք ալ որ Հոգիին առաջին պտուղը ունինք, մենք մեզմէ մեր անձերուն մէջ կը հառաչենք որդեգրութեան, այսինքն մեր մարմինին ազատութեանը, սպասելով»:

Ազատ կամքի հարցին մէջ մեր դժուարութիւնը ուրեմն կը ծագի մեր հայեցակէտէն: Երբ աշխարհը կը նկատենք փափկութեան դրախտ մը ուր հրեշտակային կատարելութեամբ օժտուած մարդ էակ մը կ՚ակնկալենք տեսնել անոր անմեղ վայելքներուն անձնատուր՝ անվրդով խաղաղութեան մէջ, բնականաբար յուսախաբ կ՚ըլլանք ի տես տխուր իրականութեան ուր մարդն ինքն իր ձեռքով, իր ազատ կամքով դժոխքի կը վերածէ այդ դրախտը՝ ի դերեւ հանելով Աստուծոյ ծրագիրը ըստ երեւոյթին: Բայց երբ աշխարհը կը նկատենք թատերաբեմը ուր Աստուած յառաջ կը տանի երկար ու համբերատար գործողութիւնը անասնականութենէ վեր բարձրացող մարդուն ազատագրումին, այն ատեն կը խրախուսուինք եւ կը խանդավառուինք իսկ տեսնելով այն մեծ չափը սիրոյ եւ զոհաբերութեան ոգին զոր Աստուած արդէն իսկ իրագործած է մարդուն մէջ ու անոր ազատ կամքին գործակցութեամբը՝ անյողդողդ ու վստահ քայլերով յառաջ տանելով իր յաղթականի նուաճումները ճիրանի ու մագիլի կալուածին մէջ:

Եւ այս վերջին հայեցակէտէն դիտելով է որ կրնանք լիովին համոզուիլ թէ ազատ կամքը անէծք չէ եղած մարդուն այլ ամենամեծ օրհնութիւն:

ԳՈՐԾԻ՞Ք ԹԷ ԳՈՐԾԱԿԻՑ

Ոյժի մը արդիւնաւոր կիրառումը յաճախ կը կարօտի միջոցի մը որ կը կոչուի գործիք կամ մեքենայ։ Մարդկային բազուկի մը մէջ բաւական ոյժ կայ գերան մը մէջտեղէն կոտրելու, բայց այդ ոյժը անզօր կը մնայ իրագործելու բազմացուած արդիւնքը եթէ սղոցի մը միջոցով չհաղորդուի գերանին։ Նիակարայի մը բոլոր ոյժն իսկ անկարող պիտի ըլլայ խնձոր մը կեղեւելու, եթէ պատշաճ մեքենականութիւնը չտրամադրուի անոր։

Գործիքը, սակայն, օգտակար թէեւ ու կարեւոր, անգիտակից է եւ անպատասխանատու։ Գիտակից կամքը որ անոր ետեւը կը կենայ ու կը գործածէ զայն կամ կը վարէ անոր շարժումները, ա՛ն է պատասխանատու բոլոր արդիւնքներուն համար՝ օգտակար կամ վնասակար։

Երբ մարդ կ՚ուզէ բոլորովին թօթափել իր վրայէն աշխարհը ողողող բարոյական չարիքներու պատասխանատուութիւնը եւ ձգել զայն տիեզերքի Հեղինակին վրայ, ինքզինքին վերագրած կ՚ըլլայ անգիտակից ու անպատասխանատու գործիքի անփառունակ դերը միայն։ Սղոց մը կամ ուրագ մը ի՛նչ որ է զայն գործածողին ձեռքին մէջ։ նոյնը եղած կ՚ըլլայ մարդը Արարչին ձեռքին մէջ։

Ասիկա, սակայն, շատ հեռի է ճշմարիտ իրականութիւնը ըլլալէ։ Մարդուն ինքնագիտակցութիւնը, իմացականութիւնը, ազատ կամքը, ժառանգականութեան օրէնքին եւ ընկերութեան գործարանաւոր կազմին պարտադրած պատասխանատուութիւնը բարձրաղաղակ կը հռչակեն թէ մարդը սահմանուած չէ Արարչին ձեռքին մէջ ըլլալու կոյր գործիք մը, այլ գործակից մը՝ գիտակից եւ պատասխանատու, որդի ու չէ թէ ծառայ։ Ծառան գործակից մը չէ այլ գործիք մը իր տիրոջ որուն կամքը մեքենաբար կատարելու հարկին տակ կը գտնուի՝ անտեղեակ անոր ծրագրին ու հետապնդած նպատակին։ Որդին, սակայն տրուած է իր մտքին սատխաճանական զար-

զգացումին համեմատ հետզհետէ գիտակցիլ հօրը նպատակին ու ծրագրին եւ անոնց իրականացման համար գործակցիլ անոր գիտակցաբար եւ սիրայօժար:

Աստուած Երկնաւոր Հայրն է, մարդկութիւնը Անոր որդին: Հայրը որդիին համար ունի բարձր նպատակ մը զոր կ՚ուզէ իրագործել անոր իսկ գործակցութեամբ: Ասիկա փառաւոր արտօնութիւնն է որդիին ինչպէս նաեւ արդար հիմը անոր պատասխանատուութեան: Գոյութեան ենթամարդկային խաւերը — նիւթը, ոյժը, բուսական ու կենդանական կեանքը — գործիքներ կամ ծառաներ են միայն որոնք ի հարկէ եւ անգիտակցաբար կը կատարեն Արարչին կամքը եւ կը ծառայեն կուրօրէն Անոր ծրագրին իրագործման՝ չունենալով ո՛չ պատիւը եւ ոչ պատասխանատուութիւնը գ ո ր ծ ա կ ի ց որդիութեան: Մարդկութիւնը, սակայն, Հօրը պատկերը կրող որդին ու ժառանգն է որ իր այլազան խաւերուն մէջ կը ցուցադրէ զարգացումի ու գիտակցութեան բոլոր աստիճանները, անգիտակից մանկութենէ սկսեալ մինչեւ գիտակից ու զարգացուն չափահասութիւն, անբաններէն հազիւ տարբերող մարդակեր վայրենիէն սկսալ մինչեւ «Յիսուս Քրիստոս Մարդը», Որդիութեան խորհրդաւոր մարմնացումը, «Միածին Որդին» Երկնաւոր Հօրը, «Մեծ Եղբայրը» զարգացումի ամէն աստիճաններուն վրայ դեգերող մարդուն՝ յետին վայրենիէն մինչեւ բարձրօրէն քաղաքակրթուածն: Աստուած ծրագրած է որ մարդկութիւնը իր բոլոր խաւերուն մէջ վերջապէս գիտակցի իր որդիութեան եւ իր բնածին ազնուականութիւնն արժեցնէ իրագործելով իր մէջ թագնուած աստուածային կարելիութիւնը Աստուծոյ «Միածին Որդիին» եւ իր «Մեծ Եղբօրը»:

Այս փառաւոր արտօնութիւնը, որդիութեան ազնուականութեան այս աննախանձ շնորհումը մեծագոյն պատիւն է զոր Արարիչը կրնար ընել արարածին: «Հայր մեր որ յերկինս ես» ըսել կարենալու արտօնութենէն ու պատիւէն աւելի մեծը ու աւելի բարձրը կարելի չէ երեւա-

կայել մարդուն համար։ Մարդուն ազնուականութիւնը չի կայանար հարստութեան, ոյժի, գիտութեան եւ առանձնաշնորհումներու չինական պարիսպներով ինքզինքը մեկուսացնելու մէջ Աստուծմէ եւ մարդկութեան խոնարհագոյն խաւերէն, այլ «Միածին Որդիին» հոգիովը Երկնաւոր Հօրը եւ «Մեծ Եղբօրը» հոգիովը մարդկութեան կապուած ըլլալու գիտակցութեանը մէջ։

Մարդուն այս բարձր ժառանգութիւնը, սակայն, իր հոգեկան կազմին մէջ իսկ գրուած խոստում մըն է՝ հագիւ փոքրիկ չափով մը իրագործուած՝ որ աւելի մեծ չափով մը կը մնայ տակաւին իրագործելի։ Աստուած վարագոյրին ետեւը Մեծ Գործողն է որ կը ջանայ իր այս խոստումը իրագործելու լիակատար չափով եւ որ պէտք ունի մարդուն գործակցութեանը։ Աստուած եւ մարդը գործակից են։ Մարդ ի զուր կը ջանայ գործիքի դերը վերագրել ինքզինքին խուսափելու համար պատասխանատուութեան բաժինէն որ կը ծանրանայ իր վրայ իբր գործակից։ Որդի ծնած է ինք, ի զուր կը ջանայ անպատասխանատու ծառայի ծպտումով սքօղել իր ինքնութիւնը։ Ինչ չափով որ մարդը գիտակցի իր որդիի եւ գործակցի արտօնութեան եւ պատասխանատուութեան եւ ըստ այնմ կատարէ իր պարտականութիւնը, այն չափով եւ միայն այն չափով պիտի կրնայ օգտուիլ Մեծ Գործողին բարեացակամութենէն եւ ամենակարողութենէն։ Եթէ մարդկային կեանքը նմանցնենք մեծ ժամացոյցի մը, Աստուած անոր զսպանակն է ու մարդուն ազատ կամքը՝ անոր ճօճանակը։ Հսկայ ոյժը որ կայ զսպանակին մէջ անգործութեան կը դատապարտուի ճօճանակին անշարժութիւնովը։ Պզտիկ թէեւ բաժինը ճօճանակին որ ամենաթեթեւ հպումով մ'իսկ կը ճօճի կամ կը դադրի ճօճելէ, իր գործակիցի հանգամանքին մէջ, սակայն, մեծ դեր ունի զսպանակին վիթխարի ոյժը օգտագործելու կամ անգործութեան դատապարտելու մասին։ Հոս է որ կը յայտնագործուի ազատ կամքին վճռական դերը մարդկութեան

կեանքին մէջ: Մարդկային գիտակից ջանքը այն ազդակն է, որ աննշան թէեւ իր բացարձակ արժէքին մէջ, մեծ կշիռ ունի երբ ի գործ կը դրուի ճօճանակին վրայ որ կապուած է Աստուծոյ ամենակարողութեան զսպանակին հետ: Ի՞նչ պէտք կայ աղօթքի, կ'ըսուի երբեմն, քանի որ Աստուած գիտէ մեր կարօտութիւնները ու բաղձանքները: Կը մոռցուի, սակայն, թէ աղօթքը մերթ ձեւ մըն է գիտակից ջանքի՝ յաղթահարելու համար անգործութիւնը, ինըրշիան, ազատ կամքի ճօճանակին որ իր անշարժութեամբը արգելք կ'ըլլայ Աստուծոյ գործունէութեանը:

Ու երբ մարդկութիւնը գիտակցի իր որդիութեան եւ գործակցութեան արտօնութեանը եւ այն կարեւոր դերին զոր կատարելու հրաւիրուած է այդ հանգամանքներով՝ իր ազատագրումի գործին մէջ, այն ատեն բարոյական չարիքի իրականութեան առջեւ խոնարհութեամբ պիտի ընդունի պատասխանատուութեան իր բաժինը եւ փոխանակ Աստուծոյ դէմ ըմբոստանալու՝ Անկէ պիտի խնդրէ մանաւանդ Իր Հոգիին շնորհ հակազդելու համար վարէն եկող ժառանգականութեան մը ձգողութիւնը իր ազատ կամքին վրայ:

ԲՆԱԿԱՆ ՉԱՐԻՔԻ ՀԱՐՑԸ

Աշխարհը ողողող եւ մարդկային կեանքը թշուառացընող չարիքներուն ամէնքը բարոյական հանգամանք ունեցող չարիքներ չեն: Կան նաեւ բնական չարիքներ՝ մարդկային կամքէն բոլորովին անկախ՝ որոնց համար մարդ չունի ոեւէ պատասխանատուութիւն: Մարդկային կեանքը շրջապատող եւ անոր բարգաւաճումին սատարող բարերար միջավայրը ունի իր անհարթութիւններն ու ժլատութիւններն ալ որոնք մերթ անողոքելի անգըթութեամբ եւ կարծես կուրօրէն կ'աւերեն ու կը քանդեն ինչ որ նոյն միջավայրին բարերար ազդակները շի-

նած էին երկարատեւ ու անխոնջ գործունէութեամբ: Այսպէս օրինակի համար սովեր, համաճարակներ, գետնաշարժի ցնցումներ, հրաբխային ժայթքումներ, հեղեղներ, մրրիկներ, փոթորիկներ եւ նոյնօրինակ ուրիշ բնական աղէտներ կամ արկածներ պարբերական այցելութիւններով կ'աղքատացնեն մարդկային կեանքը՝ պատճառ դառնալով անհաշուելի վնասներու եւ անփոխարինելի կորուստներու: Ու բնական է որ մարդ անոնց առջեւ շլմորած հարցնէ. «Ի՞նչ իմաստութիւն, ի՞նչ արդարութիւն կամ բարութիւն կարելի է տեսնել այսպիսի տիեզերքի մը մէջ ուր կոյր դիպուածն է որ կը վարէ անոր ճակատագիրը՝ հոս քանդելով ինչ որ հոն շինած էր, առանց զանազանելու մեղաւորն ու անմեղը, չարն ու բարին, օգտակարն ու վնասակարը:

Այս կարգի դժուարամեկնելի անհարթութիւններու առջեւ գայթակղող միտքը չունենալով ճշմարտախնդիր ուսանողի եւ լուրջ հետազօտողի խոնարհամտութիւնն ու համբերութիւնը՝ սուրի մէկ հարուածով կը խզէ Գորդեան հանգոյցը եւ «անմեկնելի անիմաստութիւններու» այս խեղդիչ մթնոլորտէն վեր կը սաւառնի դէպի լայն ոլորտները ազատախոհ իմաստասիրութեան մը որ ամէն կնճիռի վերջնական բայց աժան լուծումը կը գտնէ ուրացումի մէջ: Ա՛լ անոր համար Աստուած չկայ. տիեզերքը դիպուածի միայն ծնունդ է. մարդուն ճակատագիրը խաղալիկն է կոյր ուժերու աննպատակ գործունէութեան. արդարութիւնը սին բառ մըն է լոկ, ի զուր է անոր էութիւնը փնտռել այս քաոսին մէջ. իմաստութիւնն ու բարութիւնը դիպուածային ու խաբուսիկ երեւոյթներ են սոսկ. ճշմարտութիւնը ցնորք մըն է միայն եւ մարդուն կեանքը ծաղրն է Աստուծոյ մը որ եթէ գոյութիւն ունի իսկ՝ զուրկ է բարոյական նկարագրէ:

Ու գայթակղող միտքը այս ուրացումին մէջ կը կարծէ գտած ըլլալ լուծումը առեղծուածին՝ առանց սակայն անդրադառնալու թէ ինքն իսկ է հերքումը իր այն վար-

կածին: Դիպուածի ծնունդ տիեզերքի մը մէջ ուրկէ՞ է այս յամառող պահանջը արդարութեան որ իր ակը ունի մարդկային էութեան անխուզարկելի խորութիւններուն մէջ: Ուրկէ՞ կը բղխին անարդարութեան դէմ այն բոլոր բողոքները որոնք երբեմն կը ժտին երկինքի դռներն իսկ ափ առնելու: Դիպուածին կամ բարոյական նկարագրէ զուրկ արարչի մը իրագործած այս քաոսին մէջ ի՞նչ հրաշքով գոյութիւն առած է մարդ էակը որ անբուժելիօրէն վարակուած է արդարութեան զգացումով՝ ունենալով, ուրեմն՝ ինչ որ չունի իր կարծեցեալ արարիչն իսկ: Արդարութեան ըմբռնումը կրնայ տարբերիլ անհատէ անհատ, բայց անոր պահանջը տիեզերականօրէն միօրինակ է մարդկային ամէն էակի մէջ: Նոյն իսկ ան որ իր խղճին եւ արդարութեան բնազդին անսաստելով կ'անիրաւէ ուրիշին, իր ջիղերուն բոլոր թափովը կը ծառանայ անարդարութեան մը դէմ որ կը գործուի իր անձին կամ իրեններուն հանդէպ. ու ան ալ հաշուըւած չահախնդրութեան մը վարանոտ պաղարիւնութիւնովը չէ, այլ ինքնաբուղխ բնազդի մը տաք ու վստահ ըմբոստացումովը:

Յեղյեղուկ ու կոյր դիպուածը միայն գոյութեան պատճառ դաւանող վարկածին անիմաստութիւնն ապացուցանելու համար հարկ չկայ տրամաբանական պատիպատ ձեռնարկներու. բազմապատկութեան աղիւսակը միայն, ինչպէս ըսուած է կարի իրաւամբ, իր տիեզերականութեանը մէջ ջախջախիչ հերքումն է անոր: Դիպուածի անկերպարան ու քաոսային արգանդէն ծնած անթիւ անհամար միտքերու համար ի՞նչպէս կարելի է երեւակայել մէկ ու միօրինակ բազմապատկութեան աղիւսակ, անյեղլի ու տիեզերական մաթեմաթիք: Ի՞նչ կ'արժէ ուրեմն, վարկած մը որ իր հարթել նպատակած դժուարութիւններէն աւելի բարդ ու թնճկոտ կնճիռներու ծնունդ կուտայ իր կարգին:

Տիեզերքի անարդարութեան ու անիմաստութեան դէմ ըմբոստացող միտքը, կը կրկնենք, ինքն իսկ է անժխտելի հերքումը իր ուռուցիկ վարկածին:

Բնական չարիքի հարցը, սակայն, կայ ու կը մնայ իբրեւ անժխտելի իրողութիւն որ մարդկային միտքը չարչարող առեղծուածի մը հանգամանքը կ'առնայ երբ իմաստուն, արդար ու բարի Արարիչ մը կ'ուզենք դնել ակնաղբիւրը տիեզերքին:

Այսպիսի հարցի մը համար, սակայն, փոխանակ լուծում մը փնտռելու հայեցողական մարզին մէջ՝ աւելի արդիւնաւէտ է լոյս մը փնտռել գործնական կեանքի կալուածին մէջ: Փոխանակ հարցնելու՝ «Ինչո՞ւ գոյութիւն ունին բնական չարիքները», լաւագոյն է հարցնել՝ «Բնական չարիքներու գոյութիւնը ի՞նչ ազդեցութիւն ունեցած է մարդկային կեանքին ու յառաջդիմութեան վրայ»: Հարցը այս ձեւին մէջ աւելի մատչելի կը դառնայ մեր մտքին ըստ որում իրողութիւններու դաշտին մէջ հետազօտութեան լայն ասպարէզ մը կը բանայ մեր առջեւ:

Իրողութիւն է թէ միջավայրը մեր դէմ կը հանէ բազմադիմի դժուարութիւններ եւ մեր կեանքը կը շրջապատէ բիւրազան վտանգներով: Նոյնքան բացայայտ իրողութիւն է, սակայն, թէ այդ դժուարութիւններն ու վտանգները, հակառակ իրենց պատճառած անհաշուելի վնասներուն, իրենց վախճանական ձգտումին մէջ բարերար հանգամանք մը յայտնաբերած են միշտ: Մարդկային միտքը գործունէութեան մղող ազդակներն եղած են անոնք՝ ծնունդ տալով գիտութեան եւ քաղաքակրթութեան: Դժուարութիւններէ եւ վտանգներէ զերծ միջավայր մը բոլորովին անընդունակ պիտի ըլլար մարդկային մտքին թաքուն կարողութիւններն երեւան բերելու եւ զայն քաղաքակրթութեան եւ յառաջդիմութեան մեծ ազդակը ընելու: «Հարկը մայրն է հնարքներու», կ'ըսէ առածը իրաւամբ: Մերինին նման անհարթ միջավայր մը միայն կրնար ստեղծել առածին այդ «հարկը»

որ կոչուած է մայրն ըլլալու ինչպէս հնարքներու եւ գիւտերու նոյնպէս գիտութիւններու եւ քաղաքակրթութեան։ Մարդկային անհատին կեանքը մանրանկարն է մարդկութեան կեանքին։ Ինչպէս որ երեւակայելի ամէն դիւրութիւններով շրջապատուած մանուկ մը որ պէտք չունի ֆիզիքական, իմացական ու բարոյական դժուարութիւններու եւ վտանգներու դէմ մաքառելու՝ սահմանուած է գաճաճ մնալու կեանքի բոլոր մարզերուն մէջ, նմանապէս դրախտային միջավայրի մը մէջ դրուած մարդկութիւն մը պիտի մնար վայրենի նախնական անզարգացուն վիճակին մէջ առ յաւէտ։

Այսպէս իրողութիւններու լոյսը չի հաստատեր բնաւ մեր վերացական փիլիսոփայի յոռետեսութիւնը։ Միջավայրին դժուարութիւններն ու վտանգները որոնք սենեակի մը ամայութեանը մէջ հայեցողապէս իմաստասիրող մեր մտքին առջեւ կը կանգնին իբրեւ անցանելի պատուարներ իմաստուն, արդար ու բարի Արարչի մը հաւատքին ճամբուն վրայ, իրողութիւններու լոյսին մէջ կը ներկայանան իբրեւ անչփոթելի հետքերը բարերար տնտեսութեան մը որ «ամէն բան բարիին գործակից» կ'ընէ վերջապէս։

«ՎԱՍՆ ՄԵՂԱՑ ՄԵՐՈՑ»

Անյիշատակ ժամանակներէ ի վեր մարդուն՝ մանաւանդ Արեւելքցիին՝ մտայնութեանը մէջ տարրացած սխալ մըն է այն համոզումը թէ ամէն չարիքի, ամէն դժբաղդութեան պատճառը մեղք մըն է յայտնի կամ ծածուկ։ Ըստ այդ մտայնութեան որեւէ անհատ կամ ժողովուրդ որ այցելութիւնը կ'ընդունի աղէտի մը, դժբաղդութեան մը, կորուստի մը՝ անպատճառ մեղանչած ըլլալու է Աստուծոյ դէմ եւ իր կրածները պատիժն են իր մեղքին։ «Վասն մեղաց մերոց» կ'ըսէին մեր նախնիք եւ

իրենց մտքին մէջ լուծուած կ՚ըլլար չարիքի ամէն հարց: Այսպէս նաեւ Յոբի բարեկամները կը ջանային համոզել զանի թէ իր մեղքին համար էր որ դժբաղդութիւններ եկած ըլլալու էին իր վրայ եւ թէ ինք պէտք ունէր հողի ու մոխիրի վրայ ապաշխարելու: Յոբ, սակայն, ամենախիստ անձնաքննութեամբ իսկ չէր կրնար գտնել իր կեանքին մէջ բան մը որ արդարացնէր իր բարեկամներուն պընդումները: Ու այդ գրական գոհարին անծանօթ հեղինակը տեսարանին մէջ կ՚երեւցնէ վերջապէս զԱստուած որ իր վճիռը կուտայ ի նպաստ Յոբի՝ պապանձեցնելով անոր բարեկամները: Վաղնջական ժամանակներէ ի վեր մարդկային միտքը չարչրկող հարցի մը տրուած պատասխանն է Յոբի գիրքը որ այսօր ալ տակաւին պատգամ մը ունի մեզի համար:

Արդ ի՞նչ աղերս կայ մեղքի եւ մարդկային կեանքին ընկերացող տառապանքներու միջեւ:

Այսպիսի տիեզերքի մը մէջ ուր յետին չամանդաղէն մինչեւ արեգակնային հսկայ դրութիւնները, մանրադիտական ամենատարրական կենսաւորէն մինչեւ մեզի ծանօթ ամենաբարձր անձնաւորութիւնը մարդուն անյեղլի ու յաւիտենական օրէնքներու տիրապետութեան ենթարկուած են եւ ուր պատճառի ու արդիւնքի շղթան իր անխզելի օղակաւորումին մէջ կը ցանցէ ամէնէն աննշան շարժումէն սկսեալ մինչեւ ամէնէն վիթխարի թաւալումները աշխարհներուն, այսպիսի տիեզերքի մը մէջ անկարելի է որ մարդկային ազատ կամքէն սկզբնաւորուած արարքներ չունենան իրենց հետեւանքները եւ աշխարհի վրայ տեղացող չարիքներ չունենան իրենց պատճառներն ու նպատակները: Աստուծոյ գործելակերպին հիմնական մէկ սկզբունքն է այցելել գործողը իր գործին բնական հետեւանքներովը:

Մեղքը, սակայն, ինչպէս ուրիշ յօդուածի մը մէջ առիթը ունեցանք պարզելու, արարք մը կամ գործողութիւն մը չէ իր սկզբնաւորութեան, իր ծագումին մէջ,

այլ հոգեկան վիճակ մը ուր տեղ չունի Աստուած եւ որ օծուած չէ Անոր ներկայութեան ու բարեկամութեան գիտակցութիւնովը: Վիճակ մը ուր անձն է կեդրոն ամէն շարժումի՝ գիտակից կամ անգիտակից՝ եւ ուր կը տիրէ ահաւոր առանձնութիւնն ու ամայութիւնը ինքնակեդրոն, ինքնամոլ Եսին: Հոգեկան այս վիճակին, մեղքին, բնական հետեւանքն է — պատիժ կոչենք զայն կամ ոչ — զրկուիլ Աստուծոյ բարեկամութեան քաղցրութենէն եւ օրհնութիւններէն. զրկում որ դժոխքն իսկ է: Այսպէս մեղքը ինքն իսկ է իր անմիջական պատիժը: Պատիժ մը, սակայն, որուն լիակատար գիտակցութիւնը չպիտի ունենայ ենթական մինչեւ որ գէթ անգամ մը դուրս չգայ հոգեկան այդ վիճակէն եւ աստուածակեդրոն կեանքի մը բարձունքէն վար չնայի իր հին կեանքին վրայ՝ սոսկումով աւաղելու համար անցեալը բոլոր:

Այսպէս հոգեկան, ներքին վիճակ մըն է մեղքը որուն պատիժն ալ ներքին է ու հոգեկան եւ պէտք չէ դուրսը փնտռել զայն:

Մեղքը, սակայն ամուլ չէ մեր արտաքին կեանքին մէջ: Անիկա ունի իր բազմաթիւ ծնունդները զորս սովոր ենք կոչել մեր մեղքերը: Արարքներ են անոնք՝ վըրան բաց, ծպտուն կամ լուսազգեստ՝ որոնց բոլորին ալ անխտիր նպատակն է անձը հաճեցնել: «Սրտէն կ'ելլեն, ըսաւ մեր Տէրը, չար խորհուրդներ, սպանութիւններ, շնութիւններ, պոռնկութիւններ, գողութիւններ, սուտ վկայութիւններ, հայհոյութիւններ»: Անոնց անունը լէգէոն է, բայց անոնց ամէնքը երկնող արգանդը միեւնոյնն է— անզգամ ու անաստուած սիրտը:

Արդ ինչպէս ներքին անտեսանելի մեղքը ունի իր բնական հետեւանքը մեր ներքին անտեսանելի կեանքին վրայ, նմանապէս անոր արտայայտութիւնը կամ ծնունդն եղող արտաքին արարքներն ալ ունին իրենց բնական անխուսափելի հետեւանքները մեր արտաքին կեանքին վրայ:

Աստուած որ ապաշխարող մեղաւորին աննախանձ կը շնորհէ անհամեմատօրէն աւելի մեծ պարգեւը հոգեւոր կեանքին, կը զլանայ անոր բաղդատաբար աւելի փոքր բարիքը մեղքերու արտաքին պատիժի բարձումին՝ երկու գլխաւոր նպատակներով: Նախ՝ որպէս զի հոգեւոր կեանքը փնտռուի իր իսկական արժէքին համար ու չէ թէ այն շօշափելի բարիքներուն համար որ անոր պիտի հետեւէին: Եւ երկրորդ՝ որպէս զի մարդ չփորձուի ապաշխարութիւնը յետաձգելու՝ գիտնալով թէ որչափ սուղի պիտի նստի այդ յիմարութիւնը իր վրայ:

Բայց մարդուն բոլոր արարքները չեն բղխիր իր չար կամ բարի սրտէն, այլ անոնցմէ շատերն ալ ծնունդն են իր մտքին կամ դատողութեան: Այս կարգի արարքներ կրօնական կամ բարոյական հանգամանք չունին, հետեւաբար չեն կրնար ըլլալ մեղաւոր կամ անմեղ, բարի կամ չար, այլ կ'ըլլան ուղիղ կամ սխալ, օգտակար կամ վնասակար: Այսպէս գիտական, տնտեսական կամ քաղաքական մարզին մէջ մարդիկ կրնան գործել ուղիղ կամ սխալ կերպով եւ ըստ այնմ կ'ունենան օգտակար կամ վնասակար արդիւնքներ: Տգիտութիւնը եւ սխալ դատողութիւնը մեղք չեն, բայց կրնան ունենալ խիստ ծանրակշիռ հետեւանքներ: Աստուած իր օրէնքները չի փոխեր իր երկիւղած զաւակներուն համար: Աշխարհի ամէնէն սուրբ մարդը կրնայ զոհ երթալ համաճարակի մը՝ ախտածին մանրէներու գոյութեան կամ անոնց դէմ պաշտպանուելու հնարաւորութեան մասին իր տգիտութեանը պատճառով:

Ու կան տառապանքներ ալ որոնք անխուսափելի կը դառնան դժբաղդ պարագաներու համադրութեամբ եւ որոնց պատասխանատուութիւնը մարդկային ոչ մէկ ազդակի կարելի է վերագրել իրաւամբ: Անոնց մեկնութիւնն ու նպատակը ծածկուած կը մնան վարագոյրին ետեւը, ինչպէս Յոբի գիրքը կ'ուզէ թելադրել իրաւամբ, մինչեւ որ ժամանակը պարզէ զանոնք վերջապէս:

«Անոնք են որ կը պղծեն մարդը»: Անոնք են որ պատճառ կ'ըլլան ֆիզիքական, մտաւորական, բարոյական անհամար չարիքներու, անհաշուելի վնասներու: Անոնք են որ կը խաթարեն մարմինին եւ ուղեղին բնականոն վիճակը եւ կեղծանեն մարդկային յարաբերութիւնները վարող բարոյական օրէնքը՝ ծնունդ տալով մէկ կողմէն զանազան ախտերու եւ միւս կողմէն անպատուութիւններու եւ խըղճահարութիւններու, մէկ խօսքով՝ ֆիզիքական, իմացական ու բարոյական վատասերումի:

Եւ մեր արտաքին կեանքին մէջ գործուած այս աւերները յամառութիւնն ունին վերապրելու իրենց ծնողն իսկ՝ նման երախային որ կ'ապրի իր մօր մահուանէն վերջն ալ: Այսպէս մեղաւորը կրնայ ապաշխարել, չար սիրտը կրնայ փոխուիլ, մեղքը կրնայ վտարուիլ ներքին կեանքէն Աստուծոյ Հոգիին ներկայութեամբը, բայց անոր ծնուցած իժերը, այսինքն չար արարքներու բնական հետեւանքները, կը շարունակեն ապրիլ մեր կեանքին մէջ յամառ կենսունակութեամբ մը: Փոխուած սիրտը կըրնայ վայելել Աստուծոյ խաղաղութիւնն եւ ուրախութիւնը, բայց խաթարուած, վատասերած կեանքը դատապարտուած կը մնայ երկար ժամանակ, գուցէ ցկեանս, կրելու իր մէջ մեղքին անէծքը: Սա տարբերութեամբ միայն որ երբ աւերիչ պատճառը կը դադրի գործելէ՝ ֆիզիքական կեանքի նորոգող ոյժերը առիթ կը գտնեն գէթ որոշ չափով մը դարմանելու հին աւերները եւ կը յաջողին ալ ենթակային տարիքին ու կենսունակութեանը համեմատութեամբ, բայց երբեք չեն կարողանար անմեղ կեանքի մը բնականոն կատարելութիւնն ու հմայքը վերըստեղծելու անոր մէջ: Կորսուածը կորսուած է անդառնալիօրէն, աւա՜ղ: Բայց հոգեւոր կեանքի պարգեւը զոր ապաշխարող սիրտը կ'ընդունի ուղղակի Աստուծմէ, այնքան մեծ ու անգնահատելի բարիք մըն է ինքնին որ անոր քով կը նսեմանայ արտաքին ամէն կորուստ որքան ալ լուրջ ըլլայ այն: «Իմ շնորհքս հերիք է քեզի»: Եւ

Սխալ է ուրեմն խորհիլ թէ ամէն չարիք ու տառապանք անխտիր մեր մեղքերուն պատճառով — «վասն մեղաց մերոց» — կուգան մեզի, կամ թէ տառապող անհատներ կամ ժողովուրդներ հարկաւորապէս աւելի մեղաւոր են քան ուրիշներ: Իրողութիւնները, սակայն, սա ճշմարտութիւնը կը սորվեցնեն մեզի թէ Աստուած չի քաջալերեր ինչպէս մեղքը նոյնպէս տգիտութիւնը եւ անոր վրայ հիմնուած սխալ դատողութիւնը եւ կը մղէ մեզ Իր կամքը, Իր օրէնքները, Իր ճամբաները հետազօտելու եւ սորվելու ինչպէս հոգեւոր նոյնպէս ֆիզիքական, տնտեսական, քաղաքական եւ ուրիշ բոլոր մարզերու մէջ: Ան կ'ուզէ որ Իր զաւակները չըլլան միակողմանի, այլ համաչափ զարգացում ունենան ամէն ուղղութեամբ՝ պահելով հանդերձ համեմատութիւնները:

ՏԱՌԱՊՈՂ ՍԷՐԸ

Ինչպէս կան բնական ու բարոյական ազդակներ որոնք յորդ աղբիւրները կը հանդիսանան բազմազան չարիքներու եւ մարդկային կեանքը կը հրջապատեն տառապանքի միջավայրով մը, նոյնպէս կայ մարդկային սրտին մէջ հզօր ազդակ մը որ մեծապէս կ'աւելցնէ անոր տառապելու ընդունակութիւնը եւ աւելի լայնօրէն զգայուն կ'ընէ զանի այդ միջավայրէն եկող ազդեցութիւններու:

Սէրն է այն ազդակը: «Սիրելը տառապիլ է» ըսուած է եւ կարի իրաւամբ: Երբ մարդ իր սիրտը կը բանայ սիրոյ, ինքզինքը ընդունակ կ'ընէ կարգ մը հոգեկան տառապանքներու որոնք այլապէս անծանօթ պիտի մնային իրեն: Սէրը այնպէս մը կ'ընդլայնէ մարդկային Եսը որ անիկա աւելի տարածուն մակերեսի մը վրայ կը հպի տառապանք միջավայրին եւ բնականաբար աւելի լայն չափով կ'ազդուի անկէ: Բնախօսական հիմ ունեցող սե-

ռային խանդաղատանքէն սկսեալ մինչեւ հետզհետէ վեր բարձրացող, խտէալացող, աննիւթացող ոլորտները ծնողական, բարեկամական, մարդկայնական սէրերու՝ բոլոր սէրերը աւելի խոցելի կ՚ընեն մարդկային սիրտը եւ աւելի կ՚ընդլայնեն անոր ինչպէս վայելքի նոյնպէս տառապանքի ընդունակութիւնը։՝ Եթէ մարդ ինքն անհատապէս վայելէ իսկ ֆիզիքական, բարոյական ու հոգեկան առողջ կեանքի մը բոլոր բարիքներն ու օրհնութիւնները, իր սիրոյ շրջանակին մէջ գտնուող անհատի մը կամ անհատներու հիւանդութիւնը կամ մահը, բարոյական անկումը կամ հոգեկան վատասերումը պատճառ կ՚ըլլայ իրեն համար դառն կսկիծներու, անհուն մորմոքանքի եւ հոգեկան տուայտանքներու որոնք աւելի մաշող են քան նոյն իսկ ֆիզիքական տառապանքը։ Ո՞վ կարող է նկարագրել մահամերձ հոգեհատորի մը սնարին վերեւ հսկող մայրենի սիրոյն տուայտանքը։ Երբ մահը իր բզքտող ճիրանները կը մխէ ձագուկին սրտին մէջ՝ աչքերուն առջեւն իսկ անոր որ սիրայօժար պիտի զոհէր իր կեանքը եթէ անով կարենար փրկել իր հոգեհատորինը եւ որ նետահար թռչունի մը պէս կը կողկողի զգալով իր անկարողութիւնը մահուան ճիրաններէն խլելու թանկագին աւարը, այսպիսի սրտաճմլիկ տեսարանի մը առջեւ ո՞վ կը վարանի ըսելու թէ սիրոյ տուայտանքը աւելի խոր է քան նոյն իսկ ֆիզիքական տառապանքը։

Մարդիկ, սակայն, իրենց սիրտը կը բանան սիրոյ չէ թէ անոր համար որ կ՚ուզեն ընդլայնել իրենց տառապելու ընդունակութիւնը, այլ ընդհակառակն անոր համար որ կ՚ուզեն ունենալ աւելի յորդահոս աղբիւր մը վայելքի եւ մխիթարութեան։ Եւ սէրը, ամէն բանէ առաջ, մարդկային սրտին վայելքի ընդունակութիւնն է որ կը մեծցնէ։ Բայց ինչպէս որ ստուերը անբաժան է լոյսէն ուր որ ընդդիմահար մարմին մը կայ մէջտեղ, նոյնպէս տառապանքը անբաժան է սէրէն ցորչափ չարիքը գոյութիւն ունի աշխարհի վրայ։ Ինչպէս վայելքը նոյնպէս տառա-

պանքը ճակատագրականօրէն լծորդուած է սիրոյ: Ուր որ սէր կայ հոն վայելքին հետ կայ տառապանքն ալ, ու մեծ սէրը ընդունակութիւնն է մեծ տառապանքի:

Սէրը իր խոնարհագոյն հանգրուաններուն մէջ, ուր մօտիկ դրացնութիւն ունի անձնասիրութեան հետ, կը ներկայանայ մեզի իբրեւ այն ազդակը որ մարդկային սրտին կը պարտադրէ տառապանքը: Մարդ հակառակ իր դժկամակութեանը, հակառակ իր անյօժարութեանը, կ'ստիպուի տառապելու՝ պարզապէս այն պատճառաւ որ իր սիրտը բնական կապերով կապուած է ուրիշ տառապողի մը հետ: Այս կարգէն է մօրկան տառապանքը մահամերձ զաւկին սնարին վերեւ:

Բայց այս չէ ամէնը: Սէրը ունի նաեւ իր բարձրագոյն ոլորտները ուր անիկա կը ներկայանայ մեզի իբրեւ ազդակը որ կամովին և գիտակից ընտրութեամբ ընդառաջ կ'երթայ տառապանքին երբ ասիկա ոչ մէկ կերպով չի պարտադրուիր իրեն: Սէրը իր այս բարձրագոյն ու մաքրագոյն հանգամանքին մէջ այնպիսի մեծութիւն մը կուտայ սրտին եւ այնպիսի համակրական զգայնութիւն մը որ անիկա ինքզինքը եղբայրացած կ'զգայ աշխարհի բոլոր տառապողներուն, բոլոր անկեալներուն հետ եւ սիրայօժար կը նուիրուի անոնց տառապանքը ամոքելու եւ զանոնք վերականգնելու նպատակին ի գին ամէն զոհողութեան: Եւ աւելի կայ: Այս սէրը կանգ չառներ թշնամութեան պատուարին առջեւ: Անիկա նոյնքան գուրգուրոտ աղապատանքով կը տարածուի թշնամիներուն որքան բարեկամներուն վրայ: Անխտիր ամէնուն համար զոհաբերելու եւ զոհուելու կիրքն է անիկա, գերագոյն թռիչը որուն ընդունակ է մարդկային սիրտը:

Եւ ի՛նչ չափով որ մարդ կրէ այս գերագնիւ կիրքը, նոյն չափով անիկա կը յօժարի բանալ ինքզինքը կամաւոր տառապանքի առջեւ: Ասոր համար է որ մարդկութեան Մեծ Եղբայրը՝ եղած է նաեւ մեծագոյն տառապողը դարերուն: Անոր մեծ սիրտը որ բովանդակ մարդկու-

թիւնը կ՚ընդգրկէ, տառապանքներու ամէնէն մեծն ու ցաւերու ամէնէն խորունկն ապրեցաւ Իր երկրաւոր կեանքին մէջ: Ոչ ոք Անոր պէս տառապեցաւ որովհետեւ ոչ ոք Անոր պէս սիրեց: Անոր խաչաչարչար մահը որ գերագոյն արտայայտութիւնն եղաւ Իր անձնազոհ սիրոյն, բիւրեղացումն էր այն ներքին տուայտանքներուն զորս մեղաւոր ու կորսուած աշխարհի մը փրկութեան հոգը կը պարտադրէր Իր մեծ սրտին: Ո՞վ կրնայ չափել խորութիւնը այն սիրոյն եւ մեծութիւնը այն վշտին որ խաչելութեան ֆիզիքական ցաւերն իսկ մոռցնելով աղաղակել տուին Անոր ի տես մարդկային մեղքին սեւութեան. «Հա՛յր, թողութիւն տուր անոնց, վասնզի չեն գիտեր ինչ կ՚ընեն»: Անոր վշտին խորութիւնը ըմբռնելու համար Անոր սրտին մեծութիւնն ունենալ հարկ է: Ի՞նչ խորունկ իմաստ կայ այն խօսքին մէջ որ Անոր համար ըսուած է. «Վիշտերու տէր եւ ցաւերու տեղեակ եղաւ»:

Յաճախ մարդկային հաւատքը կ՚անդամալուծուի ի տես չարերու յաջողութեան եւ Աստուծոյ հաւատացեալ զաւակներու տառապանքին: Հերովդէս գահին վրայ, Յովհաննէս Մկրտիչ բանտին մէջ. Պիղատոս դատաւոր, Յիսուս դատապարտեալ. Ագրիպպաս ազատ, Պօղոս շղթայակապ: Այս երեւոյթը խոտոր կը համեմատի կրօնքի վրայ սովորաբար մեր ունեցած գաղափարին հետ: Մենք կ՚ակնկալենք որ հաւատացեալները վայելեն յաջող ու երջանիկ կեանք, իսկ չարերը ըլլան անյաջող ու թշուառ: Այս վարկածը, սակայն, չարդարանար Քրիստոնէութեան ոգիին առջեւ որ անձնազոհ սէրն իսկ է: Իսկ սէրը որքան հոգեկան վայելքի նոյնքան տառապանքի ընդունակութիւնը կը լայնցնէ մարդուն մէջ: Քրիստոնէութիւնը տխրութեան եւ յուսահատութեան կրօնքը չէ երբեք, ընդհակառակն ուրախութեան եւ յոյսի կրօնքն է ան թէ՛ անհատին եւ թէ մարդկութեան համար: Քանի հաւատքը կենդանի է հաւատացեալին մէջ՝ անոր սիրտը պատարուն է ուրախութեամբ եւ յոյսով: Իսկ մարդկութեան

համար Քրիստոնէութիւնը կը նախատեսէ ապագայ մը որ երջանիկ է ու փառաւոր: Սակայն ցորչափ այդ խաչալին ճամբուն վրայ կը ցցուի մեղքը որ մեծագոյն արգելքն է անոր իրականացման, հարկ անհրաժեշտ է որ գոհաբերող սէրը քալէ տառապանքի առապարներէն՝ աշխարհի մեղքին բեռը զգալով իր ուսերուն վրայ եւ հետեւելով Անոր որ ըսաւ. «Խաչդ առ եւ եկուր իմ ետեւէս»:

ՄԵԾ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿԸ

Օրօրոցէն մինչեւ գերեզման մարդկային կեանքին անբաժանելիօրէն ընկերացող խորհրդաւոր իրականութիւնն է տառապանքը: Ինչ որ ալ ըլլան մեր կեանքի պայմանները՝ ուշ կամ կանուխ անիկա պիտի գայ իր լրջութիւնը դրոշմելու մեր ճակատներուն վրայ: Տառապանքը կեանքի օրէնքն է, եւ այնքան տիեզերական՝ որ կենդանական ու բուսական աշխարհներն իսկ զերծ չեն անոր տիրապետութենէն: Սա տարբերութեամբ միայն որ անոնց անինքնագիտակից կամ գիտակից հանգամանքը կ'ապահովէ անոնց մասնակի կամ ամբողջական զրահաւորում մը անոր սուր սլաքներուն դէմ: Մարդուն, սակայն, զլացուած է այս մխիթարութիւնն ալ: Անիկա պէտք է լիովին գիտակցի իր տառապանքին: Պէտք է չիթ առ չիթ քամէ ցմրուր բաժակը լեղիին որ կը մատուցուի իրեն՝ ըզգալով — պիտի ըսէի՝ ըմբոշխնելով — դառնութիւնը անոր մէն մի կաթիլին:

Կեանքի տնտեսութեան մէջ այսքան լայն տեղ գրաւող իրականութիւն մը անկարելի է որ չունենայ իր արժանաւոր դերը անոր ճակատագրի իրագործումին մէջ: Ծանծաղ մտածելակերպ մըն է որ անիմաստ անդթութիւն մը միայն կը գտնէ անոր մէջ: Աւելի խորաթափանց տեսութիւն մը, սակայն, կը հարկադրէ մեզ յար-

դանքով վերաբերուիլ սոյն խորհրդաւոր իրականութեան հանդէպ: Մարդկային մարմինին մէջ կան դեղձեր եւ գործարաններ որոնց դերը կամ բնախօսական արժէքը երկար ժամանակ անծանօթ մնացած է գիտնականին եւ որոնց, սակայն, կազմախօսական կարկառուն հանգամանքը — անոնց մեծութիւնը, օրինակի համար, կամ դիրքը — բնաւ տարակոյսի տեղ չէ թողուցած թէ բնախօսական յոյժ կարեւոր դեր մը ունենալու են անոնք կեանքի տնտեսութեան մէջ: Եւ իրօք ալ յետագայ հետազօտութիւններ ու գիւտեր չեն ուշացած վերջապէս լիովին արդարացնելու կազմախօսին ակնկալութիւնը որուն հիմը ուրիշ բան չէ եղած բայց եթէ հաւատքը տիեզերքի բանաւորութեան:

Արդ կարելի՞ է միթէ երեւակայել որ ֆիզիքական կալուածին մէջ բանաւոր տիեզերք մը անբանաւոր ըլլայ բարոյական մարդին մէջ: Երբ կը տեսնենք կեանքի տըն-տեսութեան մէջ այնքան լայն կիրառումը տառապանքի ազդակին՝ որուն գոյութիւնը կարելի չէ մեկնել սոսկ մարդկային պատասխանատուութեան հիմին վրայ, կը հարկադրուինք խորհելու թէ անիկա պէտք է ունենայ իր գոյութիւնն արդարացնող արժանաւոր նպատակ մը՝ մենք գտած ըլլանք զայն կամ ոչ:

Բայց այս գիւտն ընելու խոստմնալից մեթոտը չէ ուղեկորոյս թափառիլ հայեցողական տարտամութիւններու եւ իմաստասիրական վերացումներու անել բաւիղին մէջ՝ չշահարկուած քանքարին պէս թաշկինակին մէկ անկիւնը ծրարուած ու անգործ պահելով հասարակ ողջմըտութիւնը: Միակ արդիւնաւէտ ուղղութիւնն է կիրառումը գիտական մեթոտին կամ, որ նոյնն է, հասարակ ողջմտութեան որ ոչ թէ քննադատի յաւակնոտութեամբ այլ ուսանողի խոնարհամտութեամբ իրերը կ՚առնէ ինչպէս որ են եւ անոնց գործելակերպին ու արդիւնքներուն գննութեամբը կը ջանայ հասնիլ անոնց օրէնքներու եւ նպատակի գաղտնիքներուն: Ուրիշ խօսքով՝ կեան-

քի բարոյական եւ հոգեւոր մարզերուն մէջ ալ գիւտ մը ընելու, ճշմարտութեան մը հասնելու մեթոտն այն է ինչ որ կազմախօսն ու բնախօսը կը գործածեն ֆիզիքական կալուածին մէջ: Եւ ասիկա այն հին մեթոտն է զոր Քրիստոս կիրառեց հոգեկան աշխարհի խուզարկումին մէջ եւ զոր դարեր յետոյ մարդիկ սկսան կիրարկել ֆիզիքական աշխարհին մէջ ալ եւ կոչեցին զայն մակածական կամ գիտական մեթոտ:

Արդ հարեւանցի ակնարկով մ'իսկ կարելի է տեսնել մէկ քանին այն կարեւոր դերերէն զոր տառապանքը կատարած է ու կը կատարէ մարդկութեան կեանքին մէջ, եւ որոնցմէ ոմանց ակնարկած ենք արդէն մեր խորհրդածութիւններու ընթացքին: Հոս թող ներուի մեզ մասնակի քաղուած մը:

Նախ՝ տառապանքը, մանաւանդ այն որ բնական ազդակներու գործունէութենէն կը պարտադրուի մարդուն առանց իր պատասխանատուութեանը, յայտագործիչն ու զարթուցիչն եղած է անոր մտքին թագուն կարելիութիւններուն եւ նիրհող կարողութիւններուն եւ մղած է զանի դէպի բարձունքը գիտութեան եւ քաղաքակրթութեան: Մարդկային միտքը, երբ դիւրութիւններէ շրջապատուած է, հակամէտ է անձնատուր ըլլալու մեղկացնող երեւակայութիւններու եւ մնալու անգործ ու գրեթէ անգիտակից ինքզինքին: Զանի ցնցող, արթնցնող ու գործի մղող մեծ գրգիռներ կամ խթաններ պէտք են: Եւ ահա այդ բարեբար գրգիռներէն ոմանք են որ կը հրամցուին իրեն բնական միջավայրէն՝ տառապանքի ձեւին տակ: Այսօրուան նրբարուեստ ճարտարապետութիւնը, օրինակի համար, իր գոյութիւնը կը պարտի այն տառապանքներուն որոնց ենթարկուած էր նախամարդը իր անտառաբնակ կեանքին մէջ՝ գրեթէ անպաշտպան խաղալիկը ըլլալով կլիմայական ծայրայեղութիւններու եւ բացօթեայ կեանքի այլազան վտանգներուն: Դարձեալ արդի բժշկական ու վիրաբուժական ճարտարութեան մայրն ու դայեակն ե-

ղած է այն ֆիզիքական տառապանքը որ զանազան հիւանդութիւններու ձեւին տակ բաժինն եղած է մարդուն իր գոյութեան առաջին օրերէն ի վեր։ Ֆիզիքական տառապանքը բառնալու կամ գէթ ամոքելու հարկէն խթանուելով է որ մարդկային միտքը իր գերագոյն ճիգերէն մէկն ըրած է թափանցելու առողջապահութեան եւ դարմանումի գաղտնիքներուն։ Եւ այս մարզին մէջ իր յաջողութիւնը հրաշագործութեան աստիճաններուն հասցուցած է գրեթէ։

Բայց, պիտի առարկուի գուցէ, լաւագոյն չէ՞ր ոչ կլիմայական ծայրայեղութիւններ ունենալ եւ ոչ ալ ճարտարապետութիւն, ո՛չ ախտեր՝ եւ ոչ ալ բժշկական կամ վիրաբուժական արուեստ, ըստ Թրքական առածին՝ որ կը յանձնարարէ Դամասկոսի ճերմակ շաքարին վայելքէն հրաժարիլ՝ չտեսնելու համար Արաբին սեւ երեսը։ Պէտք է, սակայն, մտաբերել թէ միջավայրի անհարթութիւններուն խթանումովը մարդուն պարտադրուած պայքարին ու մաքառումին ամէնէն կարեւոր, ամէնէն չնորհաւորելի արդիւնքը չէ՝ իրագործուած քաղաքակրթութիւնը — թանկարժէք թէեւ ըստ ինքեան — այլ զարգացումը մարդկային անձնաւորութեան՝ ֆիզիքապէս, իմացապէս ու բարոյապէս. արդիւնք մը որ անբաղդատելիօրէն աւելի արժէքաւոր է քան արտաքին անպայքար, հանգստաւէտ, դրախտային կեանքի մը լճացումէն։

Դարձեալ՝ տառապանքը իր ազդարարի դերովը պահապան հրեշտակն եղած է մարդուն։ Երբ մեր ֆիզիքական կամ բարոյական կեանքին մէջ կը գործենք սխալներ, անոնց բնական հետեւանքը կը պարտադրուի մեզի տառապանքի ձեւին տակ։ Ու այդ տառապանքն է որ ազդարարն եւ յուշարարը կ՚ըլլայ մեզի մեր սխալին կամ մեղանչումին եւ մեզ կ՚զգուշացնէ մեր վնասակար ուղղութեանը մէջ յարատեւելէ։ Գլխու ցաւ մը կամ խղճի խայթ մը կ՚ազդարարէ մեզ թէ մեղանչած ենք ֆիզիքական կամ

հոգեկան առողջապահութեան օրէնքին դէմ եւ պէտք է իսկոյն փոխենք մեր ընթացքը։

Առանց այդպիսի բարերար ազդարարութեան մը պիտի շարունակէինք մեր սխալ ընթացքը անգիտակցաբար՝ մինչեւ վտանգի գիծը ու կործանման եզրը։

Եւ յետոյ տառապանքը յայտնագործողն է թաքուն սէրերու։ Մարդկային սիրտը յաճախ հաղիւ թէ կը գիտակցի սիրոյն զոր ունի ուրիշի մը հանդէպ, մինչեւ որ անոր համար տառապելու հարկը երեւան հանէ այդ սէրը իր բովանդակ ծաւալովը։ Տան մէջ փոքրիկն Անոյշ գուցէ կը խորհի թէ չի սիրեր իր կրտսեր եղբայրը փոքրիկն Արսէն, որ իր չարաճճիութիւններով նեղութիւն կուտայ անոր յաճախ։ Եւ ո՞վ գիտէ, գուցէ երբեմն իր փոքրիկ ուղեղին մէջէն կ'անցնէ անխոստովանելի խորհուրդը թէ աւելի լաւ պիտի ըլլար եթէ ունեցած չըլլար եղբայր մը։ Բայց կուգայ օր մը ուր եղբայրը վտանգաւոր հիւանդութեան մը տենդովը կ'այրի կրակներու մէջ, եւ նէ անոր սնարին վերեւ առաջին անգամն ըլլալով իր փոքրիկ սրտին խորը կ'զգայ ցայն վայր իրեն անծանօթ գալարումը վշտին զոր եղբայրիկին հիւանդութիւնը կը ծնցնէ հոն եւ ուր հիմա կը գտնէ պատրաստակամութիւնը զոհելու ամէն բան եթէ միայն անոր կեանքը շնորհուի իրեն։ Ու ինքն ալ կը զարմանայ թէ որչա՜փ կը սիրէ եղեր իր եղբայրը։ Ո՛վ որ չէ տառապած սիրելիին համար, չի գիտեր չափը սիրոյն զոր ունի կամ ունենալ կը կարծէ անոր հանդէպ։

Եւ տառապանքը չէ թէ միայն յայտնագործողն է թաքուն սէրերու, այլ նաեւ ստեղծողը նոր համակրութիւններու։ Ուրիշներու տառապանքին հանդէպ անկեղծ համակրութեամբ վերաբերուելու համար պէտք է որ մարդ ինք տառապած ըլլայ։ Այն սիրտը որ վշտի մոգական գաւազանին հպումը չէ զգացած՝ պաղ է ու անտարբեր ուրիշներու վշտին հանդէպ։ Տառապող մարդկութեան հանդէպ ամէնէն խորունկ համակրութեամբ բաբախող սրտերն

հոգեկան առողջապահութեան օրէնքին դէմ եւ պէտք է խկոյն փոխենք մեր ընթացքը։

Առանց այդպիսի բարերար ազդարարութեան մը պիտի շարունակէինք մեր սխալ ընթացքը անգիտակցաբար՝ մինչեւ վտանգի գիծը ու կործանման եզրը։

Եւ յետոյ տառապանքը յայտնագործողն է թաքուն սէրերու։ Մարդկային սիրտը յաճախ հազիւ թէ կը գիտակցի սիրոյն զոր ունի ուրիշի մը հանդէպ, մինչեւ որ անոր համար տառապելու հարկը երեւան հանէ այդ սէրը իր բովանդակ ծաւալովը։ Տան մէջ փոքրիկն Անոյշ գուցէ կը խորհի թէ չի սիրեր իր կրտսեր եղբայրը փոքրիկն Արսէն, որ իր չարաճճիութիւններով նեղութիւն կուտայ անոր յաճախ։ Եւ ո՞վ գիտէ, գուցէ երբեմն իր փոքրիկ ուղեղին մէջէն կ՚անցնէ անխոստովանելի խորհուրդը թէ աւելի լաւ պիտի ըլլար եթէ ունեցած չըլլար եղբայր մը։ Բայց կուգայ օր մը ուր եղբայրը վտանգաւոր հիւանդութեան մը տենդովը կ՚այրի կրակներու մէջ, եւ նէ անոր սրնարին վերեւ առաջին անգամն ըլլալով իր փոքրիկ սրտին խորը կ՚զգայ ցայն վայր իրեն անծանօթ գալարումը վշտին զոր եղբայրիկին հիւանդութիւնը կը ծնցնէ հոն եւ ուր հիմա կը գտնէ պատրաստակամութիւնը զոհելու ամէն բան եթէ միայն անոր կեանքը շնորհուի իրեն։ Ու ինքն ալ կը զարմանայ թէ որչա՜փ կը սիրէ եղեր իր եղբայրը։ Ո՛վ որ չէ տառապած սիրելիին համար, չի գիտեր չափը սիրոյն զոր ունի կամ ունենալ կը կարծէ անոր հանդէպ։

Եւ տառապանքը չէ թէ միայն յայտնագործողն է թաքուն սէրերու, այլ նաեւ ստեղծողը նոր համակրութիւններու։ Ուրիշներու տառապանքին հանդէպ անկեղծ համակրութեամբ վերաբերուելու համար պէտք է որ մարդ ինք տառապած ըլլայ։ Այն սիրտը որ վշտի մոգական գաւազանին հպումը չէ զգացած՝ պաղ է ու անտարբեր ուրիշներու վշտին հանդէպ։ Տառապող մարդկութեան հանդէպ ամէնէն խորունկ համակրութեամբ բաբախող սրտերն

ԱՍՏՈՒԾՈՑ ՀՐԵՇՏԱԿՆԵՐԸ

Ամէն բարդ մեքենականութեան մէջ, որ բանաւորութեան դրոշմը կը կրէ, կ'ակնկալուի իրաւամբ որ գոյութիւն ունենայ ծայրագոյն նպատակ մը որուն արբանեկեն բոլոր մասերն անխտիր: Երբ ներս մտնենք արդի հսկայ գործարանի մը դռնէն, մեր առաջին տպաւորութիւնը պիտի ըլլայ շուարում մը ի տես բազմաթիւ, բազմազան մեքենաներու որոնց ըստ երեւոյթին անկապակից շարժումները անկարելի պիտի ըլլայ մեզ մէկ ակնարկով զուգորդել միակ ու տիրական նպատակի մը: Բայց երբ համբերութիւնն ունենանք խնամով զննելու եւ ուսանենելու բովանդակ մեքենականութիւնը, պիտի գտնենք թէ կա՛յ վերջնական նպատակ մը որու իրագործումին հետ հեռուէն կամ մօտէն աղերսուած են բոլոր մասերն ու շարժումները մեծ կամ պզտիկ, եւ թէ հոն գոյութեան իրաւունք չէ ստացած ամենափոքր պտուտակ մ'իսկ որ զուրկ ըլլայ նպատակին ծառայողի հանգամանքէն:

Իրականութիւնը ասկէ տարբեր չի կրնար ըլլալ նաեւ մարդկային կեանքին մէջ ըստ որում բանաւոր տիեզերքի մը մաս կը կազմէ ան: Կեանքի բարդ մեքենականութեան բոլորը մասերը նպատակի մը շուրջ է որ կը թաւալին, եւ ամէն շարժում՝ ամէն երեւոյթ իր նշանակութիւնն ու արժէքը կը գտնէ ոչ թէ ինքն իր մէջ այլ այն նպատակին մէջ որուն կ'արբանեկէ: Եւ ծայրագոյն նպատակին ուղիղ ճշդումն է որ լուսաւոր հասկնալիութիւնով մը կ'ողողէ մեքենականութեան բոլոր մասերը վերէն վար: Եթէ միջոց մը առնուի իբր նպատակ, անոր արբանեկող վարի մասերն ու շարժումները հասկնալի կ'ըլլան որոշ չափով մը, բայց վերնագոյնները որոնց ան կ'արբանեկէ՝ կը մնան անհասկնալի ու անմեկնելի:

Այսպէս տառապանքն ալ, իբրեւ մեր բարդ կեանքի կարկառուն երեւոյթներէն մին, ա՛յն ատեն միայն իր իսկական նշանակութիւնովը պիտի պարզուի մեր տեսու-

թեան՝ երբ դիտուի կեանքի գերագոյն նպատակի բար-
ձունքէն: Դաստիարակի դերը զոր ան կը կատարէ կեան-
քի ֆիզիքական ու բարոյական մարզերուն մէջ, յոյժ գը-
նահատելի թէեւ ըստ ինքեան, չի ներկայացներ զանի իր
իսկական հանգամանքին մէջ: Տառապանքի նշանակու-
թիւնը լաւագոյնս կրնայ հասկցուիլ երբ անոր նայուի
հոգեւոր կեանքի դիտակէտէն: Վասն զի կեանքի գերա-
գոյն նպատակը ո՛չ ֆիզիքական է եւ ոչ բարոյական, հո-
գեւոր է:

Մարդ իբրեւ հոգի, այսինքն իբրեւ անձնաւոր էակ,
իր յագուրդը կրնայ գտնել միայն բարեկամութեանը մէջ
անձնաւոր Աստուծոյ որ գերագոյն նպատակն է իր կեան-
քին: Բայց ան վարէն ժառանգած իր բնազդներուն դըր-
դումովը կը հակամիտի միշտ վարի բաներուն մէջ փընտ-
ռելու իր գոհացումը: Իսկ Աստուած, անհունապէս բա-
րի, իր Հոգիովը զանի շրջապատած՝ անընդհատ կը գոր-
ծածէ այլազան միջոցներ անոր ուշադրութիւնը դարձը-
նելու տեսանելիէն դէպի անտեսանելի իրականութիւնը
իր բարեկամութեան:

Ու այդ միջոցներուն ամէնէն ազդեցիկներէն մէկն է
տառապանքը:

Օրօրոցէն մինչեւ գերեզման անխոնջ փնտռող մըն է
մարդը: Կը փնտռէ բան մը որուն պարապը կ'զգայ իր
սրտին մէջ եւ զոր չի կրնար անուանել եւ կամ սխալ կ'ան-
ուանէ: Իր բոլոր տենդոտ շարժումները ի խնդիր գի-
տութեան, հարստութեան, համբաւի, ժողովրդականու-
թեան, ազդեցութեան, վայելքի, հաճոյքի եւ երջանկու-
թեան կը մատնեն իր սրտին վրդովանքը որ չի կրնար հան-
դարտիլ մինչեւ որ ան չգտնէ իր ճշմարիտ կեդրոնը: Իր
փնտռտուքին մէջ ամէն ուր որ իր գլուխը կը զարնէ՝ ան-
կէ կ'ընդունի հարուած մը, վէրք մը, յուսախաբութիւն
մը: Տառապանքը իր բազմադիմի ձեւերով կը հետա-
պընդէ զանի մինչեւ որ համոզէ թէ սխալ տեղ կը փնտռէ
իր սրտին ցանկութիւնը եւ առաջնորդէ զանի վերջապէս

Աստուծոյ բարեկամութեանը: Վասն զի, ինչպէս կ'ըսէ Սուրբն Օգոստինոս, Աստուած Իրեն համար ստեղծեց մարդը որ չի կրնար ճաշակել հանգիստ եւ խաղաղութիւն մինչեւ որ չգտնէ զԱնի:

Ու երբ մարդը կը հասնի վերջապէս այդ երջանիկ վախճանին, կը գտնէ զԱստուած եւ իր բոյնը կը դնէ Անոր հայրական սրտին մէջ որ բացուած է իրեն Քրիստոսով, ու հոգեւոր կեանքի, Աստուծոյ բարեկամութեան, երանաւէտ բարձունքէն վար կը նայի այն փշաւէտ ճամբուն վրայ որ հասցուցած է զինք հոն, երբեմնի դժնետեսիլ տառապանքներուն մէջ կը տեսնէ Աստուծոյ լուսաւոր հր-րեշտակները որոնք գուրգուրոտ հոգածութեամբ շրջապատած են զինք իր բովանդակ կեանքին մէջ եւ դժուարին բայց ապահով ճամբաներէ առաջնորդած են զինք կեանքի բարձրագոյն հանգրուանին: Անիկա սրտի զեղումով կ'օրհնէ խաչը որ մօտ տարած է զինք Աստուծոյ, կ'օրհնէ կորուստները որ առաջնորդած են զինք մեծ գիւտն ընելու: Անիկա է որ լիովին կը հասկնայ հիմա Սաղմոսերգուին բացագանչութիւնը — «Աղէ՛կ եղաւ ինծի որ վշտացայ»: Անիկա է որ կը հասկնայ ճշմարիտ նշանակութիւնը Յակոբի սանդուխին՝ եւ անոր վրայէն ելեւէջող հրեշտակները իրենց անուններովը կը ճանչնայ — Աղքատութիւն, Հիւանդութիւն, Յուսախաբութիւն...: Ի՜նչ դժոխային աններդաշնակութիւն էր զոր կ'ստեղծէին անոնք իր սրտին մէջ, երբ վարը ձորին մէջ կը թափառէր ինք. բայց հիմա բարձունքին վրայէն բարեբար ոգիներու թեւաբախումը միայն կը լսէ անոնցմէ:

Տառապանքը, սակայն, իր առաջնորդ հրեշտակի դերը յաջողութեամբ ի գլուխ հանելէ վերջն ալ աւարտած չըլլար տակաւին իր գործը: Անիկա ունի նաեւ պահապան հրեշտակի դերը զոր պէտք է կատարէ նոյնքան համբերութեամբ: Մարդ գերագոյն երանութեան հասնելէ, Աստուծոյ բարեկամութեան քաղցրութիւնը ճաշակելէ վերջն ալ ենթակայ է անկումի: Նոյն իսկ հոգեւոր վայելքները

մարդկային տկարութեան համար դուռ կը բանան նոր փորձութիւններու։ Հոգեւոր հպարտութիւնը անոր ոտքերուն առջեւ լարուած թակարդներ են որոնցմէ մէկուն կամ միւսին մէջ կրնայ բռնուիլ ան ուշ կամ կանուխ։ Վարէն եկող բնազդները նուաճուած են թէեւ, բայց մեռած չեն, օր մը չէ օր մը կրնան անոնք իրենց ձայնը լսելի ընել վերստին, իրենց գոյութիւնը չեշտել եւ կեանքի իրաւունք պահանջել յամառօրէն։ Ո՞վ պիտի զգուշացնէ զանի վտանգին առջեւ, ո՞վ պիտի զգաստացնէ զանի անկումի պարագային եթէ ոչ, ի մէջ այլոց նաեւ, պահապան հրեշտակը տրամութեան եւ տառապանքի։

Տառապանքի հրեշտակին որչա՜փ բան կը պարտին բոլոր այն ընտրեալ հոգիները որոնք նեղութիւնները սանդուխ բրած՝ վեր բարձրացած են դէպի ոլորտները սրբութեան ու զոհողութեան կեանքին, ուր Աստուծոյ բարեկամութիւնը անպատրուակ կը փայլէր եւ ուրկէ օրհնութեան անձրեւներ վար կը ղրկուէին ծարաւահիւծ հոգիներուն։ Ու նոյն իսկ Քրիստոս «Թէպէտ Ինք Որդի է, բայց իր չարչարանքներէն հնազանդութիւն սորվեցաւ, եւ երբ կատարուեցաւ, բոլոր իրեն հնազանդողներուն յաւիտենական փրկութեան պատճառ եղաւ»։

Բնութեան մէկ օրէնքն է որ երբ Փիզիքական ոյժ մը իր ճամբուն վրայ բաղխի հզօր արգելքի մը՝ կը փոխուի ուրիշ ոյժի մը։ Երբ, օրինակի համար, օդին մէջէն արագութեամբ սուրացող գնդակ մը ընդհարի ժայռի մը, կը կասի. բայց անոր շարժումը չի կորսուիր, այլ կը վերածուի ջերմութեան։ Կամ երբ ջրվէժի մը բարձրէն գահավիժող ջուրերը կը բաղխին վարի յատակին, անոնց շարժումին մեծ թափը կը փոխուի ջերմութեան կամ ելեկտրականութեան։ Դարձեալ երբ ելեկտրական հոսանք մը իր ճամբուն վրայ հանդիպի ընդդիմութեան՝ կը փոխուի լոյսի եւ ջերմութեան։

Ասոր նման բան մըն է որ տեղի կ'ունենայ մարդկային կեանքին մէջ։ Երբ անձնամոլ կեանքի մը վազքը կը

բաղխի անյաջողութեան եւ տառապանքի ժայռին, ներքին կեանքին մէջ կրնան յառաջ գալ հոգեւոր օրհնութիւններ որոնք անհամեմատ ճոխութեամբ կը փոխարինեն արտաքին կորուստը եւ անոր առթած հոգեկան տուայտանքը: Երանի՜ անոնց որ գիտեն տառապանքներէն օգտուիլ հոգեւորապէս եւ զանոնք պատուանդան ընելով բարձրանալ դէպի Աստուած: Բայց հակառակն ալ կրնայ պատահիլ: Տառապանքը ոմանց ներքին կեանքին մէջ փոխանակ վերածուելու հոգեւոր օրհնութիւններու, կը վերածուի ընդհակառակն դառնութեան, խստասրտութեան եւ Աստուծոյ դէմ ըմբոստութեան: Ո՞վ կրնայ նկարագրել դժոխքը որ կը բորբոքի հոն:

Չարիքի հարցը իր բոլոր փուլերուն մէջ լուծել տըրուած չէ մարդուն: Անիկա մասամբ պիտի պահէ իր խորհրդաւոր առեղծուածայնութիւնը գուցէ առ յաւէտ: Ինչ որ ստուգապէս գիտենք սա է թէ տառապանքը անխուսափելի է, բայց նաեւ վերածելի է բարոյական եւ հոգեւոր օրհնութիւններու: Մարդուն համար կենսական ու գործնական հարցն այն չէ թէ ի՞նչպէս պիտի կարենայ թափանցել անոր գաղտնիքին, այլ թէ ի՛նչպէս պիտի գործածէ զայն: Իր ներքին կեանքին մէջ պիտի վերածէ՞ զայն հոգեւոր շինարար ուժերու, թէ պիտի փոխարկէ զայն դժոխքի մը լափլիզող բոցերուն:

Ու մարդկային կամքն է որ պիտի վճռէ հոս:

ԶԱՍՏՈՒԱԾ ՏԵՍՆԵԼ

«Երանի անոնց որ սրտով մաքուր են, ինչու որ անոնք պիտի տեսնեն զԱստուած» ըսաւ Յիսուս:

Ասիկա կ'ենթադրէ երկու բան: Նախ՝ թէ մասնաւոր իմաստով Աստուած տեսանելի է: Երկրորդ՝ թէ այդ տեսութեան գործարանը աչքը չէ, միտքն ալ չէ, սիրտն է:

Մենք վարժուած ենք միշտ տեսնելու գաղափարին հետ զուգորդել աչքը՝ իբրեւ միակ գործարանը տեսողութեան: Ուստի երբ կը խօսուի զԱստուած տեսնելու վրայ, հակամէտ ենք խորհելու թէ քօղի ետեւ ծածկուած էակ մըն է Աստուած, մարդկային տեսանելի կերպարանքով, որ երբեմն կ'երեւի սուրբ մարդոց մարմնաւոր աչքերուն:

Աւելորդ է ըսել թէ ասիկա տղայական ու սխալ գաղափար մըն է: Աստուած անտեսանելի է մարմնաւոր աչքերու, վասն զի անձնաւոր էակ է, եւ անձնաւորութիւնը միշտ անտեսանելի է մարմնաւոր աչքերու: Ու անձնաւորութիւնը որչափ կատարեալ ըլլայ, անոր անտեսանելիութեան այս հանգամանքն ալ այնչափ կը մօտենայ բացարձակութեան:

Մենք մարդիկս, իբրեւ անձնաւոր էակներ, զիրար չենք կրնար տեսնել մարմնաւոր աչքերով: Ֆիզիքական կերպարանքին ետեւ սքօղուած անձնաւորութիւնը անտեսանելի է: Մայրը չի կրնար տեսնել իր զաւակը որուն համար իր կեանքն իսկ տալու պատրաստ է, եւ ոչ ալ զաւակը կրնայ տեսնել իր մայրը որուն կը պարտի իր կեանքը: Բարեկամը անտեսանելի է իր բարեկամին, սիրահարը՝ իր սիրելին: Տարօրինակօրէն ճշմարիտ է թէ իւրաքանչիւր անհատ կ'ապրի, կը շարժի, կը գործէ անձնաւոր էակներու ընկերութեան մը մէջ, որուն անդամները անտեսանելի են իրեն, ինչպէս ինքն ալ անոնց:

Անձնաւորութեան այս անտեսանելի հանգամանքը, սակայն չի նշանակեր թէ անձնաւորութիւնը անիրական է: Ընդհակառակն տեսանելի ոչ մէկ բան կայ որուն զո-

յութեանը այնչափ վստահ ենք որչափ մեր եւ ուրիշներու անտեսանելի ներքին իրականութեանը: Բնազդաբար կ'զգանք թէ տեսանելիութիւնը պայման չէ իրականութեան, եւ առանց պատրանքի երկիւղն ունենալու՝ հաղորդակցութեան մէջ կը մտնենք իրարու հետ:

Մեր բոլոր հաղորդակցութիւնը իրարու հետ նշանացի կը կատարուի: Մարմինը կը գործածենք իբրեւ միջոց այդ նշանացի հաղորդակցութեան: Նայուածք, դէմքի արտայայտութիւն, շարժուձեւեր, ձայն եւ հնարուած լեզու սովորական նշաններն կամ միջոցներն են որով անտեսանելի անձնաւորութիւն մը կ'արտայայտուի ուրիշ անտեսանելի անձնաւորութեան մը: Ասիկա իր իսկութեանը մէջ բնաւ տարբերութիւն չունի, օրինակի համար, բանակներու մէջ լոյսի կամ դրօշակի միջոցով կատարուած հաղորդակցութենէ:

Նշանացի հաղորդակցութիւն մը կատարեալ չի կրնար ըլլալ բնականաբար: Անտեսանելի կամ, որ նոյնն է, հոգեւոր աշխարհին իրադարձութիւնները իրենց բոլոր նրբերանգութիւններով ճշդիւ պատկերացնելու համար անբաւական են նշանացի հաղորդակցութեան մեր տրամադրելի միջոցները: Ասկէ՛ է որ մարդերու միջեւ յաճախադէպ են թիւրիմացութիւններ եւ անհամաձայնութիւններ: Ասկէ՛ է նաեւ հոգեւոր փորձառութիւններու անբացատրելի հանգամանքը: Ասկէ է որ անձնաւորութիւն մը որչափ աւելի բարձր ըլլայ ու խորունկ, այնչափ աւելի դժուարահասկնալի կ'ըլլայ, վասն զի այնչափ աւելի անբաւական կ'ըլլան նշանացի հաղորդակցութեան սովորական թանձրացեալ միջոցները արտայայտելու անոր հոգեկան կեանքին ամենանուրբ երանգները:

Յիսուսի աշակերտները — քանի մը ձկնորսներ ու մաքսաւորներ — երեք ու կէս տարիի չափ ապրեցան Անոր հետ ամենասերտ մօտաւորութեան ու մտերմութեան մէջ, բայց չկրցան տեսնել զԱնիկա ինչպէս որ էր իր ներքին անձնաւորութեանը մէջ: Եւ Յիսուս իր կեանքի վերջին

օրերուն իսկ չվարանեցաւ անոնց ըսելու թէ տակաւին չէին տեսած զինքը։ «Եթէ զիս ճանչնայիք իմ Հայրս ալ կը ճանչնայիք» ըսաւ անոնց։ Ու Փիլիպպոսի միամիտ հարցումին պատասխանեց ըսելով. «Այսքան ժամանակ ձեզ հետ եմ, եւ զիս չճանչցա՞ր, Փիլիպպոս․ ան որ զիս տեսաւ Հայրը տեսաւ»։

Անձնաւորութիւն մը ճանչնալու, անոր գաղտնիքին թափանցելու, ուրիշ խօսքով, զայն տեսնելու համար բաւական չէ ֆիզիքական մօտաւորութեան մէջ ապրիլ անոր հետ, պէտք է հոգեկան շփում, հոգեկան համակրութիւն ունենալ անոր հետ։ Անոր թրթռումներուն պատասխանող լար մը ունենալու է իր հոգիին, իր անձնաւորութեան խորը։ Երբ թելաւոր կամ լարաւոր բազմաթիւ նուագարաններու ներկայութեան ջութակի մը մէկ լարը թրթռացուի, այդ թրթռումին կը պատասխանեն համակրութեամբ՝ լուռ նուագարաններուն այն թելերը միայն որ միեւնոյն թրթռումին ընդունակութիւնն ունին իրենց մէջ, միւսները անտարբեր կը մնան։ Դրամէ, զգայական հաճոյքներէ կամ փառամոլութենէ անդին ուրիշ չահագրգռութիւն չունեցող սիրտ մը անընդունակ է հասկնալու Միլտոն մը, Մոցարդ մը, Հիւկօ մը, Սոկրատ մը, ո՛ւր կը մնայ Յիսուս մը։

Աստուած հոգի է, այսինքն անձնաւոր էակ է․ եւ Յիսուս իրաւունք ունէր երբոր ըսաւ թէ զԱնիկա տեսնելու գործարանը աչքը չէ, սիրտն է։ Աչքը կամ ակնոցը մաքրելն օգուտ մը չունի, սիրտը մաքրել պէտք է։

Աստուած իբրեւ կատարեալ Անձնաւորութիւն — չէ թէ թերակատար ինչպէս որ մարդն է — շատ աւելի դիւրութիւն ունի ինքզինքն արտայայտելու քան որչափ մարդն ունի։ Անիկա չէ թէ միայն նիւթական տիեզերքի նշանացի բառարանին բովանդակ բառամթերքը կը գործածէ ինքնարտայայտութեան համար, հապա նաեւ եւ մանաւանդ իր Հոգիին ուղղակի ու խորհրդաւոր հպումովը ինքզինքը կ՚արտայայտէ մարդկային հոգիին իբրեւ բարեկամ

անձնաւոր Ոյժ մը պատրաստ գործակցելու անոր՝ ամէն բարի, ազնիւ, այլասիրական ձեռնարկի մէջ:

Հակառակ անոր որ Աստուծոյ ինքնարտայայտութեան միջոցները կատարեալ են իր Անձնաւորութեանը պէս, մենք վարժուած ենք խորհելու թէ Աստուած համր է, չի կրնար խօսիլ, չի կրնար արտայայտուիլ, ու երբ մենք Իրեն կը խօսինք աղօթքով՝ չի կրնար պատասխանել: Այս խորհելակերպը մեզի բնական դարձած է այն պարզ պատճառով որ իրապէս Աստուծոյ հետ հաղորդակցելու դրական փորձառութիւնը չենք ունեցած շատերս: Ու այս երեւոյթին պատճառը Աստուծոյ մէջ կը փնտռենք՝ կարծելով թէ Անո՛ր է որ կը պակսի ինքնարտայայտութեան կարողութիւնը կամ դիւրութիւնը: Բնաւ մեր միտքէն իսկ չենք անցներ թէ մեզի՛ է որ կը պակսի զԱնի տեսնելու, զԱնի հասկնալու ընդունակութիւնն ու յարմարութիւնը, մե՛ր սրտին է որ կը պակսի այն լարը որ պիտի պատասխանէր Անոր Հոգւին գերանուրբ թրթռումներուն:

Եւ ահա այս ճշմարտութիւնն է զոր Յիսուս կ'ուզէ շեշտել երբ կ'ըսէ. «Երանի անոնց որ սրտով մաքուր են, ինչու որ անոնք պիտի տեսնեն զԱստուած»: Անիկա ըսել կ'ուզէ. Աստուած շատ աւելի մօտ է ձեզի քան ձեր ընկեր արարածները եւ շատ աւելի դիւրութիւն ունի ինքզինքը արտայայտելու ձեզի քան ձեր նմանները որոնք նշանացի արտայայտութեան խեղճ միջոցէն զատ ուրիշ միջոց չունին ինքնարտայայտութեան: Բայց այն միակ գործարանը, սիրտը, որ պիտի կրնար Անկէ եկած հոգեւոր թրթռումներն ընդունիլ, գրաւուած է ուրիշ բաներով, մաքուր չէ, խաթարուած է: Մաքուր թող ըլլայ ձեր սիրտը, եւ պիտի գտնէք թէ աւելի բնական, աւելի դիւրին է տեսնել զԱստուած քան ձեր ընկերը:

Բայց միթէ մարդ կրնա՞յ մաքրել իր սիրտը: Չէ՞ որ Աստուած միայն կարող է կատարել այդ մաքրագործումը: Ճշմարիտ է: Բայց պէտք է ուշադրութիւն դարձնել սա կէտին թէ Քրիստոսի պահանջը չէ մեզմէ սրտի մաքրա-

գործում, այլ սրտի մաքրութիւն։ Վասն զի Ան գիտէ որ մարդ առանձինն՝ առանց Աստուծոյ գործակցութեան կարող չէ իր կեանքը մաքրել ունակութեամբ տարրացած մեղքերէ եւ ոչ ալ իր սիրտը ազատել մեղքի բռնակալութենէն։ Բայց մէկ բան կրնայ ընել ու պէտք է որ ընէ — կրնայ անկեղծօրէն բաղձալ Աստուծոյ, ինչպէս կը բաղձար դրամի, հաճոյքի կամ փառքի։ Ու երբ մարդ իր տրամադրութիւններուն մէջ այս փոփոխութիւնն ընելու անկեղծօրէն յօժարի, մնացած մաքրագործումը Աստուած պիտի կատարէ ենթակային գործակցութեամբը։ Ուրիշ խօսքով Աստուած Ինք պիտի մաքրէ սիրտն ալ կեանքն ալ եթէ անկեղծ յօժարութիւնն ու տրամադրութիւնը գտնէ մեր մէջ, եթէ մեր կամքը անձնատուր ըլլայ Իրեն։

Ո՛Վ ՍԷՐ ՈՐ ՉԵՍ ԼՔԵՐ ԶԻՍ ԲՆԱՒ

O LOVE THAT WILT NOT LET ME GO

Ո՛վ Սէր որ չես լքեր զիս բնաւ,
Յոգնած հոգւոյս հանգիստն ես Դուն․
Կեանքըս Քեզ ետ կուտամ կամաւ,
Որ մէջ խորքիդ անհուն, անքաւ
Ըլլայ ան նոխ, յորդուն։

Ո՛լ Լոյս, ուղղիչ ճամբուս մոլար,
Կանթեղս առկայծ կուտամ Քեզի․
Սիրտս ետ կուտայ շողն իր տրկար,
Որ ան լոյսիդ մէջ Քու պայծառ,
Յըստակ ու ջինջ փայլի։

Ո՛վ խինդ որ ինծ կուտաս խրախոյս,
Քեզի ընդ միշտ իմ սիրտս է բաց․
Աղեղն ամպէն կուտայ ինծ յոյս
Թէ այգն, երբ մութ ըստուերք տան խոյս,
Պիտի ըլլայ անլաց։

Ո՛վ խաչ, բարձն իմ յոգնած գըլխին,
Քեզմէ չուզեր փախչիլ իմ անձ․
Մեռած փառքերս կուտամ հողին
Որ իր կարմիր ծոցէն կրկին
Ծըլի նոր կեանք մ'անանց։

Թրգմ․

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԻՒՆԸ

Եկեղեցիին հիմը պատմութեան եւ փորձառութեան Քրիստոսն է: Հաւատացեալը երբ պատմութեան Յիսուսը կը գտնէ իր ներքին փորձառութեանը մէջ իբրեւ Յարուցեալ ու կենդանի Քրիստոս, իր անձնական Փրկիչն ու բարեկամը, որ իրապէս ազատած է զինքը մեղքի յանցապարտութենէն ու կապանքներէն, խղճի դատապարտութենէն եւ մեղսալից ունակութիւններու գերութենէն, եւ իր ներքին կեանքին մէջ դրած է զինքը աւելի բարձր մակարդակի մը վրայ՝ ստեղծելով հոն հին անձնապաշտ բնազդներուն տեղ այլասիրական ձգտումներ, կ'զգայ թէ հաստատուած է կենդանի Վէմին վրայ եւ կը պատկանի Քրիստոսի Եկեղեցիին, այսինքն Անոր բարեկամութեանը մէջ ապրող հաւատացեալներու եղբայրութեանը:

Այսպիսի ճշմարիտ հաւատացեալներէ կազմուած կենդանի ու կենսունակ եկեղեցին բնականաբար ունենալու է, սակայն, իր հաւատալիքները՝ որքան ալ պարզ ըլլան անոնք, իր հոգեւոր պաշտամունքը, իր ծէսը, իր հաւաքավայրը, իր աւետարանչական եւ բարեսիրական կազմակերպութիւնները, իր վարչաձեւը, իր հոգեւոր եւ վարչական պաշտօնէութիւնը եւ ասոնց նման բաներ որոնց համագումարը կը կազմէ եկեղեցական հիմնարկութիւնը:

Եկեղեցական հիմնարկութիւնը իր շատ կարեւոր դերը ունի եկեղեցիի հոգեւոր կեանքին պահպանման, զարգացման եւ ծաւալման հարցերուն մէջ: Առանց իմաստուն հիմնարկութեան ընձեռած օժանդակութեան՝ դժուար է երեւակայել որ եկեղեցին կարենայ երկար ժամանակ պահել իր հոգեւոր կենսունակութիւնը: Հիմնարկութիւնը ինքնին եկեղեցի չէ թէեւ եւ ոչ ալ հոգեւոր կեանք, բայց եկեղեցին եւ անոր հոգեւոր կեանքը պահելու, զարգացնելու եւ ծաւալելու համար անհրաժեշտ եւ անյետաձգելի միջոցն է կամ մեքենականութիւնը: Եթէ եկեղեցին լոյսն է, հիմնարկութիւնը պէտք է ըլլայ լապտերը՝

չէջուցիչ ազդեցութիւններէ զայն պահելու եւ միանգամայն ամէն խաւար անկիւն տանելու համար· պէտք է ըլլայ աշտանակը՝ զայն վեր բռնելու համար որպէս զի բոլոր տունը լուսաւորուի· պէտք է ըլլայ փարոսը՝ իր լուսարձակներուն միջոցաւ զայն ալեծուփ ովկիանոսի մըթութեանը մէջ արձակելու համար։ Ուրիշ խօսքով հիմնարկութիւնը ինքնին նպատակ չէ, միջոց է եւ իր արժէքին չափանիշն է այն դրական, շօշափելի հոգեւոր արդիւնքը որուն իրագործման խողովակը կ՚ըլլայ ան։

Եկեղեցական հիմնարկութենէն ակնկալելի արդիւնքը երեք է· նախ՝ եկեղեցիին հոգեւոր կեանքը պահպանել, այսինքն հոգեւորապէս սնուցանել հաւատացեալները որպէս զի անոնք չուծանան Քրիստոսէ, այլ օր ըստ օրէ աւելի հաստատուին Անոր բարեկամութեանը ու կեանքին մէջ։ Երկրորդ՝ Քրիստոսի բարեկամութեան մէջ չապրողները առաջնորդել Անոր բարեկամութեան· ուրիշ խօսքով մարմնաւորապէս ապրողները առաջնորդել հոգեւոր կեանքի։ Երրորդ՝ եկեղեցիին կենսունակութիւնը օգտագործել ծառայութեան դաշտին մէջ, ուրիշ խօսքով՝ հայթայթել յարմարագոյն միջոցները որոնցմով եկեղեցիին մէջ ամբարուած հոգեւոր, բարոյական, մըտաւորական եւ նիւթական ոյժը ի սպաս դրուի աշխարհի պէտքերուն՝ միեւնոյն ժամանակ լճացումէ փրկելով եկեղեցիին հոգեւոր կեանքը։ Համառօտ ըսելով՝ եկեղեցին ունենալու է իր Պաշտպանողական, Յարձակողական եւ Բարեսիրական ու Բարեկարգչական գործունէութիւնները։ Այս երրեակ գործունէութենէն զուրկ եկեղեցի մը ոչ մէկ իրական արժէք կը ներկայացնէ, անուանական եկեղեցի մըն է միայն եւ իր գոյութիւնն արդարացնելու համար կ՚ստիպուի մեծ ճիգերով սարքեն ձորքեն փնտռել արդիւնքներ, որոնք եկեղեցիի իսկական նպատակին հետ ոչ եւ է աղերս չունին եւ իրագործուած են ինքնաբերաբար առանց գիտակից ջանքի։

Եկեղեցական հիմնարկութեան նպատակն է, կը կըրկնենք, եկեղեցիին այս երրեակ գործունէութեան համար յարմարագոյն խողովակները հայթայթել: Հիմնարկութիւնը եթէ անբաւական է այս դերին համար, պէտք է բարեփոխուի եւ յարմարցուի անոր:

Տեսնելու համար թէ Հիմնարկութիւնը ինչպէս կըրնայ սատարել եկեղեցիի այս երրեակ գործունէութեան՝ հարկ է քիչ մը աւելի յամենալ անոնց վրայ: Առնենք նախ եկեղեցիին պաշտպանողական գործունէութիւնը: Հաւատացեալները աշխարհի եւ մարմնի մէջ կ'ապրին: Ներսէն եւ դուրսէն փորձութիւններ անընդհատ կ'սպառնան անոնց հոգեւոր կեանքին: Անխնամ թողուած եկեղեցի մը քիչ ատենէն ինքզինքը կը գտնէ աշխարհիկ կեանքի մը հոսանքին անձնատուր: Բաց աստի հոգեւոր կեանքը, ըստ որում կեանք է, ընդունակ է աճումի զոր ապահովելու եւ իր բնականոն ընթացքին մէջ պահելու համար պէտք ունի սնունդի, խնամքի, մարզանքի: Հաւատացեալը անհատապէս ընելիք շատ բան ունի իր հոգեւոր պաշտպանումին եւ մշակումին համար, բայց հոգեւոր կեանքն ալ, Փիզիքականին նման, ունի իր ընկերական կողմը որ կազմակերպուած եկեղեցիի մը մէջ միայն կրնայ գտնել իր լիակատար զարգացումը: «Մէկտեղ ժողվուիլը մի թողուք» կ'ըսէ Առաքեալը՝ գիտակ ըլլալով մարդկային հոգեբանութեան այս փափուկ կողմին: Եկեղեցին իբրեւ հիմնարկութիւն, «մէկտեղ ժողվուող» հաւատացեալներուն համար պէտք է հայթայթէ երկու բան — հոգեւոր սնունդ եւ ջերմեռանդ մթնոլորտ: Փորձառութիւնը ցուցուցած է թէ այս երկու նպատակներուն իրագործման համար ամենէն գործնական եւ ազդեցիկ միջոցներն են Բեմը, Դրականութիւնը եւ Հասարակաց Աղօթքը եւ Աղօթաժողովը:

Եկեղեցական Բեմը, եթէ հոգեւոր կենսունակութիւն ունի, անգնահատելի ծառայութիւն կրնայ մատուցանել հաւատացեալներու հոգեւոր կեանքին: Խորունկ հոգեւոր փորձառութենէ բղխած քարոզները շինիչ ազդեցութիւ-

նը կարելի չէ չափազանցել: Այդպիսի բեմ մըն է որ Քրիստոսի «գերազանց ճոխութիւնը» կը պարզէ հաւատացեալներու տեսութեան առջեւ եւ աւելի խորունկ հոգեւոր կեանքի մը ճամբան կը հարթէ անոնց համար: Կեանքի ամենօրեայ պայքարէն յոգնած, եւ երբեմն վիրաւորուած հաւատացեալին համար ի՞նչ կազդուրում, ի՞նչ խրախոյս եւ ի՞նչ ներշնչում կը ծորի յաճախ եկեղեցիի բեմէն: Բեմը մեծ փորձութիւն մը ունի սակայն — հոգեւոր կեանքի մակարդակէն իջնել աստուածաբանական, բարոյական, գիտական, ազգային կամ քաղաքական հարցերու եւ քարոզը ընել աստուածաբանական, բարոյագիտական կամ գիտական դասախօսութիւն մը, կամ ազգային–քաղաքական բանախօսութիւն մը: Եւ այս փորձութիւնը անկէ յառաջ կուգայ մանաւանդ որ առաջին հոգեւոր փորձառութիւն կը պահանջէ, մինչդեռ վերջիններուն համար գիտութիւնը կամ ծանօթութիւնը բաւական է: Բաւական չէ, ուրեմն, որ եկեղեցին բեմ մը ունենայ, այլ պէտք է նաեւ որ այդ բեմը իր բուն նպատակին ծառայէ:

Միեւնոյն նպատակին համար բեմին ընկերն ու գործակիցն է հոգեւոր գրականութիւնը որուն մատուցած ծառայութիւնն անհաշուելի է: Գուցէ չափազանցութիւն չըլլար ըսել թէ հոգեւոր գրականութենէ օգտուող հաւատացեալներու թիւը աւելի մեծ է քան բեմէն օգտուողներունը: Եթէ բեմէն օգտուելու պատեհութիւնը շաբաթը մէկ անգամ միայն կը ներկայանայ, հոգեւոր գրականութիւնը, սակայն, ամէն օր հաւատացեալին տրամադրութեան ներքեւ է իր առանձնարանին մէջ: Շատեր իրենց դարձը եւ աւելի շատեր իրենց հոգեւոր աճումը կը պարտին հոգեւոր գրականութեան, որուն գլուխ գործոցն է Ս. Գիրքը եւ որուն ծաղիկն են հոգեւոր երգերը՝ իբր խտացումը հաւատացեալներու փորձառութեան: Իսկ հոգեւոր գրականութիւնը տետրակներու, գրքերու եւ պարբերական հրատարակութիւններու ձեւով սնունդի մեծ աղբիւր ե-

ղած է ինչպէս պարզ հաւատացեալին նոյնպէս հոգեւոր գործիչին համար։ Հոգիին ծնունդը Քրիստոս է, գիրքերը չեն. բայց գիրքերը իբրեւ շնորհքի միջոցներ մեծապէս կը նպաստեն հաւատացեալին սննդառութեան եւ աճման։ Կարելի՞ է երեւակայել որ հոգեւոր գործիչներ մանաւանդ, բեմի մարդէն սկսեալ մինչեւ պարզ Քրիստոնեայ աշխատաւորը, առանց հոգեւոր ճոխ գրկանութեան մը ընձեռած օժանդակութեան կարենան ընդերկար օգտակար ըլլալ իրենց ծառայութեան մէջ։ Չէ՞ որ Քրիստոս ինքն ալ Գիրքերը քննող մըն էր։ Բայց պէտք է ընդունիլ թէ ինչպէս ամէն օգտակար բանի, նոյնպէս հոգեւոր գրականութեան սխալ կիրառումը իր վնասներն ունի։ Երբ Քրիստոնեան գիրքերը կը դնէ Քրիստոսի տեղ եւ Անկէ առնելիք օրհնութիւններն անոնցմէ կ՚ակնկալէ, չարաչար կը սխալի եւ այս սխալին համար կը տուժէ իր հոգեւորը կեանքին գնովը։ Ինչպէս բեմը նոյնպէս գրականութիւնը շնորհքի միջոցներ են միայն որոնց նպատակն է Քրիստոսի առաջնորդել ու չէ թէ Անոր տեղը գրաւել։

Բայց եթէ բեմն ու գրականութիւնը եկեղեցական հիմնարկութեան կարեւոր ազդակներն են ոչ նուազ կարեւոր է նաեւ հասարակաց աղօթքի ջերմեռանդ մթնոլորտը զոր եկեղեցին պարտի հայթայթել «մէկտեղ ժողուըւող» հաւատացեալներուն համար։ Այդ սուրբ մթնոլորտին մէջ է որ հաւատացեալները կը վայելեն Աստուծոյ ներկայութիւնը աւելի շօշափելի կերպով եւ հոն կը բերեն իրենց խոստովանութիւնը, իրենց սրտի զեղումը եւ իրենց վկայութիւնը ի շինութիւն իրենց եւ ուրիշներու հոգեւոր կեանքին։ Բեմի եւ գրականութեան միջոցով ցանուած սերմերը հասարակաց աղօթքին կամ աղօթաժողովին մէջ է որ պիտի ծլարձակուին Աստուծոյ Հոգիին անմիջական ազդեցութեան տակ՝ պտղաբերելու համար գործնական կեանքի մէջ։ Եկեղեցին երբ դադրի իր հիմնարկութեան ամենակենսական տարրերէն մին ըլ-

կատելէ հասարակաց աղօթքի այս ջերմեռանդ մթնոլորտը, շատ բան կը կորսնցնէ իր կենսունակութենէն եւ աներկրայօրէն վայրէջքի ճամբուն վրայ է։ Բեմին ու գրականութեան դերը բաղդատաբար անուղղակի է, աղօթքն է որ հաւատացեալը ուղղակի կ'առաջնորդէ Սրբութիւն Սրբութեանցը, Աստուծոյ ներկայութեան։ Պէտք է, սակայն, հոգ տանիլ որ հասարակաց աղօթքը չիյնայ ձեւականութեան ակօսին մէջ, այլ ըլլայ միշտ ճշմարիտ զեղումը հաւատացեալներու ջերմեռանդութեան։

Բայց եկեղեցիին ամբողջ պարտականութիւնը ինքզինքը հոգալուն մէջ չամփոփուիր։ Անիկա իր մեծ պարտականութիւնն եւ արտօնութիւնը պէտք է համարի նաեւ Աւետարանչութիւնը։ Աւետարանչութիւն ըսելով կը հասկցուի Աւետարանի քարոզութեան այն ձեւը որ նպատակ ունի անհաւատներն եւ անտարբերներն, մեղաւորներն եւ ինկածները Քրիստոսի բերել, ապաշխարութեան եւ հաւատքի կեանքին առաջնորդել։ Առաքեալներու քարոզչական գործունէութեան մէկ կարեւոր մասը այս նպատակին տրամադրուած էր։ Հինգերորդ դարու Հայկ. Եկեղեցին յանձին Ս. Մեսրոպի ունեցաւ իր աւետարանիչը որուն ջանքերուն ծնունդն եղան Վրական ու Աղուանական եկեղեցիները։ Եկեղեցիին աւետարանչութեան դաշտը բովանդակ աշխարհն է։ Աւետարանը պէտք է քարոզուի «Երուսաղէմէն սկսեալ» մինչեւ աշխարհի հեռաւոր ծայրերը։ Եկեղեցին հոգեւոր կեանքի վառարան մըն է որ սակայն շրջապատուած է խաւարակուռ եւ սառուցիկ միջավայրով մը։ Կարելի չէ որ եկեղեցին կենդանի ու կենսունակ ըլլայ, լոյս ու ջերմութիւն ունենայ եւ չճառագայթէ զանոնք իր շուրջը։ Կարելի չէ որ ունենայ հոգեւոր կեանքի պարգեւը եւ սառն անտարբերութեամբ վերաբերուի անկէ զուրկ եղողներուն հանդէպ։ Եւ եթէ երբեք եկեղեցին գործէ այդպիսի սխալ մը, անիկա իր կեանքին մէջ յառաջ պիտի բերէ լճացում մը որ ուշ կամ կանուխ մահաբեր պիտի ըլլայ իրեն։ Քրիստոսի վերջին

պատուէրն եղաւ Իր աշակերտներուն. «Գացէք Աւետարանը քարոզեցէք բոլոր ստեղծուածներուն»: Աւետարանչութիւնը, ուրեմն, Քրիստոսի սրտին ամէնէն մօտիկ գործունէութիւնն է զոր կրնայ ունենալ եկեղեցին: Եւ այս գործունէութեան ամէնէն յարմար խողովակներն են Աւետարանչական եւ Առաքելական (միսիոնարական) կազմակերպութիւնները որոնք անհրաժեշտ մէկ տարրը կը կազմեն Եկեղեցական Հիմնարկութեան:

Եկեղեցիին առջեւ այս զուտ հոգեւոր գործունէութեան դաշտերէն զատ բաց է նաեւ գործունէութեան ուրիշ դաշտ մը, այն է բարեսիրական եւ բարեկարգչական գործունէութեան դաշտը: Աշխարհը հոգեւոր պէտքերէ զատ ունի նաեւ ֆիզիքական, տնտեսական, բարոյական, ընտանեկան, կրթական, ազգային, քաղաքական, ընկերային պէտքեր որոնց մասին եկեղեցին չի կրնար բոլորովին անփոյթ ըլլալ, թէեւ իր շահագրգռութեան անմիջական առարկան չեն կազմեր անոնք: Օգտակար ծառայութեան ամէն դաշտ օտար չէ Քրիստոսի հոգիին: Եկեղեցին ուր որ կրնայ բարեսիրաբար ծառայել մարդոց պէտքերուն՝ հոն պէտք է հասնի իր բարեսիրական կազմակերպութիւններուն միջոցով: Հիւանդները, աղքատները, անկեալները, որբերը, բանտարկեալները պէտք ունին անոր սիրալիր ծառայութիւններուն: Եւ եթէ ընտանիքը, դպրոցը, ազգը, պետութիւնը, ընկերութիւնը ուղղակի բաց չեն իր ծառայութիւններուն առջեւ, կրնայ սակայն իր բարեկարգչական ազդեցութիւնը զգալի ընել՝ Քրիստոսի հոգին մտցնել ջանալով անոնց մէջ: Քրիստոս աշխարհի չէ թէ մինակ հոգեւոր, այլ նաեւ ամէն տեսակ պէտքերուն ճշմարիտ մատակարարն է: Ընտանեկան, կրթական, ազգային, քաղաքական, տնտեսական, ընկերային ամէն կարգի կնճռոտ հարցեր Անոր հոգիովը պիտի լուծուին վերջապէս: Եկեղեցիին փառաւոր արտօնութիւնն է ուրեմն Քրիստոսի հոգիին համայնաբոյժ ըսպեղանին մատուցանել աշխարհի բոլոր վէրքերուն: Եւ

եթէ եկեղեցին չի կրնար կազմակերպեալ ջանքեր ընել իր գործունէութեան այս բարեկարգչական մարզին մէջ, կրնայ սակայն անուղղակի կերպով իր բաժին, իր դրականութեան եւ իր հեղինակաւոր անձերուն միջոցով առաջնորդի կարեւոր դերը կատարել՝ մատնանիշ ընելով ուղիղ ճամբան:

Եկեղեցին, ուրեմն, կը ներկայացնէ մեծ ոյժ մը որ աշխարհի կարօտութիւններուն մեծագոյն չափով ի սպաս դրուելու համար պէտք ունի հիմնարկութեան մը զանազան խողովակներուն:

ԵԿԵՂԵՑԻՆ — Ի՞ՆՉ ՉԷ ԱՆ

Քիչ բաներ կան որ այնքան սխալ հասկցուած եւ այնքան չարաչար գործածուած ըլլան որքան եկեղեցիի գաղափարը: Եւ աւելի քիչ բաներ կան որ սխալ հասկցողութեան պատճառաւ այնքան շատ տուժած ըլլան որքան Քրիստոնէական Եկեղեցին:

Մեր մանկութեան օրերուն երբ մեր մեծերը ուզէին համոզել մեզ եկեղեցի երթալու, սովոր էին ըսել. «Եկեղեցի կը նշանակէ Ե՛կ-եղիցի, եկո՛ւր որ ըլլայ. եկեղեցի երթալու ենք որ մեր փափաքները կատարուին մեզի»: Այս ստուգաբանութիւնը, միամիտ ըստ ինքեան, շատ յատկանշական է իբր յայտարարը մտայնութեան մը որ կանուխ ժամանակներէ ի վեր լայնօրէն ծաւալ գտած է Քրիստոնեայ ժողովուրդներու մէջ ընդհանրապէս եւ մեր մէջ մասնաւորապէս: Ըստ այդ մտայնութեան եկեղեցին շէնք մըն է նուիրական, տաճար մը ուր կը բնակի Աստուած՝ ինչպէս կուռք մը իր մեհեանին մէջ: Հաւատացեալը եկեղեցի պէտք է երթայ զերծ մնալու համար Աստուծոյ դժգոհութենէն կամ բարկութենէն եւ Անոր բարեացակամութիւնն ապահովելու իր կեանքին եւ գործերուն վրայ: Ասիկա գուցէ վերապրումն է հին Հրէական

կամ հեթանոսական մտայնութեան մը որ անոնցմէ զարձի եկողներու բազմութիւններուն հետ սողոսկած մտած է Քրիստոնէական խորհելակերպին մէջ: Աստուծոյ հոգեւոր տաճարին, եկեղեցիին, տեղ՝ կամ անկէ ալ վեր՝ օծումով նուիրագործուած շէնքը դնելու Հրէական եւ հեթանոսական այս սխալ գաղափարը ջանաց ուղղել Քրիստոս Ինքը, երբ Սամարացի կնոջ թարգման կ'ըլլար այդ մտայնութեան՝ իր յատկանշական բառերով. «Մեր հայրերը այս լերան վրայ երկրպագութիւն ըրին, եւ դուք կ'ըսէք թէ միայն Երուսաղէմ է տեղը ուր պէտք է երկրպագութիւն ընել»: Քրիստոսի հերքումը արմատական է — «Աստուած Հոգի է»: Անոր գործը լերան, քաղաքի կամ շէնքի հետ չէ. հոգիներու, անձնաւոր էակներու հետ է:

Դարձեալ՝ եկեղեցին նկատուած է յաճախ փրկանաւ մը, տեսակ մը Նոյեան Տապան ուր պէտք է ապաստանին մարդիկ ազատ մնալու համար գալու բարկութենէն: Իրենց կ'ըսուի թէ յետ մահու սոսկալի տանջանքներ կը սպասեն անոնց որոնք Աստուծոյ բարեացակամութիւնը ապահոված չեն այս կեանքին մէջ, եւ թէ ուղղափառ եկեղեցիի փրկանաւին մէջ գտնուիլն է էական պայմանն այդ բարեացակամութիւնն ապահովելու: «Արտաքոյ ուղղափառ եկեղեցւոյ չիք փրկութիւն»: Բայց դժբաղդաբար այնքան բազմազան են ուղղափառութեան պայմաններն որ մէկ յարանուանութեան փրկածը միւսը կորուստի կը դատապարտէ, մէկուն երկինք ընդունածը միւսը դժոխք կը ղրկէ: Եւ փրկանաւը ուղիղ ընտրելու հոգն ու դատապարտութիւնը կը ծանրանայ իւրաքանչիւր անհատի վրայ: Վա՜յ անոր որ սխալ կ'ընէ ընտրութիւնը.

Ըստ այսմ եկեղեցին տեսակ մը խորհրդաւոր կամ գաղտնալից մեքենականութիւն է, տեսակ մը ապահովագրական կազմակերպութիւն որ իրեն յանձնուող անհատին հոգեւոր փրկութիւնը կրնայ ապահովել նոյն իսկ երբ ան կը քնանայ կամ մեռած է:

Աւելորդ է ըսել թէ եկեղեցիի աւետարանական ըմբռնումին մէջ ոչինչ կայ այս խորհելակերպն արդարացնող։

Ուրիշներու համար եկեղեցին հիւանդանոց մըն է կամ անկելանոց մը, տեսակ մը Պրոպատիկէ աւազան ուր պէտք ունին դիմելու բոլոր տկարները, տառապեալներն ու անկեալները՝ կազդուրում եւ մխիթարութիւն գտնելու կամ գէթ գտած ըլլալու պատրանքն ունենալու, պարզապէս ինքզինքնին խաբելու, «այրած սրտի մխիթարանքն» զգալու համար։ Բաղդաւորները, դրամի, պատիւի, յաջողութեան ասպետները, պէտք չունին այդ ինքնախաբութեան անձնատուր ըլլալու։ Անոնք մխիթարութեան, կազդուրումի եւ երջանկութեան բոլոր պայմաններն ապահոված են արդէն եւ պէտք չունին հիւանդանոցի կամ անկելանոցի։

Այսպէս խորհողներ կը մոռնան, սակայն, թէ եկեղեցին հիւանդանոցի բաժին մը ունի թէեւ, բայց ինք հիւանդանոց չէ, բանակ մըն է մանաւանդ եւ անոր հիւանդանոցը բանակի մը հիւանդանոցն է կռիւի մէջ վիրաւորուածներուն համար։ Եկեղեցին, այո՛, մխիթարութեան սպեղանի ունի բոլոր անոնց համար որ վիրաւոր են, հիւանդ ու ինկած, եւ մանաւանդ իրմէ դուրս աշխարհ-հիւանդանոցին — որովհետեւ աշխարհն է բուն հիւանդանոցը — մատնանիշ կ՚ընէ Մեծ Բժիշկը, բայց ինքը բանակ մըն է նուիրական պատերազմի մը համար սպառազինուած եւ պէտք ունի երիտասարդ եւ առոյգ ոյժերու։ Եթէ տկարներն, հիւանդներն, անկեալներն տեղ ունին անոր հիւանդանոցի բաժնին մէջ, հզօրներն, առողջներն, երիտասարդներն առաւելապէս տեղ ունին անոր կռուող շարքերուն մէջ։

Կան ալ որոնց համար եկեղեցին գաղափարակցական ընկերութիւն մըն է, խմբակցութիւնը կամ դաշնակցութիւնը մարդոց որ նման հաւատալիքներու, նման դաւանանքի, նման սկզբունքներու, նման վարչաձեւի յա-

բակցութիւնովը զօդուած են իրարու, եւ նպատակ ունին տարածելու զանոնք եւ պաշտպանելու արտաքին յարձակումներու դէմ: Հաւատալիքը, դաւանանքը, համոզումը, սկզբունքը, վարչաձեւը, վերջապէս մտքի հարց մըն է կեդրոնը հաւաքականութեան կամ բիւրեղացման: Գաղափար մըն է որուն շուրջ հաւաքուած են մարդիկ եկեղեցի անունին տակ:

Գաղափարը, համոզումը, հաւատալիքը, դաւանանքը, սկզբունքը, վարչաձեւը կարեւոր ու երբեմն նոյն իսկ կենսական դեր ունին եկեղեցիին ու անոր կազմակերպութեանը մէջ, բայց չեն այն կեդրոնը որուն շուրջ միայն պէտք է համախմբուած ըլլան հաւատացեալները, Քրիստոնէական ճշմարիտ եկեղեցին:

Դարձեալ կան ալ որոնց համար եկեղեցին ազգային կամ պետական հիմնարկութիւն մըն է սոսկ, վառարանն ու պահապանը ազգային-պետական կեանքին, աւանդապահը ազգային յիշատակներու, միութեան զօդը ազգային-պետական հաւաքականութեան: Այս հանգամանքին մէջ պէտք է փնտռել, ըստ այս մտայնութեան, եկեղեցիին իրական արժէքն ու գոյութեան իրաւունքը՝ ամենամեծ չափով:

Այս մտայնութիւնը առաւելապէս շեշտուած կը գտնենք աստուածպետական ժողովուրդներու մէջ, ինչպէս եղած են Սեմականներն առհասարակ, ուր պետութիւնն ու ազգութիւնը անբաժան են կրօնքէն: Այսպիսի ժողովուրդներու մէջ ազգային բնազդը կարծես բաւական զօրաւոր չէ եղած ի մի զօդելու զանոնք՝ ծնունդ տալու համար պետական ուժեղ կազմակերպութեան, եւ պէտք եղած է որ կրօնքի շաղախը միացնէ զանոնք ազգային-պետական շէնքին մէջ:

Դարձեալ միեւնոյն երեւոյթն ի յայտ եկած է այն ժողովուրդներու մէջ որոնց ազգային-պետական բնազդն ընդհակառակն տիրական ըլլալով՝ ուրիշ ամէն բան այդ նպատակին աղախնել տալու մղած է զանոնք: Անոնց հա–

մար եկեղեցին եղած է պետական հզօր կազմակերպութիւն մը, կրօնական սեմքին տակ ծպտուած, որ փառասիրութիւնն ունեցած է իր մականին տակ միացնել երկրի բոլոր ազգերը:

Նման երեւոյթ մը ի յայտ եկած կը գտնենք նաեւ այն ժողովուրդներուն մէջ որոնք կորսնցուցած ըլլալով իրենց պետական կեանքը՝ կը հարկադրուէին ուրիշ կեդրոն մը փնտռել իրենց ազգային կեանքին համար եւ կը գտնեն զայն պատրաստ՝ եկեղեցիին մէջ: Այս եղած է իրողութիւնը Արեւելքի Քրիստոնեայ փոքրիկ ազգերու համար:

Այս երեք տեսակ ժողովուրդներու ներկայացուցիչները կրնանք համարել Հրեան, Հռովմայեցին եւ Հայը:

Եկեղեցիի ազգայնացման այս երեւոյթը սկզբնաւորուած է այն ժամանակ երբ պետութիւնը պաշտօնապէս յարած է կրօնքի մը՝ հանելով զանի հալածականի անփառունակ վիճակէն բարձունքը փառքի եւ ժողովրդականութեան: Այն ատեն է որ զանգուածային դարձեր, իրենց ետեւն ունենալով շարժառիթներու զանազանութիւն մը բնականաբար, ազգ մը ամբողջ առաջնորդած են եկեղեցիին փարախը, որ իրաւամբ ստացած է «ազգային» յորջորջումը:

Քրիստոնէութեան ոգիին հակառակ չէ որ եկեղեցին այս իմաստով ազգային ըլլայ, այսինքն ազգ մը ամբողջ ընդունի իր փարախէն ներս: Ընդհակառակն անոր ձըգտումն է բոլոր ազգերն առնել իր գոյլին մէջ: Բայց երբ եկեղեցին փոխանակ գործօն դեր մը ունենալու ազգի մը բարոյական ու հոգեւոր կեանքին մէջ կ'ըլլայ պարզ ազգային կամ պետական հիմնարկութիւն մը ազգային կամ պետական նպատակներու միայն ծառայող, այն ատեն կորսնցուցած կ'ըլլայ իր ամէնէն յատկանշական հանգամանքը:

ԵԿԵՂԵՑԻՆ — Ի՞ՆՉ Է ԱՆ

Հայերէն եկեղեցի բառը նոյնն է Յունարէն էքլիզիա բառին հետ որ ըստ յունագէտներու, կը նշանակէ դուրս կանչուած։ Ասիկա ստուգաբանութիւնն է բառին որ հասարակ գործածութեան մէջ կը նշանակէ կանչուածներու ժողով կամ որեւէ ժողով։ Քրիստոնէութիւնը, սակայն; աւելի սեղմ նշանակութիւն մը տուած է եկեղեցի բառին՝ յատկացնելով զայն մասնաւորապէս հաւատացեալներու ժողովին կամ հաւաքական մարմինին, ըստ որում անոնք դուրս կանչուած են մեղքի կեանքէն եւ գերութենէն հոգեւոր կեանքի եւ Աստուծոյ որդիներու փառաւոր ազատութեանը։

Շատ յատկանշական են այն այլաբանական բացատրութիւնները զորս կը գործածէ Ս. Գիրքը՝ վեր հանելու համար Քրիստոնէական Եկեղեցիին իսկական բնոյթը։ Օրինակի համար, կը կոչէ զայն Քրիստոսի մարմինը՝ Քրիստոս ըլլալով անոր գլուխը։ Դարձեալ Քրիստոս որթն է, իսկ հաւատացեալները — եկեղեցին — անոր ճիւղերը։ Եկեղեցին — հաւատացեալներու հաւաքականութիւնը — սուրբ տաճար մըն է ուր կը բնակի Աստուած իր Սուրբ Հոգիովը։ Եկեղեցին հոգեւոր շէնք մըն է որուն հիմնաքարն ու անկիւնաքարն է Քրիստոս, իսկ հաւատացեալները շինուածաքարեր են Անոր վրայ հաստատուած։ Եւ վերջապէս Եկեղեցին Հարսն է Քրիստոսի։

Վերոյիշեալ այլաբանական բացատրութիւններուն մէջ բացորոշապէս շեշտուած կը գտնենք երեք իրողութիւններ։ Նախ՝ թէ Եկեղեցին անձնաւոր է։ Անիկա ոչ նիւթական շէնք մը կամ տաճար մըն է, ոչ հիմնարկութիւն մը աւանդական կարգ ու սարքերու, ոչ ալ խորհրդաւոր մեքենայ մը հոգիները դժոխքէն փրկելու, այլ եղբայրութիւն մըն է անձնաւոր էակներու։ Երկրորդ՝ թէ հաւատացեալներու այս եղբայրութիւնը — եկեղեցին — ունի կեդրոնաձիգ ոյժ մը, Քրիստոս, որ նմանապէս անձ-

ճաւոր է: Քրիստոս՝ կենդանի, ներկայ, անձնաւոր՝ կեդրոնն է որ Իր սիրոյն, Իր անձին մագնիսականութիւնովը Իրեն քաշած, Իրեն միացուցած է հաւատացեալները անհատ առ անհատ, եւ անհատները միեւնոյն կեդրոնին մօտենալով իրարու ալ մօտեցած են բնականաբար, անիւի մը շառաւիղներուն պէս, եւ կազմած են հաւաքական մարմինը Եկեղեցիին: Եկեղեցիին հաւաքականութեան կեդրոնը չէ ուրեմն գաղափար մը կամ համոզում մը, վարդապետութիւն մը կամ դաւանանք մը, հաւատալիք մը կամ սկզբունք մը, ոչ ալ շահ մը անհատական, հաւաքական կամ ազգային, այլ պարզապէս եւ առանց այլեւայլի անձնաւոր ոյժը կենդանի Քրիստոսի: Երրորդ՝ թէ Եկեղեցիին եւ Քրիստոսի միջեւ գոյութիւն ունի ամենասերտ, կենսական ու կենդանի առնչութիւն մը կամ կապակցութիւն մը զոր որակելու համար Քրիստոս եւ Առաքեալները գործածած են շատ յատկանշական նմանութիւններ — Գլուխ եւ մարմին, Որթ եւ ճիւղեր, Փեսայ եւ Հարս: Կեանքէ առնուած այս նմանութիւնները կը մատնանշեն Եկեղեցիին եւ Քրիստոսի միջեւ ներքին ամենասերտ առնչութիւն մը խորհուրդի, կեանքի եւ սիրոյ: Եկեղեցիին կեանքը ունի իր իմացական կողմը, իր գործնական կողմը եւ իր յուզակրական կողմը: Երեքին համար ալ ան կախում ունի պատմութեան եւ փորձառութեան Քրիստոսէն: Եկեղեցիին դարաւոր կեանքը պատմականօրէն ապացուցած է ասոր ճշմարտութիւնը: Ամէն անգամ որ Եկեղեցին ինքզինքը տուած է անկեղծ փութաջանութեամբ ուսումնասիրելու պատմական Յիսուսին կեանքը մէկ կողմէն, եւ միւս կողմէն կենդանի հաւատքով մօտեցած է փորձառութեան Քրիստոսին, յարուցեալ եւ կենդանի Փրկչին՝ անվերապահօրէն բանալով ինքզինքը Անոր որչափ խորհրդաւոր նոյնչափ իրական հպումին, անպայման վերակենդանացած է իր մտքի, սրտի եւ գործի կեանքին մէջ եւ մեծամեծ օրհնութիւններու խողովակը եղած է աշխարհին համար: Ընդհա-

կառակն երբ անիկա մէկդի դրած է իր Աւետարանը եւ ձգած է աղօթքի կեանքը՝ խզելով իր յարաբերութիւնը պատմութեան Յիսուսին եւ փորձառութեան Քրիստոսին հետ, անխուսափելիօրէն ինկած է հոգեւոր բարձր մտածողութեան եւ վառ ու անշահախնդիր սիրոյ բարձունքէն եւ կորսուած է իր կենսունակութիւնը եւ իր այլասիրական բեղմնաւոր գործունէութիւնը եւ իր կեանքը եղած է անիտէալ, տափակ ու աշխարհիկ:

Ինքնայայտ է թէ Քրիստոսի հետ այսօրինակ կենսական ու սերտ յարաբերութիւն մը չի կրնար մշակուիլ հաւաքաբար եթէ նախ չմշակուի անհատաբար: Եկեղեցին Քրիստոսի վրայ հաստատուած չըլլար եթէ զայն բաղկացնող անհատներն հաստատուած չըլլան Անոր վրայ: Ճշմարիտ Եկեղեցին ծնունդն է կենդանի Քրիստոսի եւ անհատ հաւատացեալին միջեւ ապրուած բարեկամութեան: Ուրիշ խօսքով ճշմարիտ Եկեղեցին Եղբայրութիւնն է Քրիստոսի բարեկամներուն, Անոր բարեկամութեանը մէջ ապրողներուն: Կարելի է ըսել ուրեմն թէ Քրիստոսի եկեղեցին եզական մարմին մըն է որ իր նմանը չունի մարդկային ուրիշ կազմակերպութիւններու մէջ: Վասն զի անոր բիւրեղացման կամ հաւաքականութեան կեդրոնը անձնաւոր է, մինչդեռ ուրիշներունը գաղափար մը կամ շահ մըն է անանձնաւոր: Անոր ամէնէն մօտ եկող կազմակերպութիւններն են թերեւս ընտանիքը, դպրոցը եւ բանակը իրենց իտէալ ըմբռնումին մէջ:

Այս ճշմարիտ Եկեղեցին, որ կոչուած է երբեմն Անտեսանելի եկեղեցին, գոյութիւն ունեցած է ամէն դարու եւ ամէն կլիմայի մէջ: Անոր մեծութիւնը Աստուած միայն գիտէ — Անիկա չի կրնար ենթարկուիլ վիճակագրութեան: Անոր անդամներուն անունները անարձանագրելի են մարդկային տոմարներու մէջ, թէեւ անոր գոյութիւնն ու ազդեցութիւնը այնքան իրական են որքան երկինքի արեւին:

Այս կենդանի կորիզին շուրջ կը հաւաքուին համակիրներու բազմութիւններ որոնք թէեւ հաստատուած չեն կենդանի Քրիստոսի վրայ, բայց ընդհանուր առմամբ համակիր են Անոր եւ կ'ուզեն քաջալերել Եկեղեցիին հետապնդած բարի նպատակները: Համակիրներու այս բազմութիւնն է որ կենսունակ փոքրիկ կորիզին հետ մէկտեղ կը կազմէ մեզի ծանօթ եկեղեցիները իրենց բազմաթիւ ու բազմանուն ճիւղաւորումներովը: Այս եկեղեցիներուն համագումարն է որ կը կոչուի երբեմն Տեսանելի Եկեղեցի:

Անտեսանելի Եկեղեցիին զօդն է, ինչպէս ըսուեցաւ կենդանի Քրիստոսի անձնաւորութիւնը, պատմութեան եւ փորձառութեան Քրիստոսը, Տեսանելիինը՝ դաւանակցութիւն: Առաջինին մէջ, հակառակ դաւանաբանական տարբերութիւններու, կը տիրէ անքակտելի միութիւնը սիրոյ, մինչդեռ երկրորդին մէջ պառակտումներ անխուսափելի են:

Տեսանելի Եկեղեցիէն դուրս կայ «աշխարհը» որ կամ անտարբեր ու անհամակիր է Քրիստոսի եւ Անոր Եկեղեցիին հանդէպ, եւ կամ ընդդիմամարտ եւ հալածիչի հանգամանքով կը ներկայանայ անոնց: Իսկ ճշմարիտ Եկեղեցին կոչում ունի աշխարհի համար ըլլալ աղ եւ լոյս:

Հրէական տաճարը իր եռապատիկ բաժանումով կարծեմ կը խորհրդանշանէր վերոյիշեալ երեք իրողութիւնները: Անիկա ունէր քահանաներու սրբարանը, ժողովուրդին սրահը եւ հեթանոսներու գաւիթը: Սրբարանին ներքնամասը, որ կը կոչուէր Սրբութիւն Սրբոց, կը պարունակէր Աստուծոյ ներկայութիւնը խորհրդանշանող Տապանակ Ուխտին: Տաճարը տաճար ընողն այս խորհրդանշանական Տապանակն էր:

Այսպէս ալ Եկեղեցին եկեղեցի ընողը Քրիստոսի հոգեւոր ներկայութիւնն է որ կը յայտնուի ոչ թէ քարին ու փայտին մէջ, այլ մարդոց հոգիներուն եւ կեանքերուն մէջ: Ճշմարիտ Եկեղեցին Սրբութիւն Սրբոցն է որ

պատուած է ոչ թէ խորհրդանշանով մը այլ Քրիստոսի հոգեւոր Ներկայութիւնովը: Այն տեսանելի եկեղեցին որ չունի ճշմարիտ եկեղեցիի կենսունակ կորիզը, տաճար մըն է որ կորսնցուցած է իր Սրբութիւն Սրբոցը եւ անոր հետ մէկտեղ իր Տապանակը:

Ուրկէ՞ յոյս եւ լոյս պիտի ճառագայթէ ժողովուրդին եւ աշխարհին:

«ԸՆԴՀԱՆՐԱԿԱՆ ԵՒ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ»

Քրիստոնէութիւնը աշխարհի այն միակ կրօնքն է որ ինչպէս բանաստեղծին խանդաբորբ երեւակայութեան ամենաբարձր թռիչներուն համար ունի եթերային արփաւէտ ոլորտներ, նոյնպէս իմաստասիրող խորախորհուրդ մտքին համար ունի հետազօտութեան անսահման դաշտեր, անդնդային խորութիւններ եւ անհասանելի բարձունքներ: Այն օրէն ուր Աւետարանի վարդապետութիւնն եւ Քրիստոնէին հոգեւոր փորձառութիւնը միացած՝ բացած են հետազօտութեան այդ լայն դաշտը, մարդկային միտքը չէ դադրած իր լուսագոյն ոյժերը տրամադրելու անոր: Ասիկա բնական էր: Նոյնքան բնական էր նաեւ որ Քրիստոնէութեան իմացական մարզին մէջ կատարուած բազմակողմանի հետազօտութիւնները յանգէին իրարմէ տարբեր արդիւնքներու: Եւ այսպէս ալ եղաւ իրականութեան մէջ, այնպէս որ Եկեղեցին ստիպուեցաւ բանաձեւել իրեն համար հաւատքի հանգանակ մը որուն իր լուսագոյն դատողութիւնը գործածելով անոնց մէջէն կարենար կառչիլ միտքերը շփոթութեան մատնող բազմաթիւ հակասական վարկածներու յորձանքին մէջ: Ասիկա ստեղծեց Եկեղեցիին «Ուղղափառութիւնը» որ իր օգուտներուն հետ ունեցաւ իր վնասներն ալ: Ուղղափառութիւնը մտքի հարց մը ըլլալով՝ դաւանաբանական

հանգամանք միայն ունի եւ նպատակ չունինք հոս անով զբաղելու:

Քրիստոնէական հին եկեղեցին, սակայն, ուղղափառութենէ զատ իրեն վերագրեց ուրիշ երկու յատկութիւններ ալ — Ընդհանրականութիւն կամ Կաթողիկէութիւն եւ Առաքելականութիւն: Ըստ այս ըմբռնումին ճշմարիտ եկեղեցին չէ թէ միայն պէտք է ըլլայ դաւանապէս ուղղափառ, այլ նաեւ ծիսականապէս եւ վարչապէս ընդհանրական եւ ծագմամբ եւ յաջորդութեամբ՝ Առաքելական:

Ընդհանրականութեան վարկածը կը յենու տրամաբանական սա կռուանին վրայ թէ եկեղեցին ըստ որում իր հաւատալիքը, ծէսն ու վարչաձեւը առած է ուղղակի Քրիստոսէ եւ Անոր Առաքեալներէն, չի կրնար դաւանապէս, ծիսականապէս եւ վարչապէս իրարմէ տարբեր ճիւղաւորումներ ունենալ, եւ եթէ երբեք ունենայ՝ անոնցմէ մէկը միայն — հնագոյն կամ մայր մարմինը — կըրնայ ճշմարիտ ըլլալ, իսկ միւսները ի հարկէ կ'ըլլան հերձուած կամ հերետիկոս: Քրիստոս Եկեղեցիին Գլուխն է եւ ունի երկրի վրայ իր տեսանելի ներկայացուցիչը յանձին Ծայրագոյն Եպիսկոպոսին, որուն պէտք է հնազանդի բովանդակ Քրիստոնէական եկեղեցին ի սփիւռս աշխարհի: Ասիկա է, եթէ չենք սխալիր, Ընդհանրականութեան վարկածը իր գլխաւոր գիծերուն մէջ, ինչպէս կ'ըմբռնեն անոր ջատագովները:

Այս կերպով ըմբռնուած Ընդհանրականութիւնը ծընունդն է երկու ազդակներու: Մէկն է «Ուղղափառութեան» անառաձիգ եւ անթեքելի վարկածը որ միտքը կը հաշմէ եւ կը կաշկանդէ անոր խորհելու ազատութիւնը: Երկրորդն է Եկեղեցին պետութեան մը վերածելու ձըգտումը որ միշտ շեշտուած է վարչական զօրեղ բնազդով օժտուած ժողովուրդներու մէջ:

Ընդհանրականութիւնը ցորչափ ձգտի մտքի տիեզերական բռնակալութիւն մը ստեղծելու կրօնքի անունով,

հակաքրիստոնէական է եւ դատապարտելի, բայց անիկա իր ուղիղ ըմբռնումին մէջ անշփոթելի յատկանիշներէն մէկն է Քրիստոսի ճշմարիտ եկեղեցիին:

Ի՞նչ է այդ ուղիղ ըմբռնումը:

Եկեղեցին ո՛չ դաւանաբանական, ոչ ծիսական եւ ոչ ալ վարչային խնդիրներու մէջ կրնայ պահել միութիւն եւ ընդհանրականութիւն: Ո՛չ բանաւոր, ո՛չ հնարաւոր եւ ոչ ալ դուցէ օգտակար է ատիկա: Բռնութիւնն ու տըգիտութիւնը միայն կրնան յաջողիլ այդօրինակ հակաբընական վիճակ մը ստեղծել եւ պահել առժամապէս: Ինչ որ բռնութեան եւ տգիտութեան վրայ հիմնուած է չի կրնար ըլլալ յաւիտենական: Քրիստոսի ճշմարիտ եկեղեցին, սակայն, իր Միութիւնն ու Ընդհանրականութիւնը կը պահէ Քրիստոսի հոգին ու նկարագիրը մարմնացընելու մէջ: Կենդանի Քրիստոսի հետ կենդանի բարեկամութեան մէջ ապրողները, որչափ որ ալ հեռու ըլլան իրարմէ դաւանապէս, ծիսապէս եւ վարչապէս, հոգիի եղբայրներ են իրարու, միեւնոյն հոգին կը ցոլացնեն, ըստ որում կը ներշնչուին միեւնոյն անտեսանելի Բարեկամէն: Կաթոլիկ Քսավիեէր մը, Բողոքական Ֆիլիփս Պրուքս մը, Հայ Ներսէս Շնորհալի մը, Յոյն Ոսկեբերան մը իրական անդամներն են այդ ճշմարիտ, մի եւ ընդհանրական Եկեղեցիին: Անոնք հոգիի մտերիմներ են եւ կը ճանչնան զիրար ուր որ ալ հանդիպին իրարու: Ինչպէս գաղտնի ընկերութիւններու անդամներ զիրար կը ճանչնան մասնաւոր նշաններով կամ բարեւելու ձեւերով, այնպէս ալ Քրիստոսի բարեկամները զիրար կը ճանչնան այն հոգիով որ կը ճառագայթէ իրենց անձէն: Վասն զի Քրիստոսի հոգին է այն որ անշփոթելի է ուրիշ հոգիներու հետ: «Ասով պիտի ճանչնան մարդիկ թէ իմ աշակերտներս էք, որ մէկզմէկ սիրէք», ըսաւ Քրիստոս՝ Եկեղեցիին միութեան եւ ընդհանրականութեան հիմը դնելով սիրոյ վրայ ու չէ թէ հաւատալիքի, ծէսի կամ վարչաձեւի վրայ:

Եկեղեցիին Միութիւնն ու Ընդհանրականութիւնը պահուած չըլլար ուրեմն ժողովուրդին ազատութեան չահագործումովը կամ նզովքի, բանադրանքի, արտաքսման եւ պատիժի սպառնալիքով կեդրոնային միաձեւութիւն մը պարտադրելով, այլ ջանալով որ Եկեղեցին կազմող բոլոր անդամները Քրիստոսի Հոգիով առաջնորդուին եւ Աստուծոյ Հոգիին օծումովը եղբայրանան:

Հին ժամանակներէ ի վեր ճշմարիտ եկեղեցիին էական յատկանիշներէն մէկը նկատուած է նաեւ Առաքելականութիւնը: Ըստ այսմ ճշմարիտ Եկեղեցին պէտք է ուղղակի Առաքեալներէն առած ըլլայ իր վարդապետութիւնը եւ իր նուիրապետական կարգը կամ ձեռնադրութիւնը: Եկեղեցին իր մէջ կը պահէ առաքելաւանդ վարդապետութիւնը աւանդութեամբ եւ Առաքելական Իշխանութիւնը կը յաւերժացնէ իր նուիրապետութեան շարքերուն մէջ՝ ուղղակի Առաքեալներէն սկզբնաւորուած ձեռնադրութեան շնորհաբաշխ ազդեցութեամբը: Հետեւաբար կղերը աշխարհականէն տարբեր դասակարգի կը պատկանի, կարգ ունի, կարգաւոր է: Առաքեալներէն իրեն փոխանցուած իշխանութիւն ունի կապելու եւ արձակելու: Կրօնուսոյցէ մը, հոգեւոր առաջնորդէ մը աւելի բան մըն է անիկա, իր անձը մասնաւոր նուիրականութիւն մը ստացած է առաքելական ձեռնադրութեան շնորհիւ: Այսպէս ձեռնադրութիւնը Առաքեալէ մը սկզբնաւորուած ըլլալու իր հանգամանքին շնորհիւ մեծ խորհրդաւորութիւն եւ հմայք ստացած է: Առաքելական հանգամանքէ զուրկ ձեռնադրութիւնները որեւէ արժէք մը չեն ներկայացներ այս տեսութեան ջատագովներուն համար:

Առաքելականութիւնը, եթէ չենք սխալիր, այս կամ ասոր մօտ իմաստով մըն է որ կ'ըմբռնուի առ հասարակ անոր ջատագով եկեղեցիներուն կողմանէ:

Արդ Առաքելականութիւնը ո՞ր աստիճան էական յատկանիշ մըն է Ճշմարիտ Եկեղեցիին համար:

Չենք կրնար ըսել թէ Առաքելականութեան վերյիշեալ մեքենան կամ մակերեւութային վարկածը իրական արժէք մը ունի ճշմարիտ Եկեղեցիին համար, բայց կայ շիտակ հասկցուած Առաքելականութիւն մը, որ ճշմարիտ Եկեղեցին ամէնէն էական յատկանիշն է, առանց անոր Եկեղեցին անկենդան մարմին մըն է միայն:

Ի՞նչ է ուրեմն ճշմարիտ Առաքելականութիւնը:

Առաքեալները առաքեալ ընողը Նազովրեցի Յիսուսի հետ անոնց ունեցած մարմնաւոր հպումը չէր: Յուդայ Իսկարիովտացին մինչեւ իսկ համբոյրի հպումը ունեցաւ Անոր մարմինին, բայց այդ հպումը չկրցաւ զինքը առաքեալ ընել եւ ոչ ալ դաւաճանութեան ոճիրէն զինքը փրկել: Առաքեալներուն Յիսուսի հետ ունեցած մտաւոր կամ բարեկամական հպումն ալ չէր զանոնք առաքեալ ընող բանը: Անոնք աւելի քան երեք տարի Անոր հետ իբր աշակերտ եւ բարեկամ ապրելէ վերջն ալ տակաւին լիովին ճանչցած չէին զԱնիկա եւ գրաւուած չէին Անոր Հոգիէն: Անոնք իրենց այդ վիճակին մէջ բնաւ յարմարութիւն չունէին իրենց Վարդապետին սկսած հոգեւոր գործը յառաջ տանելու, ոչ ալ քաջութիւնն ունէին Անոր անունը մարդոց առջեւ դաւանելու: Առաքեալները առաքեալ ընողն էր Պենտեկոստէի հոգեւոր փորձառութիւնը: Այդ փորձառութեամբ էր որ Քրիստոնէական Եկեղեցին սկզբնաւորուեցաւ եւ Առաքեալներն իրենք եղան անոր առաջին անդամները: Այս Առաքելական փորձառութիւնն է ահա որ Եկեղեցիին կուտայ Առաքելականութեան դրոշմը: Վասն զի այս փորձառութիւնը Առաքեալներէն սկսեալ դարուց ի դարս պահուած է Եկեղեցիին մէջ եւ կը պահուի մինչեւ ցայսօր՝ ոչ թէ ձեռնադրութեան նման մեքենական արարողութեան մը խորհրդաւոր հմայքովը անհատէ անհատ փոխանցուելով իբրեւ իշխանութիւն, այլ Վերնատան մէջ մեծ զօրութեամբ Ինքզինքը յայտնող Սուրբ Հոգիին ուղղակի եւ անմիջական ներգործութեամբը: Առաքեալներն առաքեալ ընող Հո-

դին եւ Անոր հաղորդած հոգեւոր կեանքն ու հոգեւոր փորձառութիւնն է, ուրեմն, որ Եկեղեցին Առաքելական կ'ընէ։ Առաքելականութիւնը մենաշնորհ չէ Քրիստոնէական Եկեղեցիի այս կամ այն ճիւղին, այլ փառաւոր արտօնութիւնն է բովանդակ Քրիստոնէական Եկեղեցիին ամէն դարու, ամէն կլիմայի մէջ ու ամէն երկնքի տակ։ Որեւէ մասնաւոր եկեղեցի կրնայ վայելել այս փառաւոր արտօնութիւնը, տիրանալ իր այս անկապտելի իրաւունքին՝ հաւատքով եւ հնազանդութեամբ, կամ կրնայ ինքզինքը զրկել անկէ՝ անհաւատութեամբ, անհնազանդութեամբ, անտարբերութեամբ եւ աշխարհասիրութեամբ։

Քրիստոսի ճշմարիտ Եկեղեցին, այո՛, Մի է, Ընդհանրական եւ Առաքելական։ Մի է՝ իր անտեսանելի Միակ Գլուխը, Կենդանի Քրիստոսի հետ զօդուած մարմինի միութեամբը· Ընդհանրական է՝ Քրիստոսէ ստացած իր ներշնչումին, հոգիին եւ նկարագրին անփոփոխ միօրինակութեամբն եւ ընդհանրականութեամբը ամէն դարու ու ամէն երկրի մէջ· Առաքելական է՝ Սուրբ Հոգիէն ուղղակի ստացած իր հոգեւոր կեանքին, հոգեւոր փորձառութեան առաքելականութեամբը։

Քրիստոսի ճշմարիտ Եկեղեցին ասկէ տարբեր Միութիւն, Ընդհանրականութիւն եւ Առաքելականութիւն չի ճանչնար։

«ՓՈՔՐԻԿ ՀՕՏԸ»

Քրիստոս նպատակ մը ունի այս աշխարհիս համար, այն է ամէնքը Իրեն քաշել, Իր բարեկամութեան շրջանակին մէջ առնել բովանդակ մարդկութիւնը: Չէ թէ մինակ Իր անունը, այլ Իր Հոգին տալ ամէն ապրող անհատի, ու այս կերպով ընկերային հարցին լուծման ամէնէն ապահով ճամբան հարթել, որպէս զի Աստուծոյ թագաւորութիւնը գայ երկրի վրայ եւ Անոր կամքը կատարուի վարը ինչպէս կը կատարուի վերը երկինքի մէջ:

Ու Քրիստոս ասիկա պիտի ընէ Իր բարեկամներուն, այսինքն ճշմարիտ Եկեղեցիին միջոցաւ: Եկեղեցին ո՛ր աստիճան որ կենդանի ու սերտ յարաբերութեան մէջ մընայ Քրիստոսի հետ, ո՛ր աստիճան որ տոգորուած ըլլայ Անոր Սուրբ Հոգիովը, ա՛յն աստիճան եւ միա՛յն այն աստիճան պիտի կրնայ ազդել նախ համակիրներու շրջանակին եւ ապա աշխարհի վրայ՝ զանոնք աւելի մօտեցնելով Քրիստոսի: Պատմական իրողութիւն մըն է թէ ամէն անգամ որ գտնուած են մարդիկ որ ինքզինքնին անվերապահօրէն դրած են Սուրբ Հոգիին տրամադրութեան տակ, Քրիստոս անոնց միջոցով հրաշքներ գործած է մարդոց ներքին կեանքին մէջ, ինչպէս նաեւ անուղղակի կերպով գետին պատրաստած է ընկերային մեծ յառաջդիմութիւններու համար: Ինչպէս անցեալին մէջ տուած է, ապագային մէջ ալ Եկեղեցին է որ պիտի տայ աշխարհին ինչպէս հոգեւոր մեծ գործիչներ նոյնպէս ընկերային մեծ բարեկարգիչներ: Հակառակ անոր որ Եկեղեցիին գործը զուտ հոգեւոր է եւ անհատական, անոր անուղղակի ազդեցութիւնը տարածուած է եւ պիտի տարածուի ընկերային լուրջ հարցերու վրայ եւ պիտի մօտեցնէ զանոնք իրենց լաւագոյն լուծումին:

Ու այս բաները Եկեղեցիէն կ՚ակնկալուին չէ թէ որովհետեւ բարի մարդերու ընկերութիւնն է, այլ որովհետեւ Քրիստոսի մարմինն է ան: Աշխարհի յոյսը Քրիս-

տոս է։ Աշխարհի ինչպէս հոգեւոր նոյնպէս ընկերային փրկութիւնը Անկէ է որ պիտի գայ։ Պատմութիւնը չուրանար թէ աշխարհը շատ բան կը պարտի արդէն Քրիստոսի։ Ու ապագային աւելի մեծ բաներու համար պիտի ստիպուի երախտապարտ ըլլալ Անոր։ Բայց Քրիստոսի Հոգին առաւելապէս կը գործէ իր մարմինին, Եկեղեցիին, միջոցով։ Եւ մարմինը որքան աւելի անվերապահօրէն տրամադրէ ինքինքը Հոգիին գործունէութեան, այնքան աւելի Հոգին կրնայ իր ազդեցութիւնը տարածել արտաքին շրջանակներու մէջ։ Եկեղեցին իր գործակից այս հանգամանքովն է որ անհուն կարեւորութիւն կ՚ստանայ աշխարհի փրկութեան համար։

Եկեղեցին, ուրեմն, ամենալուրջ նպատակի մը համար է որ գոյութիւն ունի աշխարհի վրայ։ Ու այդ նըպատակին իրագործման մէջ անոր դերը լոկ պաշտպանողական չէ, յարձակողական է մանաւանդ։ Այլասիրական ամէն ձեռնարկի բնութիւնն իսկ է յարձակողական ըլլալ։ Եկեղեցին պիտի չսպասէ որ կորսուածը գայ զինքը փնտռելու, ինքն է որ պիտի երթայ կորսուածը փընտռելու ի գին ամէն զոհողութեան։ Այս է Քրիստոսով կենդանի եկեղեցիին ամէնէն յատկանշական հանգամանքը։ Եկեղեցին երբ կը կորսնցնէ իր յարձակողական բնութիւնը, այսինքն կորսուածը փնտռելու եւ Փրկչին առաջնորդելու ոգին ու փութաջանութիւնը, ուրիշ խօսքով երբ կը կորսնցնէ իր սէրը մարդոց հոգիներուն համար, կորսընցուցած կ՚ըլլայ իր կենսունակութիւնը եւ ամէնէն դրական ապացոյցը տուած կ՚ըլլայ իր հոգեւոր անկումին։ Եկեղեցին իր այս վիճակին մէջ է որ կը կորսնցնէ իր պաշտպանողական ոյժն ալ եւ տեղի կուտայ աշխարհասիրութեան հոսանքներուն ներս խուժել իր սահմաններէն։ Անիկա նոյն իսկ կը դաշնակցի աշխարհին հետ եւ իր գոյութեան արդարացումը կը ջանայ գտնել անոր բարեկամութեանը կամ գուցէ ծառայութեանը մէջ։ Դրամը գերագահ կը բազմի ինչպէս աշխարհին նոյն պէս Եկեղե-

ցին մէջ եւ Եկեղեցին կ'ըլլայ աշխարհի կամ մամոնայի մէկ գործակալը: Եւ այս ամէնը կուգան իբրեւ բնական հետեւանք յարձակողական ոգիի անկումին: Վասն զի ամէնէն զօրեղ պաշտպանողականը յարձակողականն է:

Բայց ճշմարիտ Եկեղեցիին «փոքրիկ հօտ» մը միայն ըլլալը վհատեցուցիչ է ըստ երեւոյթին՝ Քրիստոսի տիեզերական ծրագրին առջեւ: Մարդկային ընկերութեան բովանդակ զանգուածը Քրիստոսի փարախին առաջնորդելու եւ ամէնքը «մի՛ հօտ եւ մի հովիւ» ընելու փառաւոր իտէալին իրականացման համար շատ տկար, շատ անբաւական ոյժ մը ըլլալ կը թուի մեզի Եկեղեցին, եւ վերջնական յաղթանակին համար մեր հաւատքը միամտութեան մը համեմատութիւններ կ'առնէ երբեմն սպասելէ յոգնած մեր աչքերուն: Բայց Քրիստոսի մէջ երբեք չենք գտներ այդ թերահաւատութիւնը ապագայի մասին: Ան որեւէ մտահոգութիւն չի ցուցներ ճշմարտութեան վերջնական յաղթանակին վերաբերմամբ: Ո՛չ ծրագիր մը կը մշակէ եւ ոչ ալ կազմակերպութիւն մը կ'առեղծէ Իր մահէն վերջ Իր գործը յառաջ վարելու եւ Իր դատին յաղթանակը ապահովելու համար: Արդէն չի խորհիր թէ մահը պիտի կրնայ հեռացնել զինքը աշխարհէն ու իր գործէն: Անոր հաւատքը այնքան պայծառ է Աստուծոյ վրայ որ երբեք մտքէն իսկ չանցներ մտահոգուիլ յաջողութեանը մասին գործի մը որուն երաշխաւորը Իր Հայրն է: Իր մտահոգութիւնը ուրիշ առանցք ունի, այն է որ հաւատք գտնուի երկրի վրայ — երբ Որդին Մարդոյ գայ, հաւատք պիտի գտնէ՞ երկրի վրայ: Բաւական է որ գտնուին հաւատքի մարդիկ — փոյթ չէ թէ անոնց թիւը փոքր ըլլայ — զօրս Աստուծոյ Սուրբ Հոգին կարենայ առնել Իրեն գործակից, եւ վերջնական յաղթանակը ապահովուած է: Ժամանակի տարրը մեծ տեղ չի բռներ Անոր մտքին մէջ: Վասն զի կեանքը Յաւիտենականութիւնն իսկ է Անոր համար: Մարդկային երեւակայութեան բարձրաձայն կը խօսին թիւերը: Մեծ բազմու-

թիւնները կը շլացնեն զայն։ Տեսանելիին թուաբանութիւնը նոյնը ըլլալ կը կարծէ անտեսանելիին թուաբանութեանը հետ։ Ինչպէս ամէն կէտի մէջ, այս կէտին մէջ ալ Քրիստոս շատ շատ վեր է մարդկային մակարդակէն։ Ան երբեք վստահութիւն չդրաւ թիւի եւ բազմութեան վրայ եւ երբեք մազի չափ չշեղեցաւ իր ուղղութենէն՝ հետեւորդներ շատցնելու կամ ժողովրդականութիւն շահելու համար։ Իրեն հետեւիլ ուզողներուն առջեւ դրաւ խաչը — «Ան որ իմ ետեւէս գալ կ՚ուզէ թող իր անձը ուրանայ եւ իր խաչը վերցնէ ու իմ ետեւէս գայ»։ «Ան որ իր հայրը կամ մայրը ինծմէ աւելի կը սիրէ ինծի արժանի չէ»։ Ան իր անմիջական հետեւորդները, իր աշակերտները, ընտրեց ժողովուրդի ամէնէն աղքատ ու ստորին խաւերէն, նոյն իսկ մաքսաւորներէն ալ։ Երբեք չը խորհեցաւ թէ մամոնայի դաշնակցութիւնը անհրաժեշտ էր իր ծրագրի յաջողութեանը համար, թէպէտ անկէ բարեկամներ ստանալու խոհեմութիւնը յանձնարարեց իր աշակերտներուն։ Մինչդեռ աշխարհի մեծերուն դաւանանքն եղած է «դրամ», դրամ, դարձեալ դրամ», Քրիստոսի դաւանանքն եղած է մարդ, մարդ, դարձեալ մարդ· հաւատքի մարդ, նուիրումի մարդ, Սուրբ Հոգիով լեցուած մարդ։

Քրիստոս Եկեղեցին կոչեց «երկրի աղը», «աշխարհի լոյսը» ինչպէս նաեւ նմանցուց զայն խմորի։ Անոր համար փոյթ չէր թէ քանի հատ էին իր հետեւողները, բաւական էր որ անոնք ըլլային «աղ», «լոյս» եւ «խմոր», այսինքն գործօն եւ կենդանի ոյժ մը ընկերութեան մէջ, աղի պէս խառնուէին ընկերութեան հետ, լոյսի պէս թափանցէին անոր ամէն խաւերէն ներս, խմորի պէս լուռ ու անաղմուկ խմորէին ամբողջ զանգուածը։ Անիկա հաւատացող մը չէր շռնդալից գործունէութեան, Անոր մեթոտը տարրաբանական էր յաւէտ քան բնագիտական, եթէ ներելի է այսպիսի բացատրութիւն մը գործածել։

Եկեղեցիին թուական տկարութիւնը, փոքրիկ հօտ մը ըլլալը, ուրեմն, պատճառ չէ երբեք յուսահատութեան եթէ ան պահած է իր աղի, լոյսի եւ խմորի գործօն, ճառագայթող եւ կենսունակ հանգամանքը: Վտանգը հոն է որ աղը իր համը, լոյսը իր ճառագայթումը եւ խմորը իր կենսունակութիւնը կորսնցնէ: Այն ատեն է որ աշխարհի լոյսը մարած պիտի ըլլայ:

Ուրեմն Քրիստոսի Եկեղեցին մէկ ընելիք միայն ունի, այն է քանակի հոգը Աստուծոյ թողելով ջանալ որակը բարձրացնելու, ոգի ի բոին աշխատիլ անդուլ որ աղը աւելի համեղ եւ ազդու, լոյսը աւելի ճառագայթարձակ եւ խմորը աւելի համեղ եւ աւելի կենսունակ ու ներգործող ըլլայ. մնացածը ինքնին ապահովուած պիտի ըլլայ արդէն:

Եւ Քրիստոնէութեան տասնեւինը դարերու պատմութիւնը կուգայ արդարացնել Քրիստոսի հաւատքը այս մասին: Ինչ որ Քրիստոնէութիւնը արդէն իրագործած է աշխարհի զարգացմանն ու բարօրութեանը համար՝ պզտիկ բան մը չէ ինքնին: Մեր աչքերը վարժուած ըլլալով մեր ունեցածներուն մեզի բնական կը թուին անոնք, իբր թէ աշխարհի սկիզբէն ի վեր անոնք եղած ըլլային ինչպէս որ են հիմա: Բայց ատկէ բոլորովին տարբեր է իրողութիւնը: Եթէ միայն կարելի ըլլար Ներոնի դարը դնել ներկայ դարուն քով մէկ ակնարկով չափելու համար առնուած քայլին մեծութիւնը, դիւրին պիտի ըլլար համոզուիլ թէ ճշմարիտ հաւատացեալներու փոքրիկ հօտ մը ի՛նչ մեծ օրհնութիւններու միջոց կրցած է ըլլալ Քրիստոսի ձեռքին մէջ: Ստոյգ է թէ աշխարհի այսօրուան վիճակը շատ ու շատ հեռի է գոհացուցիչ ըլլալէ, բայց եւ այնպէս մեծ քայլեր առնուած են դէպի Աստուծոյ թագաւորութիւնը: Եւ աւելի մեծ քայլեր պիտի առնուին տակաւին եթէ Եկեղեցին արթննայ իր թմրութենէն եւ յօժարի Քրիստոսի ձեռքին մէջ գործածուելու իբրեւ աղ, լոյս եւ խմոր:

ՀՈԳԵՒՈՐ ԿԵԱՆՔԻ ՕՐԷՆՔԸ

Ոչ ոք կրնայ ուրանալ թէ հոգեւոր կենսունակութիւնը Քրիստոսի Եկեղեցիին ամենէն յատկանշական հանգամանքն է: Ինչպէս կենսունակութենէ զուրկ որեւէ մարմին անկարող է իր գոյութեան նպատակը իրագործելու, նոյնպէս կենսունակութենէ զուրկ եկեղեցի մը անկարող է օրհնութիւն մը ըլլալու աշխարհին: Բայց ի՞նչ միջոցով կարելի է ապահովել Եկեղեցիին այս կենսունակ վիճակը, ահա այ՛ս է գործնական հարցումը մեզի համար:

Եկեղեցին ապրող գործարանաւորութիւն մըն է, մարմին մը որ ունի իր Գլուխը եւ անդամները: Ամէն ապրող գործարանաւորութիւն իր բնականոն եւ առողջ գործունէութեանը համար պէտք է հպատակի իր գոյութեան օրէնքներուն, հակառակ պարագային իրեն կ'սպասեն հիւանդութիւն եւ մահ: Մենք չենք կրնար քմաստեղծ օրէնքներով վարել մեր կեանքը, որքան ալ հաճելի ըլլան կամ բանաւոր երեւնան անոնք. պէտք է հպատակինք կեանքի սեփական արարչագիր օրէնքներուն: Այսպէս ալ Եկեղեցիին հոգեւոր կեանքն ու կենսունակութիւնը ապահովելու համար օգուտ մը չունին մերասնեղծ քմածին օրէնքներն ու կանոնները, պէտք է հպատակինք հոգեւոր կեանքի սեփական օրէնքներուն: Հնարուած օրէնքները չեն որ կեանքը կուտան մեզի, կեանքն է որ իր օրէնքները կը մերկանայ հետազօտող մտքին: Օրէնքները պէտք չէ հնարուին, պէտք է գտնուին: Բարեբախտաբար գիտութեան դարու մը մէջ է որ կ'ապրինք եւ գիտենք կամ դիւրութիւն ունինք սորվելու թէ իրողութիւններն են հետազօտութեան դաշտը գիտնականին որ իր եզրակացութիւններուն, հանրացումներուն եւ հուսկ ուրեմն օրէնքներուն կը հասնի այդ իրողութիւններուն մանրազնին ուսումնասիրութեամբը: Հոգեւոր աշխարհին մէջ ասկէ տարբեր չէ ճշմարտութեան հասնելու մեթոտը: Պէտք է նախ գտնել իրողութիւնները եւ անոնց սեւեռել մեր զննողի հետա-

քըննին ակնարկները՝ միշտ գտնուած ճշմարտութեան հընազանդելու պատրաստակամութեամբ։ Հետազօտութեան եւ հնազանդութեան ճամբուն մէջ առնուած մէն մի քայլ մեզ պիտի առաջնորդէ կեանքի օրէնքներու գիւտին։

Արդ հոգեւոր կեանքը, Ֆիզիքական կեանքին պէս, իրականութիւն մըն է որ միշտ գտնուած է եւ կը գտնուի աշխարհի վրայ եւ որուն ամենէն ցայտուն արտայայտութիւնը երեւան կուգայ Նազովրեցի Յիսուսի մէջ։ Անոնք որ ապրած են կամ կ'ապրին այդ կեանքը իրենց վկայութիւնը կը միացնեն Յիսուսի հեղինակաւոր վկայութեանը թէ հոգեւոր կեանքի պայմանն է բանալ եւ բաց պահել մարդկային էութիւնը Աստուծոյ Հոգիին առջեւ որ պատրաստ է լոյսին եւ օդին պէս ողողելու Իրեն առջեւ բացուած հոգիները։ Այսպէս Աստուծոյ Հոգին է որ Իր իսկ ներկայութեամբը կը ստեղծէ եւ կը պահէ հոգեւոր կեանքը մարդուն մէջ։ Մարդը չէ որ լոկ իր սեփական ջանքերովը Աստուծմէ անկախաբար կեանք պիտի ստեղծէ ու պահէ իր մէջ։ Ասիկա այնքան անկարելի է որքան անկարելի է որ ցորենի հատիկ մը կեանք բողբոջեցնէ իր մէջ առանց ինքզինքը անվերապահօրէն ենթարկելու հողին, ջուրին, օդին եւ արեւին ազդեցութեանը։ «Հոգիէն ծնածը հոգի է, մարմինէն ծնածը մարմին է»։ Նմանն զնմանը կը ծնի։ Ծնողն իր նմանութեանը պէս զաւակ կ'արտադրէ։ Այս է կեանքի օրէնքը։ Հոգեւոր կեանք ունենալու համար Հոգիէն ծնանիլ պէտք է։ Հոգեւոր կեանքը պահելու համար Հոգիին մէջ ապրիլ պէտք է։ Հոգեւոր կեանքի ծնողն ալ դայեակն ալ Աստուծոյ Սուրբ Հոգին է։ Մարդուն ընելիքն է բանալ իր էութիւնը Անոր առջեւ եւ բաց պահել զայն շարունակ։ Առաջինին համար պէտք է հաւատք, երկրորդին համար՝ դարձեալ հաւատք եւ յարատեւ ու սիրալիր հնազանդութիւն։ Հոգեւոր կեանքը վարող օրէնքներն այս երկուքն են — Հաւատքի Օրէնքը եւ Հնազանդութեան Օրէնքը։

Եկեղեցին իր հոգեւոր կեանքն ու կենսունակութիւնը պահպանելու համար, ուրեմն, պէտք է կենդանի հաղորդակցութեան մէջ ըլլայ Աստուծոյ Սուրբ Հոգիին հետ՝ հաւատքի եւ հնազանդութեան ճամբով։ Ո՛չ ծէս, ո՛չ արարողութիւն, ո՛չ քարոզ, ո՛չ երգեցողութիւն, ո՛չ բարւոք կազմակերպութիւն եւ ո՛չ իմաստուն վարչութիւն, որչափ ալ օգտակար բաներ ըլլան ըստ ինքեան, չեն կրնար Աստուծոյ Հոգիին տեղը բռնել, չեն կրնար հոգեւոր կեանքի աղբիւր ըլլալ Եկեղեցիին համար։

Բայց «հոգեւոր կեանք», «Աստուած», «Սուրբ Հոգի», «Քրիստոս» — ասոնք հնաբոյր բառեր են որ շատ շիք չեն հնչեր մեր դարասկզբիկ արդիացած ականջներուն։ Անոնք կը յիշեցնեն մեզի գուցէ այն գալկադէմ, մաշած «սուրբերն» ու ճգնաւորները որոնց անբնականոն կեանքերը շատ հեռու են որեւէ հրապոյր ունենալէ մեզի համար։ Մենք վարժուած ենք հիմա ուրիշ բառերու — շոգի, ելեքտրականութիւն, հիւլէ, ելեկտրոն, ռատիում, ռատիօ, հոլովոյթ, բարեշրջում, յառաջդիմութիւն, դրամ, վայելք, երջանկութիւն։ Ասոնց շօշափելի իրականութեան քով շատ անիրական, շատ ցնորական կը հնչեն «հոգեւոր կեանք», «Սուրբ Հոգի», «Քրիստոս» կրօնաբոյր բառերը որոնցմէ ձանձրացած ենք այլեւս։

Բայց եթէ մենք ձանձրացած ենք անոնցմէ, անոնք սակայն, չեն ձանձրացած մեզմէ եւ կը հետապնդեն մեզ ու պիտի հետապնդեն, մինչեւ որ յաջողին ներս թափանցել մեր գիտակցութենէն եւ համոզել մեզ թէ իրենք այնքան իրական են որքան — պէտք է ըսել աւելի իրական են քան — մեր միւս շօշափելի իրականութիւնները։ Մարդուն համար բնականոն մէկ կեանք կայ միայն որուն բընատիպարն է Քրիստոսի կեանքը։ Ինչպէս որ ինքզինքը բնական աշխարհին դէմ փակող եւ միայն հոգեւորին առջեւ բաց պահելու աշխատող ճգնաւորին կեանքը հեռու է բնականոն այսինքն Քրիստոսանման ըլլալէ, նոյնքան ան-

բնականն է կեանքը անոր որ հոգեւոր աշխարհը բոլորովին կ'անգիտանայ եւ կ'անտեսէ, եւ կ'ապրի միայն բնական կամ տեսանելի աշխարհին մէջ։ Այս երկու ծայրայեղութիւններուն մէջ ալ կայ մասնակի ուրացում մարդկային բնութեան եւ բնազդներուն, ինչ որ կեանքը կ'ընէ միակողմանի եւ անբնական։ Հոգեւոր կեանքը ուրացումը չէ բնական կեանքին։ Այս երկուքը իրարամերժ չեն, այլ լրացուցիչ են եւ միասնաբար կը կազմեն բնականոն կեանքը։ Ինչ որ Սուրբ Գիրքը կը կոչէ «մարմնաւոր կեանք», չէ այն բնական կեանքը, որուն ղեկը հոգիին ձեռքն է միշտ, այլ տեսանելիին վայելքներուն այն ծայրայեղ ու այլամերժ յարումը որ ուրացումն իսկ է հոգեւոր կեանքին։

Արդ Քրիստոսի Ճշմարիտ Եկեղեցին եղբայրութիւնն է անհատներու որոնք անկեղծօրէն, պարկեշտօրէն կը ձգտին ապրելու Քրիստոսի ապրած բնականոն կեանքը, այն է հոգեւոր կեանքը, եւ մտցնելու զայն ուրիշներու կեանքին մէջ ալ։ Փոյթ չէ թէ իրենց ջանքերուն մէջ վրիպումներ կ'ունենան երբեմն կամ իրենց կեանքերուն մէջ ցաւալի գայթումներ։ Կատարելութիւն չէ որ կ'ակնկալուի իրենցմէ, այլ անկեղծ անվհատ ձգտում դէպի բարձրագոյն իտէալը. Առաքեալին պէս որ կ'ըսէ. «Ոչ թէ արդէն առեր եմ կամ արդէն կատարեալ եղեր եմ, հապա ետեւէ ինկած եմ որ բռնեմ մրցանակը, որուն համար ալ բռնուեցայ Քրիստոս Յիսուսէ։... Ես չեմ սեպեր որ բռներ եմ, բայց բան մը կայ որ ետեւի եղածները մոռցած եմ ու առջեւի եղածներուն կը դիմեմ. Նպատակը դիտելով՝ Քրիստոս Յիսուսով եղած Աստուծոյ վերին կոչումին մրցանակին կը վազեմ»։ Այո՛, եկեղեցին չէ ժողովը կատարեալներու, այլ եղբայրութիւնը դէպի նպատակը, դէպի կատարեալը վազողներու, որոնց անկեղծ բաղձանքն ու անվհատ ջանքն է իրենց վազքին մէջ իրենց ընկերացնել, իրենց հետ տանիլ նաեւ բոլոր աշխարհը։

Բայց այս տեսակ եկեղեցիի մը կեանքին գաղտնիքն է Քրիստոսով Աստուծոյ Հոգիին հետ մշակուած ամենասերտ բարեկամութիւն: Ասկէ զատ ուրիշ ամէն միջոց բացարձակապէս անզօր է այդ արդիւնքը իրագործելու: Այս եղած է վկայութիւնը ամէն անոնց որոնք Պօղոսի պէս յաջողած են ապրիլ այդ յառաջադէմ վազքի կեանքը: Անոնք ամէնքը անխտիր կը միաբանին Պօղոսի հետ ըսելու. «Ամէն բանի կարող եմ Անով որ զիս զօրացուց»: «Եւ ալ կենդանի եմ ոչ թէ ես, հապա Քրիստոս կենդանի է իմ մէջս»: «Ինծի համար ապրիլը Քրիստոս է»: «Քրիստոս մեր կեանքը»: «Քրիստոս է ամէնը եւ ամէն բանի մէջ»: Ասոնք արնամէջ, կրօնաբոյր խօսքեր չեն՝ գրքէ մը գոց սորվուած, այլ իրապէս ապրուած ներքին կեանքի մը փորձառութենէն, իրականութենէն արտաբղխած ճշմարտութիւններ են: Իրականութիւնն է որ անոնց ետեւը կը կենայ: Ու այդ իրականութեան, այդ հոգեւոր փորձառութեան ժայռին վրայ է որ կը կենան հոգեւոր կեանքի ճշմարտութիւնները՝ յաւիտենապէս անսասան: Եթէ Քրիստոնէութիւնը կրցած է տոկալ ժամանակի համայնաւեր ազդեցութեան, եթէ եկեղեցին յաջողած է հալածանքներու կրակին մէջէն եւ անուանական եկեղեցիին հալածչական եօթնապատիկ բորբոքած հնոցէն դուրս գալ անվթար ու յաղթական, պատճառն այն է որ ներքին, հոգեւոր, փորձառական կեանքի իրականութեանը կառչած է ան միշտ, եւ դուրսէն եկող բոլոր փորձանքներուն եւ փորձութիւններուն դէմ հաստակարերձ կանգնած եւ համոզումի ամենազօրեղ շեշտով ըսած է, «Եւ սակայն կը շարժի»: Եւ այսօր ալ գիտութեան անունով իրեն դէմ ուղղուած բուռն յարձակումներուն կը դիմագրաւէ նոյն անսասան ժայռին վրայ կռուանուած:

Մէկ կերպ միայն կրնայ երեւակայուիլ որով աշխարհը կրնայ խարխարել ու փշրել հաւատացեալին փորձառութեան այս ժայռը. այն է գտնել ուրիշ միջոց մը որ

կարենայ առանց Քրիստոսի միեւնոյն ներքին կեանքն արտադրել ինչ որ Սուրբ Հոգին Քրիստոսով կ՚արտադրէ հաւատացեալին մէջ։ Ուրիշ խօսքով Եկեղեցիին համար գտնել Քրիստոսէ տարբեր հիմ մը որ ամէն կերպով համարժէք ու համազօր ըլլայ Անոր։ Այս կերպով միայն ապացուցած կ՚ըլլայ աշխարհ թէ Եկեղեցիին Քրիստոսով ունեցած փորձառութիւնը պատրանք մըն է միայն եւ թէ Քրիստոս, Կենդանի Յարուցեալ Փրկիչը, անհրաժեշտութիւն մը չէ Եկեղեցիի հոգեւոր կեանքին համար։ Բայց ասիկա անկարելին է զոր չէ կրցած իրագործել աշխարհի ոչ գիտութիւնը եւ ոչ փիլիսոփայութիւնը։ «Ենթագիտակցութիւն», «Թելադրութիւն», «Ինքնաթելադրութիւն» դարասկզբիկ գիւտերն են հոգեբանութեան որ ի զուր ջանացած է Քրիստոսի տեղը անցընել զանոնք։ Քրիստոս կը մնայ եզական անմրցելի Հեղինակը այն հոգեւոր փորձառութեան զոր ճշմարիտ Եկեղեցին կրցած է եւ կրնայ վայելել միմիայն Անոր բարեկամութեանը մէջ։

ԵԿԵՂԵՑԻԻՆ «ՀՐԵՇՏԱԿԸ»

Եկեղեցին, եղբայրութիւնը Քրիստոսի բարեկամներուն, պէտք ունի առաջնորդելու: Եկեղեցիին Գլուխը ինչպէս նաեւ անտեսանելի Առաջնորդը Քրիստոս է. բայց Եկեղեցիին կազմակերպեալ գործունէութիւնները վարելու, անոր հոգեւոր եւ բարոյական ոյժերը ուղղակի դէպի նպատակը ղեկավարելու, հիմնարկութեան բոլոր մեքենականութիւնը արդիւնազօրապէս շարժման մէջ պահելու համար Մեծ Առաջնորդը իր ձեռքին տակ պէտք ունի մասնաւորապէս ընտրուած անհատներու: Այդ մասնաւորապէս ընտրուած անհատներն են որ կը կազմեն Եկեղեցիին կղերականութիւնը կամ հոգեւոր պաշտօնէութիւնը:

Եկեղեցին աշխարհի մէջէն ընտրուած ու զատուած անհատներէ կը բաղկանայ. իսկ եկեղեցիին հոգեւոր առաջնորդները կամ անոր կղերականութիւնը Եկեղեցիին մէջէն ընտրուած ու զատուած անհատներ են ամենքն ալ: Դիւրին է ուրեմն հետեւցնել թէ ընտիրներէն ընտրուած այս պաշտօնէութենէն իրաւամբ պիտի ակնկալուի ամենաբարձր յատկութիւններ: Ո՜րչափ սխալ է ուրեմն այն ընթացիկ կարծիքը թէ ժողովուրդի մը ամենէն տկար ու բանի չգալիք տարրին ասպարէզն է կղերականութիւնը: «Եթէ ուրիշ բանի չես գար կղեր եղիր» հեգնական ասացուածը գրեթէ առածի կարգ անցած է ժողովուրդին մէջ, ինչ որ կը ցոլացնէ կղերականութեան մասին անոր կազմած շատ աննպաստ գաղափարը:: Այս գաղափարը ո՛րքան ալ արդար հիմ ունեցած ըլլայ իրականին մէջ, հիմնականապէս սխալ է եւ պէտք է իսպառ լքուի: Ընտիրներէն ընտրուած, գերընտիր անձնաւորութիւններն են միայն որ կրնան արժանաւորապէս կատարել հոգեւոր առաջնորդի դերը եկեղեցիին մէջ:

Ժողովուրդները ընդհանրապէս հակամէտ են անհամակիր խստութեամբ պախարակել եւ նոյնիսկ հեգնանքի

առարկայ ընել իրենց կրօնական առաջնորդները, առանց սակայն անդրադառնալու այն ահաւոր ճշմարտութեան թէ կղերին ինկածութիւնը մեկնելի է մի միայն ժողովուրդին ինկածութիւնովը, քանի որ կղերը կ՚ընտրուի կամ պէտք է ընտրուի միշտ ժողովուրդի մը լաւագոյն տարրերէն: Ժողովուրդ մը իր կրօնական առաջնորդներուն արժանի է միշտ: Կղերը ժողովուրդէն բարձր կրնայ ըլլալ հոգեւորապէս եւ պէտք է որ ըլլայ, բայց ժողովուրդ մը հաւաքապէս իր կղերէն բարձր չի կրնար ըլլալ: Հետեւաբար, ուր որ կղերի ինկածութիւնը իրականութիւն է, հոն ժողովուրդի հոգեւոր կեանքը ամենամեծ մըտահոգութեան առարկայ պէտք է ըլլայ· վասն զի կարելի չէ որ հոգեւորապէս կենդանի ժողովուրդ մը հոգեւորապէս ինկած կղերականութեան մը ծնունդ տայ:

Թէ ինչո՛ւ կղերը պէտք է ըլլայ ամենաբարձր հոգեւոր ու մտաւոր յատկութիւններով օժտուած՝ դժուար չէ տեսնել եթէ ի մտի ունենանք թէ ան կոչուած է առաջնորդել Եկեղեցին որ ամենաբարձր խտէալներու ձգտող եղբայրութիւնն է Քրիստոսի բարեկամներուն: Հոգեւոր պաշտօնէէ մը ակնկալելի ամենէն էական ու հիմնական բանն է ուրեմն հոգեւոր կեանք: Իր արհեստը չգիտցող կօշկակար մը կամ դերձակ մը կամ բժիշկ մը ինչ որ է յաճախորդներուն համար, հոգեւոր կեանքէ զուրկ կղերն ալ նոյնն է եկեղեցիին համար: Կղերին կոչումն է, ամէն բանէ առաջ, հոգեւոր կեանք մշակել եկեղեցիին մէջ, ուրեմն կ՚ենթադրուի որ նախ ինք ունենայ եւ ապրի զայն: Ակներեւ է որ իր չունեցած բանը չի կրնար տալ ուրիշներուն: Առանց այս անհրաժեշտ պայմանին՝ ուրիշ ինչ բարեմասնութիւններով ալ որ օժտուած ըլլայ կղերական մը, իրաւունք չունի եկեղեցիին մէջ հոգեւոր առաջնորդի դիրքը գրաւելու: Ո՛չ բարձր ուսումը, ո՛չ պերճախօսութիւնը, ո՛չ վարչագիտութիւնը, ո՛չ անձնական հմայքը կամ զօրաւոր անհատականութիւնը եւ ոչ նոյնիսկ բարձր

քարոյականը — թէեւ շատ կարեւոր ու գերընտիր յատկութիւններն են ամէնքն ալ — անհրաժեշտ վկայականները չեն հոգեւոր պաշտօնէութեան համար եթէ կը պակսի հոգեւոր կեանքը: Հոգեւոր պաշտօնէութիւնը չի նմանիր բժշկութեան կամ փաստաբանութեան, որոնց պատրաստուելու համար բաւական է մասնագիտական դպրոցի մը ծրագրուած դասընթացքն աւարտել եւ վկայագիր մը ստանալ: Աստուածաբանական ճեմարանի մը վկայագիրը բաւական չէ հոգեւոր պաշտօնէութեան համար եթէ Սուրբ Հոգին չը վաւերացնէ զայն: «Սուրբ Հոգիէն վկայուած» ըլլալու հանգամանքը արդիւնաւոր հոգեւոր պաշտօնէութեան համար անհրաժեշտ է եւ ուրիշ բան մը չկայ որ անոր տեղը կարենայ բռնել:

Հոգեւոր պաշտօնեան, ուրեմն, պէտք է ըլլայ ճըշմարիտ հաւատացող մը հոգեւոր աշխարհի իրականութիւններուն, ու չէ թէ մինակ հաւատացող մը, այլ մանաւանդ անոնց հետ շարունակական հպումի մէջ ապրող մը: Այն անձը որուն համար Քրիստոս կենսագրութիւն մըն է միայն, Յարուցեալ Փրկչին ոչ հաւատքը եւ ոչ փորձառութիւնը ունի, որ մարդուն փրկութիւնը իրագործելու համար մարդկային կամքէն վեր ոյժ չի ճանչնար եւ որուն համար Սուրբ Հոգին Սանթա Գլոզէն տարբեր բան մը չէ, իրաւունք չունի Եկեղեցիին գլուխն անցնելու իրրեւ անոր հոգեւոր առաջնորդը: Եւ եթէ կղերական մը իր պաշտօնէութեան ընթացքին կորսնցնէ իր հաւատքը, պարկեշտութիւնը կը պահանջէ որ հրաժարի կղերականութենէն: Քանզի կորսուածը անհրաժեշտն է որուն պակասը լրացնելու կարող չեն իր մնացած բոլոր բարեմասնութիւնները միասին առնուած: Բաւական չէ կղերին համար հաւատքով ճամբայ ելլել, այլ պէտք է նաեւ հաւատքը պահել մինչեւ վերջը: Մեծ վկայութիւն մըն է զոր Պօղոս Առաքեալ կուտայ իր անձին համար երբ կ'ըսէ, «Հաւատքը պահեցի»: Այս դարուն մէջ գուցէ աւելի դը-

ժուար է, կամ գէթ աւելի դիւրին չէ, հաւատքը պահելը, որուն միակ ազդու եւ գործնական միջոցն է հաւատքը ապրիլ։

Բայց հոգեւոր պաշտօնէին համար բաւական չէ միայն ունենալ հաւատք եւ հոգեւոր կեանք, այլ պէտք է ան նաեւ ըլլայ Աստուծմէ «կանչուած» եւ «ղրկուած» այդ պաշտօնին համար։ Յիսուս իր երկրաւոր կեանքին մէջ շատ հաւատացողներ ունէր իրեն, բայց ամէնքը չղրկեց քարոզելու։ Անիկա յատկապէս ընտրեց եւ կանչեց այն անհատները զորս կ'ուզէր ղրկել քարոզելու։ Առաքեալները յատկապէս կանչուած եւ ղրկուած էին Աւետարանի պաշտօնէութեան համար։ Ու ասիկա ճշմարիտ եղած է եւ է ամէն ժամանակի համար։ Աստուծոյ պաշտօնեաները պէտք չէ ինքնակոչ ըլլան, պէտք է կոչում եւ առաքելութիւն ստացած ըլլան Անկէ։ Աստուած չէ թէ մինակ հոգեւոր մարզին մէջ, այլ ամէն մարզի մէջ իր մասնաւոր գործակիցները կը կանչէ, կ'օծէ եւ կը ղրկէ։ Առանց Աստուծոյ կոչումին, օծումին եւ առաքումին՝ մարդկային ոչ մէկ ձեռնադրութիւն, օծում կամ առաքում իրաւունք չեն կրնար տալ մարդու մը Աստուծոյ կողմէն դեսպանութիւն ընելու։ Աստուած իր առաքեալին կուտայ այնպիսի ներշնչում մը, անոր ներսի դին կը դնէ այնպիսի կրակ մը որ հանգիստ չի թողուր զանի մինչեւ որ չհնազանդի վերին կոչումին։ Այդ կրակը Միլտոնի մը մէջ կը մտնէ եւ զգալ կուտայ անոր թէ Աստուծոյ փառքը երգելու համար ծնած է, եւ կը մղէ զանի աչքերուն լոյսն ալ վրայ տալով հնազանդիլ այդ կոչումին։ Այդ կրակը Պօղոսի մը մէջ կը մտնէ եւ աղաղակել կուտայ անոր «Վայ է ինծի թէ Աւետարանը չքարոզեմ»։

Աստուած իր ղրկածները, իր առաքեալները չոր ու ցամաք չի ղրկեր. զանոնք կը ղրկէ կենդանի պատգամով մը եւ իր Հոգիին ներշնչումովը զօտեպնդուած։ Աստուածառաք մարգարէն չոր չզգար ինքզինքը բեմին վրայ, ա-

նիկա ունի կենդանի պատգամ մը որ ժողովուրդի հոգիին կը խօսի։ Անոր քարոզները մտաւոր խնճոյքներ չեն, այլ հոգիին իր թմբիրէն արթնցնող կրակէ պատգամներ։ Անիկա Աստուծոյ պատգամաւորն է, բառին նկարագրական իմաստովը։

Ու այս պատգամը այնքան գրաւած, այնքան լեցուցած է զինքը որ ոչ ժամանակ եւ ոչ տրամադրութիւն ունի ուրիշ բաներով լրջօրէն հետաքրքրուելու։ Իր բոլոր ոյժը եւ իր բոլոր ժամանակը խպաս կը դնէ մարդոց հոգեւոր պէտքերուն, ատոր համար ծնած կը զգայ ինքզինքը։ Անիկա չի կրնար իր պաշտօնը միջոց ընել շահու կամ փառքի կամ ժողովրդականութեան, զինքը Որկողին կամքը եւ փառքը ամէն բանէ գերիվեր կը դասէ եւ Անոր համար կը գործէ բոլորանուէր։ Անիկա չի կրնար իր պաշտօնին փառքն ու ժողովրդականութիւնը վայելել եւ ժողովուրդին հոգեւոր պէտքերուն անփոյթ՝ զանոնք հոգեւորապէս սովալլուկ եւ ծարաւահիւծ թողելով ինք անդին զբաղիլ աշխարհիկ գրականութեամբ, գեղարուեստով, քաղաքականութեամբ կամ առեւտուրով։ Զինք գրաւող պատգամը չի թողուր որ հետաքրքրուի այս կարգի բաներով որքան ալ օգտակար բաներ ըլլան անոնք ըստ ինքեան։ Այդ օգտակար բաները ուրիշներուն կը թողու ընել որոնք անոնց կոչումն ունին։ Ինք ուրիշ նպատակի համար կանչուած եւ ղրկուած է։

Անիկա գիտակցութիւնն ունի իր պաշտօնին բարձրութեան, գիտէ թէ քարոզիչ մը բեմին վրայ շատ աւելի կ'արժէ քան թագաւոր մը գահին վրայ, բայց իր պաշտօնին մեծութիւնն ու փառքը չէ որ կը հրապուրեն զինքը ու կը կապեն անոր, հոգիներու սէրն է որ կը հրդեհէ զինքը եւ ի՛նչ կը նշանակէ կորսուած հոգի մը եւ ի՛նչ կը նշանակէ փրկուած հոգի մը։ Եւ երբ իր չուրջը կը տեսնէ հոգիներ որոնք կորստեան մէջ կ'ապրին երբ այնքան մօտ է փրկութիւնը, չի կրնար անոնց մասին անփոյթ գըտ-

նուիլ, անոնց սէրը կ'ստիպէ զինքը իր ջանքերուն լաւագոյնը նուիրելու հոգիներու սպասարկութեան: Իրեն համար չկայ ուրիշ գործ մը աւելի հաճելի, ուրիշ արտօնութիւն մը աւելի քաղցր, յաջողութիւն մը աւելի ուրախառիթ քան միջոց ըլլալ կորսուած հոգիի մը մահէն կեանքի փոխուելուն:

Անոր համար քարոզելը չէ թէ պարտականութիւն այլ ամենամեծ արտօնութիւն է մանաւանդ: Աստուածային պատգամը որ կը լեցնէ իր հոգին, ներշնչումի կրակը որ հրդեհէ իր էութիւնը, բեմը ամենէն բաղձալի տեղը կ'ընեն իրեն համար, վասն զի եթէ լռէ, կրակը կ'այրէ զինքը, պատգամը անէծք կ'ըլլայ իրեն: Մեծ բազմութիւններու առջեւ երեւնալու փառասիրութիւնը չէ որ կը գրաւէ իր երեւակայութիւնը, ոչ ալ իր գիտութիւնը կամ աստուածաբանական հմտութիւնը, իր պերճախօսութիւնը կամ ոճը ցուցադրելու ունայնամտութիւնը, այլ Աստուծոյ պատգամը մարդոց հոգիներուն հաղորդելու եւ Աստուծոյ սիրոյն կրակը անոնց սրտերուն մէջ արծարծելու բաղձանքն է զինքը ուժանակող շարժառիթը: Ան ինքզինքը ձախողած կը համարի երբ կը տեսնէ որ մարդիկ իր պատգամը կը մոռնան եւ իր պերճախօսութեամբ կամ գիտութեամբ կը հետաքրքրուին, անոնց գովեստը կ'ընեն. «Շատ լաւ խօսեցաւ» կ'ըսեն: Այն ատեն մանաւանդ յաջողած կը համարի ինքզինքը, երբ կը տեսնէ թէ մարդիկ զինքը կը մոռնան և պատգամին հմայքովը լրջօրէն կը գըրաւուին եւ իրենց կեանքերը անոր յարմարցնելու անկեղծ ջանքեր կ'ընեն: Վասն զի ինքզինքը քարոզելու համար չէ որ կանչուած է, այլ «Քրիստոսը ու ան խաչը ելած»:

Դարձեալ Աստուծոյ այս առաքեալը ժողովուրդին փափաքներուն կամ համոզումներուն կամ աշխարհասիրութեանը, եւ կամ ժողովրդականութեան պահանջներուն չի յարմարցներ իր պատգամը, ոչ ալ ժողովուրդին կը հարցնէ թէ ինչ քարոզելու է. անոնց հանդէպ ամէն սէր,

ամէն յարգանք տածելով եւ Քրիստոնէական փափկանկատութեան բոլոր պահանջներն յարգելով հանդերձ՝ ան չի վարանիր քարոզելու «խաչուած Քրիստոսը», փոյթ չէ թէ «Հրեաներուն գայթակղութիւն» ըլլայ այն եւ «Յոյներուն յիմարութիւն» երեւնայ: Եթէ բոլոր աշխարհ Քրիստոսը ամօթ համարի, ինք սակայն ուրիշ բանով չի պարծենար «բայց միայն Քրիստոսի խաչովը»: Անիկա իր համոզումներուն եւ իր փորձառութեան քաջութիւնը ունի, եւ զինքը չհասկցող եւ իրր միամիտ կամ հինգլուխ նախատող աշխարհի երեսին կրնայ նայիլ անվրդով խաղաղութեամբ եւ ըսել, «եւ սակայն կը շարժի»:

Հոգեւոր պաշտօնէութեան համար կարեւոր պահանջներ են նաեւ մշակուած միտք, անձնական հմայք եւ վարչագիտութիւն: Գիտութեամբ եւ գեղարուեստով պատշաճօրէն մշակուած միտք մը շատ կարեւոր է հոգեւոր պաշտօնէին համար: Անիկա առանց այս հանգամանքին հակամէտ կ՚ըլլայ անձկամտութեան և մոլեռանդութեան: Անոր կը պակսի լայն հայեացքը կեանքի վրայ, եւ այդ պատճառով իսկ միակողմանի ըլլալու փորձութիւնը ունի միշտ: Բայց աստի անիկա չի կրնար իր պատգամը մատչելի ընել արդիացած միտքերու, որովհետեւ իր միտքը չունի հարկաւոր ճկունութիւնը՝ ճշմարտութիւնը մարդոց մտայնութեան համեմատ կաղապարելու:

Դարձեալ հոգեւոր պաշտօնէին համար կարեւոր է ունենալ անձնական հմայք որ սակայն ստացական ըլլալէ աւելի բնատուր ձիրք մըն է մանաւանդ: Առանց այս հանգամանքին անիկա շատ բան կը կորսնցնէ իր օգտակարութենէն եւ եթէ մէկը զուրկ է անկէ՝ յանձնարարելի չէ որ հետամտի հոգեւոր պաշտօնէութեան:

Ուրիշ կարեւոր յատկութիւն մըն է վարչագիտութիւնը, կազմակերպելու եւ վարելու կարողութիւնը: Անձնական հմայքի բացակայութիւնը մեծապէս կը դժուարացնէ նաեւ վարչութեան գործը որ անբաժանելի մէկ

մասը կը կազմէ հոգեւոր պաշտօնէի պարտականութեան· վասն զի եկեղեցական հիմնարկութեան մեքենան պէտք ունի միշտ կազմակերպիչ եւ վարիչ ոյժի մը: Եթէ պաշտօնեան բնապէս օժտուած է անձնական զօրաւոր հմայքով եւ ձգողականութեամբ, կազմակերպական եւ վարչական կարողութիւնը կրնայ զարգացնել իր մէջ փորձառութեամբ: Անփորձութիւնը ինքնին պատճառ չէ յուսահատութեան:

Հոգեւոր պաշտօնէութիւնը ամէնէն բարձր կոչումն է որ կայ աշխարհի վրայ, չկայ ուրիշ մը որ հաւասարի անոր: Անոր պատասխանատուութիւնն ալ բնականաբար համեմատական է անոր բարձրութեան: Եկեղեցիին հոգեւոր կեանքը Քրիստոսէ կախուած է, բայց անոր կենսունակութեանը մէջ մեծ բաժին ունի պաշտօնեան: Երբ պաշտօնեան չունի հոգեւոր կենսունակութիւն, շատ հաւանական չէ որ Եկեղեցին ունենայ զայն կամ կարենայ պահել ընդ երկար: Նոյնքան ճշմարիտ է թէ հոգեւոր պաշտօնեան կ՚ելլէ Եկեղեցիին ծոցէն: Եթէ Եկեղեցին հոգեւորապէս մեռած է ի՛նչպէս կրնայ ծնունդ տալ կենսունակ կղերականութեան մը: Եկեղեցին փորձառութիւնը ցուցուցած է, սակայն, թէ ամէն անգամ որ ան հոգեւորապէս մեռած է կամ քնացած, Աստուած անհատներ կանչած է, իր Հոգիովը օծած ու ղրկած է Եկեղեցիին՝ զանիկա իր մահուան թմրութենէն արթնցնելու համար: Եկեղեցիին հոգեւոր արթնութիւնը անհատէ մը կը սկսի միշտ: Կ՚ակնկալուի որ հոգեւոր պաշտօնեան ըլլայ այն անհատը զոր Աստուած կարենայ գործածել իբր Իր առաջեալը կամ «հրեշտակը» — դեսպանը:

ԱԽՏԱԲԱՆԱԿԱՆ ԵՐԵՒՈՅԹՆԵՐ

Ճշմարիտ եկեղեցին իր արտաքին կեանքին մէջ սիրոյ յատկանշական գիծովն է որ կը բնորոշուի։ «Ասկէ պիտի գիտնան որ իմ աշակերտներս էք, որ մէկզմէկ սիրէք», ըսաւ Քրիստոս Ինք։ Արդարեւ կարելի չէ որ Քրիստոսի բարեկամութեանը մէջ ապրողները իրարու հանդէպ սէրէ տարբեր զգացում կարենան տածել։ Սիրոյ միութիւնը ճշմարիտ եկեղեցիին ամէնէն կարկառուն յատկանիշներէն մէկն է եւ ճշմարիտ ընդհանրականութեան ապահով հիմը։

Եւ եկեղեցիին այս միութիւնը այն աստիճան սեռն է ու սերտ, ո՛ր աստիճան որ սերտ է անոր բարեկամութիւնը Քրիստոսի հետ։ Բայց երբ եկեղեցիի մը մէջ կը մտնէ աշխահասիրութիւն եւ ուծացում Քրիստոսէ, այն ատեն եղբայրսիրութեան ջերմաչափը վար կը միտի դէպի սառուցակէտը, եւ անհամաձայնութեան, կագ ու կռիւի ոգին վեր կը բարձրանայ դէպի եռացման գիծը։ Քրիստոսէ դուրս ապրող եկեղեցին կը նմանի վարդի մը որուն չափրակները թառամած, չորցած ու կորսնցուցած են իրենց թարմաւէտ գեղեցկութիւնն ու բոյրը՝ պահելով միայն վարդի երեւոյթն ու անունը եւ որոնք առաջին հովին իսկ պատրաստ են ցրուելու ամէն ուղղութեամբ։

Եկեղեցին իր պատմական կեանքի որոշ մէկ շրջանին ի յայտ բերած է ախտաբանական ուրիշ ցաւալի երեւոյթ մըն ալ, որ է հալածչական մոլեռանդութիւնը։ Դաւափարակցական միութիւն եւ բռնազբօսիկ միաձեւութիւն ապահովելու մարմաջէն բռնուած՝ եկեղեցին ինքզինքին ներած է իր բարկութեան բոլոր կրակները թափել անոնց վրայ որ հաւատացած են խղճի ազատութեան սկզբունքին, այսպէս աշխարհի առջեւ պարզելով դայթակղեցուցիչ տեսարանը անձկամիտ եւ ատելավառ կրօնամոլութեան։

Ան հաւատացած է թէ «հերետիկոս»ներու արիւնը հոսեցնելով ծառայութիւն կը մատուցանէ Աստուծոյ, եկեղեցին մաքրած կ'ըլլայ մոլորութեան սերմերէ եւ ապականութենէ, եւ ուղղափառ դաւանութիւնը մարդոց պարտադրելով հոգիներ փրկած կ'ըլլայ դժոխքի կրակներէն: Եւ այս ամէնը անոր համար որ անկեղծօրէն հաւատացած է թէ ուղղափառ դաւանութիւնն է միակ պայմանը հոգեւոր փրկութեան: Եթէ հաւատացեալը կրնայ իր ձեռքերովը վեր վերցնել իր հաւանութիւնը տալու համար ուղղափառ հանգանակին, Եկեղեցին անոր հոգեւոր փրկութիւնը կարող է ապահովել իր խորհուրդներով: Փրկութեան այս մեքենական վարդապետութիւնը բնականաբար ծնունդ պիտի տար հալածանքը արդարացնող մոլեռանդութեան:

Եւ Եկեղեցին այնքան յառաջ գնաց իր այս դաւանապաշտ ուղղութեանը մէջ որ նոյն իսկ հոգեւորին հետ աղերս չունեցող գիտական հարցերն ալ ենթարկեց ուղղափառութեան չափանիշներուն: Ինքը պէտք է ճանչցըւէր վերին հեղինակութիւն երկրաբանական, աստղագիտական, բնագիտական, տարրաբանական, կենսաբանական, աշխարհագրական եւ ուրիշ ամէն գիտական հարցերու մէջ: Չէ՞ որ իր ձեռքն էր Սր. Գիրքը որուն ինք միայն կարող էր տալ ուղիղ մեկնութիւնը: Ինչպէս ուղղափառ եկեղեցիէն դուրս փրկութիւն չկար, նոյնպէս ուղղափառ եկեղեցիին ունեցածէն դուրս կամ զայն հակասող գիտութիւն չկար: Երբ եկեղեցին իր հաւանութիւնը չտար, մարդիկ իրաւունք չունէին հաւատալու թէ երկիրը կը թաւալի իր առանցքին վրայ: Այդպիսի «մոլորութիւն» մը խարոյկով միայն կրնար քաւուիլ:

Երբ Եկեղեցին կը կորսնցնէ իր ճշմարիտ կեդրոնը, կը դադրի Քրիստոնէակեդրոն ըլլալէ եւ կ'ըլլայ այլակեդրոն, փոյթ չէ թէ այդ կեդրոնը ըլլայ դաւանանք մը, վարդապետութիւն մը, կազմակերպութիւն մը, գիրք մը, մեծ առաջնորդ մը կամ ուրիշ որեւէ բան կամ անձ որ-

չափ ալ նուիրական ըլլայ ան, եկեղեցիին հոգեւոր կեանքը այն ատեն մտած կ՚ըլլայ ախտաբանական շրջանի մը մէջ որ իր բովանդակ տեւողութեանը միջոցին ախտին գոյութիւնը կը մատնէ զանազան ախտանիշներով:

Երբ ժամանակի հոլովումով եկեղեցական բռնակալութիւնը տեղի տուած է խղճի ազատութեան եւ անոր հետեւանքով եկեղեցին բաժնուած է բազմաթիւ հատուածներու, այն ատեն ալ միեւնոյն ախտը իր գոյութիւնը շեշտած է միջյարանուանական իրերահալած ոգիին մէջ: Եկեղեցին իր հետզհետէ բազմացող ճիւղաւորումներուն մէջ ատեն մը չէ յաջողած պահել սիրոյ միաբանութիւնը: Եղած է ժամանակ ուր իւրաքանչիւր յարանուանութիւն ջանացած է իր սեփական մենաշնորհն ընել Քրիստոսը, փրկութիւնն ու երկինքը՝ ուրիշներուն թողելով միայն դժոխքի կրակները: Յարանուանական այս անձկամտութիւնը, որ խոտոր կը համեմատի Քրիստոսի լայնմտութեան հետ, մէկ ախտանիշն է միեւնոյն եկեղեցական ախտին — բիւրեղացման կեդրոնէն հանել պատմութեան եւ փորձառութեան Քրիստոսը եւ Անոր տեղ դնել ուրիշ բան մը:

Գիտութեան եւ լուսաւորութեան դարու մը մէջ է որ կ՚ապրինք հիմա: Հին ժամանակներու կրօնական մոլեռանդութիւնն եւ անձկամտութիւնը կարեւոր չափով մը կորսնցուցած են հիմա իրենց կռուանը: Փրկութեան արուեստակեալ, մարդահնար, մեքենական մեթոտներու կառչելու չէ այլեւս: Եկեղեցին, ժամանակներու ոգիէն ազդուած, կարեւոր չափով մը փոխած է իր հին դիրքն ու մեթոտները: Այժմու վտանգը, սակայն ուրիշ կողմէ կուգայ: Հին ախտը բոլորովին նոր ախտանիշով մըն է որ կը յայտնուի: Ծայրայեղ Արդիականութիւն կը կոչուի այդ ախտանիշը որ կուգայ հին ախտը նուիրագործել գիտութեան անունով: Ծայրայեղ Արդիականութիւնը կը ձգտի անհատին եւ եկեղեցիին կեանքէն վտարել փորձառութեան Քրիստոսը, Յարուցեալ եւ Կենդանի Փրկիչը,

եւ անոր տեղ դնել միայն պատմութեան Յիսուսին նկարագիրը։ Չէ՞ որ Նազովրեցի Յիսուսի կեանքն ու նկարագիրը մեր առջեւ գծուած ունինք Աւետարաններուն մէջ։ Անիկա արդարեւ հիանալի տիպար մըն է բարոյական նկարագրի եւ յանձնարարելի է որ ամէն մարդ հետեւի անոր եւ ընդօրինակէ զայն։ Այս է ամէնը, այս է Քրիստոնէութիւնը, ըստ ծայրայեղ Արդիականութեան։ Անոր համար փորձառութեան Քրիստոսը իւքոփի մըն է։ Քրիստոսի Յարութիւնը անիրական մտախաբութիւն մըն է միայն եւ զուրկ որեւէ հոգեւոր կենսական նշանակութենէ եւ արժէքէ։ Չկայ Կենդանի Փրկիչ մը որուն հետ ապրուած ամենօրեայ կենդանի բարեկամութիւն մը կարելի ընէ հաւատացեալ անհատին եւ եկեղեցիին հոգեւոր կեանքը։ Մարդ ինքն է իր փրկիչը։ Յիսուս օրինակ մը տալէ աւելի դեր մը չունի մարդուն փրկութեանը մէջ։ Մարդ իր կամքի ոյժովը կրնայ հետեւիլ Անոր օրինակին եւ հասնիլ Անոր հասակի չափին։ Շատ չատ թելադրութեան եւ ինքնաթելադրութեան նման հոգեբանական ազդակներէ կրնայ օգտուիլ իր ջանքերուն մէջ։ Այս է Քրիստոնէութիւնը ըստ ծայրայեղ «Նորդլուխ» Արդիականութեան։

Ինքզինքը գիտութեան զաւակ դաւանող այդ ծայրայեղ Արդիականութիւնը, սակայն, կը մոռնայ թէ գիտութիւնը գիտական ըլլալէ կը դադրի երբ կ՚անտեսէ իրականութիւնները եւ իր վճիռները կը հաստատէ միայն մտացածին հայեցողութիւններու վրայ։ Ճշմարիտ գիտութիւնը զաւակն է իրականութեան, անկէ կ՚ստանայ իր կեանքը, անոր հետ կը կանգնի կամ կ՚իյնայ։ Երբ Արդիականութիւնը յանուն գիտութեան կուգայ իր վճիռներն արձակելու Քրիստոսի եւ Քրիստոնէութեան մասին, իրաւունք չունի անտեսելու, աննկատ թողելու հաւատացեալին հոգեւոր կեանքը, ներքին փորձառութիւնը, Կենդանի Քրիստոսի հետ հաւատքով իր ապրած բարեկամութիւնն ու անոր տուած հիանալի արդիւնքներն իր գիտակցութեան եւ ապրելակերպին մէջ։ Այն հիանալի

հոգեւոր ազատութիւնը զոր Հաւատացեալը կը վայելէ Քրիստոսի բարեկամութեան մթնոլորտին մէջ՝ զերծ օրինականութեան գերութենէն եւ բռնազբօսիկ ճիգերու անբնականութենէն: Այն յորդութիւնը ներքին կեանքի ու սիրոյ որ հնազանդութիւնը կը քաղցրացնէ եւ անձնըւիրութիւնը անճիգ ու բնական բերումը կ՚ընէ կեանքին եւ որուն մէջ ոչինչ կայ անբնական ու բռնազբօսիկ: Ներուած ըլլալու գիտակցութիւնը եւ սրտի խորարմատ խաղաղութիւնը: Ասոնք եւ ասոնց նման փորձառութիւններ, զոր Հաւատացեալը Քրիստոսով միայն իրագործուած կը գտնէ իր մէջ, այնքան իրականութիւն են որքան ֆիզիքական աշխարհի որեւէ բներեւոյթը: Ու գիտութիւնը եթէ իրաւունք կուտայ ինքզինքին զբաղելու հոգեւոր հարցերով, պէտք է մեկնէ հոգեկան այս ցցուն իրականութիւնները՝ իր վճիռները արձակելէ առաջ:

Բայց գիտնականը ի՞նչպէս կրնայ զբաղիլ իրականութիւնով մը որ ներքին է եւ փորձառական եւ որուն գիտցութիւնը չի կրնար լիովին ըմբռնել մինչեւ որ ինքն անձնապէս չունենայ զայն: Գիտնականին վճիռները որպէսզի որեւէ վաւերականութիւն ունենան, պէտք է հանուին իրողութիւններու անմիջական ու անձնական քննութենէն: Այս է գիտնականին մեթոտը ֆիզիքական մարզին մէջ: Հաւատացեալը, ուրեմն, իրաւունք ունի հրաւիրելու գիտութեան մարդը որ նախ անկեղծօրէն ապրի հաւատքի կեանքը, անվերապահօրէն ենթարկէ ինքզինքը Կենդանի Քրիստոսի ազդեցութեանը եւ ձեռք ձգէ հոգեւոր իրողութիւնները ու անկէ վերջ ջանայ անոնց վերլուծումն ընելու եւ ապացուցանելու, եթէ կրնայ, թէ Կենդանի Քըրիստոսը իր կեանքէն փարելով ալ կարելի կ՚ըլլայ միեւնոյն հոգեկան արդիւնքները ապահովել՝ լոկ Անոր օրինակին հետեւելու անձնական ճիգերով, թելադրութիւններով եւ ինքնաթելադրութիւններով:

Այսպէս եկեղեցին, իբրեւ ապրող գործարանաւորութիւն մը, իր դարաւոր կեանքին մէջ ամէն անգամ որ

կորանցուցած է իր հոգեւոր առողջութիւնը, իր արտաքին կեանքին մէջ երեւան բերած է զանազան ախտանիշներ ժամանակի ոգիին համեմատ, բայց ախտը միշտ միեւնոյնն եղած է — փորձառութեան Քրիստոսին տեղ դընել ուրիշ բան մը: Եկեղեցիին բնականոն եւ բարգաւաճ կեանքին համար այնքան էական է կենդանի Քրիստոսը՝ որ երբ Անոր տեղ անցնի որեւէ ուրիշ բան, եկեղեցին կը տուժէ իր հոգեւոր կեանքին գնով: Ու այս եղած է պատմութեան վճիռն ալ:

ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԻ՞ՒՆ ԹԷ ՀՈԳԵՒՈՐ ՇԱՐԺՈՒՄ

Եկեղեցական բարեկարգութեան հարցը որ այժմէութիւն ստացած է հիմա, մեր մտքին կը թելադրէ երկու հարցումներ — նախ ի՞նչ է նպատակը որուն հասնիլ կ՚ուզենք բարեկարգութեան միջոցով: Երկրորդ՝ այդ նպատակին հասնելու համար եկեղեցական հիմնարկութիւնն ի՞նչ գիծերու վրայ պէտք է բարեփոխուի:

Ճշմարիտ է թէ բարեկարգութեան պահանջ մը կայ մէջտեղը, բայց դժուար է ըսել թէ ի՛նչ է մտքերու մէջ այդ պահանջին տուն տուող հուսկ նպատակը: Առանց բարեկարգութեան իսկական նպատակը ճշտելու՝ կարելի չէ անոր բնութիւնն եւ ուղղութիւնը որոշել: Գուցէ շատերու մտքին մէջ բարեկարգութեան պահանջին ետեւ կեցող նպատակը լոկ ազգային է: Հայ Եկեղեցին մեծ կարեւորութիւն ունի իբրեւ հայ ազգային կեանքի վառարանը, եւ ուստի պէտք է ժողովուրդը կապուած պահել անոր: Բայց որովհետեւ այժմ ցուրտ իրականութիւնն այն է թէ հայ ժողովուրդը մասամբ ուծացած է եւ հետզհետէ աւելի կ՚ուծանայ իր եկեղեցիէն, պէտք է գըտ-

նել ատոր պատճառն ու զարմանը որպէս զի ժողովուրդը վերստին կապուի իր եկեղեցիին եւ ազգը չցրուի։

Այս նպատակը, սակայն, կարեւոր թէեւ ըստ ինքեան, մեզ չի կրնար առաջնորդել բարեկարգութեան ուղիղ մեթոտին, վասն զի եկեղեցիին իսկական նպատակը չէ ան։ Ազգային կեանքը, որքան ալ ինքնաբերաբար եւ անուղղակի օգտուած ըլլայ եկեղեցիէն, ուղղակի կապ չունի անոր նպատակին հետ որ է հոգեւոր կեանք։ Եւ երբ իր այս իսկական նպատակին տեղ անցնի ուրիշ որեւէ բան, եկեղեցին կը կորսնցնէ իր գոյութեան իրաւունքը։ Եթէ Հայ Եկեղեցի մը գոյութիւն ունի այսօր, այդ անոր համար է որ հայ ժողովուրդին մէջ կայ մաս մը որ կը գնահատէ հոգեւոր կեանքը եւ կ՚ուզէ պահել զայն։ Ազգին այս մտայնութեամբ ու այս փափաքով տոգորուած մասն է որ կը կազմէ Հայ Եկեղեցին։

Հայ Եկեղեցին, ուրեմն, հաւատացեալ Հայ ժողովուրդն է որուն հոգեւոր պէտքերուն ծառայելու համար է որ գոյութիւն ունի Հայ եկեղեցական հիմնարկութիւնն իր ծէսովն, իր պաշտամունքի դրութիւնովն, իր կղերովն, իր բեմովն, իր գրականութեամբը։ Եւ բարեկարգութեան հարցը իր սկզբունքին մէջ ուրիշ բան չէ բայց եթէ հիմնարկութիւնը լաւագոյնս պատշաճեցնել հաւատացեալ ժողովուրդի հոգեւոր պէտքերուն, որպէս զի ան կարենայ միջոց ըլլալ հոգեւոր կենսունակութեան եւ ուծացածներուն մէջ հաւատք եւ հոգեւոր կենդանութիւն վերածարծելու։

Կան որ կը խորհին թէ ժողովուրդին եկեղեցիէն ուծանալուն պատճառն է պաշտամունքին ձանձրալի երկարութիւնը, երաժշտութեան անհրապոյր հանգամանքը, հինցած եւ արդիացման կարօտ սովորոյթներ եւ հաւատալիքներ, կղերին տգիտութիւնը եւ համանման ուրիշ բաներ։ Ասիկա մեր խոնարհ կարծիքով սխալ ախտաճանաչութիւն է։ Այսպէս խորհողներ իրենց մատը բուն

վէրքին վրայ դրած չեն ըլլար։ Հոգեւորապէս կենսունակ ժողովուրդ մը չուծանար իր եկեղեցիէն անոր թերութիւններուն համար. կը ջանայ դարմանել զանոնք, բայց չի լքեր իր եկեղեցին անոնց պատճառաւ։ Ժողովուրդի մը իր եկեղեցիէն ուծացումը արտաքին երեւոյթ մըն է որ ունի իր ներքին հոգեկան պատճառը եւ այն ալ է ուծացում Աստուծմէ եւ հոգեւոր կեանքէ։ Երբ մարդ սրտովին կ'ուծանայ բարեկամէ մը եւ կ'ուզէ խզել անկէ իր արտաքին յարաբերութիւնն ալ, սարէն ձորէն կը գըտնէ պատճառանքներ որոնք երեւոյթները փրկելու միայն կը ծառայեն, բայց իսկական պատճառը չեն խզումին։ Այսպէս ալ երբ մարդիկ ներքնապէս խզած են իրենց բարեկամութիւնը, Աստուծոյ հետ, լքած են իրենց հաւատքն ու ջերմեռանդութիւնը, արտաքնապէս ալ հաւատացեալներու ժողովէն հեռու մնալու համար եկեղեցիին կամ եկեղեցական հիմնարկութեան ունեցած եւ չունեցած թերութիւնները պատրուակ կը բռնեն։ Եթէ իրական պատճառն այդ ըլլար, կ'ակնկալուէր որ մէկ եկեղեցիէն գըժգոհող մը գէթ ապաստան փնտռէր ուրիշի մը մէջ ու չէ թէ բոլորովին անտարբեր ու կրօնքէ ուծացած ապրէր։ Այդ անտարբեր մեկուսացումը՝ բաւական է հաստատելու թէ բողոքը այս կամ այն կազմակերպութեան դէմ չէ մասնաւորապէս, այլ կրօնքին դէմ է ընդհանրապէս։ Եւ բուն վէրքը հոս է արդէն։ Հայ ժողովուրդին մէկ մասը կրօնքէ եւ Աստուծմէ ուծացած է. եկեղեցիէ ուծացումը այս ներքին վէրքին արտաքին մէկ ախտանիշն է միայն։ Անոնք որ դարմանումի վրայ կ'ուզեն խորհիլ՝ ախտանիշով զբաղելու տեղ բուն ախտովը պէտք է զբաղին։

Կրօնքէ եւ Աստուծմէ ուծանալու այս տխուր երեւոյթը մինակ հայ ժողովուրդին մէջ չէ որ ի յայտ կուգայ։ Ներկայ ժամանակներու յատուկ գրեթէ տիեզերական երեւոյթ մըն է ան։ Աշխարհի բոլոր քրիստոնեայ ժողովուրդներու վրայէն սկեպտականութեան հսկայ ա-

լիք մը կ՚անցնի, որուն ազդեցութենէն անմասն չէ մնացած նաեւ Հայ ազգը եւ Եկեղեցին։ Ասիկա անխուսափելին էր զոր ոչ մէկ կերպով արգիլելու հնարաւորութիւն կար, ինչպէս չեն կրցած արգիլել ուրիշ քրիստոնեայ ազգերն ու եկեղեցիներն ալ։ Հայ Եկեղեցին, սակայն, ցաւալիօրէն թերացած է կենսական կէտի մը մէջ։ Անիկա իր հոգեւոր ռազմավարութիւնը չէ պատշաճեցուցած ժամանակի պահանջին։ Թշնամիին ծրագրուած ու գարհուրելի յարձակումին անտարբեր՝ չարունակած է իր դարաւոր միօրինակութիւնը եւ չէ վարանած նոյն իսկ միամտօրէն պատուոյ տեղեր տալ Թշնամիին յայտնի ներկայացուցիչներուն։ Զարմանալի չէ ուրեմն եթէ այսօր Հայ Եկեղեցին կը տեսնենք արդէն վիրաւորուած։

Ու բարեկարգութեան պէտքը հոս է որ կը շեշտուի։ Եթէ Հայ Եկեղեցին պիտի վերակենդանանայ եւ մեծ նաւաբեկութենէն փրկէ դէթ մնացորդները, պէտք է փոխէ իր հոգեւոր ռազմավարութիւնը, ուրիշ միջոց չկայ փըրկութեան։ Եկեղեցական բարեկարգութիւնը, ինչ որ ալ ըլլայ անոր կատարելիք մակերեսային փոփոխութիւնը, իր ներքին էութեանը մէջ պէտք է ըլլայ հոգեւոր ռազմավարութեան հիմնական փոփոխութիւն մը։ Եւ առ այդ պէտք է եկեղեցին իր միակ նպատակն ընէ աւետարանական իմաստով հոգեւոր կեանքի մշակումը ժողովուրդին մէջ, եւ եկեղեցական հիմնարկութեան բոլոր ազդակները պատշաճեցնէ եւ տրամադրէ այդ նպատակին։

Այդ սկզբունքին ընդունումը իբրեւ եկեղեցական բարեկարգութեան հիմ՝ ծնունդ պիտի տայ բարեկարգութեան մը որ մակերեսային ըլլալէ աւելի հիմնական է եւ ձեւերու փոփոխութեամբ գոհ ըլլալէ աւելի կը հետամտի կեանքերու փոփոխութեան։

Այս տեսակ բարեկարգութիւն մը, սակայն կ՚ենթադրէ հոգեւոր խորունկ շարժում մը որ «վերնատան» մէջ

Պէնտէկոստէով մը միայն կրնայ սկզբնաւորուիլ: Եկեղեցական ամէն իրապէս մեծ ու արդիւնաւոր շարժում Պէնտէկոստէով մը սկզբնաւորուած է միշտ: Եւ ինչ որ Հայ Եկեղեցիին պէտք է՝ մակերեսային բարեկարգութիւն մը չէ, այլ հոգեւոր մեծ ու խորունկ շարժում մը:

Եղաւ ժամանակ որ եկեղեցին իր փրկութիւնը յուսաց ուսեալ կղերէն: Բայց փորձը ցուցուց թէ երբ ուսումին հետ զուգընթաց չերթար հաւատքը, եկեղեցիին հոգեւոր կեանքը չօգտուիր եւ գուցէ կը տուժէ ալ կղերին ուսումնականութենէն: Տգէտ բայց հաւատացեալ կղերը նախընտրելի է քան ուսեալ բայց անհաւատ կղերը: Բնաւ պատճառ չկայ, սակայն, որ անհաւատութիւնն ուսման եւ տգիտութիւնը հաւատքին հետ լծորդուի միշտ, իբր թէ հաւատք եւ գիտութիւն անհաշտ թշնամիներ կղած ըլլային իրարու: Եթէ հոգեւորականներու մէկ մասին մէջ տխուր իրականութիւնն այդ եղած է, ատիկա իրաց բնութենէն չէ որ այդպէս եղած է, այլ անհատին տրամադրութենէն կամ անոր հոգեւոր կեանքին անմշակ մնացած ըլլալէն: Զարգացումի ամենաբարձր աստիճաններուն հասած մեծ միտքերու եւ առաջնակարգ հանճարներու ստուար մեծամասնութիւնը ջերմեռանդ ու գիտակից հաւատացեալ եղած է միանգամայն: Հայ կղերը պէտք է ունենայ մտաւոր բարձր զարգացում, բայց անոր հետ մէկտեղ, ու անկէ ալ առաջ ու աւելի, պէտք է ունենայ անկեղծ հաւատք եւ խորունկ հոգեւոր կեանք:

Եթէ Հայ Եկեղեցին պիտի թօթափէ իր հոգեւոր թըմբիրը եւ հոգեւոր կենսունակութեան նոր շրջանի մը մէջ պիտի մտնէ, պէտք է որ ամէնէն առաջ Հայ կղերը գիտակցի իր հոգեւոր կոչումին եւ ուրիշ ամէն փառասիրութիւն ու նպատակ մէկդի դնելով ինքզինքը «սրբէ» եկեղեցիին համար, այն իմաստով որ մեր Տէրը ըսաւ «Ես ինքզինքս կը սրբեմ անոնց համար»: Ուրիշ խօսքով կղերը պէտք է գիտակցի թէ ինք պիտի ըլլայ խողովակը

որմէ հոգեւոր մեծ օրհնութիւններ պիտի հոսեցնէ Աստուած Հայ ժողովուրդի կեանքին մէջ, եւ բաւ այժմ ինքզինքը գիտակցօրէն եւ անվերապահօրէն տրամադրէ Աստուծոյ Հոգիին ազդեցութեանը հաւատքով եւ հնազանդութեամբ ինքզինքը բաց պահէ, չարունակ Անոր հպումին, եւ Անկէ լեցուած ու ներշնչուած, օծուած ու ղըրկուած՝ երթայ ժողովուրդին տալու Անոր պատգամները մարգարէի ներշնչումովն ու շեշտովը։ Կղերը առանց Աստուծոյ Հոգիին կը նմանի վայրաշարժի մը որ շոգի չունի, հրացանի փամփուշտի մը կամ թնդանօթի ռումբի մը որ վառօդ չունի, հետեւաբար անօգուտ է բուն նպատակին համար։ Կը յիշեմ պատշաճ լուսաբանութիւն մը կարդացած ըլլալ այս մասին։ Երբ Եղիսէ մարգարէին աշակերտներէն մէկը կացինով գերան մը կը կտրէր Յորդանանու եզերքը, յանկարծ տապարին երկաթը դուրս թըռաւ եւ ջուրն ինկաւ՝ կոթը միայն ձեռքը մնալով փայտահատին։ Արդ ի՛նչ անօգուտ եւ ծիծաղելի ջանք պիտի ըլլար փայտահատինը եթէ ան շարունակէր տապարի կոթով գերանը կտրելու աշխատիլ։ Առանց Աստուծոյ Հոգիին գործող կղերը կը նմանի այս փայտահատին որ կացինի կոթ մը միայն ունի իր ձեռքին մէջ՝ կորսնցուցած ըլլալով անոր երկաթը։ Առանց Աստուծոյ Հոգիին եկեղեցիին ամբողջ հիմնարկութիւնը, իր բոլոր ազդակներովը, նոյն իսկ Սուրբ Գիրքը եւ կղերն ինքը՝ երկաթը կորսուած կացինի մեղեխներ են միայն, բացարձակապէս անկարող կացինի գործը կատարելու։ Հոգեւոր տեղերքը, Ֆիզիքականին պէս իր անյեղլի օրէնքներն ունի զորս մարդիկ կրնան անտեսել կամ արհամարհել անհաւատութեամբ, բայց չեն կրնար խուսափիլ այդ վարմունքին տխուր հետեւանքներէն։

Հայ կղերին ամէնէն անյետաձգելի պէտքերէն մէկը պէտք է նկատուի, ուրեմն, գէթ տարին անգամ մը գումարել զուտ հոգեւոր ժողովներ քանի մը շրջաններու

մէջ՝ հոգեւորապէս կազդուրելու եւ ներշնչելու համար։ Ջերմապէս յանձնարարելի է որ յարանուանական փոքուն եւ անխառն խումբեր մէկդի գալով, այսպիսի ժողովներու մէջ դուրսէն հրաւիրուին նաեւ խորանանկ հոգեւոր փորձառութեան տէր եւ «Սուրբ Հոգիով լեցուած» մարդիկ օգտուելու համար անոնց ներշնչուած պատգամներէն։ Հայ կղերին եւ Հայ Եկեղեցին մէջ հոգեւոր կենսունակութիւն ներարկելու ամէնէն զօրեղ ազդակներէն մէկը պիտի ըլլար ասիկա։ Եւ ոչ ալ անոնց արժանապատուութիւնը վիրաւորելու հանգամանքը պիտի ունենար ան։ Ընդհակառակն անոնց անխարդախ ոգին եւ քրիստոնէական լայնմտութեան ամէնէն ցայտուն ապացոյցներէն մէկը տրուած պիտի ըլլար անով։ Բայց ատոր յառաջադէմ, լայնմիտ, արդիական եւ հոգեւորապէս արթուն եկեղեցիներէ շատերուն գործածած մեթոտն է ասիկա որ գերազանցապէս գնահատելի արդիւնքներ տուած է գործնականին մէջ։ Աշխարհէն մեկուսացած եւ ինքն իր մէջ ամփոփուած կղերը դժուարաւ կրնայ պահել բարձր աստիճանի հոգեւոր կենսունակութիւն եւ ենթակայ անտարբերութեան, անձկամտութեան կամ մոլեռանդութեան մէջ իյնալու։ Հայ կղերը լոկ ծխականութեան մեքենան դարձնողի անփառունակ եւ հազիւ օգտակար դերէն ազատելու եւ զայն հայ ժողովուրդին մէջ գործօն հոգեւոր ուժ մը ընելու միակ կերպը անոր հոգեւոր վերակենդանացումն է, որուն միջոցներն հայթայթելը առնուելիք առաջին եւ ամէնէն կարեւոր քայլն է բարեկարգութեան շարժումին մէջ։

Ասոր ազդու միջոցներէն մէկն ալ պիտի ըլլար զուտ հոգեւոր գրականութեան մը ստեղծումը։ «Զուտ հոգեւոր» ըսինք զանազանելու համար զայն ընդհանուր կերպով կրօնական կամ աստուածաբանական գրականութենէն որ մեծ օգտակարութիւն մը չի կրնար ունենալ առաջադրուած նպատակին համար։ Այդ զուտ հոգեւոր գրա-

կանութիւնը իր սնունդը պէտք է ստանայ, գէթ առ այժմ, օտար գրականութենէ։ Աւելի լաւ է ունենալ նպատակին ծառայող թարգմանածոյ գրականութիւն մը քան նպատակին չծառայող հեղինակութիւններ։ Հայ կղերին համար ներշնչումի մեծ աղբիւր մը պիտի ըլլար նաեւ այսպիսի գրականութիւն մը։

Գալով եկեղեցական հիմնարկութեան բարեկարգելի կէտերուն, առիկա երկրորդական հարց մըն է որ շատ դիւրաւ կրնայ լուծուիլ առաջին պատեհութեամբ երբ ուղիղ մտայնութիւնն ստեղծուած ըլլայ կղերին եւ ժողովուրդին մէջ։ Կարեւորն ան է որ հիմնարկութիւնը նըկատուի գործիք մը միայն ու չէ թէ նպատակ եւ անոր տրուի այն ձեւը որ ամէնէն աւելի օգտակար կը հանդիսացնէ զայն բուն նպատակին համար։ Բարեկարգութեան նպատակը կամ գէթ արդիւնքն ըլլալու չէ կրօնքին կարեւորութիւնը պակսեցնել կորելով, կրճատելով, յապաւելով եկեղեցական հիմնարկութեան զանազան տարրերը, այլ եկեղեցիին կենսունակութիւնն աւելցնելու միջոց մը ընել հիմնարկութիւնը՝ անպէտ մասերն յօտելով եւ կարեւոր պակասներ լրացնելով։ Ուրիշ ինչ յապաւումներ կամ յաւելումներ ալ կատարուին հիմնարկութեան մէջ, սա երեք բաները պէտք է բերուին կարեւորութեան առաջին գծին վրայ — Առաջին՝ հոգեւորապէս կենսունակ բեմ եւ գրականութիւն, երկրորդ՝ հոգեւոր արթնութեան ժողովներ եւ ջերմեռանդ մթնոլորտ, երրորդ՝ աւետարանչական կազմակերպութիւն, եկեղեցիին ներքին կեանքըն ուրիշներուն ալ հաղորդելու եւ զայն լճացումէ փրըկելու համար։ Այս երեք բաներուն մէջ զօրաւոր եկեղեցի մը հոգեւորապէս կենսունակ եւ ճշմարտապէս բարեկարգեալ եկեղեցի մը միայն կրնայ ըլլալ։

Ի՞ՆՉ ԿՐՆԱՅ ԸՆԵԼ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԸ

Երբ խնդիրը ֆիզիքական կեանքի եւ առողջութեան շուրջ կը դառնայ, ինքնաշողոքորթութիւնը ներելի սխալներէն չէ․ անիկա կրնայ վտանգաւոր եւ նոյն իսկ մահաբեր ըլլալ։ Երբ թոքերը վարակուած են հիւծախտի մանրէներով եւ մարմինը օրէ օր կը կորսնցնէ իր կենսունակութիւնն ու կորովը, որքան օգտակար որ է յուսատես եւ յուսալից տրամադրութիւնները պահել, նոյնքան վտանգաւոր է ախտին գոյութիւնն ուրանալ եւ ինքզինքը շողոքորթել խորհելու թէ աշխարհի ամէնէն առողջ մարդն է եւ պէտք չունի ոեւէ դարմանողական միջոցի կիրառութեան։ Այսպիսի հիւանդի մը համար փրկարար առաջին քայլն է ճանչնալ իր ֆիզիքական վիճակն ինչպէս որ է, եւ երկրորդը՝ գործակցիլ բնութեան երբ ան իր պայքարը կը մղէ հիւծախտի մանրէներուն դէմ, այսինքն կիրարկել դարմանումի միջոցները։ Քաջութիւն մը եթէ ունի պէտք է ի յայտ բերէ վերջնական բուժումին համար իր հաւատքը անսասան պահելով եւ չէ թէ իր վտանգաւոր վիճակին կամաւոր անգիտակցումովը կամ ուրացումովը։

Երբ Հայ ժողովուրդին հոգեւոր կեանքին եւ առողջութեան հարցն է որ կը յուզուի եկեղեցական բարեկարգութիւն պահանջելով, վերջին ծայր կարեւոր եւ կենսական է անաչառ ըլլալ ախտաճանաչութեան մէջ եւ երբեք երեւս չտալ ինքնաշողոքորթութեան որ կրնայ վտանգաւոր եւ նոյն իսկ մահաբեր ըլլալ։ Եթէ Հայ ժողովուրդի հոգեւոր առողջութիւնը ենթարկուած է լուրջ խանգարումի մը, պէտք է ընդունիլ զայն եւ դիմել դարմանումի ուղիղ մեթոտին։ Ինքզինքնիս առողջ կարծելը մեզ իրապէս առողջ չի կրնար ընել եթէ ախտի մը մանրէները արդէն բոյն դրած են մեր մէջ եւ կը ճարակեն մեր մարմնոյն հիւսկէններուն վրայ։

Եթէ բարեկարգութեան մեր պահանջին մէջ բաւականանանք պաշտամունքի տեւողութեան, կղերին ամուսնութեան կամ վերամուսնութեան, ճրագահամարի, պահքի, ծոմի նման մակերեսային հարցերէն անդին չանցնելով եւ միամտութիւնը ունենանք խորհելու թէ այդ կարգի քանի մը կեղեւային բաներու մէջ եկեղեցական հիմնարկութեան արդիացումը բաւական պիտի ըլլայ Հայ ժողովուրդն իր եկեղեցիին գիրկը դարձնելու գունդագունդ, չարաչար կը սխալինք եւ ինքզինքնիս միայն խաբած կ'ըլլանք: Արդարեւ աշխարհի ամէնէն երանելի ժողովուրդն եղած պիտի ըլլայինք եթէ մեզ եկեղեցիէն հեռու պահող պատճառներն այդ կարգի բաներ միայն եղած ըլլային եւ աւելի մահացու ախտի մը ճիրաններուն մէջ բռնուած չըլլայինք: Եւ այն ատեն եկեղեցին իր Ե. դարու հոգեւոր մակարդակին բարձրացնելն հաց ու պանիր ուտելու չափ դիւրին բան մը պիտի ըլլար: Բայց դժբաղդաբար այդ չէ իրողութիւնը:

Ըսել չենք ուզեր հարկաւ թէ եկեղեցական հիմնարկութեան ինչ ինչ տարրերը պէտք չունին արդիացման: Թէ այդ գծին վրայ իմաստուն բարենորոգումներ կարեւոր են եւ կրնան ունենալ իրենց բարերար դերը ժողովուրդի կրօնական կեանքին մէջ, ինքնին հասկնալի է արդէն. բայց կարծել թէ այդ է եկեղեցական բարեկարգութեան Ալֆան եւ Օմեղան՝ առ նուազն միամտութիւն է եւ յուսախաբութեան կը տանի անկասկած:

Անոնք որ կը հետաքրքրուին Հայ կեանքի կրօնական կազմովը՝ ապահովաբար անաչառ պիտի ըլլան ընդունելու թէ Հայ ժողովուրդին մէջ, առանց յարանուանական խտրի, ճարակող ամէնէն վտանգաւոր ախտն է այսօր անկրօնութիւնը: Ինչպէս նախորդ յօդուածով կ'ըսէինք, ընդվզումը ընդհանուր առմամբ եկեղեցական կարգ ու սարքին դէմ չէ, կրօնքին դէմ է: Եկեղեցիին կարգ ու սարքը այդ ընդվզումի պատրուակն է միայն որ կը հայ-

Եթէ բարեկարգութեան մեր պահանջին մէջ բաւականանանք պաշտամունքի տեւողութեան, կղերին ամուսնութեան կամ վերամուսնութեան, ճիւղահամարի, պահքի, ծոմի նման մակերեսային հարցերէն անդին չանցնելով եւ միամտութիւնը ունենանք խորհելու թէ այդ կարգի քանի մը կեղեւային բաներու մէջ եկեղեցական հիմնարկութեան արդիացումը բաւական պիտի ըլլայ Հայ ժողովուրդն իր եկեղեցիին գիրկը դարձնելու գունդագունդ, չարաչար կը սխալինք եւ ինքզինքնիս միայն խաբած կ'ըլլանք: Արդարեւ աշխարհի ամէնէն երանելի ժողովուրդն եղած պիտի ըլլայինք եթէ մեր եկեղեցիէն հեռու պահող պատճառներն այդ կարգի բաներ միայն եղած ըլլային եւ աւելի մահացու ախտի մը ճիրաններուն մէջ բռնուած չըլլայինք: Եւ այն ատեն եկեղեցին իր Ե. դարու հոգեւոր մակարդակին բարձրացնելն հաց ու պանիր ուտելու չափ դիւրին բան մը պիտի ըլլար: Բայց դըժբաղդաբար այդ չէ իրողութիւնը:

Ըսել չենք ուզեր հարկաւ թէ եկեղեցական հիմնարկութեան ինչ ինչ տարրերը պէտք չունին արդիացման: Թէ այդ գծին վրայ իմաստուն բարենորոգումներ կարեւոր են եւ կրնան ունենալ իրենց բարերար դերը ժողովուրդի կրօնական կեանքին մէջ, ինքնին հասկնալի է արդէն. բայց կարծել թէ այդ է եկեղեցական բարեկարգութեան Ալֆան եւ Օմեղան՝ առ նուազն միամտութիւն է եւ յուսախաբութեան կը տանի անկասկած:

Անոնք որ կը հետաքրքրուին Հայ կեանքի կրօնական կողմով՝ ապահովաբար անաչառ պիտի ըլլան ընդունելու թէ Հայ ժողովուրդին մէջ, առանց յարանուանական խտրի, ճարակող ամէնէն վտանգաւոր ախտն է այսօր անկրօնութիւնը: Ինչպէս նախորդ յօդուածով կ'ըսէինք, ընդվզումը ընդհանուր առմամբ եկեղեցական կարգ ու սարքին դէմ չէ, կրօնքին դէմ է: Եկեղեցիին կարգ ու սարքը այդ ընդվզումի պատրուակն է միայն որ կը հայ-

կար ուղղութիւն է։ Եկեղեցին կղերինը չէ, հաւատացեալ ժողովուրդինն է, կամ լաւ եւս հաւատացեալ ժողովուրդն ինքն է եկեղեցին։ Կղերը ժողովուրդին կողմէ ընտրուած պաշտօնեայ մըն է ուսուցանելու եւ առաջնորդելու համար։ Եթէ կղերը իր կոչումին գաղափարական բարձրութեան վրայ իսկ գտնուի, հաւատացեալ ժողովուրդը իրաւունք չունի պարզ հանդիսատեսի կամ ունկնդիրի կրաւորական դերը վերապահելու ինքզինքին։ Ինք պարտական է գործակցիլ իր հոգեւոր առաջնորդին՝ եկեղեցիին հոգեւոր մթնոլորտը ջերմ եւ հրապուրիչ ընծայելու եւ եկեղեցին լոյսի փարոս մը ընելու զայն շըրջապատող աշխարհիկ կեանքի հոծ մթութեանը մէջ։ Եթէ կղերը զօրապետն է, եկեղեցին ալ բանակն է։ Եթէ բանակն առանց զօրապետի անկարգապահ եւ կռուելու անատակ կը դառնայ, զօրապետն ալ առանց բանակի ոչ մէկ արդիւնք կրնայ իրագործել։ Եկեղեցին, այսինքն գիտակից հաւատացեալ ժողովուրդը, կղերին թեւ թիկունք պէտք է ըլլայ անոր հոգեւոր գործունէութեանը մէջ։

Իսկ եթէ ըլլայ որ պարագաներու դժբաղդ բերումով կղերն անկարող յայտնուի իրմէ ակնկալուածն ընելու, այն ատեն եկեղեցիին կենսունակ կորիզին պարտականութիւնն աւելի եւս կը շեշտուի. ան է որ իր կարելին պիտի ընէ եկեղեցիին հոգեւոր կեանքն արծարծուն պահելու համար։ Եւ հիմա ճիշդ ատենն է որ մինչ մէկ կողմէն կղերն իր կրցածն ընելու կ՚աշխատի եկեղեցին բարեկարգելու համար, միւս կողմէն գիտակից հաւատացեալներ անոր գործակցին հոգեւոր ժողովներ սարքելով եւ Սուրբ Գրոց ուսումն եւ աղօթքի կեանքը մշակելով եկեղեցիին մէջ։ Տարակոյս չկայ թէ ոչ մէկ գիտակից Հայ կղեր պիտի ընդդիմանայ այսօրինակ առողջ շարժումի մը կամ պիտի չուզէ իր ովսանն նպաստել անոր ծաւալումին։

Ահա այս կերպով եկեղեցիին ծոցին մէջ իսկ սաղմնաւորուած պիտի ըլլայ զուտ հոգեւոր առողջ շարժում

մը որ իր մէջը պիտի ունենայ ապագայ մեծ ծնունդներու խոստումը։ Այդ պարզուկ կեդրոնները իրենցմէ լուկ ճառագայթող ջերմութեամբ չէ թէ միայն բարերար ազդեցութիւն մը պիտի գործեն եկեղեցիի ընդհանուր հոգեւոր մթնոլորտին բարեխառնութեանը վրայ, այլ նաեւ պիտի պատրաստեն այն տարազը որմէ պիտի շինուի եկեղեցիին ապագայ կղերականութիւնը։

Եթէ ազգին մէջ զանազան հոսանքներ, օգտակար կամ վնասակար, կազմակերպեալ գործունէութեամբ նշանակելի արդիւնքներ ձեռք կը բերեն, ինչո՞ւ Քրիստոնէական հոսանքն ալ չկազմակերպուի եւ իր հոգեւոր փրոփականտը չմղէ ժողովուրդի բոլոր խաւերուն մէջ։ Եկեղեցին, իր բնականոն վիճակին մէջ, այդ կազմակերպութիւնն է արդէն· բայց ան իր զանգուածին մէջ անդամալուծուած է որեւէ պատճառով, հարկ անհրաժեշտ է որ անոր գիտակից տարրերը կազմակերպուին ամբողջ զանգուածին հոգեւոր վերակենդանութեանն ի նպաստ գործելու համար։ Եւ զուտ հոգեւոր գործունէութեան համար կազմակերպուող այսպիսի տարրեր ամէն տեղ Հայ կղերին խիստ կարեւոր մեծամասնութեան համակրութիւնն եւ օժանդակութիւնը պիտի վայելեն անկասկած։

ԱՍՏՈՒԾՈՅ ՀՐԱՒԷՐԸ

Կեանքը, ըլլայ ան մարմինինը կամ հոգիինը, եղանակ չի ճանչնար: Ուր որ ան իրապէս գոյութիւն ունի՝ ինքզինքը կ'արտայայտէ ամէն եղանակի, ամէն ժամանակի մէջ: Յորդող, առոյգ կեանքը չազդուիր միջավայրի ու ժամանակի փոփոխութիւններէն, մանաւանդ թէ ինք կ'ազդէ անոնց վրայ ու կ'եղանակաւորէ անոնց անպատեհութիւնները: Բայց կեանքը ունի իր տկարացումներն ու ախտաբանական վիճակները որոնց համար մասնաւոր եղանակներ ու միջավայրի մասնաւոր հանգամանքներ կըրնան ունենալ իրենց բարերար ազդեցութիւնները: Անոնցմէ օգտուիլ գիտնալը գործնական իմաստութիւն է:

Մեծ Պահքի շրջանը մասնաւոր եղանակ մըն է զոր քրիստոնէական եկեղեցին ջանացած է օգտագործել հոգեւոր կեանքի մշակումին համար: Բայց պէտք է զգուշանալ այն սխալ գաղափարէն թէ հոգեւոր կեանքը կ'ապրուի տարուան այսինչ եղանակին մէջ միայն եւ ուրիշ ժամանակներ ներելի է զայն թողուլ եւ ապրիլ մարմնաւոր կեանքով: Հոգեւոր կեանքը եղանակ չունի, ամէն եղանակ ամէն ժամանակ յարմար է անոր մշակումին: Հոգեւոր կեանքը բարեկամութիւն է Աստուծոյ հետ: Կարելի չէ Աստուծոյ հետ բարեկամ ապրիլ տարուան այսինչ եղանակին մէջ, եւ անտարբեր կամ թշնամի՝ ուրիշ ժամանակներու մէջ: Անկեղծ բարեկամութիւնը յարաճուն փորձառութիւն մըն է որ չազդուիր ժամանակի ու միջավայրի փոփոխութիւններէն:

Բայց Աստուած որ միշտ կը փնտռէ մարդիկը եւ ոչ մէկ պատեհութիւն կ'արհամարհէ մեղաւորը իրեն հրաւիրելու, կը գործածէ մասնաւոր եղանակներն ու ժամանակները իբրեւ շնորհքի միջոցներ յօգուտ անոնց:

Ու միակ բանը զոր Աստուած կ'ուզէ, այսպիսի առիթներով, լսելի ընել իր բարեկամութենէն հեռու ապրող իր

զաւակներուն, իր հրաւէրին քաղցրութիւնն է.— «Ինծի դարձէք», «Ինծի եկէք»:

Աստուած Իրեն կը կանչէ մեզ, որովհետեւ Անիկա գիտէ մեր կազմուածքը, գիտէ թէ մեր էութեանը մէջ բաց տեղ մը կայ Իրեն համար եւ առանց Իրեն չենք կըրնար ապրիլ բնականոն կեանքը: Աստուած պերճանք մը չէ մարդկային կեանքին համար, այլ անզանցառելի անհրաժեշտութիւն մը՝ մարդը մարդ ընելու համար: Մարդկային բնականոն կեանքին համար այնքան անյետաձգելի պէտք մըն է Աստուած որքան օդը ու ջուրը ֆիզիքական կեանքին համար: Առանց Աստուծոյ, առանց Անոր բարեկամութիւնը մշակելու անկարելի է որ մարդը ըլլայ կատարեալ մարդ իր բարձրագոյն հնարաւորութիւնները իրագործելով, ճիշտ ինչպէս որ առանց արեւին անկարելի է որ կոկոն մը ըլլայ ծաղիկ՝ իր մէջ թագնուած գեղեցկութեան բոլոր հմայքը դուրս բերելով:

Ուրեմն Աստուծոյ հրաւէրին դէմ մեր ականջները խցել եւ զԱնիկա մեր հաշիւներէն դուրս ձգելով առանց Անոր ապրիլը ներելի տեսակէն թերութիւն մը չէ այլ պարզապէս ու առանց այլեւայլի ինքնասպանութիւնն է հոգիին: Այս կէտին մէջ սխալիլը ամենամեծ անիրաւութիւնը գործել է մեր անձերուն դէմ:

«Բայց Աստուծոյ հրաւէրը մեզի չհասաւ, Անիկա մեզի համար հոգ չըներ ու մեզ չի փնտռեր» պիտի առարկեն գուցէ անոնք որ չեն անդրադարձած այն մեթոտներուն, որոնցմով Աստուած կը խօսի մեզի եւ կը փնտռէ մեզ: Հոս Ս. Գիրքէն մէջբերումներ պիտի չընեմ ապացուցանելու համար թէ Աստուած մեզ կը փնտռէ ու մեզ իրեն կը հրաւիրէ: Աստուած մեր ուշադրութիւնը Իրեն դարձնելու համար կը գործածէ զանազան արտաքին միջոցներ, որոնցմէ մեծագոյնն է անշուշտ Ս. Գիրքը· բայց այդ արտաքին միջոցները առանձինն չպիտի զօրէին մեզ արթնցընելու մեր թմբիրէն, եթէ Անոր Հոգիին հպումը չզգայինք մեր հոգիներուն մէջ ուղղակի: Երբ մանկիկ մը հայրենի

տան բակին կամ պարտէզին մէջ կը խաղայ իրեն հասակակից ընկերներու հետ, այնքան կը գրաւուի խաղէն եւ ընկերներու ներկայութենէն որ մտքէն անգամ չանցնիր թէ ունի հայրիկ մը եւ մայրիկ մը որ զինքը ոգւով չափ կը սիրեն եւ մօտէն կամ հեռուէն կը հսկեն իր մէն մի շարժումին վրայ: Բայց երբ խաղէն կը յոգնի եւ իր ընկերներէն կը ձանձրանայ, իր սրտին մէջ կ'զգայ պարապը մայրենի սիրոյն զոր մոռցեր էր վայրկեան մը եւ որուն տեղը, սակայն, կարող չէին եղեր գրաւել ոչ իր քաղած ծաղիկները, ոչ հալածած թիթեռնիկները, ոչ խաղերու առթած զուարճութիւնը եւ ոչ ալ խաղընկերներու ներկայութեան հմայքը: Եւ խելոյն կը վազէ նետուելու մայրենի գիրկը՝ հոն հանգչեցնելու համար իր յոգնած գլխիկը իր սիրովը տրոփող տաքուկ կուրծքին վրայ: Մայրենի սիրտը բնական ապաստանն է մանկական կեանքին որուն ծաղիկը կը խամրի առանց այդ միջավայրին կենսատու ազդեցութեան:

Այսպէս ենք մենք մարդիկս ալ: Երբ հաճոյքի կամ շահու արշաւանքէն յոգնած՝ ինքնամփոփումի պահու մը մէջ մտիկ կ'ընենք մեր էութեան խորքերէն եկող ձայներուն, հոն չե՞նք զգար դժգոհութեան բողոք մը որ ունայնութիւն հալածած ըլլալու անմտութիւնովը կ'ամբաստանէ մեզ եւ մեր վայելքներուն քաղցրութիւնը կը թունաւորէ: Կամ մեր սրտերուն մէջ չե՞նք զգար կոտտալը ցաւի մը կամ գոյութիւնը անհուն պարապի մը զոր ի զուր ջանացած ենք լեցնել հաճոյքի կամ մետաղի աղբաղէզը կուտակելով հոն:

Կամ երբ հոգերով եւ վիշտերով ծանրաբեռնուած կը քալենք տառապանքի անապատներէն դէպի անծանօթ Գողգոթաներ զորոնք մեր կամ ուրիշներու մեղքերը բարձրացուցած են մեր առջեւ, մեր հոգիներուն մէջ չե՞նք զգար կարօտը անհուն սրտի մը որ իր խորքերուն մէջ ապաստան տայ մեր յուսահատ ու տառապակոծ հոգիներուն եւ ուր կրնանք ծուարեցնել մեր յոգնաբեկ գլուխնե-

ըր՝ ինչպէս փառաւոր մայրենի թեւերուն տակ: Չե՞նք զգար պէտքը անհուն սիրոյ մը որ մեր հոգիներուն վրայէն վերցնէ բեռը յանցապարտ խղճմտանքին եւ մեր վերիվայրուած էութեան ալեծփանքը խաղաղցնէ իր ներումի քաղցր ժպիտովը:

Կամ երբ հանդարտաւէտ կեանքի մը վայելքներովը յափրացած՝ Սողոմոնեան յուսախաբութեամբ կը հարցընենք իւրովի, «Ա՞յս է կեանքը, ա՞յս է ամէնը», եւ մեր սրտին բոլոր բաղձանքներուն իրագործումէն վերջ ալ ինքզինքնիս կը գտնենք ունայնութիւններու գրկին մէջ եւ ստուեր հալածողներու ապայամութեամբ մեր կեանքը վատնած ըլլալու սխալովը կ'ամբաստանենք ինքզինքնիս, այն ատեն չե՞նք զգար պէտքը յաւիտենական ու անփոփոխ իրականութեան մը որուն կառչելով կարենանք փըրկել մեր կեանքը ունայնութիւններու անդնդաքարշ յորձանքէն:

Զգո՛յշ, հոգիս, չմարես այդ մեղմ ձայնը որ էութեանդ անծանօթ խորութիւններէն կուգայ: Աստուծոյ ձայնն է անիկա որ քեզ Իրեն կը հրաւիրէ: Նոյն ձայնն է որ Յիսուսի բերնով ըսաւ քեզի· «Եկէք ինծի, բոլոր յոգնած ու բեռնաւորուածներ եւ ես ձեզ պիտի հանգչեցնեմ»: Մտիկ ըրէ, լարէ՛ ուշադրութիւնդ, աշխարհէն ու մարմինէն եկող բոլոր ձայները լռեցուր, լուր-լրաւները մոռցիր եւ առանձնութեան եւ խորին լռութեան մէջ լսէ ինչ որ Ան քեզի կը խօսի: Եւ եթէ յօժար ես անվերապահօրէն հնազանդելու Անոր կամքին, Ան պիտի խօսի քեզի բաներ զորս բնաւ լսած չէիր բովանդակ կեանքիդ մէջ: Բաւեր չէ որ պիտի լսես Անկէ, ոչ ալ ձայն մը ականջիդ թմբուկը պիտի թրթռացնէ: Անիկա քեզի պիտի խօսի քու գիտակցութիւնդ փոխելով, քու սրտիդ պարապը լեցնելով, Իր անհուն սրտին մէջ իսկ ապաստան մը տալով քու յոգնած ու հալածական հոգիիդ, յանցապարտ խղճմտանքիդ բեռը վերցնելով վրայէդ եւ կիրքերուդ ստորնաքարշ բռնութեանն ու վայրագութեանը դէմ նոր ոյժով մը զինելով

քեզ, խաղաղութիւն տալով քու վրդովուած սրտիդ, անճառելի ուրախութեան աղբիւր մը բանալով հոն եւ Իր յաւիտենական Անձը քեզի տալով իբրեւ ժայռ մը անսասան որուն կրնաս կառչիլ ունայնութիւններու այս ալեծուփ հովուն մէջ: Մի՛ վախնար, մի՛ երկմտիր, հաւատա՛: Ան որ քու նորածին երախայի թոքերուդ առաջին ընդլայնումին պատասխանեց կենսատու մթնոլորտով, անգիտակից անօթութեանդ արձակել տուած առաջին ճիչին՝ մայրական ստինքով եւ լուսախնդիր աչքերուդ՝ արեւին ճառագայթներով, քու հոգիիդ աղաղակող պէտքերուն անտարբեր պիտի չգտնուի, անպատասխանի պիտի չթողու զանոնք, մանաւանդ թէ աւելի փութկոտ պատրաստակամութեամբ պիտի լեցնէ զանոնք եթէ դուն լսես Իր հրաւէրին ձայնը եւ Իրեն դիմես հաւատքով:

ՀԵՂԻ՞ ԹԷ ԱՍՏՈՒԱԾ

Երբ Սամուէլ մանուկը տաճարին մէջ կ'սպասաւորէր Հեղի քահանայապետին, օր մը գիշերուան խոր լռութեանը մէջ ձայն մը կանչեց զինք յանուանէ.— «Սամուէլ»: Պատանին Սամուէլ իր խոր քունէն արթննալով իսկոյն քահանայապետին վազեց կարծելով թէ ան էր զինք կանչողը: Բայց քահանայապետը որ բանէ մը լուր չունէր, խորհելով թերեւս թէ տղան երազ տեսած էր, ըսաւ անոր քաղցրութեամբ. «Տղաս, ես չկանչեցի, դարձի՛ր պառկէ՛»: Բայց երբ միեւնոյն գիշերուան մէջ նոյն բանը կրկնուեցաւ ու երեքկնուեցաւ, այն ատեն Հեղի հասկցաւ իրողութիւնը եւ պատուիրեց Սամուէլի ըսելով. «Տղա՛ս, գնա՛ պառկէ, ու թէ որ մէյ մըն ալ քեզ կանչէ, ըսէ. Ո՛վ Տէր, խօսէ՛, քանզի քու ծառադ մտիկ կ'ընէ»: Եւ սրբազան հեղինակը կ'աւելցնէ աստուածային պարզութեամբ. «Եւ Սամուէլ տակաւին Տէրոջը ձայնը չէր ճանչնար»:

Ասոր պէս բան մըն է որ յաճախ կը պատահի մեր հոգեւոր փորձառութեան մէջ ալ: Աստուած է որ մեզ կը կանչէ ուղղակի եւ անուղղակի միջոցներով, եւ մենք կը զգանք թէ մեզ կանչող մը կայ եւ մէկու մը դիմելու ենք, բայց յաճախ չենք կրնար որոշել թէ ո՛վ է ան եւ որո՛ւ դիմելու ենք, վասն զի տակաւին Տէրոջը ձայնը չենք ճանչնար»:

Երբ կը լսենք մեր էութեան խորերէն մեզի եկող ձայնը որ Բարձրագոյն Ներկայութեան մը կը հրաւիրէ մեզ, կամ երբ Աւետարանէն կը լսենք Յիսուսի հրաւէրը որ կ'ըսէ մեզի «Ինծի եկէ՛ք», մենք կը փորձենք հնազանդիլ այդ ձայնին, ընդունիլ հրաւէրը եւ դիմել մեզ Կանչողին, բայց փոխանակ Աստուծոյ դիմելու կը դիմենք Հեղիին: Եւ երբեմն երկար ժամանակ կ'առնէ մինչեւ որ դառն փորձառութեամբ եւ յուսախաբութիւններով համոզուինք

մեր սխալին եւ ուրիշ ամէն բանէ զատուելով դիմենք ուղ-
ղակի Աստուծոյ:

Կան որ զիրենք անհանգիստ ընող ներքին ձայնին նըր-
բանակութիւնը չհասկնալով կը ջանան լռեցնել զանիկա,
իբրեւ հիւանդագին մտայնութեան մը արդիւնք, զանա-
զան միջոցներով: Կ'զգուշանան առանձնութենէ եւ ինք-
նամփոփումէ, շարունակ կը փնտռեն ընկերական կեանքի
ժխորը, աւելի սերտիւ կը փարին իրենց առօրեայ գոր-
ծերուն եւ կը ջանան միշտ զբաղած պահել իրենց միտքը,
որպէս զի ներքին ձայնը առիթ չունենայ իրենց ուշադ-
րութիւնը բաց գտնելու իր կոչին: Ոմանք, կեանքէ յափ-
րացածները մանաւանդ, կը բռնադատեն ինքզինքնին հե-
տաքրքրուիլ գրականութեամբ կամ գեղարուեստով՝ յու-
սալով թէ իրենց հոգիին մէջ հետզհետէ լայնցող պարա-
պը պիտի կարենան լեցնել անոնցմով եւ խաղաղութիւն
եւ մխիթարութիւն գտնել իրենց ալեծուփ սրտերուն: Ու-
րիշներ նոյն իսկ հաճոյքի ճահիճներուն կամ ըմպելիի
բաժակին մէջ կ'ուզեն խեղդել հոգիին աղաղակը: Այսօ-
րինակ միջոցներու ամէնքն ալ կը ձգտին միեւնոյն նպա-
տակին որ է ազատիլ Անտեսանելիին վրդովեցուցիչ յա-
ճախանքէն՝ դիմելով ամէն բանի որ Աստուած չէ:

Ասիկա բացէ ի բաց ինքնասպանութիւնն է հոգիին:

Կան ալ որ Աստուծոյ «Ինծի եկուր»ին կը պատաս-
խանեն ինքզինքնին մաքրելու ջանքերով. այսինքն փոխա-
նակ Աստուծոյ դիմելու կը դիմեն իրենց անձին: Ասանկ-
ները բարոյական կատարելութիւնը կը շփոթեն հոգեւոր
կեանքի հետ եւ կը խորհին թէ իրենց հոգիին աղաղակող
պէտքը լեցուած ու պապակը յագեցած պիտի ըլլայ եթէ
իրենց բարոյական թերութիւնները ուղղեն եւ իրենց
կեանքը զարդարեն առաքինական գործերով, կամ թէ
Աստուծոյ հաճելի եւ ընդունելի ըլլալու համար պէտք է
նախ մաքրուած ու սրբուած ըլլան, իրենց մեղքերովն ու
անարժանութիւնովը չեն կրնար մօտենալ Աստուծոյ որ

սուրբ է։ Ու այս մաքրագործումը խնդիր է որ պիտի կատարեն իրենց անձին մէջ՝ իրենց կամքին ուժովը, եւ յետոյ պիտի կարենան, կամ լաւ եւս իրաւունք պիտի ունենան, Աստուծոյ ներկայանալու եւ ըսելու, «Ահաւասիկ ինքզինքս մաքրեցի եւ սրբեցի եւ առաքինական գործերով զարդարեցի կեանքս, այլեւս արժանի եմ որ ընդունուիմ երկնից արքայութեան մէջ երբոր այս աշխարհէն մեկնիմ։ Եւ այս արդիւնքը ապահովելու համար է որ հաստատ որոշումներ կ'ընեն մեղքը ձգելու եւ արդարութիւն գործելու։

Բարոյական ինքնաբուժումի այս մեթոտը երբեմն կ'ապահովէ խարուսիկ արդիւնքներ, որոնք, սակայն, այնքան հեռի են հոգեւոր կեանք ըլլալէ, որքան հեռի է մոմակերտ պտուղիկ մը՝ կեանքով խայտացող երախայ մը ըլլալէ։

Կայ բարոյական ինքնաբուժումի ուրիշ մեթոտ մըն ալ որ գիտական կոչուելու հրապոյրն ալ ունի եւ որուն կը դիմեն հիմա շատեր, իբրեւ Նոր Հեքիմի մը, Աստուծոյ չդիմելու համար։ Թելադրութիւն եւ ինքնաթելադրութիւն կը կոչուի այդ մեթոտը որ մեր կազմութեան մէջ Աստուծմէ դրուած օրէնքներու համաձայն կրնայ օգտակար արդիւնքներ ապահովել եւ մտաւոր ու բարոյական, ինչպէս նաեւ Ֆիզիքական, ինչ ինչ թերութիւններ ուղղելու համար լաւ գործիք մը ըլլալ, բայց չի կրնար հոգեւոր կեանք ստեղծել որը միայն եւ միայն Աստուծոյ գործն է։ Երբ Աստուած է որ մեզ կը հրաւիրէ, անշուշտ ունի մեզի տալու բան մը որ կը վայելէ իր մեծութեան եւ զոր անկարելի է մեզի ստանալ ուրիշ միջոցով։ Ի զուր կը ջանան մարդիկ նոր Հեքիմներ գտնելու՝ Աստուծոյ դիմելու «անպատեհութենէն» ազատելու համար։ Նոր Հեքիմները բարի եւ օգտակար խրատներ կրնան տալ մեզի, բայց չեն կրնար տալ ինչ որ Աստուած միայն կարող է տալ։ Օր մը չէ օր մը նոր Հեքիմներն ալ, հիներն պէս, պիտի ստիպուին ըսելու. «Տղա՛ս, երբ ձայնը նորէն քեզ կանչէ, ինծի մի՛

գտր այլ Աստուծոյ գնա՛ եւ խոնարհութեամբ ըսէ Անոր. «Խօսէ՛, Տէ՛ր, քանզի Քու ծառադ մտիկ կ'ընէ»:

Կան ոմանք ալ որ Աստուծոյ դիմելու տեղ կը դիմեն հոգեւոր խրատատուներու կամ եկեղեցիին կամ հոգեւոր գիրքերու եւ պիտի ըսէի նոյն իսկ, Ս. Գիրքին: Ասիկա ուղիղ կերպն է եթէ միայն Հեղիի խրատը լսելու համար է որ կը դիմուի անոնց: Հոգեւոր մարդիկ, եկեղեցին, հոգեւոր գիրքերը եւ Ս. Գիրքը ճշմարիտ Հեղիներ են որոնց նպատակն է Աստուծոյ առաջնորդել մեզ որպէս զի ուղղակի Անոր հետ հաղորդակցութեան եւ բարեկամութեան մէջ մտնենք, Անկէ լսենք իր կամքը եւ Անոր յայտնենք մեր բաղձանքները: Բայց երբ զանոնք Աստուծոյ տեղը կը դնենք եւ անոնցմէ կ'սպասենք ինչ որ Աստուած միայն կարող է տալ՝ չարաչար կը սխալինք եւ ուշ կամ կանուխ յուսախաբ ըլլալու դատապարտուած ենք:

Ո՛վ իմ հոգիս, քու էութեանդ խորերէն աղաղակող ձայնը ո՛չ քու մարմինէդ կուգայ, ո՛չ քու գիտակից եսէդ եւ ոչ ալ անգիտակից եսէդ: Աստուծոյ ձայնն է ան որ ամէն հոգիի մէջ անխտիր ու անփոփոխօրէն նոյն աղաղակը կը բարձրացնէ, նոյն հրաւէրը կուտայ, նոյն կոչը կ'ուղղէ: Ուստի անկեղծօրէն եւ ուղիղ կերպով պատասխանած չես ըլլար Անոր՝ դիմելով նիւթական կամ գեղագիտական միջոցներու, որոնցմով կը յուսաս հանգիստ եւ կազդոյր տալ գերագրգռուած կամ պարտուած ջիղերուդ: Կամ դիմելով բարոյական ինքնաբուժումի՝ գիտակից կամ անգիտակից եսիդ բոլոր ոյժերը ի սպաս դնելով սոյն նպատակին: Քեզ կանչողը Աստուած է եւ քու գործդ Անոր հետ է: Անոր դարձիր ,Անոր դիմէ: Ինքզինքդ մաքրելու ամուլ ջանքերով ժամավաճառ մի՛ ըլլար, քու բոլոր անարժանութիւնովդ դիմէ Անոր: Անոր բազուկներուն մէջ նետուէ, Անոր սրտին մէջ ապաստան գտիր եւ աշխարհի բոլոր բարիքներէն աւելի ցանկա Անոր բարեկամութեանը: Մաքրագործումի հոգը Անոր ձգէ: Ան քու մէջդ պիտի ստեղծէ այն նկարագիրը որ հաճելի է Իրեն: Դուն Անո՛ր նայէ, Անոր բարեկամութեանը մէջ ապրէ: Այս է ամէնը:

ԱՍՏՈՒԾՈՅ ՊԱՐԳԵՒԸ

Երբ մէկը մեզ կը կանչէ իրեն մօտ, անոր կ'երթանք այն բնական ակնկալութեամբ թէ բան մը ունի մեզի ըսելու, ընելու, տալու կամ մեզմէ խնդրելու: Որեւէ բանական ու լուրջ էակ իրեն չի կանչեր մէկը առանց նպատակի: Ու այդ նպատակը բնականաբար համեմատական կ'ըլլայ կանչողին դիրքին ու արժանապատուութեան: Երբ հասարակ մահկանացու մըն է մեզ կանչողը՝ մեծ բան մը չենք ակնկալեր անկէ հարկաւ. բայց եթէ երկրի մը վարչապետը կամ վեհապետն է ան, կը խորհինք իրաւամբ թէ շատ կարեւոր նպատակ մը գտնուելու է այդ հրաւէրին ետեւը եւ լարուած ակնկալութիւնով կը փութանք անյապաղ պատասխանելու անոր: Մեր մտքէն իսկ չենք անցըներ երբեք թէ այդպիսի մեծ եւ պատկառելի անձնաւորութիւններ մեզի հետ կատակելու տղայամտութիւնը կրնան ունեցած ըլլալ եւ մեզ կանչած ըլլալ ըսելու համար միայն թէ օդը ցուրտ է կամ տաք, կը ձիւնէ կամ կ'անձրեւէ, եւ կամ երկու լումայ դնելու համար մեր ափին մէջ եւ ըսելու. «Այս պարգեւը տալու համար կանչեցի քեզ»: Երբեք չենք փորձուիր մերժել այդպիսի հրաւէր մը վախնալով թէ անիկա չպիտի պատասխանէ մեր ակնկալութիւններուն, ու նոյնիսկ չպիտի վարանէինք մեծագոյն յիմարութիւնը վերագրելու անոր որ որեւէ պատճառով պիտի ուզէր մերժել զանիկա:

Ի՞նչ պէտք է խորհինք ուրեմն երբ Աստուած է որ իր հրաւէրին ձայնը կը հասցնէ մեզի եւ Իրեն կը կանչէ մեզ: Ո՛րչափ մեծ սխալ մը պիտի ըլլայ թեթեւօրէն վարուիլ այսպիսի հրաւէրի մը հետ եւ մերժել զանի՝ պարզապէս խորհելով թէ կարեւոր նպատակ մը գոյութիւն չունի անոր ետեւը եւ կամ վախնալով թէ շատ չնչին պարգեւով մը ետ պիտի ղրկուինք յուսախաբ: Կարելի՞ է երեւակայել թէ Աստուած, տիեզերքի Արարիչը, կը կատակէ իր արարածին հետ եւ հաճոյք կ'զգայ զանի յուսախաբ ընե-

չէ, եւ կամ չունի ու չի կրնար տալ մեզի պարգեւ մը որ մեր բոլոր ակնկալութիւնները գերազանցէ: Այսպիսի խորհուրդ մը առնուազն տղայամտութիւն է եւ մերժում մը՝ մահացու անմտութիւն:

Երբ Աստուած է որ մեզ կը կանչէ՝ ամէն տարակոյս վեր է թէ Անիկա ունի աստուածավայել պարգեւ մը մեզի տալու: Մենք յաճախ կ'ակնկալենք Աստուծմէ այն բաները որոնք ամենամեծ տեղը գրաւած են մեր գիտակցութեան մէջ եւ մեր բաղձանքներուն ուղն ու ծուծը կը կազմեն: Եւ կ'ուզենք ունենալ այդ բաները գործածելու համար զանոնք անձնասիրական նպատակներու: Կ'ակնկալենք որ Անիկա տայ մեզ առողջութիւն՝ կեանքի հաճոյքները աւելի ախորժով ըմբոշխնելու համար, դրամ՝ մարմինին բոլոր ցանկութիւններուն լիուլի յագուրդ տալու համար, պատիւ եւ ժողովրդականութիւն՝ մեր ունայնամիտ եսասիրութիւնը փայփայելու համար, ազդեցութիւն՝ մեր ընկեր արարածները մեր լուծին ենթարկելու, մեր թշնամիներուն վրայ յոխորտալու կամ վրիժառութեան փոքրոգի բնազդին անձնատուր ըլլալու համար, յաջողութիւն՝ մեր անձին ըսելու համար «կեր, արբ եւ ուրախ լեր»: Գիտութիւն՝ շահագործումի առարկայ ընելու համար զայն, բարոյական մաքրութիւն՝ ֆիզիքական ու տնտեսական քայքայումէ զերծ մնալու եւ մարդոց առջեւ շնորհք գտնելու համար: Այսպէս մեր բաղձանքներու համատեղութիւնը մեր անձին է որ կ'արբանեկէ, բայց Աստուած շատ աւելի մեծ պարգեւ մը ունի մեզի տալու՝ շատ աւելի վեհ նպատակի մը համար:

Այն բոլոր բաները որոնց օրինաւոր գործածութեամբ մեր երկրաւոր կեանքը կը բարգաւաճի ու կը ճոխանայ՝ Աստուծոյ այն պարգեւներէն են որոնց համար մեր Տէրը ըսաւ. «Դեռ դուք իրմէ չը խնդրած» կուտայ ձեզի: Անոնք արդէն իսկ գրաւած են մեր տրամադրութեան տակ, զանոնք ձեռք ձգելու եւ անոնցմէ օգտուելու համար պէտք է միայն հնազանդիլ զանոնք կառավարող օրէնքներուն:

Նոյն իսկ անոնք որ Աստուծոյ թշնամի են եւ ամէնէն դր-դուած չարժառիթներով կը հետապնդեն այս շօշափելի բարիքները, կրնան ձեռք բերել զանոնք հնազանդելով անոնց օրէնքներուն: Վասն զի «Աստուած իր արեւը կը ծագեցնէ թէ՛ բարիներուն եւ թէ չարերուն վրայ» հաւասարապէս: Առանց Աստուծոյ ապրող մարդ մը առողջ կրնայ ըլլալ եթէ յարգէ առողջութեան օրէնքները, նոյնպէս հարուստ կրնայ ըլլալ եթէ հնազանդի տնտեսագիտական օրէնքներուն, կամ բարոյապէս մաքուր՝ եթէ հետեւի բարոյագիտական սկզբունքներուն: Այս շօշափելի բարիքները որոնց համար մենք մահկանացուներս հոգի կուտանք՝ Աստուծոյ համար երկրորդական կարեւորութիւն ունեցող բաներ են զորս չի խնայեր նոյն իսկ իր թշնամիներէն: Կը պատմուի թէ երբ Լէնկ-Թիմուր առաջին անգամ կը տեսնուէր Պայազիտի հետ, դիտեց թէ ան միականի էր ինչպէս ինք կաղ, եւ չանթահարող սրամտութեամբ մը ըսաւ անոր. «Պայազիտ, թէ Աստուած որչափ կարեւորութիւն կուտայ այս աշխարհին՝ գնա անկէ հասկցիր որ ամբողջ Ասիան քեզի պէս կոյրի մը եւ ինծի պէս կաղի մը ձեռքը յանձներ է»: Թաթար բռնակալին այս սրամիտ դիտողութեանը մէջ կայ մասնակի ճշմարտութիւն մը որ կը լուսաբանէ արժէքներու մասին Աստուծոյ չափանիշը:

Աստուծոյ համար մեծագոյն պարգեւը այն է զոր կրնայ տալ միայն իր բարեկամներուն, բայց չի կրնար տալ, թէպէտ փափաքելով կը փափաքի տալ, իր թշնամիներուն կամ անտարբերներուն մինչեւ որ անոնք չփոխեն իրենց կեցուածքը: Ու այդ գերագոյն բարին, այդ աստուածավայել պարգեւը զոր Ան կ՚ուզէ տալ մեզի, Իր բարեկամութիւնն իսկ է: Աստուած ինքն է Իր պարգեւներուն մեծագոյնը: Եւ բոլոր դարերու ազնուագոյն հոգիները այդ պարգեւին է որ ցանկացած են Սաղմոսերգուին հետ աղաղակելով ի խորոց սրտէ. «Ինչպէս որ եղջերուն ջուրի վտակներուն կը փափաքի, ո՛վ Աստուած»: Կամ Նարեկացիին հետ, «Ո՛չ ի տուրսն՝ այլ ի Տուողն յաւէտ

կարօտիմ։ Ոչ փառքն են ինձ անձկալի, այլ Փառաւորեալն է համբուրելի։ Ո՛չ կենացն փափաքանօք, այլ Կենարարին յիշատակաւն միշտ ճենճերիմ։ Ո՛չ վայելիցն տարփանօք հեծեմ, այլ Հանդերձողին տենչանօք յերիկամանց աստի կականիմ։ Ո՛չ զհանգիստն խնդրեմ, այլ զՀանգուցչին երեսս աղաչեմ։ Ո՛չ հարսնարանին խնջոյիւք, այլ Փեսային անձկութեամբ մաշիմ»։ Կամ Ֆրանսիս Քսավիէյէի հետ, «Աստուա՛ծ իմ, Քեզ կը սիրեմ, ոչ թէ երկինքի յոյսին կամ դժոխքի վախին համար, այլ անոր համար որ դուն զիս սիրեցիր եւ խաչին վրայ զիս գրկեցիր»։ Կամ Թովմա Գեմբացիին հետ, «Այս է իմ բոլոր բաղձանքս որ սիրտըս միանայ Քեզի, Աստուած իմ»։

Հոգիին կեանքը բարեկամութիւնն է։ Առանձին մնացած հոգին մեռած է։ Աստուծոյ բարեկամութիւնն է որ հոգին կը կենդանացնէ ու կենդանի կը պահէ զանի։ Հոգեւոր կեանքը բարեկամութիւն է Աստուծոյ հետ։ Մարդ իր մէջ ունի Աստուծմէ տրուած ընդունակութիւնը այդ կեանքին, բայց բացարձակապէս անկարելի է որ այդ ընդունակութիւնը իրական կեանքի փոխուի առանց Աստուծոյ հպումին. ինչպէս անկարելի է որ սերմի մը մէջ պահուած կեանքի կարելիութիւնը իրագործուի առանց միջավայրի ազդակներու — հողի, ջուրի, օդի, արեւի — կենսաւորող ազդեցութեան։ Մարդկային հոգիին մէջ Աստուած բաց տեղ մը թողուցած է Իրեն համար ու մինչեւ որ այդ բաց տեղը Իրմով չլեցուի՝ հոգիին բնականոն կեանքը բացարձակ անկարելիութիւն մըն է։

Ո՛վ իմ հոգիս, Երբ Աստուած է քեզ կանչողը՝ մի՛ ըլլար այն մուրացիկին պէս որ թագաւորի մը ներկայանալով մէկ լումայ միայն կը խնդրէ անկէ, քանի որ կրնար միլիոններ խնդրել եւ առնել եթէ ուզէր։ Աստուած Ինքզինքը կ՚ուզէ տալ քեզի, դուն մի բաւականանար ուրիշ պարգեւներով։ Անոր բարեկամութիւնը արեւն է քու կեանքիդ։ Բաց բոլոր էութիւնդ Անոր առջեւ եւ ընդունէ Զինքը իբրեւ պարգեւներուն Պարգեւը։

ՁՐԻ ԲԱՅՑ ՈՉ ԱԺԱՆ

Աստուծոյ բոլոր պարգեւները ձրի են. Չէ թէ հոգեւոր բոլոր պարգեւները միայն, այլ նաեւ բոլոր մարմնաւոր պարգեւները ձրի են ու առանց փոխարէնի: Օդը ձրի է, ջուրը ձրի է, լոյսը ձրի է, կեանքը ձրի է, սնունդը ձրի է, հագուստը ձրի է, բնակարանը ձրի է, ամէն բան ձրի է: Եւ անոնք պարգեւ ըլլալէ պիտի դադրէին եթէ ձրի չըլլային: Աստուած իր մեծութեանը չի վայլեցներ որ փոխարէն մը պահանջէ իր պարգեւներուն համար իր բնական արարածներէն:

Ի՞նչ է, սակայն, նշանակութիւնը այն տենդոտ պայքարին, այն հեւ ի հեւ վազքին որ մարդկային կեանքին անէծքն է կարծես, եթէ ամէն բան ձրի է արդարեւ: Շատ պարզ է այս հարցումին պատասխանը: Մարդկային աշխատանքին նպատակը չէ փոխարինել Աստուծոյ պարգեւը, այլ միայն փոխադրել, բաշխել եւ պատշաճեցնել զայն գործածութեան համար: Աստուած իր արտերուն մէջ ձրիաբար կ՚աճեցնէ բոլոր սնունդը որ հարկաւոր է մեր կեանքին, իր անտառներուն մէջ՝ բոլոր տաղձը որ պէտք է մեր բնակարաններուն, իր լեռներուն մէջ ձրիաբար ամբարած է բոլոր հանքերը որ անհրաժեշտ են մեր զանազան պէտքերուն համար: Միայն թէ մեզ ծուլութեան անէծքէն փրկելու դիտումով մեզի թողուցած է աշխատանքի բաժին մը՝ պարզապէս իր ձրի պարգեւները ձեռք ձգելու եւ մեր պէտքերուն պատշաճեցնելու համար զանոնք: Ու եթէ իրարու վճարումներ կ՚ընենք մեր զանազան պէտքերը ստանալու համար, մարդկային աշխատանքն է զոր կը փոխարինենք ու չէ թէ Աստուծոյ պարգեւը որ բացարձակապէս ձրի է:

Ու եթէ Աստուած հատուցում մը պահանջէր իր նիւթական պարգեւներուն համար, ի՞նչ կրնար էինք վճարել քանի որ ամէն բան Իրն է արդէն ու մենք ալ Իրն ենք:

Բաց աստի եթէ հարկ ըլլար հաշուել այն ծախքը զոր Աստուած ըրած է պատրաստելու համար մեր կեանքի պէտքերը, մեր սեռին հզօրագոյն երեւակայութիւնն իսկ շատ գաճաճ պիտի մնար գէթ աղօտ գաղափար մը կազմելու անոր մասին: Վասն զի մեզի շատ հասարակ ու դիւրագնի երեւցած այդ բարիքներուն պատրաստութեանը համար հարկ եղած է որ ամբողջ տիեզերքի մեքենան գործէ միլիոնաւոր դարերու տեւողութեամբ: Մարդերու ամենէն աղքատին հագած գրգլեակը, բնական անշուք հիւղակը եւ վայլած ադադուն պարէնն իսկ իշխանավայել ճոխութիւններ են՝ պատրաստուած աներեւակայելի ծախքով ու վատնումով:

Աստուծոյ նիւթական պարգեւները ձրի են բայց աժան չեն:

Ու այս տնտեսաշնորհ Պարգեւատուն Ինքն է որ անհուն ծախքով պատրաստուած անհամար նիւթական պարգեւներ «դեռ մենք Իրմէ չխնդրած» մեզի տալը բաւական չհամարելով՝ կ'ուզէ պարգեւներուն պարգեւն ալ մեզի շնորհել Իր բարեկամութեան քաղցրութիւնը ճաշակել տալով մեզի: Ու ամէն մտքէ վեր եղող այս պարգեւը մեզի կարելի ընելու համար Աստուած աւելի մեծ ծախք ու զոհողութիւն յանձն առաւ Յիսուս Քրիստոսը ղրկելով աշխարհ «դեռ մենք Իրմէ չխնդրած»: Յանձին Յիսուս Քրիստոսի Աստուած «Իր անձը ունայնացուց» ու իր սիրտը մեզի բացաւ, որպէս զի կարող ըլլայ մեր սէրը Իրեն քաշել եւ Իր անգին բարեկամութեանը հաղորդ ընել մեզ ձրի, առանց որեւէ փոխարէնի ակնկալութեան:

Բայց Աստուած որ այս անգին պարգեւը կարելի ըրած է մեզի համար Յիսուս Քրիստոսով «դեռ մենք Իրմէ չը խնդրած», չի կրնար զայն մեզի տալ մինչեւ որ մենք Իրմէ չխնդրենք թախանձագին: Խնդրելը անհրաժեշտ պայմանն է ընդունիլ կարենալու համար զայն: Ու ասիկա անիմաստ պայման մը չէ զոր Աստուած ուզած է քմահաճօրէն պար-

տադրել մեզի, այլ Իրեն բնութենէն իսկ բղխող անհրաժեշտութիւն մըն է: Խնդրելը կ'ենթադրէ բաղձանք եւ բաղձանքը՝ կարօտութեան գիտակցութիւն: Եւ կարօտութեան գիտակցութիւնը որքան խոր ըլլայ ու անկեղծ, այնքան աւելի հարթուած կ'ըլլայ սրտին ճամբան Աստուծոյ առջեւ: Առանց կարօտութեան ամենախորին գիտակցութեան կարելի չէ անկեղծօրէն բաղձանքի հոգեւոր պարգեւի մը եւ առանց անկեղծ բաղձանքի կարելի չէ խնդրել զայն Աստուծմէ եւ առանց խնդրելու կարելի չէ ստանալ զայն:

Կ'աղօթենք ու մեր աղօթքները անպատասխանի կը մնան գլխաւորաբար երկու պատճառներով: Նախ որ մեր աղօթքները իրական աղօթք — «խօսք ընդ Աստուծոյ» — ըլլալէ աւելի մենախօսութիւններ են յաճախ: Մեր շըրթունքները բառեր կը մրթմրթան բայց չենք գիտեր թէ որո՞ւ կը խօսինք: Մեր միտքերը կը թափառին հազար ու մէկ ուղղութեամբ, վասն զի մեր հաւատքի աչքին առջեւ չունինք Յիսուս Քրիստոսով յայտնուած Աստուծոյ ներկայութիւնը, որուն ուղղենք մեր խօսքերը երկիւղածութեամբ եւ ամենախորին գիտակցութեամբ: Բնականաբար իրաւունք չունինք պատասխան ակնկալելու Աստուծմէ մեր մենախօսութիւններուն համար:

Երկրորդ որ մեր աղօթքներուն ետեւը չի կենար խորին գիտակցութիւնը հոգեւոր կարօտութեան, հոգիով աշխատութեան, որը միայն իրական արժէք կրնայ տալ մեր բաղձանքներուն եւ խնդրուածքներուն: Յաճախ կը խնդրենք հոգեւոր պարգեւ մը չէ թէ անոր պէտքը իրապէս ու խորապէս զգացած ըլլալնուս համար, այլ միայն խնդրած ըլլալու սիրոյն համար, «աղօթք» ըրած ըլլալու պատրանքը տալու համար ինքզինքնուս: Երբ մեր շըրթունքները կը խնդրեն հոգեւոր պարգեւ մը, մեր սիրտերը պատրաստ չեն ըսելու «Ամէն»: Ու եթէ անաչառ անձնաքննութեամբ տարրալուծենք մեր բաղձանքները զորս

աղօթքի պահուն իրապէս կը կրենք մեր սրտերուն ծածկութեանը մէջ, հոն պէտք գտնենք գաղտագողի ներկայութիւնը վախի մը թէ մի՛ գուցէ Աստուած պատասխանէ մեր խնդրուածքներուն: Երբ մեր շրթունքները կ'աղօթեն որ Աստուած իր Հոգին տայ մեզի, մեր սիրտերը կը վախնան թէ չըլլայ որ իրապէս կատարուի մեր խընդրուածքը: Կը խնդրենք բայց կը վախնանք թէ կ'առնենք, չենք ուզեր որ առնենք: Վասն զի գիտենք թէ երբ Աստուած պատասխանէ մեր աղօթքին եւ Իր Հոգին տայ մեզի, այն ատեն քանի քանի սիրական կուռքերէ հրաժարելու ստիպուած պիտի ըլլանք, ո՛րչափ պիտի փոխուի մեր կեանքին ծրագիրը, ո՛րչափ հարկ պիտի ըլլայ մեզի խոնարհիլ մարդոց առջեւ խոստովանելով մեր սխալներն ու յանցանքները, դարմանելով մեր գործած անիրաւութիւնները՝ բաներ որոնց տրամադիր չենք զգար ինքզինքնիս:

Աստուած ծաղր չըլլար: Աղօթելու ձեւակերպութիւնը կատարած ըլլալնուս համար չէ որ Անիկա մեզի պիտի տայ Իր հոգեւոր պարգեւը, Իր Հոգին, Իր բարեկամութեան շնորհը, այլ իրապէս ու ամէն գնով զայն ընդունելու եւ պահելու պատրաստակամութիւնը մեր մէջ տեսնելով է որ պիտի կրնայ Իր անգին պարգեւը շնորհել մեզի: Երբ Աստուած Իր սիրտը կը բանայ մեզի, կ'ակնկալէ որ մենք ալ մեր սիրտերը բանանք Իրեն: Երբ Ինքը անհուն ծախքով ու զոհողութեամբ մեզի համար կարելի կ'ընէ իր գերագոյն պարգեւը, մեր միտքը, սիրտն ու կամքը Իրեն տրամադրելու անկեղծ պատրաստակամութիւնը ունենալով:

Սիրոյ գինը սէր է, բարեկամութեան փոխարժէքը բարեկամութիւն: Անկէ պակասը անընդունելի է, անկէ աւելին՝ անկարելի:

Աստուծոյ հոգեւոր պարգեւն ալ, Իր նիւթական պարգեւներուն պէս, ձրի է, բայց աժան չէ:

Ո՛վ իմ անձս, քու Աստուածդ է որ Յիսուս Քրիստոսով Իր սիրտը կը բանայ ու Իր բարեկամութիւնը կ'առաջարկէ քեզի։ Ի՞նչ պիտի պատասխանես Անոր։ Պիտի ընդունի՞ս թէ պիտի մերժես։ Մի՛ մոռնար թէ անտարբեր կեցուածքն ալ մերժում է բացարձակ։ Անոր սէրը ձրի է, բայց աժան չէ։ Խաչին նայէ ու անոր արժէքին վրայ գաղափար մը պիտի ունենաս։ Կրնա՞ս այդ զոհւող Սիրոյն պատասխանել սառն անտարբերութեամբ կամ անիմաստ ձեւակերպութեամբ կամ աժան ու անհոգի բարեպաշտութեամբ։ Ան միտքդ կ'ուզէ, սիրտդ-կ'ուզէ, կամքդ կ'ուզէ, կեանքդ կ'ուզէ։ Պիտի տա՞ս, պիտի տա՞ս։

«ՔՐԻՍՏՈՍՈՎ»

Որչափ յաճախ կը փափաքինք որ Աստուած տեսանելի ըլլար ու շօշափելի, որպէս զի բոլորովին վստահ ըլլալ կարենայինք Անոր գոյութեանն ու իրականութեանը մասին: Պիտի ուզէինք որ Անիկա ըլլար, ինչպէս մեր մանկական երեւակայութեանը մէջ կը պատկերացնէինք, պատկառելի ծեր մը փառաւոր գահի մը վրայ բազմած, թագաւոր մը՝ տեսանելի մեր աչքերուն: Պիտի ուզէինք ու Ան Իր պատգամները հաղորդէր մեզի Իր լսելի ձայնովը, երբ մենք իր շրթունքներուն շարժումները պիտի կարենայինք տեսնել եւ իր աչքերուն մէջ նայիլ ուղղակի, եւ բոլորովին վստահ ըլլալով թէ Ինքն էր որ կը պատգամէր մեզի՝ հնազանդէինք Իրեն անվերապահօրէն: Պիտի ուզէինք տեսնել Անոր բարկութիւնը երբ կը պատժէր չարերը անողոք արդարութեամբ եւ Անոր դէմքին գոհունակ ժպիտը՝ երբ կը վարձատրէր բարիները աստուածավայել առատաձեռնութեամբ:

Ու այս փափաքը այնքան բնական ու այնքան բուռն է մարդկային սրտին մէջ որ անիկա ինքզինքը արտայայտած է կռապաշտութեան ձեւին տակ: Մարդ ուզած է իր Աստուածը տեսնել գէթ ձեռակերտ կուռքի մը մէջ՝ Անոր իրականութեան պատրանքը տուած ըլլալու համար ինքզինքին:

Եւ Աստուած անտարբեր չէ իր բանական արարածին այս շատ բնական ու արդար բաղձանքին հանդէպ: Ու չէ թէ միայն անտարբեր չէ, այլ մանաւանդ շատ աւելի խոր բաղձանք մը ունի Ինքզինքը յայտնելու մարդուն քան որչափ մարդը ունի տեսնելու իր Արարիչը: Մենք կը խորհինք թէ մարդն է որ շարունակ կը փնտռէ իր Արարիչը ու չի կրնար գտնել զԱնիկա, որովհետեւ Ան խոյս կուտայ արարածին հետազօտութենէն եւ Ինքզինքը ծածուկ կը պահէ անոր տեսութենէն: Բայց իրողութիւնը ճիշդ

հակառակն է ասոր: Աստուած է որ անխոնջ սիրով կը փնտռէ մարդը շարունակ, կ՚ուզէ գտնել զանիկա ու գրանուիլ անկէ, կ՚ուզէ յայտնել Ինքզինքը անոր ու մտնել անոր գիտակցութեանը մէջ լեցնելու համար այն տեղը զոր բաց թողուցած է Իրեն համար, բայց մարդը՝ հակառակ զԱնիկա մարմնաւոր աչքով տեսնելու իր տղայական հետաքրքրութեանը՝ միշտ հեռու կը փախչի Անկէ եւ չուզեր գոհացում տալ մարդուն կռապաշտական բաղձանքին՝ տեսանելի եւ շօշափելի հանգամանքի մէջ ներկայանալով անոր, բայց շարունակ կը ջանայ անոր անտեսանելի գիտակցութեանը մէջ յայտնուիլ եւ մարմնանալ անոր կեանքին մէջ: Աստուած անգիտակից բնութեան միջոցով կը յայտնէ մարդուն իր զանազան ստորոգելիքները եւ հոն յայտնուած գեղեցկին ու վսեմին ձգողականութիւնովը կը ջանայ անոր ուշադրութիւնը դարձնել Իրեն, բայց իբրեւ անտեսանելի անձնաւոր էակ պէտք ունի մարդուն անտեսանելի ու գիտակից անձնաւորութեան՝ աւելի հասկնալի կերպով Ինքզինքը թարգմանելու համար անոր: Եւ Աստուած ուր որ մարդկային գիտակցութիւնը տրամադիր ու պատրաստ կը գտնէ իր հպումին, հոն Ինքզինքը կը յայտնէ իբրեւ անտեսանելի Բարեկամ՝ մարմնացնելով Ինքզինքը մարդկային կեանքին ու նկարագրին մէջ, ու այդ կեանքերը կը գործածէ իբրեւ միջոց Իրեն հրաւիրելու նաեւ ուրիշները որոնք ուշադրութիւն չեն դարձներ իր կոչին անտարբերութեամբ:

Ու Աստուած իր այս փնտռող, գուրգուրոտ հայրական սիրոյն գերագանց ճոխութիւնը յայտնեց Յիսուս Քրիստոսի անձին մէջ զոր աշխարհ ղրկեց իբր «իր փառաց լոյսը եւ իր էութեան բուն պատկերը»: Աստուած ապրեցաւ Քրիստոսի մէջ այն կեանքը ու նկարագիրը զոր մարդկային գիտակցութիւնը կրնար դատել իր բնականոն միճակին մէջ: Աստուած Քրիստոսով խոնարհեցաւ մարդկային կեանքը ապրելու, որպէս զի կարելի ընէ մարդուն բարձրանալ ապրելու համար աստուածային կեանքը: Քը-

րիստոսի գիտակցութիւնովն ու կեանքովը Աստուած մեզի խօսած եղաւ մեր բառերովը, Ինքզինք մեզի թարգմանած եղաւ մեր հասկցած լեզուովը՝ անշուշտ այն սահմանին մէջ որ տանելի է մարդկային հունաւոր գիտակցութեան։ Անիկա չափով մը գոհացում տուած եղաւ մարդկային տկարութեան ու հունաւորութեան այն պէտքին որ կը բաղձայ մարմնացած տեսնել իր Աստուածը եւ Անտեսանելին բացատրուած՝ տեսանելիին բառերովը։ Աստուած Քրիստոսով կ՚ուզէ մտնել մեր գիտակցութեան ու մեր ներքին կեանքին մէջ եւ ապրիլ հոն իբրեւ մեր անբաժան Ընկերն ու Բարեկամը՝ կարելի ընելով մեզի համար այն նկարագիրն ու կեանքը որ Քրիստոսինն էին։ Աստուած Քրիստոսով ուզեց օգնել մեր հաւատքին որպէս զի մեր անտեսանելի Բարեկամը չըլլայ մեզի համար անծանօթ կամ տարտամ էութիւն մը զոր չգիտնանք ինչպէս պատկերացնել մեր երեւակայութեան մէջ, այլ ըլլայ մեր գիտակցութեան բառերովն իսկ արտայայտուած, մեզի համար հասկնալի ու մատչելի։ Որպէս զի մեր աղօթքները չըլլան մենախօսութիւն կամ անծանօթին տարտամութեանը ուղղուած կեանքէ զուրկ բառեր, այլ ըլլան ճշմարտապէս ու իրապէս «խօսք ընդ Աստուծոյ» Քրիստոսի միջոցով որ իբր մեր անտեսանելի Բարեկամը ու անբաժան Ընկերը մեր կեանքին՝ կը լսէ մեր բոլոր բաղձանքները, կ՚զգայ մեր բոլոր ցաւերը, գիտէ մեր բոլոր կարօտութիւնները եւ կը հետաքրքրուի մեր կեանքին բոլոր մանրամասնութիւններովը։

Ու Քրիստոս չէ թէ միայն կը լսէ մեր աղօթքները, այլ նաեւ Ինք խօսքն է Աստուծոյ։ Աստուած կը խօսի մեզի Քրիստոսով։ Ինչպէս մեր խօսքը միջոցն է որով կ՚արտայայտուինք ուրիշներուն, նոյնպէս Քրիստոս Աստուծոյ Խօսքն է որով Ան կ՚արտայայտուի մեր հոգիներուն։ Քրիստոս մեր հոգիին անկեղծ բաղձանքներուն կը պատասխանէ տալով մեզի մեր մեղքերուն ներուած ըլլալու գիտակցութիւնը եւ ուրախութիւնը, Իր «ամէն

մտքէ վեր եղող խաղաղութիւնը»՝ մեր ալեծուփ սրտե-
րուն, Թարմ ուժ՝ կեանքի փորձութիւններուն եւ դժուա-
րութիւններուն դէմ մաքառելու եւ մեր գետնաքարշ կեր-
քերուն վրայ յաղթանակ տանելու, ուր՝ ծառայելու մեր
ընկեր արարածներուն եւ աղօթելու մեր թշնամիներուն
համար, լոյս եւ առաջնորդութիւն՝ կեանքի կնճռոտ
հարցերուն մէջ, խոնարհութիւն եւ համբերութիւն՝ նա-
խատինքներու տակ, յոյս եւ քաջարտութիւն՝ լքու-
մի պահերուն մէջ, եւ վերջապէս իր հոգիին ու նկարագ-
րին բոլոր գանձերը կը տրամադրէ մեզի ցորչափ մենք
ուզենք օգտուիլ Անկէ:

Ո՛վ Թափառական անապաւէն հոգիս, տե՛ս Աստուած ի՛նչ բաներ կարելի ըրած է քեզի Քրիստոսով: Իր սիրտը բացած, Իր բարեկամութիւնը տրամադրելի ըրած է քեզի Անով: Քեզ փնտռող Աստուածը շատ մօտ եկած է քեզի Քրիստոսով որ կ՚ըսէ.— «Ահա՛ ես դուռը կայներ եմ ու կը զարնեմ, Թէ որ մէկը իմ ձայնս լսէ ու դուռը բանայ, անոր քովը պիտի մտնեմ եւ անոր հետ ընթրիք պիտի ընեմ, ան ալ իմ հետս»: Բաց դուռդ, եւ պիտի տեսնես Թէ Ան ինչպէս պիտի կատարէ Իր խոստումը: Ներս ընդունէ զԱնիկա եւ պիտի տեսնես Թէ ի՛նչ հրաշքներ պիտի գործէ քու կեանքիդ մէջ: Երբ քու Փրկիչդ քեզի հետ ընթրիքի սեղան նստի, այն ատեն պիտի ճաշակել տայ քեզի քաղցրութիւնը այն Սիրոյն որ անխոնջ համբերութեամբ հետապնդած է քեզ երկար տարիներ երբ դուն չէիր հետաքրքրուիր իսկ Իրմով եւ պիտի զգացնէ քեզի արձագանգը այն ուրախութեան որով Անոր հայրական սիրտը կը թնդայ քեզ գտած ըլլալուն համար:

ՑՈՂՈՒՆԸ ԵՒ ԾԱՂԻԿԸ

«Որչափ մարդիկ այնչափ կարծիք» կ'ըսէ առածը: Աւելի ճշմարիտ է ինչպէս կարծիքներու նոյնպէս խառնուածքներու եւ հոգեկան տրամադրութիւններու մասին: Ինչպէս մարդկային դէմքերը, հակառակ իրենց ընդհանուր նմանութեան, գիծերու անհուն այլազանութեամբ կը տարբերին իրարմէ, այնպէս ալ անոնց հոգեկան գիծերը կը ներկայացնեն լայն զանազանութիւն: Երբ հոգեւոր կեանքը ապրելու հարցը կը ներկայանայ մարդոց ուշադրութեան, ամէն ոք իր սեփական խառնուածքին ու հոգեկան տրամադրութիւններուն համեմատ կեցուածք մը կ'առնէ անոր հանդէպ: Այս կեցուածքները, այլազան թէեւ իրենց ձեւերուն եւ շարժառիթներուն մէջ, կը նմանին իրարու իրենց դժկամակութեան ու մերժումի հանգամանքով: Մարդիկ մարմնաւոր անձնակեդրոն կեանքը կ'ապրին ինքնաբերաբար, անճիգ ու անջան, ինչպէս ձուկը ջուրին մէջ որ իր բնական տարրն է: Բայց երբ հոգեւոր կեանքը, աստուածակեդրոն ու այլասիրական կեանքը ապրելու հրաւէրը կուգայ իրենց Աստուծմէ, ամէն մարդու անխտիր առաջին բնազդը կ'ըլլայ դժկամակութիւն եւ մերժում:

Ու ասոր պատճառը բացայայտ է: Հոգիին երկնաբոյր ծաղիկը կը բացուի ցողունի մը վրայ որ մարմնաւոր է, գետնէն կը բուսնի: Այդ ցողունը, մեր ֆիզիքական գոյութիւնը զոր Աստուած երկար դարերու աշխատութեամբ եւ մեծ ծախքով պատրաստած է, իր սնունդը կ'առնէ վարէն եւ կը հակի վարի բաներուն: Իսկ հոգիին ծաղիկը զոր ան վեր կը բռնէ իր գագաթին վրայ՝ վերէն, արեւէն, երկինքէն, Աստուծմէ կ'առնէ իր թոյրին գեղեցկութիւնն ու բոյրին անուշահոտութիւնը, բայց անկախ չէ ցողունէն որուն հետ սերտորէն կապուած է կենսական կապերով: Այս կապակցութիւնը, իր բնականոն վիճակին մէջ, չէ թէ միայն վնասակար չէ ծա-

ղիկին կենսունակ փթթումին, այլ նաեւ անհրաժեշտ պայմաններէն մէկն է անոր։ Բայց ախտաբանական հանգամանքի մը բերումով երբ այդ կապակցութիւնը կը կորսնցնէ իր բնականոն վիճակը եւ ցօղունը փոխանակ ծաղիկին տրամադրելու իր կենսունակութիւնը, ինչպէս կը պահանջէ իր գոյութեան իսկ նպատակը, իր ուռճացումին եւեթ կը սեփականէ իր բոլոր ոյժերը, այն ատեն է որ ծաղիկը չփթթած կը խամրի եւ ցօղունն ալ կը մընայ մերկ ու անփառունակ՝ զուրկ այն աստուածային փթթումէն որ նպատակն ու պսակն էր իր գոյութեան։

Այս ախտաբանական վիճակը, ինչ որ ալ ըլլայ անոր պատճառն ու մեկնութիւնը, անուրանալի իրողութիւն մըն է զոր Ս. Գիրքը մատնանիշ ընել կ'ուզէ երբ կը խօսի մարդուն անկումին վրայ։ Ու այս անկումին, մարդուն այս վայրամէտ հակումին դէմ մաքառելու եւ զայն իր ինկածութենէն վեր բարձրացնելու, ցօղունին ու ծաղիկին կենսական բայց խաթարուած կապակցութիւնը իր բնականոն վիճակին վերածելու եւ հոգեւոր կեանքի ծաղիկին փթթումը ապահովելու եւ իրագործելու համար վերէն, երկինքէն հոգեւոր հզօր Ազդակի մը գործակցութիւնն անհրաժեշտ է. հակառակ պարագային մարդուն փրկութենէն յոյս չկայ։

Եւ այդ հոգեւոր Ազդակը, Աստուծոյ Սուրբ Հոգին, երկինքի արեւին պէս, իր անձնուէր ներկայութեամբը ողողած է հոգեւոր տիեզերքը բովանդակ՝ պատրաստ գործակցելու ամէն անոնց որ անկեղծօրէն կը բաղձան բարձրագոյն կեանքի մը։ Մարդուն կը մնայ միայն բանալ իր էութեան բոլոր աչքերը Անոր կենսաւէտող ճառագայթումին եւ իր կամքին անվերապահ բայց գործօն, ոչ-կրաւորական, անձնատուութեամբը թոյլ տալ Անոր իրագործել իր էութեան բարձրագոյն կարելիութիւնները։

Մարդիկ իրենց «անկեալ» վիճակին մէջ աստուածային այդ հզօր Ազդակին, Աստուծոյ Սուրբ Հոգիին,

գործունէութեան հանդէպ զանազան գիրքեր կը բանան իրենց խառնուածքին, իրենց խորհելակերպին, իրենց հակամիտութիւններուն եւ իրենց ստացած դաստիարակութեան համեմատ։ Այդ զանազանութիւնը, սակայն, կարելի է ամփոփել երեք գլխաւոր ու ներկայացուցիչ կեցուածքներու մէջ։

Նախ՝ կայ կեցուածքը որ կ'առաջնորդէ ենթական անձնակեդրոն կեանքի զանազան փուլերուն, սկսեալ «անվրդով» կամ «պատուաւոր» կենցաղավարութենէ մը մինչեւ յայտնապէս վնասակար, աղմկալից, մոլութիւններու անձնատուր եւ նոյն իսկ ոճրագործ կեանքի մը։ Անտարբերին համար տեսանելիէն անդին իրականութիւն գոյութիւն չունի։ Հոգին ու հոգեւոր կեանքը երեւակայական քանակութիւններ են միայն՝ զուրկ որեւէ իրական ու դրական արժէքէ։ Մարմինը ու մարմնաւոր կեանքը ամէն բան է, ցօղունը նպատակն իսկ է, ծաղիկ չի փնտռեր անոր գագաթը, շատ շատ քանի մը տերեւ բաւական է անոր մերկութիւնը ծածկելու համար։

Երկրորդ՝ կայ ինքնաբաւ գոհունակութեան կեցուածքը որուն ենթական թէպէտ անտարբեր չէ մարմնաւորէն վեր բարձրագոյն կեանքի մը մասին, կ'զգայ անոր պէտքը ու կը գնահատէ անոր արժէքը դէթ որոշ չափով մը, բայց անոր իրագործումին համար իր սեփական ոյժերը բաւական կը համարի եւ չզգար պէտքը իրմէ դուրս աստուածային Ազդակի մը գործակցութեան։ Ուրիշ խօսքով՝ ան կը դաւանի թէ ցօղունը բաւական է հոգիի ծաղիկին փթթումը իրագործելու, երկինքի արեւին կենսատու ճառագայթներուն պէտք չկայ։ Իր անձէն, իր կամքի ոյժէն դուրս հոգեւոր Ազդակի մը գոյութեան ու անհրաժեշտութեան դաւանանքը «միստիք» մտայնութիւններու մէկ ցնորքն ըլլալ կը համարի։

Երրորդ՝ կայ ինքնախաբութեան կեցուածքը որուն ենթական կը հաւատայ ինչպէս հոգիի գոյութեան ու հո-

ղեւոր կեանքի արժէքին, նոյնպէս այդ կեանքի իրագործումին համար աստուածային Ազդակի մը գործակցութեան պէտքին ու անհրաժեշտութեանը, բայց կը խորհի թէ այդ գործակցութիւնն ապահովուած ու այդ պէտքը լեցուած կ'ըլլայ կատարելով կարգ մը պայմանադրական պարտականութիւններ որոնք չեն գիտեր ի՛նչ հրաշքով կ'ապահովեն իրեն համար հոգեւոր կեանքը որու գոյութենէն ինքն ալ լուր չունենար, միայն կը հաւատայ թէ անդենական այլուրի մը մէջ իրեն համար պիտի պահուի այդ պարգեւը ի վարձատրութիւն իր «բարեպաշտութեան»: Անիկա եկեղեցի կ'երթայ, հաղորդութիւն կ'առնէ, ողորմութիւն կու տայ, բարեպաշտական կեանքի բոլոր ձեւակերպութիւններն ու պարտականութիւնները կը կատարէ, առանց, սակայն Աստուծոյ հետ որեւէ կենսական յարաբերութիւն ու բարեկամութիւն մշակելու: Ուրիշ խօսքով ամէն դուռ ու պատուհան կը փակէ արեւին կենսատու ճառագայթներուն դէմ եւ մոմի մը պըլպըլացող լոյսով կը ջանայ արեւին պատրանքը տալ իր աչքերուն:

Այս երեք ներկայացուցիչ ախտաբանական վիճակները, տարբեր ըստ երեւոյթին, միեւնոյն են ըստ էութեան եւ միեւնոյն դարմանին կը կարօտին: Այդ դարմանը արեւն է, ու այդ Արեւը Աստուած է: Մինչեւ որ մարդուն բոլոր էութիւնը չբացուի այդ Արեւին, բարձրագոյն կեանքի ծաղիկը չի փթթիր ֆիզիքական կեանքի ցօղունին վրայ եւ մարդը վրիպած կ'ըլլայ իր նպատակէն՝ ինք գիտնայ կամ ոչ:

«ԱՆՈՐ ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ԶՕՐՈՒԹԻՒՆԸ»

Առաքեալները ընդհանրապէս եւ Պօղոս Առաքեալ մասնաւորապէս մեծ նշանակութիւն եւ կարեւորութիւն տուին Քրիստոսի յարութեան, որուն իբրեւ վկաները ներկայացան աշխարհի առջեւ այնպիսի շեշտով մը եւ համարձակութեամբ մը զոր բացարձակ ու անշուշտ գիտութիւնը միայն կրնայ տալ մահկանացուներու: Անոնց քարոզութեան գլխաւոր առարկան, fi Ꮾօբն էր խաչեալ ու յարուցեալ Քրիստոսը: Պօղոս Առաքեալ որ Համբարձումէն առաջ յարուցեալ Փրկիչը տեսած չէր ինչ իմաստով որ միւս Առաքեալները տեսած էին, մեծ ուժգնութեամբ կը խօսի Քրիստոսի յարութեան վրայ երբ կ՚ըսէ. «Եւ իրաւ բոլոր բաներն ալ վնաս կը սեպեմ իմ Տէրոջս Քրիստոս Յիսուսի գերազանց գիտութեանը համար, որուն համար ամէն բանէ զրկուեցայ, եւ աղտեղութիւն կը սեպեմ, որ Քրիստոսը շահիմ ու իր մէջը գտնուիմ... ճանչնալու Անիկա՝ եւ Անոր յարութեան զօրութիւնը»:

Արդ ի՞նչ է «Անոր յարութեան զօրութիւնը» զոր «ճանչնալու» համար Պօղոսի պէս մեծ միտք մը յօժարած էր ամէն բանէ զրկուելու, ամէն բան զոհելու: Մենք յաճախ Քրիստոսի յարութեան կուտանք շատ թեթեւ նշանակութիւն մը զոր «ճանչնալու» համար բան մըն ալ զոհելու պէտք չկայ: Մենք կը յեղյեղենք յաճախ թէ Քրիստոսի յարութիւնը կը խորհրդանշանէ արդարութեան վերջնական յաղթանակը անիրաւութեան վրայ: Ասանկ նպատակ մը, սակայն, Քրիստոսի մտքէն անցած չէր եւ ոչ ալ ասանկ բանի մը խօսքն ըրած էր իր աշակերտներուն՝ յարութենէն առաջ կամ ետքը: Ու եթէ այդ եղած ըլլար Յարութեան նպատակը, կ՚ակնկալուէր բնականաբար որ Յարուցեալը ամէնէն առաջ երեւնար Պիղատոսին, Կայիափային, Սանհետրինին, «Ի խաչ հան զդա» աղաղակող մոլեռանդ ամբոխին եւ իր բոլոր թշնամիներուն. բան մը զոր Ան չըրաւ եւ եթէ երբեք ըրած ըլլար,

աղարտած պիտի ըլլար իր կեանքին, մահուան եւ յարութեան բոլոր վեհութիւնն ու նշանակութիւնը:

Դարձեալ կը խորհինք թէ Քրիստոսի յարութեան նպատակն էր ապացուցանել մեռելոց յարութեան կարելիութիւնը եւ անով սրտապնդել մարդկութիւնը մահուան արհաւիրքներուն դէմ: Անիկա բնական հետեւութիւններէն մէկն է Քրիստոսի յարութեան բայց անոր իսկական նպատակը չի կազմեր: Ոչ Քրիստոս Ինքը եւ ոչ ալ Առաքեալները ասանկ նպատակ մը չվերագրեցին Յարութեան: Պօղոս Առաքեալ, ընդհակառակն, իր յարութեան նշանաւոր ճառին մէջ կը ջանայ, հակառակ ամէն ակընկալութեան, ընդհանուր յարութեան հաւատքը հիմ առնելով՝ անոր վրայ հաստատել Քրիստոսի յարութեան իրողութիւնը երբ կ՚ըսէ. «Թէ որ մեռելոց յարութիւն չկայ, ուրեմն Քրիստոս ալ յարութիւն առած չէ», եւ դարձեալ՝ «Քանզի թէ որ մեռելները յարութիւն չեն առներ, Քրիստոս ալ յարութիւն առած չէ»: Առաքեալին տրամաբանութիւնը, ուրեմն, տրամագծապէս կը հակառակի մերինին: Ան Քրիստոսի յարութիւնը կը ներկայացնէ իբրեւ մէկ դրուագը ընդհանուր յարութեան ու չէ թէ իբրեւ անոր ապացոյցը: Ու եթէ Քրիստոս մեռելոց յարութեան ապացոյցը տուած ըլլալու համար յարութիւն առած ըլլար, կ՚ակնկալուէր իրաւամբ որ իր յարուցեալ կեանքին երեւումները չվերապահէր միմիայն հաւատացեալներու եւ մտերիմներու շրջանակին, ինչպէս ըրաւ, այլ նաեւ երեւնար իր դարու ինչպէս նաեւ յետագայ դարերու բոլոր մարդոց որոնք Առաքեալներուն եւ ուրիշ հաւատացեալներուն հետ համահաւասար իրաւունք ունէին եւ ունին վայելելու այդ մեծ դէպքին ընձեռած սփոփանքն ու խրախոյսը մահուան մղձաւանջին առջեւ: Ան իր նպատակէն վրիպած պիտի ըլլար քանի մը ականատեսներու վկայութենէն միայն կախելով հաւատքը բոլոր յետագայ դարերուն որոնք հնարաւորութիւն պիտի չունենային փորձառութեան բովէն անցնելու մեծ իրողութիւնը: Բաց

ատուի այդ նպատակին համար հարկ չկար որ Քրիստոս մեռնէր ու յարութիւն առնէր, քանի որ արդէն ինք մեռելներ յարուցած էր որով լիուլի ապացոյցը տուած էր մեռելոց յարութեան կարելիութեանը։ Աստուած մեր հետաքրքրութեան յագուրդ տալու համար չէ որ կը տնօրինէ դէպքերը եւ կը վարէ ֆիզիքական ու հոգեկան տիեզերքի ղեկը։

Բնաւ անպատշաճութիւն մը չկայ վերոյիշեալներուն նման դասեր հանելու մէջ Քրիստոսի յարութենէն, բայց պէտք է զգուշանալ հոգեւոր տիեզերքի այս մեծ ու եզական դէպքը իջեցնելէ պարզ լուսաբանութեան մը կամ ապացոյցի մը մակարդակին։

Ի՞նչ է ուրեմն Քրիստոսի «Յարութեան զօրութիւն»ը։ Ի՞նչ է նպատակը եւ նշանակութիւնը այս մեծ դէպքին զոր Աստուած հարկ տեսաւ կատարել Աշխարհի պատմութեան մէջ։

Նախ՝ Յարութիւնը վերջին երկու կնիքներէն մէկն էր — միւսն ըլլալով Ս. Հոգիին առաքումը — զոր Աստուած դրաւ Քրիստոսի կեանքին ու մահուանը վրայ՝ նուիրագործելով զանոնք իբրեւ ընդունուած իր կողմէ։ Անիկա մեծ «Ամէն»ն էր զոր Աստուած արտասանեց ի լուր հաւատացեալ փոքր հօտին՝ հաստատելու համար թէ Քրիստոս այն էր ինչ որ Ինք պնդած էր Իր անձին եւ առաքելութեանը մասին։ Եթէ Առաքեալներն ու հաւատացեալներու խմբակը կատարեալ վստահութիւն չգոյացնէին իրենց մէջ թէ Քրիստոս իրապէս կ՚ապրէր յետ մահուան, պիտի մնային այն յուսալքումին մէջ որ յաջորդած էր խաչի ողբերգութեան։ Վասնզի պիտի խորհէին անոնք իրաւամբ թէ Աստուած լքած է իրենց Տէրը վերջապէս եւ Իր խոստումները չէր կատարած Անոր մասին՝ ցուցնելով թէ Անոր կեանքը եւ մահը ընդունելի չէին եղած Իրեն, հետեւաբար Աստուծոյ Օծեալը չէր Ան։ Այնուհետեւ Քրիստոսի կեանքը եւ անձը, որուն հմայքովը այն-

քան տարուած էին իր կենդանութեանը, յիշատակ մը միայն պիտի ըլլար իրենց համար՝ ողբերգական վերջալոյսի մը մէջ թաղուած։ Ով Յարուցեալ Փրկչէն զատ, կարող էր արծարծել անոնց մէջ այն մշտավառ խանդը եւ անդրդուելի հաւատքը որոնք մղեցին զանոնք զոհաբերութիւններու ամէնէն մաքուրին եւ վսեմին եւ գործերը ըրին զանոնք — քանի մը անուս ձկնորսներ — դարերու մեծագոյն հրաշքին իրագործման, Քրիստոնէական Եկեղեցիին հաստատման։ Առանց Քրիստոսի յարութեան՝ Քրիստոնէական Եկեղեցին առեղծուածներու առեղծուածը կը մնայ անմեկնելի, աւելի մեծ հրաշք մը քան նոյն իսկ Յարութիւնը։

Բայց Քրիստոսի յարութեան բուն «զօրութիւնը» հոգեւոր է ու փորձառական։ Առաքեալները վարդապետական հաւատք չէ որ կը պահանջէին Քրիստոսի յարութեանը մասին. անոնք կը վկայէին կենդանի Քրիստոսին համար որ Աստուծոյ զօրութիւնն է՝ պատրաստ փորձառական իրողութիւն մը ըլլալու գիտակցութեանը մէջ ամէն անոնց որ կը յօժարին իրենց սիրտը բանալու Անոր հըպումին։ Պօղոս Առաքեալ Դամասկոսի ճամբուն վրայ իր ունեցած ցնցիչ հոգեւոր փորձառութիւնը համահաւասար կը նկատէ փորձառութեանը միւս Առաքեալներուն որ Յարուցեալ Տէրը տեսած էին Համբարձումէն առաջ։ Անիկա այդ փորձառութեան հիման վրայ իրաւունք կուտայ ինքզինքին վկայելու Անոր յարութեանը՝ ճիշտ ինչպէս միւս Առաքեալները կը վկայէին։ Պօղոս իր այս հոգեւոր փորձառութեան մէջ էր որ ճանչցած էր «Անոր յարութեան զօրութիւնը» որուն համար յօժարած էր զըրկուիլ ամէն բանէ։

Յարուցեալ Փրկիչը Յարութեան յաջորդող քառասուն օրերու միջոցին զանազան երեւումներով կատարեալ վըստահութիւն ներշնչած էր հաւատացեալներուն, իր բարեկամներուն, թէ Ինք կ՚ապրի եւ կը շարունակէ մնալ

իրենց Բարեկամը եւ Մեծ Եղբայրը։ Նոյն վստահութիւնը ներշնչած էր Պօղոսի տարբեր կերպով եւ նոյն վըստահութիւնը ներշնչած է եւ կը ներշնչէ ցայսօր բոլոր ճշմարիտ հաւատացեալներուն որոնք «Անոր Յարութեան զօրութիւնը» ճանչնալու համար, Պօղոսի պէս պատրաստ են զոհելու ամէն բան։ Վասն զի Յարուցեալ Տէրը բոլորովին անճանաչելի է անոնց որ գրաւուած են աշխարհով եւ որոնց կեանքին ծիրը կեդրոն ունի միայն անձը. ճիշդ ինչպէս որ առաջին քառասուն օրերուն մէջ անտեսանելի ու անճանաչելի էր Պիղատոսին, Կայիափային եւ բոլոր ուրիշներուն որ զինքը չէին փնտռեր եւ Իրմով չէին հետաքրքրուեր։ Աստուած նախ Քրիստոսի կեանքը աշխարհի առջեւ կը դնէ իբրեւ պատմական իրողութիւն, որպէս զի բոլոր մարդիկ — Պօղոսն ալ, Պիղատոսն ալ ,Յովհաննէսն ալ, Յուդան ալ — Անոր նային, տեսնեն Անոր գեղեցկութիւնն ու մեծութիւնը, զգան Անոր հմայքը եւ առաջնորդուին սիրելու զԱնիկա։ Եւ յետոյ Յարութեան կերպարանափոխութենէն անցնելով զԱնիկա՝ կ'ուզէ ընել զԱնի մեծ իրողութիւնը հոգեւոր փորձառութեան որ հնարաւոր է Պօղոսին ու Յովհաննէսին՝ բայց ոչ երբեք Պիղատոսին ու Յուդային ցորչափ անոնք չփոխեն իրենց դիրքը։ Պատմութեան Քրիստոսը տեսանելի է ամենուն, բայց փորձառութեան Քրիստոսը, Յարուցեալ Փրկիչը, միայն անոնց՝ որ «Անոր յարութեան զօրութիւնը ճանչնալու», Անոր բարեկամութեանը մէջ ապրելու համար յօժար են զոհելու ամէն բան։

ԼՈՒՍԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Երեք տեսակ խաղեր կան:

Կայ տեսակ մը որուն մէջ միակ դերակատարն է բաղդը: Խաղցողին խելքը, ճարտարութիւնը կամ փորձառութիւնը որեւէ դեր, որեւէ օգտակարութիւն չունին անոր մէջ: Թղթախաղի տեսակ մը կայ — փոքրիկ տղաք ու աղջիկներ կը խաղան ընդհանրապէս — որուն մէջ խաղցողները իրենց ձեռքը թուղթ չեն պահեր, այլ մէջտեղի բարդէն ինչ որ քաշեն զայն կը խաղան անմիջապէս: Խորհելու, հաշուելու որեւէ բան չունին իրենք, քաշուած թուղթը պիտի վճռէ խաղին ուղղութիւնը: Խաղին կորսուիլը կամ շահուիլը բաղդի պարզ բերում մըն է խաղցողին համար որ ուրիշ ընելիք չունի բայց միայն թուղթ մը քաշել ու զայն խաղալ մինչեւ որ բարդը սպառի: Այս տեսակ խաղեր ժամանց միայն կը հայթայթեն առանց միտք յոգնեցնելու եւ խաղցողներուն ուշիմութիւնն ու ճարտարութիւնը փորձի ենթարկելու ատակ չեն:

Կայ խաղի երկրորդ տեսակ մը որուն մէջ բաղդը, ընդհակառակն, երբեք գործ չունի: Ամէն ինչ կախուած է խաղցողին գիտութենէն, ուշիմութենէն, ճարտարութենէն եւ հեռատեսութենէն: Ամբողջ արարուածին մէջ ծայրէ ի ծայր միակ դերակատարը խաղցողն ինքն է որ կը ջանայ իր վերոյիշեալ յատկութիւններն արժեցնել խաղը շահելու առաջադրութեամբ: Այս տեսակ խաղերու տիպար ներկայացուցիչն է ճատրակ (տամա) կոչուած հանրածանօթ խաղը որ փորձաքարն է խաղցողներու ճարտարութեանն եւ ուշիմութեանը: Ինչպէս ամէն ոք գիտէ, անոր մէջ բաղդի տարրը երբեք գոյութիւն չունի: Խաղը շահելու կամ կորսնցնելու բոլոր պատասխանատուութիւնը խաղցողին վրայ է միայն որ կը ծանրանայ: Խաղը կորսնցնողը ինքզինքը չքմեղելու որեւէ պատճառ կամ պատրուակ չունի:

Կայ խաղի երրորդ տեսակ մըն ալ որ վերոյիշեալ երկու տեսակներուն մէկ բաղադրութիւնն է։ Անոր մէջ հաւասարապէս խառնուած են բաղդի ու պատասխանատուութեան տարրերը։ Խաղցողը իր յաջողութիւնը կամ ձախողութիւնը իրաւամբ կրնայ վերագրել երբեմն բաղդին, երբեմն իր ճարտարութեան կամ անճարակութեան եւ երբեմն ալ երկուքին միանգամայն։ Խաղերու այս տեսակին ալ հիանալի մէկ ներկայացուցիչն է Նարտը (Թավլը), խաղերու ամէնէն հանրածանօթն ու ժողովրդականը Արեւելքի մէջ։ Ինչպէս ամէն ոք գիտէ, այս խաղին մէջ քուէները կուտան բաղդի տարրը։ Խաղցողը պէտք է ընդունի անտրտունջ ինչ պատեհութիւն կամ հնարաւորութիւն որ անոնք կը պարզեն իր առջեւ եւ պէտք է ջանայ իր բոլոր ուշիմութիւնն ու ճարտարութիւնն ի գործ դնել իր լաւագոյնն ընելու եւ իրեն տրուած պատեհութիւնը կարելի մեծագոյն չափով օգտագործելու՝ խաղը շահելու առաջադրութեամբ։ Ասկէ աւելին չի կրնար ընել եւ ոչ ալ կ'ակնկալուի իրմէ։ Բաւական է որ իր բաժինը կատարէ անսխալ։

Կեանքի Երկու Գործօնները

Արդ եթէ կեանքը բաղդատենք վերը նկարագրուած երեք տեսակ խաղերուն, հետ, կը գտնենք թէ անիկա չի նմանիր ոչ առաջին եւ ոչ երկրորդ տեսակին, ոչ մանկական թղթախաղին եւ ոչ ալ ճատրակին։ Առաջինին չի նմանիր, ըստ որում մարդկային կեանքին ճակատագիրը վճռող միակ ազդակը չէ մարդկային կամքէն անկախ, անհակակշռելի ոյժ մը կամ արտաքին կամք մը։ Ոչ ալ երկրորդին կը նմանի, ըստ որում մարդկային կարողութիւններն ալ չեն միակ դերակատարը կեանքի թատերաբեմին վրայ։ Անիկա կը նմանի երրորդ տեսակին եւ շատ լաւ կը խորհրդանշուի Նարտի խաղով, որուն հնարիչը խորաթափանց միտք մը ունեցած ըլլալու է կեանքը իր

խնկութեանը մէջ ըմբռնելու եւ զայն խաղով մը լուսաբանելու համար :

Մարդկային կեանքը — Թուաբանական բացատրութիւն մը գործածելով — նախնական թիւ մը չէ, այլ արտադրեալն է երկու արտադրիչներու, որոնցմէ մէկը ներքին է իսկ միւսը՝ արտաքին: Մարդ իր մէջը կ'զգայ կամք մը եւ ունի կարողութիւններ որոնցմով կրնայ ղեկավարել իր կեանքը կարեւոր չափով մը, բայց երբ իրողութիւն կը գտնէ իրմէ դուրս ուրիշ կամք մըն ալ որ լայն շրջապատով մը պարսպած զինքը եւ սահման մը գծած է իր կամքին ալ կարողութիւններուն ալ. եւ իր յաւակնոտ ձգտումներուն առջեւ կը բանայ անողոք ազդանշանը — «Մինչեւ հոս, բայց ոչ աւելի անդին»: Անիկա երբեմն կը զուգընթանայ իր կամքին եւ երբեմն կը հակադրէ զայն: Երբեմն կը գործակցի իրեն եւ կը խրախուսէ զինքը իր ձեռնարկներուն մէջ, եւ երբեմն ալ կ'ընդդիմանայ ու արգելք կը հանդիսանայ անոնց: Այդ արտաքին կամքն է որ «քուէները» կուտայ իրեն՝ ազատ թողելով զինքը որ անոնց տրամադրած սահմանին մէջ խաղայ իր խաղը, կատարէ իր դերը, ապրի իր կեանքը:

Այս գծուած սահմանին մէջ, սակայն, մարդկային կամքը գերիշխան է: Անիկա միահեծան տէրն է իր կեանքին ու ճակատագրին: Այս որոշեալ սահմանին մէջ բաղդ կամ պատահար գոյութիւն չունի երբեք: Ամէն ինչ պատճառի եւ արդիւնքի անողոք ու անաչառ օրէնքին կը հպատակի, անոր չղթային մէկ օղակը կը կազմէ: Իրեն տրուած, իրեն ներուած այդ սահմանին մէջ մարդ խաղը կը շահի կամ կը կորսնցնէ իր անձնական պատասխանատուութեանը վրայ: Իմաստուն, հեռատես, օրինայարգ գործունէութեամբ կրնայ ապահովել շատ գնահատելի, շատ թանկագին արդիւնքներ եւ իր կեանքը ընել յաջողութիւն մը: Մինչդեռ ընդհակառակն անխոհեմ, անհեռատես, յախուռն եւ գահավէժ ընթացքով կը դիմէ ուղղակի դէպի կործանում:

Կեանքի հիմնական մէկ օրէնքը պարզելու համար էր միայն որ խաղը գործածուեցաւ իբրեւ լուսաբանութիւն: Կեանքը խաղ չէ: Ամենալուրջ իրողութիւն մըն է այն որ ամենալուրջ վախճանի մը կը ձգտի: Կեանքը խաղ կամ ժամանց միայն նկատելը առաջին հիմնական ու աններելի մեղանչումն է որ կրնայ գործուիլ անոր դէմ եւ որ նախաքայլն իսկ կը վճռէ անոր ճշմարիտ նպատակին վերջնական վրիպումն ու վիժումը:

Ինչ որ ըլլան կեանքի պայմանները կամ տուեալները, պէտք է տածել սա անսասան հաւատքը եւ անդրդուելի համոզումը թէ կեանքը ունի արժանաւոր ու լուրջ նպատակ մը որուն իրագործումին համար մարդուն գործակից ըլլալու սահմանուած են արտաքին բոլոր պայմանները, կեանքի քուէներուն բոլոր տուեալները՝ որչափ ալ աննպաստ երեւին անոնք արտաքնապէս: Տիեզերքը անանկ շինուած է որ անիկա կը գործակցի միշտ՝ ուղղակի կամ անուղղակի՝ բարձրագոյն, ազնուագոյն, արժանաւորագոյն նպատակին վերջնական իրագործման համար՝ նոյն իսկ յաճախ առերեւոյթ անյաջողութիւնները գործածելով իբրեւ միջոց, եւ կը ձգտի վիժեցնելու անարժան նպատակները, եթէ նոյն իսկ առերեւոյթ յաջողութեամբ պսակուին ալ անոնք առժամապէս: Այսպէս Յիսուս խաչի ճամբով կը հասնի կեանքի իրական, բարձրագոյն նպատակին, իսկ Նափոլէոն մը կամ Աղեքսանդր մը առերեւոյթ յաջողութեան ու փառքի ճամբով կը հասնի կործանման: Անձնական նկարագիրը կը վատասերի եւ կեանքը կ'ըլլայ տնամէջ պոռոտախօսութիւն:

Նախ մեզի տրուած են կարգ մը անձնական տաղանդներ որոշ չափով եւ որոշ սահմաններով։ Անիկա մեր ժառանգութիւնն է որ մեզի կը տրուի պարզապէս եւ որուն որակն ու քանակը որոշելու մէջ մեր կամքը որեւէ բաժին եւ որեւէ դեր չի կրնար ունենալ։ Եթէ մէկը ունի երաժշտական տաղանդ, միւսը բանաստեղծական եւ ուրիշ մը առեւտրական կամ գիտական, անիկա դրամագլուխն է որ տրուած է իւրաքանչիւրին շահարկումի համար։ Ոչ ոք իրաւունք ունի տրտնջելու իրեն տրուած տաղանդին համար եւ ոչ ալ տրտնջելը բան մը կրնայ փոխել իրականութենէն։ Եթէ մէկը ունի առողջ ֆիզիքական կազմ ու տկար միտք եւ ուրիշ մը ընդհակառակն փափկակազմ մարմինի մը մէջ կը կրէ հզօր իմացականութիւն, իւրաքանչիւրին պարգեւը իր «քուէն» է որ կը տրուի իրեն եւ իր կամքէն անկախ աղբիւրէ մը։ Անձնական այս ժառանգութիւնը, աղքատ ըլլայ այդ կամ հարուստ, տուեալ մըն է միայն, դրամագլուխ մը որ պէտք է ընդունուի շնորհակալութեամբ եւ շահարկուի իմաստութեամբ։

Երկրորդ տուեալն է միջավայրը, ֆիզիքական եւ ընկերային, որուն մէջ կը ծնինք, կը մեծնանք եւ կ՚առնենք մեր կաղապարումը։ Մեզի չէ տրուած ընտրել մեր ծըննդավայրը երկրի այս կամ այն մասին մէջ, ոչ ալ այն ընտանիքը կամ ազգը որուն արիւնը պիտի քալէ մեր երակներուն մէջ եւ որուն մասնաւոր մշակոյթը իր կենսական դերը պիտի խաղայ մեր ճակատագրին վրայ։ Ազդեցութիւնները որ մեզ պիտ շրջապատեն մեր ամէնէն ձեռընկալ տարիներէն սկսեալ եւ մեր էութիւնը պիտի կաղապարեն, մերինէն տարբեր կամքէ մըն է որ կը պարտադրուին մեզի։ Ասոնք ալ կը կազմեն մեր միջավայրի դրամագլուխը որ մեր անձնական դրամագլուխին հետ միանալով, նարտի զոյգ քուէներու պէս, մեզի կուտան

գրեթէ այն բոլոր կարելիութիւնները որոնցմէ կրնանք օգտուիլ ըստ կամս։

Մեր անմիջական միջավայրէն զատ հեռաւոր միջավայրն ալ երբեմն խորապէս կրնայ ազդել մեր ճակատագրին վրայ։ Միջազգային իրադարձութիւններ կամ վերիվայրումներ, մեր կամքէն բոլորովին անկախ ոյժերու հպատակ, կրնան այնպէս մը ազդել մեր անմիջական միջավայրին վրայ որ մեզ դնեն բոլորովին նոր հնարաւորութիւններու առջեւ եւ կամ մեզի պարտադրեն շատ անհաճոյ անակնկալներ։ Այս կարգի դէպքեր ալ տուեալներ են որ մեր միջավայրի դրամագլուխի հաշուոյն կ՚անցնին։

Ի՞նչ է Մեզմէ Պահանջուածը

Այս է մանաւանդ կենսական հարցումը մեզի համար։ Աշխարհի այս ճգնաժամային շրջանին՝ մերինին նման դժբաղդ ազգի մը իւրաքանչիւր անհատը ինքնամփոփ լրջութեամբ պէտք է հարցնէ իւրովի. «Ի՞նչ է ինծմէ պահանջուածը, ի՞նչ կրնայ եւ ի՞նչ պարտիմ ընել ես»։ Այս հարցումին պատասխանը անհատական է հարկաւ, բայց քանի մը ընդհանուր թելադրութիւններ կրնան զուրկ չըլլալ շահեկանութենէ։

Նախ՝ պէտք է դէպքերը առնել ինչպէս որ են, իբրեւ մեր քուէներուն տուեալները որոնք անկախ են մեր կամքէն։ Շատ թանկագին ժամանակ կը կորսուի մեր տուեալներուն համար տրտնջելով եւ մեր դժբաղդութիւններուն վրայ ողբալով։ Բաղդին կամ Աստուծոյ քէն ընելը օգուտ մը չունի։ Ասոր կամ անոր պատասխանատուութիւն վերագրելը մեր բեռը չի թեթեւցներ եւ ոչ ալ մեզ քայլ մը աւելի կը մօտեցնէ վերջնական լուծումին։ Եթէ դէպքերու ընթացքը կրնանք փոխել կամ անոնց հակազդել որեւէ օրինաւոր միջոցով, զայդ ընել մեր պարտականութիւնն է. բայց երբ անոնք անփոփո-

խելի եւ անհակազդելի են որեւէ կերպով, այն ատեն միակ իմաստուն ճամբան է անոնցմով զբաղելով ժամավաճառ չըլլալ, այլ մեր կարողն ու գործունէութիւնը դարձնել աւելի արդիւնաւէտ ուղղութիւններու:

Երկրորդ՝ պէտք է հաշտուիլ անխուսափելիին հետ եւ համակերպիլ անոր՝ խղճի սահմանին մէջ: Ուրիշ խօսքով ներկայ պատեհութիւնները ինչ որ են՝ ջանալ օգտագործել զանոնք կարելի մեծագոյն չափով: Բաղդէն քէն ընելով մեր անձնական դրամագլուխը անգործ պահելը մահացու մեղք է մեզի համար: Եթէ ուրիշներ պէտք ունին իրենց դրամագլուխը չահարկելու, մենք ա՛լ աւելի պէտք ունինք անոր: Մեզի համար մէկն մի վայրկեան թանկագին է: Որչափ շուտ համակերպինք տուեալներուն, որչափ կանուխ հաշտուինք մեզի վիճակուած կեանքի նոր պայմաններուն հետ, այնչափ աւելի թանկագին ժամանակ պիտի շահինք եւ այնչափ աւելի շուտ պիտի վերստանանք մեր պաղարինութիւնը, գործնական իմաստութիւնն ու կորովը՝ ընդհանուր նաւաբեկութենէն փրկելու ինչ որ կը մնայ դեռ օգտագործելի: Կեանքի յարափոփոխ պայմաններուն մէջ անհրաժեշտ է սնուցանել մտքի այն ճկունութիւնը որ գիտէ համակերպիլ տուեալներուն՝ խղճի սահմանին մէջ՝ եւ անվհատ յառաջ ընթանալ դժուարութիւններուն մէջէն նոր ուղիներ հարթելով եւ անձնական ու միջավայրի դրամագլուխին մէկն մի նաքարակիտը օգտագործելով:

Երրորդ՝ պէտք է ունենալ յոյս եւ հաւատք կեանքի վրայ: Յոյսը եւ հաւատքը մարդու մը անձնական դրամագլուխին ամէնէն կենսական տարրերն են, երբ անոնք կորսուին գրեթէ ամէն բան կորսուած կ'ըլլայ: Պատերազմի ժամանակ բարոյալքումը ամէնէն մեծ դժբաղդութիւնն է որ կրնայ պատահիլ գործօն բանակի մը: Բարոյալքուած բանակ մը յաղթանակի որեւէ յոյս չի կրնար տածել. այլեւս անոր պարտութիւնը վճռուած է: Այս–

պէս է նաեւ կեանքի պայքարին մէջ: Երբ մարդ իր յոյսը եւ հաւատքը կը կորսնցնէ կեանքի վրայ, կը մատնըւի այնպիսի բարոյալքումի մը որ կը թուլցնէ իր բոլոր ջիղերը եւ անատակ կ'ընէ զինքը կռուի մաքառումի: Այնպիսին մինչեւ որ չվերագտնէ իր կորուսած յոյսն ու հաւատքը կեանքի վրայ՝ չի կրնար բանաւորապէս ակընկալել որեւէ յաջողութիւն:

Մեր անձնական դրամագլուխին այս բարոյական տարրը անվթար պահելու համար՝ պէտք է ունենալ այն անխախտ համոզումը թէ տիեզերքը միշտ գործակից է ազնուագոյն ձգտումներուն եւ, ինչ որ ալ ըլլան ժամանակաւոր առերեւոյթ զարտուղութիւններն, վերջնական յաղթանակը վերապահուած է միշտ անոր որ կ'անսայ իր էութեան բարձրագոյն բնազդներուն եւ կեանքի տրուած պայմաններուն մէջ իր բոլոր կարելին կ'ընէ իր անձնական ու միջավայրի դրամագլուխին մէն մի մասնիկը արժեցնելու, կարելի բարձրագոյն չափով:

Չորրորդ՝ պէտք է մոռնալ այն բաները որոնք մեզ բարոյալքելու հանգամանք ունին եւ մեր գործունէութեան կորովը կը ջլատեն: Յիշողութիւնը որքան մեծ օրհնութիւն մըն է նոյնքան ալ մեծ անէծք մըն է, եւ մոռացումը որքան վնասակար նոյնքան ալ օգտակար կողմեր ունի գործնական կեանքի համար: Անցեալին յիշումն ու վերյիշումը կարեւոր է միայն այն ատեն երբ պէտք ունինք անոր դասերուն եւ ներշնչումներուն: Կ'արժէ յաճախ վերապրիլ անցեալին այն տարրերը որոնք իրենց կազդուրիչ եւ սրտապնդիչ հանգամանքովը մեզ կը զօտեպնդեն կեանքի պայքարին մէջ, որոնք Ովրի եւ Ահարոնի պէս վեր կը բռնեն մեր պարտասած ձեռքերը դէպի մաքուր իտէալներ: Բայց անցեալին վերյիշումը իր բոլոր տարրերուն մէջ ոչ բաղձալի է եւ ոչ ալ օգտակար: Անիկա ունի իր տխուր, յուսալքող, ջլատող տեսարանները զորս պէտք է մոռացօնքի տալ խսպառ, տեսարաններ որոնց վրայ անդրադառնալը, որոճալը ամէնէն քայ-

քային ազդեցութիւնն ունի մեր նկարագրին ու բարոյական կորովին վրայ: Մոռացումը, այս կարգի բաներու համար, կեանքի ամէնէն պիտանի դասերէն մէկն է զոր պէտք է սորվիլ շատ կանուխ: Յիշողութիւնը այնպիսի կարողութիւն մըն է որ կրնայ ենթարկուիլ, եւ պէտք է ենթարկուի, կամքի դերիշխանութեան: Անսանձ յիշողութիւնը անսանձ ձիու մը պէս է որ կրնայ վտանգել իր տէրը, պէտք է ըսել՝ իր դերին: Մեծ սկզբունք մըն է զոր Մեծ Առաքեալը որդեգրած է իրեն համար եւ զոր կը բանաձեւէ սա բառերով — «Ետեւի եղածները մոռցած եմ եւ առջեւի եղածներուն կը դիմեմ»: Մեր բոլոր ուշն ու ուրուշը պէտք է գրաւեն «առջեւի եղածները», որոնք ընդհակառակն ստուերի մէջ կը մնան երբ մեր միտքը կը գրաւուի «ետեւի եղած» բաներով եւ մեր կենսունակութիւնն ու կորովը կ՚սպառի անոնց ընդունայն որոճումովը: Նկարագրի մեծութեան եւ գործնական իմաստութեան ստոյգ յայտարարներէն մէկն է կարենալ մոռնալն ինչ որ պէտք է որ մոռցուի եւ յիշել միայն ինչ որ արժանի է յիշուելու: Յիշելն ու մոռնալը իրենց արդար ու օգտակար չափերուն մէջ պահել գիտնալը մէկն է այն կարեւոր ազդակներէն որոնք մեծ բաժին ունին կեանքի դրամագլուխին շահագործմանը մէջ:

Հինգերորդ յանձնարարելի սկզբունքն է **գործունէութիւնը**: Ինչ որ ալ ըլլայ մեզի տրուած դրամագլուխին քանակն ու որակը, ինչ որ ալ ըլլան կեանքի քուէներուն մեր առջեւ պարզած հնարաւորութիւնները, մեր պարտականութիւնն է զանոնք օգտագործել մեզի եւ աշխարհին համար: Բաղդի ամէնէն աննպաստ բերումներուն մէջ իսկ՝ գործունէութեան համար դուռ մը պիտի գտնենք մեր առջեւ բաց, պիտի կրնանք գտնել օգտակար բան մը ընելու՝ պզտիկ ըլլայ այն կամ մեծ, բաւական է որ տրամադրութիւն ունենանք գործելու, բաւական է որ խոնարհութիւնը ունենանք չիջանելու «պզտիկ» ու «հասա-

րակ» գործերու ալ երբ «մեծ» ու «պատուաւոր» գործեր չկան տրամադրելի։ Աշխատանքի նուիրականութեան սկզբունքը ճանչնալ եւ յարգել պէտք է։ Գործը չէ որ մարդը կը բարձրացնէ կամ կը նուաստացնէ, այլ նկարագիրը։ Մարդ իր նկարագրովը միայն մեծ է կամ պզտիկ։ Եւ նկարագրի մեծութեան յայտարար նշաններէն մէկն ալ է աշխատանքի նուիրականութիւնը յարգելու այս սկզբունքը։ Եթէ մէկը վաճառական էր եղած ու այսօր կը ստիպուի փերեզակ ըլլալ կամ գործաւոր, ատոր մէջ ոչինչ կայ նուաստացուցիչ. անիկա կրնայ իր փերեզակի կօշիկներուն կամ գործաւորի հին զգեստներուն մէջ այնքան բարձր բռնել իր գլուխը որքան երբ կը նստէր վաճառատան գրասեղանին առջեւ։ Ամէն օգտակար աշխատութիւն յարմար է ամէն ձեռքի համար որ կրնայ ընել զայն։ Եթէ Ան զիջաւ իր դրացուհիներուն կոտրած ջահրակները նորոգելու եւ լծկան կենդանիներու պարանոցին համար լուծքեր շինելու, ո՞ւր կը մնանք դուն եւ ես։ Անիկա աշխատանքը նուիրագործեց եւ գործն ու գործաւորը պատուեց իր իսկ օրինակովը։

Հարկեցուցիչ պարագաներու տակ որեւէ օգտակար գործի պատրաստ ըլլալու այս տրամադրութիւնը մշակելով հանդերձ, պէտք է սակայն չմոռնալ թէ առողջ տըն-տեսագիտութեան պահանջն է որ ամէն ոք ջանայ շահարկել իր անձնական դրամագլուխին այն մասը որ ամէնէն աւելի շեշտուածն ու մշակուածն է իր մէջ։ Անհարկի վատնում մըն է երբ բժիշկ մը որ կրնայ իր արուեստը տրամադրել մարդկային առողջութեան տածումին, երթայ եւ կօշիկներ շինելով գիւղի անոնց ոտքերուն համար, կամ դաստիարակ մը որ պատեհութիւն ունի միտքեր մշակելու, երթայ եւ գետնախնձոր մշակէ արտերուն մէջ։ Պէտք է ամէն ոք իր կարելին ընէ իր կարողութիւնները շահարկելու այն ասպարէզին մէջ որուն ամէնէն աւելի յարմարցուած ու պատրաստուած է ինք։ Որչափ իր նոյնչափ հանրութեան շահը կը պահանջէ այս։

Զարգացումի Պէտքը

Մեզի տրուած դրամագլուխին մէջ կան տարրեր որոնք ոչ մէկ կերպով չեն կրնար ենթարկուիլ փոփոխութեան: Անոնք անփոփոխ տուեալներն են կեանքի քուէներուն: Մեր պարտականութիւնն է ուսումնասիրել զանոնք եւ անոնց պահանջին համեմատ ուղղութիւն տալ մեր գործունէութեան, ինչպէս խաղցողները կ՚ընեն խաղի մէջ: Բայց մեր դրամագլուխը նաեւ կը պարունակէ տարրեր որոնք ընդունակ են զարգացումի: Այսպէս են մեր ֆիզիքական, մտաւոր, բարոյական եւ հոգեկան բոլոր տուալներն, բոլոր ընդունակութիւններն ու կարողութիւններն: Ինչպէս մեր նուիրական պարտականութիւնն է գործածել, շահագործել զանոնք յօգուտ մարդկութեան, նոյնպէս մեր անյետաձգելի պարտականութիւնն է մշակել եւ զարգացնել զանոնք, որչափ որ մեր միջոցները կը ներեն, անոնց օգտակագործելի հանգամանքն աւելցնելու համար: Ինքնազարգացումը այնքան պաքտականութիւն է որքան այլասիրական ծառայութիւնը: Այս երկու պարտականութիւնները այնպէս մը լծորդուած են իրարու որ առաջինը աննպատակ կը մնայ առանց երկրորդին, իսկ երկրորդը կը տուժէ առանց առաջինին: Ինչ որ ունինք պէտք է ի սպաս դնենք մարդկային բարօրութեան. այդ է նպատակը մեզի տրուած դրամագլուխին: Միեւնոյն ժամանակ մարդկութիւնը իրաւունք ունի ակընկալելու որ իր ծառայութեան տրամադրուած դրամագլուխը նախնական վիճակի մէջ չըլլայ, այլ ճոխացած ըլլայ կարելի բարձրագոյն աստիճանով:

Նպատակը

Ինչպէս օրինակներով լուսաբանուեցաւ առաջ, կեանքը այնպէս շինուած է որ երկու տարբեր գործօններու կը հպատակի, երկու արտադրիչներու արտադրեալն է անիկա: Այդ արտադրիչներէն մէկը մեզմէ դուրս ուրիշ

կամք մըն է որ կուտայ մեզի կեանքի դրամագլուխը իր յարմար սեպած քանակով եւ որակով։ Երկրորդն է մեր կամքը որուն ազատութիւն տրուած էր իր ուզածին պէս չահարկելու այդ դրամագլուխը։

Ո՞վ է պատասխանատու արդիւնքին համար։

Բնականաբար չահարկողը պատասխանատու է դրամատիրոջ, մարդ պատասխանատու է Աստուծոյ։ Մեզմէ կ՚սպասուի այն ինչ որ կարելի է արտադրել մեզի տրուածով։ Առաջին նայուածքով մեզի այնպէս կը թուի թէ արդիւնքը բազմազան պիտի ըլլայ դրամագլուխի անհուն զանազանութեան հետեւանքով։ Բայց իրականին մէջ բանը ատկէ բոլորովին տարբեր է։ Վասն զի Աստուծոյ սպասած վերջնական արդիւնքը նիւթական չէ այլ բարոյական եւ հոգեկան է — Նկարագիր է։

Եթէ կեանքին նպատակը նիւթական միայն ըլլար, եթէ մարդէն ակնկալուածն ըլլար միայն նիւթական արդիւնք — շոգեկառքեր, ինքնաշարժներ, փառաւոր շէնքեր, հսկայ շոգենաւեր, վիթխարի մեքենաներ եւն. եւն. — այն ատեն Աստուած պէտք չունէր կեանքի պատասխանատուութեան մէկ մասը մարդուն վրայ դնելու, պէտք չունէր զանի գործակցութեան հրաւիրելու. առանց ատոր ալ կրնար այդ արդիւնքները մէջտեղ բերել։ Այն պարզ իրողութիւնն իսկ որ Աստուած մարդուն թողուցած է պատասխանատուութեան բաժին մը՝ բարձրաբարբառ կը վկայէ թէ Անոր սպասած վերջնական արդիւնքը նիւթական չէ, բարոյական է — Նկարագիր է։

Ուստի որքան ալ զանազան ըլլան դրամագլուխները որակով եւ քանակով, անոնք միջոցներ են միայն որոնց նպատակն է մարդուն տալ պատեհութիւնը իր նկարագիրը կերտելու։ Եւ միեւնոյն նկարագիրը կրնայ կերտուիլ որքան մեծ նոյնքան քիչ դրամագլխով։ Մարդ կրնայ այնքան հաւատարիմ ըլլալ քիչ բաներու մէջ որչափ կրնայ ըլլալ շատ բաներու մէջ։ Ճշմարտասիրութիւնը

այնքան կրնայ մշակուիլ պզտիկ խանութի մը որքան մեծ վաճառատան մը մէջ։ Բարոյական քաջարութիւնը այնքան պէտք է յաջողութեան ժամանակ որքան ձախողութեան առեն։ Կեանքի ամէն պայմաններու մէջ կրնայ մարդ զարգացնել ազնիւ նկարագիր, եթէ ուզէ։ Մարդկային տեսակէտով հարուստն ու աղքատը՝ կրնան գերեզման իջնել Աստուծոյ տեսակէտով հաստատապէս հարուստ կամ հաստատապէս աղքատ։

Եւ ահա կեանքի այս իրական, այս գերագոյն նպատակն է զոր պէտք չէ վրիպեցնել աչքէ կեանքի բոլոր գործառնութիւններուն եւ վիճակներուն մէջ։ Երբ մէկ կողմէն կ՚աշխատինք ունենալու եւ ընելու, պէտք չէ մոռնանք թէ կարեւորագոյն հարցն է ըլլալը, նկարագիրը։ Ի՞նչ օգուտ ունի փառաւոր տուներու մէջ բնակիլը եւ մեծագին հանդերձներ հագնիլը եթէ մեր հոգին մերկ է։ Ի՞նչ օգուտ ունի մեծ ու փառաւոր գործեր կատարելը եթէ մենք նկարագրով պզտիկ ենք եւ անփառունակ։

«Ի՞նչ կը շահի մարդ եթէ բոլոր աշխարհը վաստկի բայց իր անձը կորսնցնէ»։

ՀԱՅ ԿՐԹԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ ՍԵՊՀԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

ԵՐԲ ՄԱՐԴ ԻՆՔԶԻՆՔԸ ՃԱՆՉՆԱՅ, Ուուտրօ Ուիլ-
սըն, *Թրգմ. Տ. Ա. Տէքիճեան* $0·50

ԼԱՒԱԳՈՅՆ ՅԱՂԹՈՒԹԻՒՆԸ, Ֆրէնք Քրէյն,
Թրգմ. Ն. Ս. Պալեօզեան 0·25

ՀԱՅՐԵՆԻ ԵՐԳԵՐ, (Ձայնագրուած եւ Անգլիերէն
տառերով), *Փայէլեան–Այգունի* 2·50

ԱՍՊԵՏ ԼԻՊԱՐԻՏ, (վէպ Կիլիկեան իշխանութե-
նէն), *Վահան Քիւրքճեան* 2·00

ՈՒՂԵՑՈՅՑ ԱՆԳԼԻԵՐԷՆԻ ԻՆՔՆՈՒՍՈՒՑՄԱՆ,
(Մանկավրժկն. Մեթոտ), *Յ. Վ. Մուրատեան* 1·50

ԴԷՄՔԵՐ, (Հայ Գրչի եւ Արուեստի Վարպետներ)
Արշակ Չօպանեան 1·00

ՏՕՆԱԿԱՆ ՕՐԵՐ, (Մտածմունք) *Գիսակ* 0·75

ՀԱՅՈՑ ՀԻՆ ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԻ ՎԱՐՊԵՏՆԵՐԸ, *Կ.
Յ. Բասմաջեան* 0·50

ՁԱՅՆ ՄԸ ԱՆՑԵԱԼԷՆ, (Կեանքի խոհեր), *Նշան Ս.
Պալեօզեան* 0·75

ՆՈՐ ՇԷՆ, (վերածնած խաչքար — վէպ Տոհմա-
յին կեանքէ), *Սեպուհ* 0·75

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՉՆԱԿ (Շաբաթաթերթ — Ազգա-
յին, Գրական, Քաղաքական եւն.) *Բաժնեգին՝* 5·00

Հայ Կրթական Հիմնարկութեան գրատան հիմնական նպատակներէն մէկն է քաջալերել Հայ առողջ գրականութիւնը մերայնոց մէջ, ընտիր գրքեր հայթայթելով, ըստ կարելւոյն դիւրամատչելի գներով:

Գրատունս կը պահէ ամէն կարգի ընտիր գրքեր, ինչպէս նաեւ դպրոցական գրքեր եւ պիտոյքներ — Անգլիերէն, Հայերէն, Գաղղիերէն ամէն տեսակ բառարաններ: Գրատունս կրնայ հայթայթել Ամերիկա հրատարակուած ոեւէ Անգլիերէն գիրք:

Դպրոցի վերաբերեալ քարտէսներ, դասագրքեր, գրի մեքենաներ եւայլնի ապսպրանքներ կ'ընդունի հեռաւոր վայրերէ:

Գրատանս գրացուցակը ուզողին կը ղրկուի ձրի: Գործառնութիւնք կանխիկ: Մեծաքանակ գնողներու եւ մընայուն յաճախորդներու մասնաւոր զեղչ:

Դիմել՝

ԳՐԱՏՈՒՆ ՀԱՅ ԿՐԹԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՖՈՒՆԴԱՄԵՆՏԱԼ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ